

ઓસવાલ શ્રત્રિય વૃત્તાંત

અર્થાંત-

ઓસવાલ કોમનો ઇતિહાસ

કોમસિંહ મો. રાઠાડ

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગજગની કૉપીરાઇટ વિભાગ |

અનુક્રમાક ૨૭૧૧૨ કિંમત ૩-૮-૦

ગ્રંથનામ ઓસવાલ ડોમેનો ઇસિરાસ

વર્ગાક રા ૪૫૯૨૫ જોલ

ઓસવાલ ઐતિહાસિક પ્રકાશન : પુસ્તક ૧૭

ઓસવાલ ક્ષત્રિય વૃત્તાંત

-અર્થાંત-

ઓસવાલ કોમના ઇતિહાસ

લેખક : ક્ષેમસિંહ મા. રાઠોડ

ભુતપૂર્વ તંત્રી : ' સિનેમા ગેઝેટ ' - ' ઓસવાલ જ્યોતિ ' ' ભાન્ત ચિત્ર ' - (સહતંત્રી) ' યુગપ્રભાવ ' - તથા (૧૯૩૦માં કાયદા ભંગ ચળવળ દરમિયાન) ' આઝાદ પત્રિકા ' ક્રાંતિ પત્રિકા : ઉપરાંત લક્ષ્મીના લોભે-ગામડી નિશાળ-ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટ ધનો પટેલ અને મેંબીનો અનુભવ વગેરે એકાંકી નાટકોના લેખક

[સર્વ હક્ક સ્વાધીન]

પ્રકાશક

શા. રાયસી મુરજી ભોરારાવાલા

મુ. પો. ભોરારા [કચ્છ]

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

આવૃત્તિ ૧લી :

સં. ૨૦૦૪ :

પ્રત : ૧૫૦૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી સાહિત્ય સંગ્રહ
૨૭૧૧૨

આ પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:-

ખીમજી રવજીની કું.

રાજન બિલ્ડીંગ, ન્યુ ચીચબાંદરરોડ, મુંબઈ નં. ૯

ટે. નં. ૪૩૪૦૪

મુદ્રક :

મણીલાલ જગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીટિન્ગ પ્રેસ
ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

શ્રીમાન રાયસીભાઈ મુરજી ખીમસીયા ભોરારાવાલાની સેવામાં

મારી અલ્પબુદ્ધિથી લખાયલું, કિંતુ ઇતિહાસમાન્ય ઓસવાલ ક્ષત્રિય જ્ઞાતિનું 'ઓસવાલ ક્ષત્રિય વૃત્તાંત' પુસ્તક નામે આ મહત્વનું ઇતિહાસ ગ્રંથ વીરરત્ન શ્રીમાન મુરખી રાયસીભાઈ મુરજીને અર્પણ કરતાં હું અત્યંત હર્ષ અનુભવું છું.

શ્રી રાયસીભાઈ કચ્છ મુંદ્રા તાળાના ગામ ભોરારાના વતની છે. જેઓ એક સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મ લઈ સાધારણ સ્થિતિમાં ઉછર્યા હતા, અને તેથી બાળવયમાંજ તેઓએ ઉચ્ચ સંસ્કાર તથા નિડરતાના ગુણો સંપાદન કર્યા હતા અને તેવીજ રીતે તેઓ આપ-બળે આગળ વધી પોતાની પ્રગતિ સાધી શક્યા છે.

શુર વીર ધીર અને ગંભીર એવા સર્વ ગુણોયુક્ત શ્રીમાન રાયસીભાઈને કાણ નથી ઓળખતું ! —એમને નિર્માલ્યતા-પરવશતા કે વેવલાપણાયુક્ત એવા જીવન પરત્વે સતત તિરસ્કાર છે. તેવીજ રીતે આજની પાશ્વિમાત્ય સંસ્કૃતિના રંગથી રંગાયલા ઉચ્છંબલ આચાર વ્યવહાર અને ભ્રષ્ટ્રપથે પરિણામનારા એવા કહેવાતા કેટલાક સુધારાઓ કે તેવા ખીમ અનુકરણોથી પણ તેઓ સદા દૂર જ રહ્યા છે: બલ્કે, આર્ય સંસ્કૃતિને અનુરૂપ તેમજ પોતાની વીર જ્ઞાતિને યોગ્ય એવી રીતના સાંસારિક કે સામાજિક આચાર વ્યવહારમાંજ તેઓ માનતા હોઈ, નામાભિધાન-રિતરિવાજોદિ સર્વ ઉત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિના તેઓ રક્ષક છે.

શ્રી રાયસીભાઈમાં રહેલા નિડરતાના ગુણુથી પોતાની નાની સુકુમાર વયમાંજ સમાજના આમ વર્ગના હૃદયમાં તેઓ સ્થાન મેળવી શક્યા હતા. તેઓ ખોટી ખુશામતને પહેલેથીજ ધીકારતા આવ્યા છે: આથીજ તો પૂર્વે જ્ઞાતિના મહાનુભાવોની મુંબાઈમાં જ્ઞાતિ વિષયક કાર્ય માટે મળતી સભાઓમાં - જે સમયે આગેવાનોની સામે સાચો વિરોધ વ્યક્ત કરવા ભાગ્યેજ કોઈ યુવાનો પ્રકટ રીતે હિંમત કરી શકતા હતા, તે વખતે પણ જંગી મેદની વચ્ચે પ્રતિ પક્ષના લોભ-લાલચ કે મોહમાં તણાયા વગર તેમજ તેમની કડવાશ વહોરી લઇને પણ આમ જનતાના હિતની દ્રષ્ટિએ જે સાચું લાગતું તે સુકુમાર રાયસીભાઈ નિડરતાથી અને જુસ્સાભરી શૈલીમાં કહી નાખતા હતા. તેમની આવી નૈતિક હિંમતને લીધેજ તેઓ જ્ઞાતિમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા; અને એ વખતથીજ તેઓએ પોતાના જાહેરજીવનની શરૂઆત કરી, જ્ઞાતિને પોતાની સેવા અર્પણ કરવા માંડી હતી.

રાયસીભાઈ પોતાની સેવાઓ ફક્ત સ્વજ્ઞાતિનેજ અર્પણ કરીને બેસી રહ્યા નથી; પરંતુ તેઓનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે અર્થાત્ તેમનો હિંદ રાષ્ટ્ર તેમજ સમસ્ત હિન્દુ જનતા પ્રત્યે પણ તેટલોજ પ્રેમ છે.

આ માટે ઈ. સ. ૧૯૩૦ થી આજ પર્યંત રાષ્ટ્રવિરોધી તત્વો દ્વારા થતા રહેલા મુ'બઈમાં અનેક કોમી હુલ્લડો દરમિયાન શ્રી રાયસીભાઈએ ચીચખંદર-ડોંગરી તથા ભાતખજરના નાકાઓ સંભાળી લઈ હિંદ રાષ્ટ્રના ઉક્ત દુશ્મનોથી હિન્દુ પ્રજાના રક્ષણકાર્ય માટે પોતાના અમુલ્ય પ્રાણની-પ્યારા કુટુંબની કે પોતાના વૈભવ સુખ પ્રત્યેનો મોહ કે તમા રાખ્યા વગર અર્થાત્ સંપૂર્ણ ત્યાગભાવ દાખવી, પોતાની વીર જાતિને શોભે તેવી રીતે દુશ્મનોના સામી જાતીએ ધા ઝીલી મર્દાનગીભરી રીતે તેમનો સતત સામનો કરતા રહી, ઉપરોક્ત લક્ષાઓને નિર્ભય રાખ્યા હતા, કે જેને માટે લોકો શ્રી રાયસીભાઈની આજદિ સુધી પણ પ્રશંસા કરી રહ્યા છે.

વીરતાના ગુણોની જેમજ રાયસીભાઈમાં સહૃદયતા તથા પરોપકારિતાના ગુણો પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં રહેલા છે. એ ગુણોને લીધે કોઈ પણ કામ કે યાત્રિની વ્યક્તિને તેના કાર્યમાં યથાયિત સહાય આપવામાં તેઓ કદિ પાછા હડયા નથી. આ માટે કચ્છમાં ફેટલેક કેકાણે જરૂર પડ્યે તેઓ શસ્ત્રથી પણ સામી વ્યક્તિની મદદે પહોંચી જવાના પણ તેમના અનેક દાખલા છે, એકંદરે પોતાની કામના સ્વમાનના રક્ષણ માટે તો તેઓ સદા તત્પર રહે છે.

શ્રી રાયસીભાઈનો આટલો પરિચય આપ્યા બાદ તેમનો મારા પ્રત્યેનો અથાગ પ્રેમ હું કેમ વીસરી શકું ! જ્યારે (સં. ૧૯૯૬ થી ૧૯૯૯ સુધી) હું તેઓશ્રીના ગામની પાઠશાળામાં શિક્ષકની નોકરીમાં હતો તે વખતથી હું તેમના નિકટના પરિચયમાં આવવા પામ્યો હતો. શ્રી રાયસીભાઈ ત્યારથી આજ દિ સુધી મારા પ્રત્યે અનહદ લાગણી ધરાવતા આવ્યા છે; જે માટે તેમના મારા-પ્રત્યેના એ મમતા ભાવને હું કેમ ભુલી શકું !

એ સિવાય આ પુસ્તકને તૈયાર કરવાના કાર્યમાં પણ તેઓશ્રીએ મને સંપૂર્ણ સહકાર આપી મને વધુ આભારી બનાવ્યો છે, અને જે માટે પણ હું ખરેખર તેઓશ્રીનો ઋણી છું.

શ્રી રાયસીભાઈની મારા પ્રત્યેની આમ અનહદ લાગણીને લઈને તેઓશ્રી પ્રત્યે મારા અંતઃકરણમાં ભક્તિભાવ પ્રગટે એ પણ સ્વાભાવિક છે, અને એથી માંડે આ લઘુ ગ્રંથ તેઓશ્રીને ખરા અંતઃકરણપૂર્વક અર્પણ કરીને મને ભાગ્યશાળી થયેલો માનું છું. અને સાથે સાથે શ્રીમાન રાયસીભાઈના આદરણીય તેમજ અનુકરણીય ગુણો તેઓશ્રીનું કીર્તિધ્વજ સદા ફરકતું રાખે એવી અભિલાષા સેવું છું અસ્તુ.

— ખોમજી ઉર્ફે ક્ષેત્રસિંહ રાઠોડ

લેખકનું નિવેદન

સારા નરસા અનુકરણના પરિણામથી કે સમય સંન્નિગોથી થયેલ ઉત્થાન-પતન બતાવનાર દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ, જેને ‘ઈતિહાસ’ એવી સંગ્રહ આપવામાં આવે છે તેવો પોતાનો ઇતિહાસ જેની પાસે નથી-સંગ્રહી રાખવામાં આવ્યો નથી તે પ્રજા જેને ખરો સુધારો કહીએ એવા વાસ્તવિક સુધારામાં યા વૃદ્ધીમાં બાળક જેવી છે. બાળક પેઠે તેની પણ બીજાઓ સંભાળ રાખે તોજ તેનો જીવન નિર્વાહ કે રક્ષણ થઈ શકે. દાખલા તરીકે ઓસ્ટ્રેલીયા, અમેરિકા, આફ્રિકા ઇત્યાદિ સ્થાનોના ઇન્ડિયનોના સ્થિતિ અને નાશ આનું જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે.

એજ મુજબ ઇતિહાસ વિના કોઈ જાતિ, ધર્મ યા રાષ્ટ્ર જીવિત રહી શકતાં નથી. આ વાત અક્ષરસઃ સત્ય તેમજ તથ્ય છે. વિદ્વાનો પણ આ વસ્તુ પર ભાર મૂકે છે કે, જગતના બીજા દેશોના ઇતિવૃત્ત જાણવાની ઇચ્છા પહેલાં પોતાનોજ-એટલે પોતાના પુર્વ પુરૂષોનોજ જ્વલંત ઇતિહાસ હોય તો તે પ્રથમ જાણવો વધારે ફળદાયી નીવડનારું છે. એટલું જ નહિ પણ માતાઓએ પણ બાળ-પણથી જ સંતાનને એના પૂર્વજોના ઉમદા ચરિત્રોનું શ્રવણ કરાવવું અવશ્યનું છે.

આ માહિતિની બીજા કશા માટે પણ જરૂરીયાત ન ધારવામાં આવે તો પણ પોતાના સુધારા અને વૃદ્ધિ માટે અવશ્ય આવશ્યક અને આદરણીય છે. કારણ પ્રતિકુળ સંન્નિગો કે કાળયોગે કદાચ પ્રજા હિનદશા યા નબળાઈને પામી હોય તો પોતાના મહાન પૂર્વજોના ગુણ-કિર્તનના સ્મરણથી પ્રોત્સાહિત થઈ પુર્વોક્ત દરજ્જે પહોંચવાને તે યત્નવાન થાય છે; અને યત્નને-ઉદ્યોગને કંઈ દુર્લભ ન હોવાથી એકવાર પણ જે એવો યત્ન આરંભાયો તો અવશ્ય

સુધારો થયા વિના રહેતો નથી. જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે લોકો ઉચ્ચ દશાએ પહોંચ્યા છે, ત્યાં ત્યાં-ત્યારે ત્યારે આ સાધન જ હતું. બહોળા ઇતિહાસો અને જીવન ચરિત્રો લખાવાની આવશ્યકતા માટે વિદ્વાનો તરફથી વારંવાર પોકાર થાય છે તે પણ એટલા માટેજ: કેમકે લોકોને અનાયાસે ઉત્પત્તિ પંથે દોરી જનાર એના જેવું બીજું એકેય સુગમ સાધન નથી.

આપણને આને માટે પ્રથમ જગતના બીજા કાઈ દેશોના ઇતિહાસો વાંચવાની જરૂર નથી : જ્યારે આપણાં પોતાના જ પુર્વ-જોના ઇતિહાસો તથા ચરિત્રો મોબુદ છે, તો પછી એવી હકિકતો માટે રશિયા, ઈંગ્લેંડ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે ભિન્ન દેશોના સીકંદર વગેરે પ્રાચિન પુરૂષોના ઇતિહાસ કે ચરિત્રો જાણવાની શી જરૂર છે! કારણ એ દેશોના લોકો તો, હંમેશા સર્વ સંસ્કૃતિની ટોચે ઉભેલા આપણાં હારતવર્ષ દેશમાંથી જ રાજનીતિ-કૂટનીતિ-સામાજિક સુધારા-રાજ્ય વ્યવસ્થા-આચાર વિચાર અને અન્ય સંસ્કૃતિ વિષયક સર્વ જ્ઞાન મેળવી જંગલી અવસ્થામાંથી આજના મનુષ્ય બની શક્યા છે.

આમ દરેક રીતે જોતાં સર્વ સાહિત્યોમાં ઇતિહાસનું સ્થાન આગળ આવે છે. કારણ ઇતિહાસ જ મનુષ્યને ભુતકાળનું દર્શન કરાવી ભવિષ્યકાળ તરફ દોરી જનારું પ્રબળ સાધન છે. અને એ માટે આજના તબક્કે તો તેની કિંમત કે જરૂરિયાત વધી જાય તેમ છે. આમ હોતાં પોતાની કામનો ઇતિહાસ વિજ્ઞાનિક રીતે પ્રેરણા આપનારું હોઈ સૌ પ્રથમ તે હોવું પણ અતિ આવશ્યકનું છે.

એજ રીતે આપણી ઓસવાલ કામ એક વિસ્તારથી ફળીપ્રલી લાખોની જનસંખ્યા ધરાવતી વિશાળ કામ છે. એટલે એ કામ નાના વાડા યા ટુકડાંરૂપ બનેલી નથી: મારવાડ, મેવાડ, માલવા, પંજાબ, મધ્યપ્રાંત, સંયુક્તપ્રાંત, કચ્છ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ-એમ જુદા જુદા દેશોમાં સેંકડો-હજારો અને લાખોની સંખ્યામાં ઓસવાલો સ્થાયી રીતે

વસેલા છે. દાખલા તરીકે એક નાના સરખા કચ્છ જેવા પાંચ લાખની વસ્તી ધરાવતા દેશમાં જ પોણો લાખ ઓસવાલો છે. તેવી જ રીતે મારવાડમાં લાખોની સંખ્યામાં ઓસવાલો વસેલા છે. સિવાય ઉપર જણાવેલ બીજા દેશોમાં પણ તેઓની જનસંખ્યા હજારોમાં છે.

બીજી વાતે, ઓસવાલ કોમ એ ખરી રીતે કહીએ તો ક્ષત્રિય રાજપુતોનો તેમના જૈનધર્માનુયાયી કુળોનો જ એક જુદો વિભાગ છે-જે પ્રસિદ્ધ વાત છે. આમ લાખોની જનસંખ્યા ધરાવતી આવી વિશાળ તથા તેજસ્વી કોમને પોતાનો ઇતિહાસ હોવો જરૂરી કહેવાય. એમ છતાં ત્રુટક ત્રુટક ઇતિહાસિક હકિકતો સિવાય તેનો જોઈએ તેવો આજના લોકોની બુદ્ધિ કબુલ કરે તેવો સંશોધનયુક્ત વાસ્તવિક ઇતિહાસ ક્યાંય પણ આજ સુધી પ્રસિદ્ધ થઈ શકેલ નહિ અને તે માટે કોમની બેદરકારી જ કહેવાય !

ન્યારે હાલમાં નાની નાની જ્ઞાતિઓ પણ પોતપોતાના ઇતિહાસ માટે ઝંખી રહેલી છે ત્યારે આપણી આટલી વિશાળ અને ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ કોમના ઇતિહાસની આવશ્યકતા કોને ન હોય !

આ જરૂરી વાત માટે મારી કચ્છી વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતિના કેટલાક વિચારશીલ અને શિક્ષિત યુવાન અગ્રેસરો જેવા કે-શ્રી ખીમજી-ભાઈ ભુજપુરીયા, શ્રી રાયસીભાઈ મુરજી ભોરારાવાલા, પંડિત આણંદજી દેવસિંહ શાહ, શ્રી પૃથ્વીરાજ ઉર્ફે પ્રવિણચંદ્ર શાહ વકીલ વગેરેને-સિવાય આ પુસ્તકના લેખકને પણ ક્યારનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો હતો. શ્રીયુત ભુજપુરીયાએ તો આપણી કોમના ઇતિહાસને તૈયાર કરવાને માટે કચ્છમાં વસતા કોમના એક જાણીતા મહાનુભાવને વરસો પહેલાં ખાસ વિનવ્યું પણ હતું. બીજું આમ ન્યારે હું મારવાડ તથા સંયુક્ત પ્રાંતના કેળવણેલા યુવાનો તરફ જોઈ છું ત્યારે તેઓની પણ આ વાત માટે ઇચ્છા હતી. અને આગ્રાથી નીકળતા અખિલ હિંદ ઓસવાલ સમાજના એક માત્ર માસિકપત્ર ‘ઓસવાલ’ (હીંદી) તથા

બીજા જોધપુરથી નીકળતા “મારવાડી જૈન વિકાસ” પત્રમાં પણ વારંવાર ઓસવાલ કોમના સચોટ અને વાસ્તવિક ઇતિહાસની માંગણી થયા કરતી હતી.

આમ જ્યારે વરસોથી જુદે જુદે સ્થળેથી આપણી ઓસવાલ કોમના સંશોધનયુક્ત ઇતિહાસની વારે વારે માંગણી થયા કરતી; પરંતુ તે તૈયાર કરવાનું કામ કોઈએ જ્યારે હાથમાં લીધું ન સાંભળ્યું તે વખતે મારી તે માટેની વરસોથી સેવેલી ઉત્કંઠાને હું ડૂંધી શક્યો નહિં; અને તેના સંશોધનનું કાર્ય શરૂ કર્યું. કારણ તેવા ઇતિહાસ તે કોમની પ્રગ્ન માટે ફેટલા મહત્વના છે, તે હું સમજી શક્યો હતો; અને પ્રાચિન ક્ષત્રિય કુળોની લોહાણા કોમ તેમજ રાજપુત કુળોની બાદીયા કોમ જેવી કોમોના અનેક ઇતિહાસ અથો પ્રગટ થયેલા મેં જોયા અને તે દ્વારા એ કોમોમાં જે જાગૃતિ અનુભવી તેથી પણ આપણી ઓસવાલ કોમના વાસ્તવિક ઇતિહાસ માટેની મારી ઇચ્છા વધુ પ્રબળ બનેલ.

અહિં એક વાત કહેવી પણ જરૂરી છે કે કોઈપણ ઇતિહાસ જેવી બાબતનું નિર્માણ કરવું એ તદ્દન નિષ્પક્ષ તથા સ્વતંત્ર રાહ છે. એટલે કે એ માટે એકપક્ષિય અર્થાત પોતાનાજ પક્ષને અનુસરી તેવી વલણ કે દ્રષ્ટિ અહણ કરવી એ ઇતિહાસ સંશોધન નથી પણ એક અપ્રમાણિકતા તેવું સાહસ છે. જેથી આ પુસ્તક તૈયાર કરતાં તેના આધાર તથા પ્રમાણ માટે જુદી જુદી જાતના હજારો પુસ્તકોનું અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડી છે. એટલે જ્યાં જ્યાં પ્રમાણભૂત હકિકત જણાઈ છે તેનો જ આમાં સ્વિકાર કર્યો છે. સિવાય દંત-કથાઓ ઉપરથી લખાયેલા સંકેતો અથોમાંથી પણ જુદા જુદા બીજા સાહિત્ય-સાધનો દ્વારા તેનો અભ્યાસ કરી તેમાંથી અતિશયોક્તિ જેવી જણાતી હકિકતો છોડી દઈને તેમાંનો પ્રમાણભૂત સત્યભાગ જ ફક્ત અહણ કર્યો છે. તેવી રીતે જ આપણાં ભાટોના ચોપડા, તથા સાંભ-

જેલી વાતો સિવાય જુદા જુદા જૈન ઇ. માસિકો એમ વગેરેમાંથી પણ ફેટલીક ઉખોગી અને પ્રમાણભૂત હકિકત લીધી છે.

વધુમાં એસવાલની આદિ ઉત્પત્તિના સમય નિર્ણયના વિષયે અનહદ ગુચ્ચવાડો ઉભો કરેલો જે માટે મહિનાઓ સુધી એકાગ્રચીત્તે સતત ચિંતન કરવું પડ્યું છે. કારણ ફેટલાક ગ્રંથકારોએ એસવાલની આદિ ઉત્પત્તિ હજારો વર્ષો પહેલાં અર્થાત્ વીક્રમ સંવત પૂર્વે ૪૦૦ વંરસ પર થયેલી જણાવી છે. જે હકિકત એક દંતકથા જેવી જ છે. એટલે કે તે પ્રમાણિક નથી; અને તેથી તેના પર આધાર રાખી શકાય નહિં. જેમકે ફેટલીક જ્ઞાતિઓના લોકોએ પોતાની જ્ઞાતિને ખૂબ પ્રાચિન બતાવવા માટે દંતકથાઓ જોડી કાઢી છે અને તેજ મૂળખ બીજી જ્ઞાતિઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું છે. ઉપરાંત નામોમાં મળતી આવતી સમાનતા ઉપરથી પણ ફેટલીક જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિની દંતકથાઓ પ્રચલિત કરાઈ છે. આને માટે અનેક દાખલાઓ મોજુદ છે. વિશેષમાં જ્ઞાતિઓની આવી કલ્પિત દંતકથાઓને વાસ્તવિક બતાવવા માટે પુરાણ ગ્રંથોના અનુસંધાનમાં પાછળથી એવી દંતકથાઓ લખી દેવામાં પણ આવી છે. સિવાય જ્ઞાતિઓના આવા ફેટલાક જ્ઞાતિ પુરાણો પણ રચવામાં આવ્યા છે. દાખલા તરીકે પોતાની જ્ઞાતિને પ્રાચિન જણાવવાને શ્રીરામના નામને પણ કથામાં સંપર્ક સાધવામાં આવ્યો છે. આ માટે એક અનાવીલ બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિની તેવી વાત જ બસ થશે. આ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ એવી રીતે બતાવી છે કે, “ શ્રી રામચંદ્રજીના વનવાસ કાળ દરમિયાન એકદા તેઓ પોતાના લઘુ બંધુ શ્રી લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સાથે ફરતા ફરતા સુરત તરફના એક ગામ પાસે આવી લાગ્યા. ત્યાં સીતાજીને અત્યંત તરસ લાગતાં લક્ષ્મણજી પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા. પરંતુ તેમને પાણીનું ઝરણું કે નદી-તળાવ આદિ કંઈ જોવા મળ્યું નહિં. આજ વખતે એક બ્રાહ્મણ ત્યાંથી પસાર થતો હતો. એ બ્રાહ્મણે લક્ષ્મણજીની અત્યંત શોધ છતાં સીતાજી

માટે પાણી ક્યાંથી ન મળવાની વાત જાણી તેણે પોતાનું તીર જમિનમાં માર્યું અને તરતજ ત્યાં પાણીની ધારા છુટી અને ઝરણું થઈ તે પાણી વહેવા લાગ્યું. પરંતુ એ પાણી ગરમ અથવા ઉર્નું નીકળ્યું જેથી એ ગામનું નામ ઉનાવાલા કે અનાવલ પડ્યું અને ત્યારથી તે ગામના બ્રાહ્મણો પણ અનાવલ બ્રાહ્મણ કહેવાયા.”

આજ રીતે ઓસવાલ જ્ઞાતિને પણ ખૂબ પ્રાચિન બતાવવા માટે એવી દંતકથાનો જન્મ થયેલ. આથી એના સમય નિર્ણય સાફ સંકડો પ્રમાણે શોધવા પડ્યા અને તે પ્રાપ્ત થતાં બાદ જ મેં જ્ઞાતિના ઉત્પત્તિના સમયનું નિર્માણ કર્યું છે.

કારણ આપણી આજની જ્ઞાતિઓનું ઉદ્ભવ વિક્રમના અગીયારમા સતકથી જ થયું છે, અને જે વાત દરેક પ્રાંતોના ઇતિહાસકારો કબુલ કરે છે. છતાં કોઈ જ્ઞાતિને ખૂબ પ્રાચિન બતાવવામાં જૈન ગ્રંથકારોનો ગમે તે હેતુ સમાયેલો હોય પરંતુ, ખાસ રીતે જોતાં તેથી આપણી ક્રોમને લાભને બદલે નુકશાન વધારે થયેલું કહેવાય. દાખલા તરીકે આપણામાં જૈન ધર્મના અવલંબનથી તેમજ પાછળના સમયમાં વિશેષ નમ્રતાના બોધને કારણે ક્ષમા તથા વિશેષ દયા ભાવ પ્રવેશતાં આપણને લોકોએ હાલમાં જે રીતે વાણીયા માની લીધેલ છે અને ગ્રંથકારોએ પણ તે ઉપરથી વાણીયાથી જ પરિચય કરાવ્યો છે અને આમ થતાં પ્રસ્તુત ગ્રંથકારોની એવી દંતકથાઓ ઉપરથી એક વીર ક્ષત્રિય ક્રોમના લોકો પોતાને તે ઉપરથી હજારો વરસોથી પોતે આવા જ આજ્ઞાધિન તથા નમાલા જેવા વાણીયા છીએ એવું સમજી આપણાં કૃતલાંકમાં નિર્જળતા દાખલ થવા લાગી. એટલે આ બધી વાતનો વિચાર કર્યાબાદ જ આ ગ્રંથની મેં આવશ્યકતા માની તે માટે સાચું સંશોધન હાથ ધર્યું હતું.

પુસ્તકના લેખનકાર્ય દરમિયાન લેખકને જુદી જુદી અનેક જાતની પ્રેરણાઓની જરૂર હોય છે તેવીજ રીતે મને પણ આ પુસ્તકના લેખનકાર્ય દરમિયાન તેની જરૂર હોઈ શકે. આ માટે

શ્રીમાન રાયસીભાઈ મૂરજી ભોરારાવાલા, શ્રીમાન ખીમજીભાઈ બુજ-પુરીયા તથા પંડિત શ્રી આણંજીભાઈ દેવસિહ વગેરેની મળેલી પ્રેરણાઓએ મને આ કાર્યમાં વધુ ઉત્સાહિત બનાવેલ જે માટે આ પુસ્તક માટે તેમનો ફાળો પણ જેવો તેવો ન કહી શકાય.

છેવટમાં મારી અદ્યપ્યુદ્ધિથી લખાયેલું આ પુસ્તક સંપૂર્ણ તો ન જ કહી શકું એટલે તેમાં કેટલીક ત્રુટીઓ પણ રહી જવા પામી હશે તો એ માટે સુઝ બંધુઓ તે માટે ઉદારતા દર્શાવી પોતાને યોગ્ય લાગતી તે માટેની સૂચનાઓ કે વિશેષ હકિકત મોકલાવશે તો તે મૂળખ ખીજા પ્રકાશનમાં તેમાં સુધારો વધારો કરવામાં આવશે. વધુમાં મારી આ કૃતિને જ્ઞાતિ બંધુઓ અપનાવી લેશે અને તેમાંથી દેશ તથા કામ ઉપયોગી પોતાના પુર્વજોના ઉમદા ગુણો ગ્રહણ કરશે તો મારો આ પુસ્તક માટેનો હેતુ સફળ થયો માનીશ. —લેખક.

આભાર દર્શન

(લેખક:—તરફથી)

આવા જ્ઞાતિના ઈતિહાસ ગ્રંથના સંશોધન તથા લેખનકાર્ય માટે તેના લેખકને સ્વજ્ઞાતિ પર પ્રેમ ધરાવતા બંધુ વર્ગના વિવિધ સહકારની જરૂર પડે છે; અને તેવા સહકાર દ્વારાજ લેખકનું એ લેખનકાર્ય સફળ બની શકે છે. એજ રીતે આ પુસ્તકના પ્રસ્તુત કાર્યમાં મને સ્વજ્ઞાતિના ચાહક અમુક મહાશયોનો કેટલોક સહકાર મળી શક્યો છે; જેમનો આભાર પણ અત્રે આ સ્થળે વીસરી શકાય નહિ.

શ્રીમાન રાયસીલાઈ મુરજી ભોરારાવાલા.

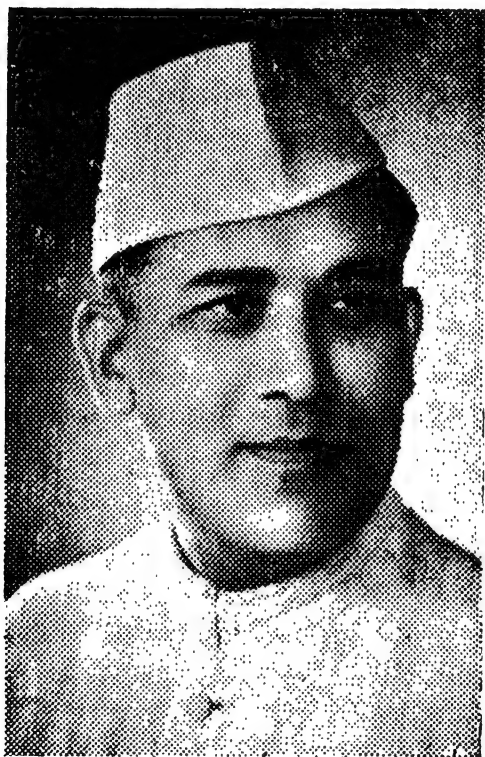
અત્રે એ કહેવાની જરૂર નથી કે, લેખક વર્ગ પાસે પ્રેરણાબળ હોય છે; પરંતુ દ્રવ્યબળ નથી હોતું અને તેથી લેખકનું કાર્ય દ્રવ્યની સહાયતા વિના પુરું થઈ શકતું નથી. આવીજ રીતે શ્રીમાન રાયસીલાઈએ મને મારા આ પુસ્તક માટેના લેખન-સંશોધન કાર્ય દરમિયાન જે સક્રિય મદદ કરી છે અને ત્યારબાદ પણ તેના પ્રકાશનનું કાર્ય જાતે ઉપાડી લઈ જે મદદ કરી છે તે જો ન કરી હોત તો આ પુસ્તક આજની ઘડીએ છપાઈને બહાર પડી શકતે કે કેમ તે વીણે મને શંકા છે, એટલે તેનું પ્રકાશન કરવાનું કાર્ય પોતે સ્વીકારી લઈને તે માટેની મારી મુંઝવણ તથા મુશ્કેલીમાંથી તેઓશ્રીએ મને મુક્ત કર્યા છે. જે માટેનો તેમનો હું અત્રે ફરી આભાર માનું છું, અને રાયસીલાઈને આવા સમાજોપયોગી કાર્યોમાં વધુ યશ મળે એવું ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થું છું.

શ્રીમાન ખીમજીલાઈ એમ. ભુજપુરીઆ

આ ગ્રંથ માટે મારી કચ્છી ઓસવાલ સાતિના, કામમાં તથા તેના યુવાન વર્ગમાં પ્રગતિની પ્રેરણા પાતા આગળ પડતા આ નેતા શ્રીમાન ખીમજીલાઈ ભુજપુરીઆ જે. પી. નો પણ આભાર યદિ અત્રે જો હું ભુલી જઈં તો સંસારમાં મારા જેવો કૃતદ્વી ખીજો કોઈ નહિ કહેવાય !

શ્રીમાન મુરજી ખીમજીલાઈ કચ્છ ભૂજપુરના વતની છે. તેઓ-શ્રીનું જન્મ સંસ્કારી કુટુંબમાં થયેલ હોતાં નાની વયમાં જ તેમણે ઉચ્ચ ગુણે સંપાદન કર્યા હતા. અને તેવા પોતાના ઉચ્ચતમ ગુણો વડે પોતાની શક્તિઓ ખીલવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે; તેમજ કચ્છી વીસા ઓસવાલ કામમાં આપેલી ઉમદા સેવાઓ દ્વારા એ કામમાં તેઓશ્રી માનીતા થઈ શક્યા છે. તેમનું ચારિત્ર તથા જીવન કામના ઉગતા બાળકોને પોતાની પ્રગતિ માટે પ્રેરણાદાયી છે.

શ્રીમાન ખીમજીભાઈ એક જાહેર કાર્યકર હોઈ તેઓશ્રીની જાહેર સેવાઓ પણ પ્રશંસનીય છે. તેઓ સત્યાગ્રહની ચળવળથી લઈને હાલમાં મુંબઈની મ્યુ. કોર્પોરેશન, સરકારી અનાજ સલાહકારી સમિતિ તેમજ ગ્રેન ડીલર્સ એસોસિએશન વગેરે ખીજી પણ કેટલીક વ્યાપારી સંસ્થાઓ તેમજ સ્વયંસેવક દળો-હોસ્પિટલો-દવાખાના-

શ્રીયુત ખીમજી ભાડજી જુજપુરીયા જે. પી.

પાઠશાળાઓ—વ્યાયામો એમ વિવિધ અનેક સંસ્થાઓમાં પણ પોતાની સેવાઓ આપી રહ્યા છે.

તેઓશ્રીની રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની તેમજ જાહેર સેવાઓની કદર કરી, અને લાયક ગુણોને ધ્યાનમાં લઈ આપણી માનનીય સરકારે તેઓશ્રીને હાલમાં જ જે. પી. નો માનવતો ખીતાબ એનાયત કર્યો છે તથા ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટ નીમ્યા છે.

મુરબ્બી શ્રી ખીમજીભાઈએ આ પુસ્તકના લેખન અંગે સમયે સમયે માર્ગદર્શન તથા સૂચનો આપતા રહી, ઉપરાંત ખીજી પણ કેટલીક સક્રિય સહાય આપી છે : અને તેઓશ્રીએ છેવટે મારા આગ્રહને માન આપી પુસ્તકનું લખાણ જોઈ જઈને પ્રસ્તાવના પણ લખી આપી. આવી રીતે તેઓશ્રીએ જે મમતા તથા ઉદારભાવ બતાવી મને ઉત્સાહિત બનાવેલ છે તેને માટે હું તેમને : ઠણી છું; આ માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા શ્રીમાન ખીમજીભાઈમાં તેવા જ ઉદારતાના વધુ ઉચ્ચતમ ગુણો ખીલવી તેમને હાલની જેમજ સમાજની તેમજ રાષ્ટ્રની વધુ સેવાઓ કરવાની શક્તિ બક્ષે એવી અંતરેચ્છા.

પંડિત શ્રી આણંદજીભાઈ દેવસિંહ શાહ

શ્રીમાન મહાશય આણંદજીભાઈનો મારા પ્રત્યેનો અનહદ પ્રેમ હું કેમ ભૂલી જઈ ? કચ્છ જેવા કેળવણીમાં પછાત ગણાતા દેશમાં ગણ્યાગાંડ્યા વિદ્વાનોમાં પંડિત આણંદજીભાઈ પણ એક છે. અને તેમાં પણ જૈન ધર્મની ફિલસુફી અને માગધી—પાલી—સંસ્કૃત જેવી ધાર્મિક જ્ઞાનને ઉપયોગી પ્રાચિન ભાષાઓ જાણનારા ભાષાભિજ્ઞ જો ડ્રાઈ હોય તો તો ફક્ત આણંદજીભાઈ એક જ કહી શકાય. તેઓશ્રી નેત્રથી લાચાર છે છતાં તેઓ સામાજિક, ધાર્મિક તથા રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓમાં સદૈવ તત્પર રહે છે. તેઓશ્રી કચ્છ તેમજ પોતાના ગામની કેટલીક સંસ્થાઓના આગળ પડતા કાર્યકર્તા પણ છે.

તેઓશ્રીએ આ પુસ્તકનાં સંશોધન દરમિયાન કેટલીક આંટીધુંટીઓ

ઉકેલવાના કાર્યમાં મને જે સહકાર આપ્યો છે તથા જે બીજી પણ કેટલીક ઇતિહાસને લગતી માહિતિઓ આપી છે તે માટે તેમનો હું અત્યંત આભારવશ છું. ઇશ્વર તેમની જ્ઞાન-શક્તિ વધુ ખીલવી તેઓશ્રીની સેવાવૃત્તિ યશદાયી બનાવે !

શ્રીયત્ પૃથ્વીરાજ ઉર્ફે પ્રવિણચંદ્રશાહ એડવોકેટ

મને આ માટે કેટલુંક જ્ઞાતિ વિષયક ઐતિહાસિક સાહિત્ય પુરૂં પાડી આ કાર્યમાં જે ઉત્સાહ તથા સહહૃદયતા બતાવી છે, તે માટે તેમનો આભાર હું બુલી શકું નહિં.

શ્રીયુત્ કૅશવજીભાઈ યુ. ગોગરી-અમદાવાદ

અમદાવાદમાં આવી વ્યવસાય જમાવનારા આપણી કોમના લોકો ત્યાં ગણ્યા ગાંઠ્યા જ છે, જેમાંના એક કચ્છ કપાઈયા નિવાસી શ્રીયુત્ કૅશવજીભાઈ યુ. ગોગરી પણ છે. મારા આ પુસ્તકના સંશોધન આદિ કાર્ય અંગેના પ્રવાસોમાં અમદાવાદના રોકાણ દરમિયાન તેઓશ્રીએ જે પ્રેમભાવ બતાવ્યો છે તે માટેનો તેમનો આભાર પણ મારાથી વીસર શકાય નહિં.

બીજા ભાઈઓ

કચ્છ ભોરારાના મારા સ્નેહી તથા મુરબ્બી વેલજીભાઈકૅશવજી તથા કચ્છ ટોડાના મારા ભાયાત ભાઈશ્રી ગાંગજી ઝોભાયા તથા ભાઈ લખમસી ઝોભાયા વગેરેએ પણ મારા આ લેખનકાર્ય દરમિયાન વ્યવહારિક મુશ્કેલીઓમાં વારે વારે જે સહાયતા આપતા રહેલ; તે માટે તેમની મારા પ્રત્યેની અનહદ લાગણી હું બુલી શકું તેમ નથી, અને જે માટે તેમનો પણ આ સ્થળે આભાર માનું છું.

સિવાય શ્રીમાન મુરબ્બી વીરજીભાઈશીવજી રેતીવાળા માટુંગા-મુંબઈ, ભાઈ શંભુલાલ લાલજી લાકડીયા-કચ્છ, ભાઈ ટાકરસી મોણસી આંબાવાડી-મુંબઈ, ભાઈ તેજસી મુરજી સંગોઈ-રાઠોડ ટોડાવાલા, શ્રી વાઘજી ધનજી ભુજપુરવાલા, ભાઈ ખીમજી ગણપત

લાલન વદાલાવાલા, ભાઈ શરેમલજી બેરમલજી રોઠોડ મઝગામ મુંબઈ, શ્રી ગણપત પાસુ સમાગોગાવાલા, ભાઈ મુળચંદ હજારી-મલજી રોઠોડ મઝગામ-મુંબઈ, કરમસી દેવસીની કંપનીવાળા ભાઈ વેલજીભાઈ તથા મુરજીભાઈ દેરાજ ટોડાવાલા, ભાઈ અરૂણકુમાર સંગોઈ સાગડિયાલા, ભાઈ દેવસી વેલજી ગંગર નાનીખાખરવાલા-વગેરે ઉત્સાહી બંધુઓએ પણ આ કાર્ય માટે શુભ લાગણી વ્યક્ત કરી મારા આ કાર્યના ઉત્સાહમાં વૃદ્ધી કરેલ, જે બદલ તેમનો યત્નિચિત આભાર પણ અત્રે ભુલી શકાય નહિ.

ભાટ વર્ગ તથા પુસ્તકોના માંડીકો

આ પુસ્તકને તૈયાર કરતાં મને કેટલીક ભાટ વર્ગની અને બીજી વ્યક્તિઓ તેમજ જુદા જુદા અનેક પુસ્તકોની સહાયતાની જરૂર પડેલ. આ માટે મને જે ઝોસવાલ કામના ભાટ બંધુઓ તેમજ બીજા ભાઈઓએ જરૂરી ઐતિહાસિક હકિકતો પુરી પાડી જે સહકાર આપ્યો છે, તે માટે તેમનો પણ આ સ્થળે આભાર માનું છું. એમાં પણ ભુજપુરના પટેલ શ્રી ખેતસીભાઈ નાનજીનો સહકાર ભુલી શકાય તેમ નથી.

સિવાય આ પુસ્તકને સવિસ્તર તથા પ્રમાણભૂત બનાવવા માટે કેટલાક જુદા જુદા પુસ્તકોનો પણ સહકાર લેવો પડેલ. જે માટે તેવા કેટલાક પુસ્તકોમાંથી કેટલુંક સીધું અવતરણ પણ લીધું છે જ્યારે બાકીના પુસ્તકોમાંથી ફક્ત આધાર પુરતી જ હકિકત લીધી છે. આથી એવા સર્વ પુસ્તકોની આ માટે જે મદદ લીધી છે તે માટે તે તે પુસ્તકોના માંડીકોનો આ સ્થળે આભાર માનું છું. અને એવી રીતે પોતાના પુસ્તકોનો આ માટે ઉપયોગ કરવા દેવા માટે બતાવેલી ઉદારતા બદલ હું તેઓનો ઋણી છું.

C/o લખમસી ઝોલાયાની કું. ૧

મદિના મંઝિલ, પરેલ-પોચખાવડી

મુંબઈ-૧૨

ખીમજી ઉર્ફે દેશમસિંહ
સંગોઈ-રોઠોડ

પુસ્તક સૂચી

આ પુસ્તક માટે જે જે પુસ્તકો તેમજ અન્ય સાહિત્ય સાધનોમાંથી વધુ યા ઓછી હકિકત લેવામાં આવી છે કે જે કોઈ પણ રીતે ઉપયોગી થયા છે તેઓમાંના કેટલાક પુસ્તકો તથા માસિકોની નામાવલી.

- ૧ ટોડ રાજસ્થાન ભા. ૧-૨
- ૩-૪ ગુજરાતનો મધ્યકાલિન રાજપુત ઇતિહાસ ભા. ૧-૨
- ૫-૬ રાસમાળા ભા. ૧-૨
- ૭-૮ મરાઠી રિસાયત ભા. ૧-૨
- ૯ વીર પ્રવચન
- ૧૦ હેમ સારસ્વત સત્ર
- ૧૧ ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ
- ૧૨ સમાજ સુધારાનું રેખા દર્શન
- ૧૩ કીર્તિ કૌમુદી
- ૧૪ ભારત કે પ્રાચિન રાજવંશ [હિંદી]
- ૧૫ હિંદુસ્થાનનો પ્રાચિન ઇતિહાસ
- ૧૬ હિંદના ઇતિહાસની રૂપરેખા
- ૧૭ વીર દયાલદાસ-નાગકુમાર મકાતી
- ૧૮ મધ્યકાલિન ભારતિય સંસ્કૃતિ-પં. ગૌ. હી. ઓઝા
- ૧૯ કચ્છની જુની વાર્તાઓ
- ૨૦ કચ્છનો પ્રાચિન ઇતિહાસ
- ૨૧ વર્ણુ વ્યવસ્થા-ગાંધીજી
- ૨૨ જ્ઞાતિ અધારણુ-કવિ દલપતરામ
- ૨૩ ભાણા વહેવાર અને ખેટી વ્યવહાર

- ૨૪ લગ્ન વ્યવસ્થા અને કુટુંબ સંસ્થા
 ૨૫ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ
 ૨૬ ગુજરાતિ સાહિત્ય
 ૨૭ પ્રબંધ ચિંતામણી
 ૨૮ ઐતિહાસિક રાસમાળા
 ૨૯ જૈન પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ
 ૩૦ વેસ્ટર્ન ઈન્ડીયા-કચ્છ વોલ્યુમ (ઈંગ્લીસ)
 ૩૧ ફેટલાક ઐતિહાસિક સાધનો
 ૩૨ જૈન જાતિ મહોદય [હીંદી] મુનિ જ્ઞાનસુંદરજી
 ૩૩-૩૪ મુહુરોત નેણસીની ખ્યાત ભા. ૧-૨
 ૩૫ તપગચ્છ પટાવલી
 ૩૬-૩૭ ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ ભા. ૧-૨
 ૩૮ કુમારપાલ ચરિત્ર
 ૩૯ 'વસંત' માસિક-રજત મહોત્સવ અંક
 ૪૦ 'જૈન ધર્મ' પ્રકાશ' માસિક
 ૪૧ જૈન સંપ્રદાય શિક્ષા
 ૪૨-૪૩ પ્રાચિન લેખ સંગ્રહ ભા. ૧-૨
 ૪૪ જૈન લેખ સંગ્રહ
 ૪૫-૫૭ જ્ઞાનકાશ [મરાઠી] ભા. ૧-૧૨
 ૫૮ જ્ઞાનકાશ (ગુજરાતી)
 ૫૯ સિંધકા ઇતિહાસ-મુન્સીફ દેવીપ્રસાદજી
 ૬૦ રાજસ્થાન [હીંદી]
 ૬૧ 'બોમ્બે ગેઝેટીયર' (ઈંગ્લીસ) વોલ્યુમ: પાલણપુર
 બનાસકાંડા અને કચ્છ
 ૬૨ ધર્મકે નામ પર-ચતુરસેન શાસ્ત્રી
 ૬૩ પ્રવાસ વર્ણન-ઈત્યાદિ.

પ્રસ્તાવના

આપણી ઝોસવાલ જ્ઞાતિના અને જીલ્લે કચ્છ-તાલુકે મુદ્રાના આમ ટોડા નિવાસી યુવાન લેખક ભાઈશ્રી ખીમજી મોહનજીએ આ ગ્રંથ તૈયાર કરી, એ ગ્રંથ માટે પ્રસ્તાવના લખી આપવાની મારી પાસે માંગણી કરી. પ્રસ્તાવના જેવી અગત્યની વસ્તુ કાઈ અભ્યાસી એવા ભાઈ પાસે લખાત તો તે વધુ ફીક થાત. તેમ છતાં એ ભાઈના વધુ આગ્રહને આધિન થઈ આ પુસ્તકની મેટર ઉપરથી અત્રે એ શબ્દો પ્રસ્તાવના રૂપે લખું છું.

ઇતિહાસ-સાહિત્ય એ સર્વ સાહિત્યોમાં પ્રથમ દરજ્જે હોઈ, તે પ્રજા જીવનના ઘડતરનું મૂખ્ય સાધન મનાય છે. ઇતિહાસ જ્ઞાનના અભ્યાસથી વ્યક્તિ કે સમૂહ પોતાનું પ્રાચિન સ્વરૂપ જાણી, તેની સહાયતાથી પ્રેતસાહિત થઈ કાળસંજ્ઞેગે થયેલ પરિવર્તનમાં પુનઃ પલટો આણી સમાજ તથા દેશને ઉપયોગી નીવડી શકે છે.

આપણી ઝોસવાલ કોમ, જે મૂળ જૈન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રિયોની અનેકી અને વિસ્તૃત કોમ છે: તેમજ તેને લગતી પ્રાચિન ઐતિહાસિક નોંધો ગુટક ગુટક રીતે ફેટલીક પ્રગટ થયેલી પણ છે; એમ છતાં આજના સંશોધનયુગમાં જોઈએ તેવો ક્રમવાર અને સચોટ ઇતિહાસ ગ્રંથ આ પહેલાં પ્રગટ થયેલો હોય એવું ખ્યાલમાં નથી. આવી સ્થિતિમાં આ સંશોધનયુક્ત ઇતિહાસ ગ્રંથ ઉક્ત ખોટ પુરી પાડશે; અને તેથી અચાગ પરિશ્રમ લઈ તેમજ અનેક સમયનો ભોગ આપી તેને તૈયાર કરવા માટે એના લેખક ભાઈશ્રી ખીમજીનો આ પ્રયાસ પ્રશંસનીય કહેવાય.

આવા ઇતિહાસ સંશોધનની આપણી કોમને ખાસ જરૂર હતી. વર્ષો પહેલાં મને પણ આવા ઇતિહાસ ગ્રંથને તૈયાર કરાવ-

વાની પ્રેરણા જાગેલી-અને જે માટે કચ્છમાંજ વસતા આપણી કોમના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન તથા વક્તા એવા મહાનુભાવને તે તૈયાર કરી આપવા મેં વિનતી પણ કરેલ. પરંતુ, એ વિદ્વાન મહાશય, પોતાની અવારનવાર રહેતી નબળી તબીયત તથા પોતાની ખીલ રોકાણોના કારણુવશાત્-તેજોશ્રીની આવું ગ્રંથ તૈયાર કરવાની ઇચ્છા છતાં-મારી એ વિનતી તે કારણે સ્વીકારી ન શક્યા. પરિણામે મારી એ ઇચ્છા-પ્રેરણા મુર્તસ્વરૂપમાં પરિણમેલ નહિ-વખત જતાં આ ગ્રંથના લેખક ભાઈશ્રી ખીમજીએ આપણી કોમના ઇતિહાસનું સંશોધન કરી, આવું સરસ ગ્રંથ તૈયાર કરી મને વાંચી જોવા આપ્યું. જેને વાંચી મને ઘણોજ સંતોષ અને આનંદ થયો, અને તેથી આ તંક એ યુવાન લેખક શ્રી ખીમજીભાઈને મારા હાર્દિક ધન્યવાદ આપું છું.

એકંદરે આમાં સમાવેશ કરાયેલા વિવિધ વિષયો તથા તેના ક્રમને જાળવી રાખતી વિસ્તારપૂર્વકની હકિકતોને જોતાં આ ગ્રંથ ક્રમિક ઇતિહાસ કહી શકાય; અને પોતાના ઇતિહાસથી અજાન એવા બંધુઓને આમાંથી ઘણો બાબતો જાણવા મળી શકે તેમ છે. આ ગ્રંથમાં જે હકિકતો આપવામાં આવી છે તે સ્પષ્ટ રીતે તથા વિવિધ તરેહની ઘણી હકિકતો આપવામાં આવી છે.

જેમાં પ્રથમ ખંડમાં એટલે શરૂઆતમાં પ્રાચિનકાળની સ્થિતિ બતાવવામાં આવી છે: એટલે કે છેક આર્યોની આદિ સૃષ્ટિથી લઈ, અર્વાચિનકાળ પર્યંતના સ્થિતિ પરિવર્તનને લગતો ચિતાર રજુ કરવામાં આવ્યો છે. વધુમાં જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા ધર્મોની ફેવી પ્રબળતા હતી, તથા તેઓમાં સમયે સમયે અને કારણુવશાત્ કેવા કેવા સ્થિતિ-પરિવર્તન થતા રહ્યા તે પણ દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે સહિત બતાવાયું છે. એટલે કે વેદકાળ અને તે વખતના આર્યોની ઉત્કૃષ્ટ અને સર્વોત્તમ સંસ્કૃતિ; બ્રાહ્મણકાળ અને એ સમયે

આર્યોની ક્રિયાકાંડોમાં થયેલું કેટલુંક પરિવર્તન; મહાવીરકાળ તથા જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા અને તેને લગતી જુદા જુદા પરકોમના અનેક મહાનુભાવોની સંમતિઓ; મહાવીર પછીની જૈન શાસનની સ્થિતિ; જૈન ધર્મની બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર અસર; શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય અને હિન્દુ ધર્મનો નવો યુગ; બૌદ્ધ ધર્મના પતન છતાં જૈન ધર્મનું ટકી રહેલું અને તેના કારણે વગેરે હકિકતો રજુ કરાઈ છે. બાદ બીજા ખંડમાં મધ્યકાલિન રાજપુત યુગ અને તે વખતની ધાર્મિક રાજકીય તથા સામાજિક સ્થિતિ; હેમાચાર્ય અને કુમારપાળ તથા ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનો પ્રતાપ; ઓસવાલોના આદિ પ્રતિબોધક ક્ષત્રિય ઉર્ફે ખરતર ગચ્છનો ઉદ્ભવ-વગેરે હકિકતો દાખલા દ્રષ્ટાંત તથા પ્રમાણો સહિત રજુ કરવામાં આવી છે. ત્યારબાદ ત્રીજા ખંડમાં ઓસનગરમાં આદિ ઓસવાલ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ; જુદા જુદા કુળના ક્ષત્રિયોએ જૈન ધર્મનો પ્રતિબોધ પામી, એ જૈન ધર્મનુયાયી ક્ષત્રિયોનું ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થવું; ઓસવાલ જ્ઞાતિના ક્ષત્રિયકુળો તથા તેની ગોત્ર-શાખાઓની ઉત્પત્તિ અને થયેલી મૂખ્ય શાખાઓ; ઓસવાલોની વાસ્તવિક ક્ષત્રિય જાતિ માટે કેટલાક વિદ્વાનોના મતો અને મહત્વની સૂચનાઓ; ઓસવાલોનું પ્રાચિન 'દાકુર'નું પદ અને થયેલું ફાલનું 'શાહ' બિરૂદ; ઓસવાલોના પ્રાચિન શુદ્ધ નામો અને થયેલા અપભ્રંશ નામો; યુદ્ધકુશળ ઓસવાલ વીર પુરૂષોના ચરિત્રો તથા તેમના પ્રાચિન કવિતો. સિવાય આજની જ્ઞાતિઓનો ઉદ્ભવકાળ-કચ્છી ઓસવાલો સંબંધી વધુ ઇતિહાસિક હકિકત-રાજપુત અને ઓસવાલ વિભાગની મૂખ્ય શાખાઓ-ઓસવાલ સમાજનો વિશેષ પરિચય અને છેવટે વાણીયા શબ્દની ઉત્પત્તિ વગેરે જુદી જુદી સંકડો ઇતિહાસિક હકિકતો આ પુસ્તકમાં વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવી છે. સિવાય તેમાંની મૂખ્ય મૂખ્ય બાબતો માટે તેને લગતા પ્રાચિનલેખો-કવિતો વગેરેનો આધાર પણ આપવામાં આવ્યો છે. તેમજ ઠેકાણે ઠેકાણે જરૂર જણાઈ છે ત્યાં ટિપ્પણો આપી વસ્તુને સ્પષ્ટ કરાઈ છે. આ

ઉપરાંત તેની ભાષા શૈલી શુદ્ધ તથા તેજદાર હોવાથી તે કોમના વાંચક વર્ગ પર જરૂર સારી અસર પાડશે એમ માનું છું.

આમ આવી રીતે તૈયાર થયેલું આ ઈતિહાસ ગ્રંથ સમસ્ત ઓસવાલ કોમને સ્પર્શતું હોઈ તે પ્રત્યેક ઓસવાલને પ્રેરક ને ઉપયોગી નીવડશે એ માટે મને વિશ્વાસ છે. ઓસવાલ પ્રગ્ન આ ગ્રંથમાંથી પોતાના પ્રાચીન સ્વરૂપને જાણી પોતાના વીર પુર્વજોના વીરતાના ગુણોને ગ્રહણ કરી, જસો વર્ષની દેશની ગુલામી બાદ પૂજ્ય મહાત્માજીના પ્રયાસોથી આઝાદ થયેલ આપણાં રાષ્ટ્રની આઝાદીના રક્ષણાર્થે-પોતાના પુર્વજોની વીરવ્રતિ તથા ત્યાગવ્રતિ કેળવી તેઓની માફક દેશ સેવા તેમજ દેશરક્ષા માટે પ્રાણાર્પણનું ધર્મ ગ્રહણ કરશે તો લેખકનો આ ગ્રંથ માટેનો પ્રયાસ જરૂર સફળ નીવડશે.

વધુમાં આપણી ઓસવાલ કોમ વિશાળ જનસંખ્યા ધરાવતી કોમ છે, અને મારવાડ-મેવાડ-કચ્છ-પંચગ-ગુજરાત-કાઠિયાવાડ-માલવા-મધ્યપ્રાંત આદિ જુદા જુદા દેશોમાં વસેલી છે. આમ છતાં એ સર્વ દેશોમાંનાં સમસ્ત ઓસવાલોને સ્પર્શતો તેમનો આ ગૌરવભર્યો ઈતિહાસ એક કચ્છ નિવાસી ઓસવાલ યુવાને તૈયાર કરેલો હોતાં તે માટે કચ્છી ઓસવાલ સમાજને ખાસ ગૌરવ લેવા જેવું કહી શકાય.

છેવટે, આ ગ્રંથ સમસ્ત ઓસવાલ સમાજમાં આદર પામે એ અંતરેચ્છા સાથે તેના લેખક ભાઈશ્રી ખીમજીને ફરી ધન્યવાદ આપી, તેમના કાર્યને ફતેહ ઇચ્છું છું. એજ

ભાતખજાર, મુંબઈ નં. ૯

સં. ૨૦૦૪ ચૈત્રી પૂર્ણિમા

લી.

ખીમજી માડણ ભુજપુરીયા

પ્રકાશકના બે બોલ

આપણી ગ્રોસવાલ ક્રોમના ઇતિહાસ ગ્રંથ માટે મારી ફેટલાક સમયથી ઝંખના હતી. કારણ તેના મહત્વ તથા ઉપયોગીતાને હું સારી રીતે જાણતો હતો. અને આજના આઝાદ હિંદમાં તો આપણી ક્રોમને, દેશને કોઈપણ રીતે વધુ ઉપયોગી નીવડવા માટે આપણું પોતાનાજ પૂર્વ પુરૂષોના દેશ તથા પ્રજાસેવાના તેવા ત્યાગના તથા વીરતાના ઉચ્ચતમ ગુણો ફળવવા માટે પોતાનું ઇતિહાસ ખાસ પ્રેરણા તેમજ જાગૃતિરૂપ હોઈ તેની વિશેષ આવશ્યકતા મનાય. આવાજ ઉદ્દેશાનુસાર હિંદ સમસ્તની ગ્રોસવાલ ક્રોમને સ્પર્શતું આ ઇતિહાસ છપાવીને બહાર પાડ્યું છે; અને તેમ કરીને તે કોમ સમક્ષ રજુ થાય છે.

આ પુસ્તક આજના જમાનામાં ઉપયોગી હોવા છતાં ક્રોમના જુદી જુદી વીચારસરણી ધરાવતા વર્ગોમાં ફેલી પસંદગી પામશે અથવા તેને ફેલી મહત્તા મળશે તે તો વિચારવંત તથા બુદ્ધિશાળી સાહિત્યપ્રેમી જનતામાં કસોટીએ ચડ્યા બાદની વાત છે; એટલે હું મારી પોતાની મેળે તેના માટે કંઈ પણ અભિપ્રાય ન જ આપી શકું કે તેની પ્રશંસા કરી શકું નહિ. પરંતુ તેમ છતાં એટલું ઇચ્છી શકું કે માફ આ પુસ્તક ક્રોમને કંઈ પણ ઉપયોગી નીવડે.

અત્રે એ પણ કહેવું જરૂરી છે કે, પોતાનાજ પ્રગટ થતા ગ્રંથ માટે તેમાં પ્રકાશકને કંઈ પણ વિશેષ લખવાની જરૂર રહેતી નથી; એમ છતાં એક પ્રચલિત પ્રથા અનુસાર વધારે કંઈ પણ નહિ લખતાં ગ્રંથ પ્રકટ કરવાનો ફક્ત પોતાનો હેતુ જણાવવા પુરતા એ શબ્દો લખવા પ્રકાશક માટે અનુચીત ન જ કહેવાય—અને એ દૃષ્ટિએ મેં પણ અત્રે બે બોલ લખ્યા છે.

ખીજી આ પુસ્તક વાર્તા કે તેવું ન હોઈ ઇતિહાસનું ઉપયોગી પુસ્તક હોઈ તેને સુંદર રીતે બનાવવાની મારી ધચ્છા હતી. જે મૂળ્ય હાલના કાગળ-છપાઈ વગેરેના અનહદ વધેલા ભાવ છતાં પણ આ પુસ્તકનું કદ મોટું બતાવવા હલકા ગડા કાગળો તેમાં નહિં વાપરતાં તેને બદલે ઉંચા ગ્લેજ કાગળનો ઉપયોગ જ કર્યો છે: અને તે સિવાય, પુસ્તકના લાગતા ખીજા અનેક ખર્ચ વગેરેને જોતાં તેની રાખેલી કિંમત વધુ નહિંજ કહેવાય એમ માનું છું.

અહીં એ પણ કહેવાનું બુલી શકાય નહિં કે, આ પુસ્તક છપાતાં દરમિયાન અનેક ઉત્સાહી ભાઈઓએ તે માટે પોતાનો હાર્દિક આનંદ વ્યક્ત કરેલ જે માટે તેવા ભાઈઓનો પોતાની કામના ઇતિહાસ સાહિત્ય માટેનો પ્રેમ ખરેખર પ્રશંસાતુલ્ય માનું છું.

આ સાથે શ્રી નવપ્રભાત પ્રી. પ્રેસના ખાંતીલા, પ્રેમી અને નિયમિતતાકુશળ માલીક શ્રીયુત મણીલાલભાઈએ આ પુસ્તક કાળજીપૂર્વક અને સંતોષકારક રીતે છાપી આપી વેળાસર તૈયાર કરી આપ્યું જે માટે તેઓશ્રી ખરેખર કદર માગી લે છે.

વિશેષમાં આ પુસ્તકના પ્રુફેનું સંશોધન ખૂબ કાળજીપૂર્વક થયા છતાં ક્યાંક છપાઈમાં રહી જવા પામેલ સાધારણ ભુલને વાંચક બંધુઓ શુદ્ધિપત્રકમાં જણાવ્યાં મૂળ્ય સુધારીને વાંચવા કૃપા કરશે એવી આશા છે. છેવટે ઓસવાલ કામ આ પુસ્તકનું મુલ્યાંકન કરી તેને વધાવી લેશે એવી આશા.

રાયસી મુરજી લોરારાવાલા

ઓસવાલ ક્ષત્રિય વૃત્તાંત અર્થાંત

ઓસવાલ ઠેામનો ઇતિહાસ

વિષય-અનુક્રમણિકા

૧ અર્પણ પત્રિકા	પૃષ્ઠ. ૩
૨ લેખકનું નિવેદન	„ ૬
૩ પ્રસ્તાવના	„ ૨૦
૪ પ્રકાશકના બે બોલ	„ ૨૪
૬ વિષય સૂચિ	„ ૨૬
૫ શુદ્ધિ પત્રક	„ ૩૦

ખંડ ૧ લો :

પ્રાચિનકાળ અને ધાર્મિક સામાજિક સ્થિતિ

પ્રકરણ :	વિષયો :	પૃષ્ઠ :
૧ હું વેદકાળ	...	૧
૨ હું બ્રાહ્મણકાળ	...	૯
૩ હું મહાવીરકાળ	...	૧૫
૪ હું જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મની બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર અસર	...	૩૩
૫ હું મહાવીર પશ્ચાત જૈન શાસનની સ્થિતિ	...	૩૭

ખંડ ૨ જો :

મધ્યકાલિન રાજપુત યુગ અને જૈન ધર્મ

પ્રકરણ :	વિષયો :	પૃષ્ઠ :
૧ હું	શ્રીમાલનગર અને જૈન ધર્મ...	૪૫
૨ જું	શંકરાચાર્ય અને હિંદુ ધર્મનો નવો યુગ	૫૫
૧ સં.	૮૦૦ દરમ્યાન રાજકિય-સામાજિક સ્થિતિ	૫૫
૨	બ્રાહ્મણ ધર્મનો પુનરોદ્ધાર	૫૭
૩	બૌદ્ધ ધર્મનું પતન	૫૯
૪	જૈન ધર્મનું ભાવી	૫૯
૩ જું	સોલંકીઓનો સોનેરી યુગ અને જૈન ધર્મનો પ્રતાપ	૬૧
૧ સં.	૮૦૦-૧૦૦૦ વચ્ચેની રાજકિય સામાજિક સ્થિતિ	૬૨
૨	જ્ઞાતિ અંધારણનો ઉદય	૬૫
૩	જૈન ધર્મનો પ્રભાવ	૬૭
૪	દુર્લભરાજનો ન્યાય અને ક્ષત્રિય [ખરતર] ગચ્છનો ઉદ્ભવ...	૬૮

ખંડ ૩ જો :

ઓસવાલની આદિ ઉત્પત્તિ અને બીજો ઇતિહાસ

(વિભાગ પહેલો)

પ્રકરણ :	વિષયો :	પૃષ્ઠ :
૧ હું	મારવાડ અથવા રાજપુતાના	૭૨
,,	આદિ ઓસવાલ જ્ઞાતિનું ઉત્પત્તિ સ્થાન-ઓસનગર .	૭૪

૨ જી	પરમાર વંશ અને ઓસનગર	૭૬
„	શ્રીમાલ તથા આશુ અને જૈનોનું પ્રભુત્વ	૭૯
„	ઓસનગર અને શ્રીમાલના લોકો	૮૦
૩ જી	ઓસનગરમાં જૈન ધર્મનો ઉદ્ધોત-એક ચમત્કારિ- ઘટના	૮૨
„	શ્રી જિનદત્તસુરિજી અને ઓસના રજપુતો	૮૩
„	નગરની અધિષ્ઠાત્રી ઓસિયાદેવી અને તેનો ભોગ	૯૬
„	જૈની ક્ષત્રિયો અને મહાજનનું ઉપનામ	૯૭
„	જિન દેવમંદિરો અને ભોજકોની ઉત્પતિ	૯૮
„	ઓસનગર પછીનો મહોદય	૯૯
૪ થી	હેમાચાર્ય તથા કુમારપાળ અને જૈન જ્ઞાતિઓનું ઉદ્ભવ	૧૦૧
„	ખંડેલા મહાસભેલન અને જૈન સંઘો	૧૦૬
૫ મું	ઓસવાલ ભુપાલ વર્ગ અને મહાજન સંઘ	૧૦૮
„	ઓસવાલ જ્ઞાતિની સ્થાપના	૧૦૯

ખંડ ૩ જો : વિભાગ બીજો

પ્રકરણ :	વિષયો :	પૃષ્ઠ :
૧ હું	ઓસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિયકુળ તથા ગોત્ર-શાખાઓની ઉત્પતિ ... ૧૧૪-૧૬૨	
„	(૧) કચ્છી ઓસવાલ વિભાગ : ગોત્ર-શાખાઓ	૧૧૫
„	આદિ નિવાસભૂમિ અને કચ્છમાં આગમન	૧૩૫
„	મુસલમાનોના સિતમો અને પિતૃભૂમિનો ત્યાગ	૧૩૮
„	કચ્છ તથા હાલારના ઓસવાલોની વિશેષ હકિકત	૧૪૧
„	(૨) મારવાડી ઓસવાલ વિભાગ : ગોત્ર-શાખાઓ	૧૪૩
૨ જી	રાજપુત અને ઓસવાલ વિભાગની મૂખ્ય શાખાઓ	૧૬૩
„	રાજપુત વિભાગ-શાખાઓ	૧૬૩

„	ઓસવાલ વિભાગ-શાખાઓ	૧૬૬
„	શાખા-નુખો યા અવટંકોના નામ-શા ઉપરથી પડયા	૧૭૬
૩ બું	ઓસવાલોની યુદ્ધકુશળતા અને વીર પુરૂષો ...	૧૮૧
„	વીર ક્ષત્રિય જાતિનું સ્મરણ કરાવતી ઓસવાલ જાતિ	૧૮૧
„	સંગ્રામવીર ઓસવાલ વીરોના ચરિત્ર ...	૧૮૩
„	ઓસવાલ વીરો માટે ભાટ-કવિઓના પ્રાચિન કવિત-દુહા ...	૨૦૮
૪ થું	પરિશિષ્ટ હુકિંકત	૨૧૮-૨૪૪
૧	ઓસવાલો વાણિયા નહિ; પણ ક્ષત્રિય છે : ઓસવાલોને હિતેચ્છુ વિક્ષાનોની સૂચના ...	૨૧૮
૨	ઓસવાલ સમાજનો વિશેષ પરિચય ...	૨૨૪
૩	ઓસવાલોનું ઠાકુર યા ઇકકુર પદ ...	૨૩૧
૪	પ્રાચિન તથા સાંપ્રતની નામાભિધાન રિતિ ...	૨૩૩
„	ઉચ્ચારભેદ અને થયેલા અપભ્રંશ નામો ...	૨૩૫
„	મૂળના શુદ્ધ અને થયેલાં અપભ્રંશ નામો ...	૨૩૮
„	નામાભિધાન અને સ્ત્રી વર્ગ	૨૪૨
૫ મું	‘વાણીયા’ શબ્દની ઉત્પત્તિ અને વિશેષ વિચાર	૨૪૫

શુદ્ધિપત્રક

[આ પુસ્તકમાંની કોઈ સાધારણ અક્ષર ભુલને જાતે સુધારીને વાંચવા કૃપા કરવી. દાખલા તરિકે ટિપ્પણોમાંના નાના ટાઈપોમાં ક્યાંક જૈન શબ્દમાંના જૈ ની માત્રાઓ છપાતી વખતે મશીન પર તુટી જતાં જન વંચાય છે ત્યા જૈન વાંચવું. બાકીના અર્થનો અનર્થ સમજાય તેવી શબ્દ ભુલો કે બીજી ભુલો માટે અહિં શુદ્ધિપત્રક આપવામાં આવ્યું છે.]

- પૃષ્ઠ ૧...પ્રકરણ ૧૬૦ ઉપર ખંડ ૧ લો વાંચવું.
- „ ૧૬...વિષય : જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા-ત્રીજા પેરેગ્રાફની પ્રથમ લીટીમાં આ સિવાય પછી પ્રાંતઃસ્મરણીય પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ તેમજ અનેક—આટલું ઉમેરીને વાંચવું.
- „ „...પંકતી ૨૫ : સંપ્રદાયોના ને બદલે સંપ્રદાયમાંના વાંચવું.
- „ ૧૬૫...ઉપરની સંખ્યા લાઇનમાં ઓસવાલ વિભાગની આગળ—રાજપુત અને—ઝેટલું ઉમેરીને વાંચવું.
- „ ૧૮૧...પંકતી : ૯ જે તે ને બદલે જેથી વાંચવું.
- „ ૧૯૩...નૈણસીનો ઇતિહાસ ગ્રેમ શિષર્ક નીચેની પંક્તિ ૧૦ માં સંગ્રહે ને બદલે સંગ્રહોના વાંચવું.
- „ ૨૦૧...પંકતી બીજીમાં પ્રયોનામ ને બદલે નામ વાંચવું.
- „ „ ... „ પાંચમીમાં જન ને બદલે પ્રયોજન વાંચવું.
- „ ૨૨૩...ઉપરની સંખ્યા લાઇનમાં વાહિયા ને બદલે વાણિયા વાંચવું.

- „ ૨૨૫...પંક્તી બીજી: ભુંડમલમાં આગળ તે ઉમેરીને વાંચવું.
- „ „ ...ઑસવાલોના પદાધિકારી નામના મથાળામાં પદાધિકારી ને બદલે પદાધિકાર વાંચવું.
- „ „ ...એજ મથાળાની પંક્તી બીજીમાં પટવારી ને બદલે પટવારી યા પટેલ વાંચવું.
- „ ૨૨૮...વિષય : ઑસવાલોની પંચાયતો : પેરેગ્રાફ બીજો : પંક્તી બીજીમાં સાથે ને બદલે સાથે રહી વાંચવું.
- „ ૨૩૧...ઑસવાલોનું ડાકુર યા ઠકકુર પદ એ મથાળા ઉપરના કૌંસમાં અંક ૨ ને બદલે ૩ વાંચવો.
- „ ૨૩૩...નામાભિધાન રિતિના મથાળા ઉપરના કૌંસમાંના અંક ૩ ને બદલે ૪ વાંચવો.
- „ „ સંસ્કૃત લેખ નીચેના પેરેગ્રાફમાં છેવટમાં આટલું ઉમેરવું: ગુજરાતના ઑસવાલોમાં પણ પૂર્વે એવાજ નામોની રીત હતી. જેમાં હાલમાં પરિવર્તન થયું છે. અમદાવાદના વિદ્યમાન નગરશેઠ શ્રીમાન કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ જેઓ ઑસવાલ છે અને સીસોદીયા કુળના કાકોલા શાખાના છે-તેઓના પૂર્વજોના સહસ્ત્રકિરણ-વત્સરાજ જેવા નામો તેમની વંશાવળીમાંથી જોવા મળે છે. સિવાય પૂર્વે થઇ ગયેલા અમદાવાદના હડીસિંહ ફેસરીસિંહ ઇત્યાદિના નામો પણ ગુજરાતના ઑસવાલોમાં પૂર્વેની નામોની રીતનું સ્મરણ કરાવે છે.
- „ ૨૩૮...શુદ્ધ-અપભ્રંશ નામો ઉપરના મથાળામાં શુદ્ધ ને બદલે મૂળના શુદ્ધ વાંચવું.

જિંદગીનો વિમો

● કોઈથી રોકી ન શકાય તે “મૃત્યુ” ક્યારે આવશે—
અને તેમ જો થાય તો પોતાની ઉપર આધાર રાખનાર
આશ્રિતોનું શું થશે ?—એવી અનિશ્ચિત સ્થિતિમાં રહેવાનું
અત્યારના જમાનામાં કોઈ પણ સમજી માણસ પસંદ
કરતો નથી.

● આવી જાતની આકૃતને વિદ્યારવા જિંદગીનો વિમો
એક અતિ ઉપયોગી સાધન પુરવાર થયું છે. મોટો કે
વહેલો દરેક માણસ વિમો ઉતારવા માટે અયોગ્ય હશે છે.
—તો આવું અને તે પહેલાં ચેતવું ઘટે; અને પોતાની
જિંદગીનો વિમો વેળાસર ઉતારી લેવો જોઈએ.

આ માટે લખો અગર મળો—

ખીમજી એમ. ભુજપુરાવાની કું.

(સ્થાપના સને ૧૯૨૮)

વિમાના એજન્ટસ

૨૫, કેશવજી નાયક રોડ (જાત બજાર), મુંબઈ નં. ૯,

ટેલીફોન નંબરો :

૩૨૧૪૮ અને ૨૪૯૬૧

ટેલીગ્રામ :

BHAVIMUDI

પ્રકરણ ૧ બું

વેદકાળ

આર્યોનું આગમન

આર્યોની આદિ નિવાસભૂમિ સુમેરૂ અથવા ઉત્તરદ્રુવ પ્રદેશ હતી. ઉત્તરદ્રુવ પ્રદેશનું વાતાવરણ હિમાન્તરકાળમાં બહુજ સૌમ્ય હોઈને ત્યાં બહુધા અક્ષય વસંત રહેતો હતો, અને તે સમયે ઉત્તરદ્રુવની આસપાસ એક વિસ્તીર્ણ ભૂમિ પ્રદેશ હતો.

ઉત્તરદ્રુવ પ્રદેશમાં ક્રમ પ્રમાણે થતા હિમાન્તર અને હિમોત્તરકાળ પ્રમાણે ત્યાં હિમકાળ પછી કિંવા હિમાન્તરકાળમાં આર્યોની આદિ સૃષ્ટિનો પ્રારંભ થયો હતો. ત્યારબાદ હિમોત્તરકાળ અર્થાત્ હિમકાળમાં ત્યાં વાતાવરણની પ્રતીકુળતા થવાથી ઉત્તરદ્રુવ પ્રદેશનો ત્યાગ કરી આર્યો ભિન્ન ભિન્ન ભુપ્રદેશો તરફ પ્રયાણ કરી ગયા હતા. (ત્યારબાદ તે પ્રદેશમાં વનસ્પતિ આદિનો નાશ થતાં તે પ્રદેશનો નાશ થયો હતો.)

હજારો વર્ષો પૂર્વે ઉપર મૂળજ આર્યો સુમેરૂથી નીકળી ફેટલાક પશ્ચિમ તરફ ચાલી નીકળ્યા ને યુરોપમાં જઈ વસ્યા; ફેટલાક ઈરાનમાં ગયા; અને ફેટલાક પ્રભાવશાળી આર્યો દક્ષિણ તરફ આ દેશમાં આવ્યા.

આ દેશની ભૂમિ રસાળ હતી. સુંદર વનો તથા મોટી મોટી નદીઓથી સુશોભિત ને આકર્ષક હતી. આર્યોએ સિંધુ, વિપાશા, સરસ્વતી વગેરે સાત નદીઓના પ્રદેશમાં નિવાસ કર્યો. આ ભૂમિ પર સાત નદીઓ વહેતી: ભૂમિ રસાળ હતી: કૃણ કુલોથી ભરેલા સુંદર વનો હતા. આવો રમણિય ને સુંદર દેશ તેઓએ તે પૂર્વે કયાંય દીઠો નહોતો, તેથી આ સપ્ત નદીના દેશને તેઓ **પ્રજ્ઞાવર્ત** અથવા **દેવભૂમિ** કહેવા લાગ્યા. વખત જતાં જંગલો કાપી જનપદો વસાવ્યા; આશ્રમો સ્થાપ્યા, ને ખેતી કરવા લાગ્યા.

દેવભૂમિ અથવા પ્રજ્ઞાવર્તમાં ઘણું વરસો સુધી આર્યો રહ્યા. દેવભૂમિની ખ્યાતિ દૂર દૂર ફેલાઈ. આથી નવી નવી ટોળીઓ અહિં આવવા લાગી. હજારો માણસો આ રસાળ પ્રદેશમાં વસવા અને સુખશાંતિ પામવાના લોભે આવવા લાગ્યા; પણ બધાનો સમાવેશ આ મુલકમાં થાય તેમ ન હતું, એટલે તેઓ આગળ વધ્યા. દક્ષિણમાં ગાઢ જંગલો હતા ને વચ્ચે વિંધ્યાચળ હતો: પૂર્વ દિશામાં ગંગા-યમુના જેવી મોટી નદીઓ તથા જમીન રસાળ હોવાથી કટલાક આર્યોએ ગંગા-યમુનાના પ્રદેશમાં થાણા સ્થાપ્યા.

આ રીતે આગળ વધવામાં જોખમ પણ ઘણું ખેડવા પડતા. દસ્યુઓ-અનાર્યો ડગલે પગલે હેરાન કરતા. ગાઢ જંગલો કાપી નાખવા પડે. આમ વધતાં વધતાં આર્ય લોકો વિંધ્યાચળ સુધી દક્ષિણમાં અને પૂર્વમાં ગંગા-યમુનાના પ્રદેશ સુધી ફેલાયા. વિંધ્યાચળની ઉત્તરના પ્રદેશને આર્યો **આર્યાવર્ત** કહેતા.

આદિનિવાસી અનાર્યો:

આ દેશમાં આર્યોના આગમન પૂર્વે હાલમાં જેને અનાર્ય કહેવામાં આવે છે, તે લોકોના વડવાઓ વસતા હતા, અને તેઓજ આ દેશના મૂળ વતની (આદિ નિવાસી) હતા. વિંધ્યાચળ પર્વતની ઉત્તરે જે અનાર્ય લોકો રહેતા તે દસ્યુઓ અને તેની

દક્ષિણે જે રહેતા તેઓ દ્રાવિડ કહેવાય છે. દસ્યુઓ કરતાં દ્રાવિડ લોકો વધારે આગળ વધેલા હતા.

આર્ય લોકો આ દેશમાં આવવા લાગ્યા અને તેઓ અનાર્ય લોકોની ભૂમિ ધીનવી લેવા લાગ્યા ત્યારે અનાર્ય લોકો તેમની સામે થયા; પરંતુ આર્યોના બળવાન ધસારાને તેઓ રોકી ન શક્યા. આખરે તેઓને આર્યોએ હાંકી કાઢ્યા, ને તેઓ પહાડો તથા જંગલોમાં ભરાયા.

ત્યારબાદ પણ આર્યો તથા અનાર્યો વચ્ચે વારંવાર યુદ્ધો થતા. અનાર્યો એકાએક ચઢી આવી આર્યોની ધર્મક્રિયાઓ તથા યજ્ઞમાં ભંગાણુ પાડતા, તેમજ દોર ઉપાડી જતા ને ત્રાસ આપતા. અનાર્યોની આવી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી આર્યો તેમને દસ્યુ, અસુર અથવા રાક્ષસ કહેતા.

આજ પણ આસામ અને બંગાળના પહાડી મુલકમાં, છોટાનાગપુરના જંગલમાં, વિંધ્યાચળ અને નીલગિરિમાં એવા લોકો રહે છે, જેઓ હિંદના બીજા ભાગોમાં વસતા લોકોથી આચારવિચારમાં, પહેરવેશમાં તથા શરીરના દેખાવમાં છેક ભુદા પડી આવે છે. ગુજરાતના કંટલાક ભાગોમાં બીલ લોકો રહે છે; નીલગિરિની આબુબાબુ તોડા લોકો વસે છે; મધ્યપ્રાંતમાં ગૌડ લોકોની વસતી છે; છોટાનાગપુરના પહાડોમાં સંતાલ લોકો રહે છે; ઓદિયાની આબુબાબુમાં આવેલા પહાડોમાં કંધ જાતના લોકોની વસતી છે.

વેદકાળની ધાર્મિક સ્થિતિ

આર્યો પૂર્વે ઇન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ, સૂર્ય, ઉષા, આકાશ વગેરેની સ્તુતિ કરતા. કુદરતી અદ્ભૂત લીલા નિહાળી તેઓ ખૂબ આશ્ચર્ય પામતા. ચારે બાબુ ગાઢ અંધકાર ભર્યો હોય ત્યાં સૂર્ય ઊગે ને સઘળું પ્રકાશી રહે—આવા દ્રષ્યો જોઈ કવિઓ જેમ આનંદ

પામી તેની કવિતા રચે તેમ ઋષિઓ પોતાની લાગણી મંત્રો બોલી નિર્દર્શવતા.

આખા આર્યાવર્તમાં આર્યોના સંસ્થાનો સ્થપાતાં બે-ત્રણ હજાર વર્ષો પીટ્યા. આ વર્ષો દરમિયાન મંત્ર-સાહિત્ય ખૂબ વૃદ્ધિ પામ્યું. આવા મંત્રોના સંગ્રહ કરવામાં આવ્યા. આવા પ્રથમ સંગ્રહને ઋગ્વેદ કહેવામાં આવે છે. બીજા સંગ્રહોને યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ નામે ઓળખવામાં આવે છે. આ ધર્મગ્રંથો જુનામાં જુના હોવાનું કહેવામાં આવે છે. અથર્વવેદ બીજા વેદોથી જુદા પ્રકારનો છે. એમાં શત્રુઓનો નાશ કરવાના, મિત્રો બનાવવાના, રોગો દૂર કરવાના અને એવા બીજા મંત્રો છે.

બ્રાહ્મણોની કેટલીક ધર્મવિધિઓમાં આજે પણ વેદમંત્રોનો ધોષ થાય છે. હવન હોમમાં વેદના મંત્રો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. વેદમંત્રો પદ્યમાં છે, ને તેની ભાષા જુની સંસ્કૃત ભાષા છે.

સામાજિક સ્થિતિ અને વર્ણવ્યવસ્થા.

પૂર્વે વેદકાળમાં બેજા જાતીઓ હતી—આર્ય અને અનાર્ય. આર્યોનો મૂળ્ય વ્યવસાય ખેતી હતો. તે વખતે દરેક આર્યને ખેતી, રક્ષણ, ધર્મવિધિ, વગેરે કાર્યો કરવા પડતા. વખત જતાં એકજ માણસ ધર્મક્રિયા, રક્ષણ, ખેતી વગેરે બધાં જ કામ કરી શકે તે અશક્ય બનવા લાગ્યું, તેથી દરેક કાર્ય સૌ સૌની યોગ્યતા પ્રમાણે વહેંચી લઈ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું, અને સમાજ વ્યવસ્થા સુવ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા કાર્યોના વિભાગ પાડ્યા.

કેટલાકે ધર્મવિધિ કરવાનું કામ માથે લીધું; કેટલાકે દેશનું રક્ષણ કરવાનું કામ સ્વિકાર્યું; અને બીજા કેટલાકે ખેતીનું કામ કરવાનું પસંદ કર્યું. આમ થતાં ધર્મવિધિ કરનારા બ્રાહ્મણો કહેવાયા: રક્ષણ કરનારા ક્ષત્રિયો કહેવાયા: ખેતીને બ્યાપારાદિ કામ

કરનારા વૈશ્યો ગણાયા ને સેવા કરનાર શુદ્રો મનાયા. (શુદ્રો ધણે ભાગે અનાયો હતા.) આ મૂળજી વેદકાળમાં વર્ણવ્યવસ્થાની રચના કરવામાં આવી.

વેદકાળમાં વર્ણવ્યવસ્થા જન્મ પ્રમાણે ન હતી—ગુણ અને કર્મ પ્રમાણે વર્ણની ગણના થતી. કાઈ પણ માણસ જે ધર્મક્રિયાઓ કરતો તે બ્રાહ્મણ ગણાતો; રક્ષણનું કાર્ય કરે તે ક્ષત્રિય કહેવાતો; ખેતી, વ્યાપાર તથા ઘેર પાળવાનું કામ કરતો તે વૈશ્ય તરીકે ઓળખાતો; તેવી જ રીતે આ ત્રણે વર્ણોની સેવા—ચાકરી કરતો તે શુદ્ર ગણાતો.

સામાજિક વ્યવસ્થા:

આર્યો આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે કુટુંબ સંસ્થા તેમનામાં સારી રીતે વિકાસ પામી હતી. જુદા જુદા કુટુંબો વચ્ચે સંપ અને સહકાર હતો. તેઓ ધર્મમાં, ખેતીમાં રક્ષણમાં એકબીજાને મદદ કરતા. કુટુંબના વડીલના હાથમાં બધી સત્તા રહેતી અને એની આજ્ઞા કુટુંબના સર્વ માણસોને પાળવી પડતી.

પછી ગામડાઓ વસવા લાગ્યા. એક ગામમાં આવા ઘણાં કુટુંબો રહેતા. ગામની વ્યવસ્થા કરવા જુદા જુદા કુટુંબના વડિલો ભેગા મળતા. ગામની બધી દેખરેખ રાખવાનું કામ પસંદ કરેલા પાંચ વડિલોને સોંપવામાં આવતું.

ત્યારબાદ દરેક ગામની જુદી જુદી વ્યવસ્થા કરવાને બદલે પાસે પાસે આવેલાં બધા ગામોની વ્યવસ્થા એકસાથે કરવામાં સગવડતા અને લાભ થાય એ વીચારથી જુદા જુદા ગામમાંથી પસંદ કરેલા કેટલાક અનુભવી અને શક્તિવાળા વડિલોને પ્રદેશની વ્યવસ્થા સોંપવામાં આવી.

વખત જતાં આવી વ્યવસ્થા એકાદ અનુભવી અને પરાક્રમી માણસને સોંપવામાં આવી. આ રીતે રાજની પસંદગી થવા લાગી. રાજનું કામ દેશની વ્યવસ્થા કરવાનું, સંભાળ રાખવાનું અને લોક-હિતના કામે કરવાનું હતું. રાજ અપરાધીઓને સજા કરતો. એની આજ્ઞા બધાંએ પાળવી પડતી. જે સૌથી વધારે શક્તિવાન હોય- જે ખૂબ અનુભવી ને પરાક્રમી હોય તેનીજ રાજ તરીકે પસંદગી થતી.

દિવસે દિવસે રાજની સત્તા વધવા લાગી. એણે દેશની રક્ષા કરવા સેના રાખી ને અધિકારીઓ નીમ્યા. વખત જતાં પસંદગીની પ્રથા નાબુદ થઈ ને રાજનો પુત્ર રાજ થવા લાગ્યો. લોકો રાજને રથ, અશ્વ, વસ્ત્ર, અન્ન વગેરેની ભેટ આપતા; પણ આજના જેવા કર ન હતા. પણ આ રીત ખૂબ અગવડતાવાળી માલુમ પડી. કોઈ ન આપે: આપી શકે તેના કરતાં કેટલાંક ઓછું આપે. આમ થાય તો રાજની વ્યવસ્થા ન ચાલે એથી ઉપજતો અમુક ઓકસ ભાગ રાજને આપવાનો નિયમ બધાયો.

રાજનો આપખૂદ ન હતા. તેઓ મંત્રીઓની સલાહ મુજબ લોકહિત લક્ષમાં રાખી રાજ્ય ચલાવતા. વેદના સમયના અંતમાં આવા ઘણાં રાજ્યો અસ્તિત્વમાં આવ્યા: હસ્તિનાપુરમાં કુરુવંશના રાજાઓનો અમલ ચાલતો; કાન્યકુબ્જમાં પાંચાલોનું રાજ્ય હતું; ઉત્તર બિહારમાં વિદેહનું રાજ્ય હતું; અયોધ્યામાં કૌશલ વંશની ગાદી હતી; બનારસ પાસે કાશીનું રાજ્ય હતું.

લોકોનું જીવન

ચાર આશ્રમો:

આયુષ્યના સો વરસના ચાર વિભાગ પાડી, દરેક ભાગ માટે

ચોક્કસ કર્તાવ્યો વેદના સમયમાં નક્કી કરવામાં આવ્યા. પચીસ વરસ સુધીના સમયને **બ્રહ્મચર્યાશ્રમ** કહેતા. આ કાળમાં ગુરૂના આશ્રમમાં રહી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની હતી. અભ્યાસ પુરો થતાં દરેક આર્યજન ધરસંસારમાં પ્રવેશતો, અને ગૃહસ્થની ફરજો બજાવતો. આ સમયને **ગૃહસ્થાશ્રમ** કહેતા. પચાસ વરસ પુરા થતાં **વાનપ્રસ્થાશ્રમ** શરૂ થતો. વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રત્યેક આર્ય વનમાં રહી ઈશ્વર ચિંતનમાં કાળ ગાળતો. છંદગીના છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં સંસાર છોડી સંન્યાસી બની જીવન ગાળવાનું હતું. આ સમયને **સંન્યાસાશ્રમનું** નામ આપવામાં આવ્યું.

ખાનપાન:

દરેક આર્યકુટુંબ પાસે ગાય, ઘેટાં ને બકરાંના ઘણા હતા. ખોરાકમાં દુધ, ઘી, અન્ન તથા ફળોનો ઉપયોગ થતો. વેદના સમય દરમિયાન આર્યો માંસાહાર કરતા ન હતા.

સ્ત્રીઓની સ્થિતિ:

આર્યો સ્ત્રીઓને સન્માન આપતા. યજ્ઞ અને ધર્મક્રિયાઓમાં સ્ત્રીઓ ભાગ લેતી. સ્ત્રીઓ વિદ્યા અને કળામાં આગળ વધતી. (આજની કેટલીક સ્વચ્છંદતાને માર્ગે દોરતી તથા અધઃપતનને નોતરતી એવી કહેવાતી કળાઓ નહિ) લગ્ન વખતે કન્યાની સંમતિ લેવાતી. વેદકાળમાં બાળલગ્નો થતા નહિ.

ઉદ્યોગો અને વિનોદો:

વેદકાળમાં મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતીનો હતો. તે વખતના આર્યો હળ, રથ, ગાડાં વગેરે બનાવતા. નદીઓ ઓળંગવા માટે નાના વહાણો અને ત્રાપાંચા બાંધતા. તેઓ તાંબાના તેમજ માટીના વાસણો બનાવતા, આર્યો સંગીતમાં કુશળ હતા. તેઓ ચિત્રકળા પણ બણતા. વીણા અને દુદ્દુલિ એમના વાદ્યો હતા. આરંભમાં

ધેનુનો ધન તરિકે ઉપયોગ કરતા, અને વિનિમયથી માલની આપ લે કરતા. પરંતુ એમાં અગવડતા નડવા લાગી એટલે નિષ્કનો સોનાના સિક્કાઓનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો.

વસ્ત્રો અને ઘરેણાં:

આર્ય લોકો ઘેટાંની ઉનમાંથી તથા રૂમાંથી વસ્ત્રો બનાવી પહેરતા. રેસમી વસ્ત્રોનો ઉપયોગ પણ કરતા. રંગવાની કળા એમને આવડતી. સોનાના અલંકારો સામાન્ય હતા, રત્નો અને મોતીનાં ઘરેણાં પણ આર્યો પહેરતા.

પ્રકરણ ૨ જી

આદ્યકાળ

વેદકાળમાં આર્યોના મગજમાં અજ્ઞાન કે વહેંચનો જાઓ વાસ્તવ ન હતો. તેઓમાં ભાવનાનું પ્રાબલ્ય હતું. ઈંદ્ર, વરુણ, અગ્નિ, સૂર્ય, ઉષા, આકાશ વગેરેની આર્યો સ્તુતિ કરતા તેમજ રૂદ્ર (વાયુ)ની ઉપાસના કરતા હતા. તેઓ ધર્મને નામે હિંસાયુક્ત યજ્ઞો કરતા ન હતા, તેમજ માંસાહાર પણ કરતા ન હતા. (મહાભારત શાંતિપર્વ અ. ૩૪૦માં પણ—યજ્ઞોમાં પશુવધ વૈદિકકાળથી બહુજ પછવાડે ચાલ્યો છે, એમ લખ્યું છે.)

વેદકાળ પુરો થતાં વેદ સંબંધી વેદાંગ આદિ નવા નવા ગ્રંથો રચાયા. વેદાંગ છ છે. ધર્મ વિધિઓ કેમ કરવી, ક્યારે કરવી વગેરે બાબતો જ્યોતિષ અને કલ્પશાસ્ત્રમાં ચર્ચાયેલ છે. મંત્રોના ઉચ્ચાર, રાગ અને તેના શબ્દો (એની ચર્ચા વ્યાકરણ તથા છંદશાસ્ત્રમાં કરવામાં આવી છે.) રચાયા. વેદના અનુસંધાનમાં ઉપનિષદો રચાયા. એ ગ્રંથોમાં શ્રવ, જગત, મૃત્યુ, મોક્ષ ઇત્યાદિ વિષયો પર તત્ત્વજ્ઞાની ચિંતકોના વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. કપિલ, કણ્વાદ, ગૌતમ વગેરે ઋષીઓએ સાંખ્ય, વૈશેષિક, ન્યાય વગેરે દર્શનો રચ્યાં છે. વેદ પછીના આ કાળને આદ્યકાળ કહે છે.

અનાર્થ સંસ્કૃતિની અસર:

વેદના સમયમાં આર્યોએ વર્ણવ્યવસ્થા ચાલુ કરી ત્યારે અનાર્થોને પાછળથી શુદ્ધ વર્ણમાં દાખલ કર્યા હતા. એ અનાર્થોમાં તે વખતે લીંગપુજા, માંસાહાર, હિંસાયુક્ત યજ્ઞપ્રથા તથા દેવતાઓને પશુબલિ આપવાના રિવાજો પ્રચલિત હતા. વખત જતાં આર્યો જેમ જેમ અનાર્થોના વધુ સંસર્ગમાં આવતા ગયા તેમ તેમના પર તેમની સંસ્કૃતિની કેટલીક અસર પડી. પરિણામે વેદના અંતઃકાળમાં યજ્ઞોમાં પશુવધ, માંસાહાર વગેરે ક્રિયાકાંડો તથા રિવાજો દાખલ થયા. બ્રાહ્મણો રચાયા અને તેમાં યજ્ઞવિધિ-પશુવધ-માંસબલિ-માંસભક્ષણ વગેરે સંબંધી લખાયાં.^૧

હિંસાયુક્ત યજ્ઞો અને પશુવધની રીતો:

યજ્ઞોમાં બલિદાનની સંખ્યા યજ્ઞના અનુસાર હતી. અશ્વમેધ યજ્ઞમાં સર્વ પ્રકારના પાળેલા તથા જંગલી જનવર-થલચર-જલચર ઉડનારા તરવાવાળા-ધસડાનારા મળીને તેની સંખ્યા ૬૦૯થી ઓછી રહેતી ન હતી.

કૃષ્ણ યજુર્વેદના બ્રાહ્મણમાં એવો પ્રશ્ન કરાયો છે કે, નાના નાના યજ્ઞોમાં દેવતાઓને વિશેષ પ્રસન્ન રાખવાને માટે કયા પ્રકારનાં પશુ મારવા જોઈએ?

ગોપથ બ્રાહ્મણમાં ખતાવવામાં આવ્યું છે કે, એના કયા કયા ભાગ કોને મળવા જોઈએ. જેમકે પુરોહિત લોક જીલ, ગળું, ગરદન, નિતમ્બ, ટાંગ ઇલાદિ મેળવતો; યજ્ઞમાન પીકનો ભાગ લેતો હતો,

૧. મંદિરોમાં તેમજ દેવતાઓને પ્રુથ કરવાની માન્યતાથી પશુવધ કરતું એ કેવળ ભારતવર્ષની અનાર્થ જાતિઓમાં જ નહિ પણ એ જમાનામાં રોમ, ગ્રીસ, મીસર, વગેરે દેશોની જંગલી જાતિઓમાં પણ એ રિવાજ પ્રચલિત હતો; અને એને પવિત્ર કર્મ માનવામાં આવતું હતું.

અને તેની સ્ત્રીને પેટના ભાગથી સંતોષ કરવા પડતો હતો. (ગોપથ બ્રાહ્મણ ૩: ૧૮.)

શતપથ બ્રાહ્મણમાં આ વિષયમાં એક મનોહર વિવાદ છે કે, ‘પુરોહિતને બળદનું માંસ ખાવું જોઈએ ના ગાયનું?’—અંતમાં ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે કે, એકાદાથી કાઢીને પણ માંસ ન ખાવું જોઈએ. પરંતુ યાજ્ઞવલ્કય હડપૂર્વક કહે છે કે “જો તે નર્મ હોય તો અમો એને ખાઈ શકીએ છીએ” (શતપથ બ્રાહ્મણ ૩: ૧ : ૨ : ૨૧.)

આ પવિત્ર માંસ-ભક્ષણનો પ્રભાવ ઉપનિષદો સુધીમાં થઈ ગયો. જલદારણ્યક ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે, “જો કાંઈ એમ ઈચ્છે કે મારો પુત્ર વિદ્વાન, વિજ્ઞાની, અને સર્વ વેદોનો જ્ઞાતા થાય, તે બળદનું માંસ ચાવવની સાથે પકાવીને ઘી નાખીને ખાય.” (જલ. ઉ. ૮-૪: ૧૮.)

ઉક્ત બ્રાહ્મણ નામના ગ્રંથોમાં આજા રૂપે લખવામાં આવ્યું છે કે, બ્રાહ્મણાદિ ત્રૈવર્ણિકોના વર્ણાશ્રમ-વિહિત કર્તવ્યોમાં યજ્ઞ કર્મ મુખ્ય છે; યજ્ઞમાં હવન મુખ્ય છે; અને હવનમાં અનેક દેવતાઓના ઉદ્દેશ્યથી મંત્ર-પઠનપૂર્વક વિવિધ પદાર્થોની આહુતિઓ આપવી. જેમાં આબ્ય, ચરૂ, પુરોડાશ, સોમરસ એ દ્રવ્ય છે; તથા અજ, મેષ આદિ પશુઓના અવયવોનું માંસ પણ છે.

ઐતરેય બ્રાહ્મણ (૬: ૭.)માં સૂચના કરવામાં આવી છે કે, ઉત્તર દિશાની તરફ પથ કરી પશુને જમિ પર લેટાવવું. પશ્ચાત શ્વાસાદિ પ્રાણવાયુ બંધ કરીને નાક-મુખ આદિ બંધ કરવું. ઈત્યાદી સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે.

તૈત્તરેય બ્રાહ્મણ (૩: ૬.)માં લખ્યું છે કે, પશુનું હનન (વધ) એને ન્યુનમાં ન્યુન દુઃખ દઈને કરવું જોઈએ.

આવી રીતે વેદ પછીના આ બ્રાહ્મણકાળમાં યજ્ઞ સંબંધી નવી વિધિઓ તથા રિતિઓ દાખલ થઈ.

લીંગપુજા:

લીંગ પુજા પૂર્વે ફક્ત અનાર્યોમાં હતી—વૈદિક આર્યો એવી પુજાને માનતા ન હતા. વૈદિક ઋષીઓ આ પ્રકારની પુજા માટે સંપ્ત મના કરે છે, અને એ પુજા સેવનારને દૂર રાખવા કહે છે. આ સંબંધી ઋગ્વેદમાંના એક શ્લોકનો ભાવાર્થ:—

“ હે સર્વશ્રેષ્ઠ દેવાધિદેવ ઇન્દ્ર ! કાઈ દુષ્ટાત્માઓ કે રાક્ષસોની યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓથી અમે પ્રેરાયા નથી; અમારા પરમ પ્રભુ ! દુશ્મનોના દળનો પરાજય કરો: શિશ્ન (લીંગ) રૂપી જેમના દેવ છે, એવા વિષયાસક્ત લોકોને પવિત્ર પૂજનવિધિ નજીક આવવા ન દો.” (ઋગ્વેદ મં. ૭: સુ. ૨૧: ૫.)

ઉપરાંત શિશ્નરૂપી દેવને પુજનારા લોકોને ઋગ્વેદ (મં. ૧૦: સુ. ૯૬-૭)માં રાક્ષસ કહ્યા છે.

(આ લીંગપુજા પૂર્વે ફક્ત આ દેશના અનાર્યોમાંજ હતી, એમ નથી: તે મિસરમાં તથા ફિનીશીયન, બાબીલોનીયન ને પાહુદી લોકોમાં પણ દાખલ થઈ હતી. રોમમાં એનો પ્રચાર એટલો વધ્યો હતો કે તે અટકાવવા કાયદા કરવા પડ્યા હતા.—‘ Sex Worship’ by c. Howard.)

આ કાળમાં ભુતનાથ તથા ચંડી--કાલી જેવી કેટલીક ભયાનક સ્વરૂપની દેવ દેવીઓની માન્યતા પણ લોકોમાં પ્રચલિત થઈ. માત્ર લીંગપુજાને સંસ્કારી વર્ગે વિશુદ્ધ ભાવનારૂપે સ્વીકારી.

વર્ણબેદ

વેદકાળમાં ચારે વર્ણોને સરખા અધિકારો હતા, ને અરસપરસ લગ્નો થઈ શકતા-તે આ સમય દરમિયાન નિયમ બદલાયો અને ગુણ તથા કર્મને બદલે જન્મ પ્રમાણે વર્ણ મનાવા લાગ્યો. એટલે કે, બ્રાહ્મણના કુળમાં જન્મે તે બ્રાહ્મણ; ક્ષત્રિયના કુળમાં જન્મે તે

ક્ષત્રિય; વૈશ્યના કુળમાં જન્મે તે વૈશ્ય; તે શુદ્રના કુળમાં જન્મે તે શુદ્ર-એમ ઠયું.

અનુલોભ-પ્રતિલોભ લગ્નોનું બંધારણ:

આ સમય દરમિયાન અનુલોભ-પ્રતિલોભ લગ્નોના નિયમો ઘડાયા. જેમકે: દરેક વર્ણ માટે પોતાના વર્ણની સ્ત્રી પ્રશસ્ત ગણી. જેની ઇચ્છા હોય તે પોતાના વર્ણથી ઉતરતા વર્ણની કન્યા સાથે પણ લગ્ન કરી શકે. મતલબ કે: શુદ્ર જાતિનો પુરૂષ શુદ્ર જાતિની કન્યા સાથે લગ્ન કરી શકે; વૈશ્ય પુરૂષ વૈશ્ય જાતિની તથા શુદ્ર જાતિની કન્યા સાથે; ક્ષત્રિય ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર-ત્રણેયની કન્યા સાથે; અને બ્રાહ્મણ ચારેય વર્ણની કન્યા સાથે પરણી શકે. (મનુ અ. ૩ : શ્લોક ૧૨-૧૩) આ રીતે અનુલોભ વિવાહની મનુ છુટ આપે છે. પણ બ્રાહ્મણ પુરૂષને ક્ષત્રિય કન્યાથી કે ક્ષત્રિયને વૈશ્ય કન્યાથી-એ રીતે તરતના નીચલા વર્ણની કન્યાથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રજાને પુરૂષનાજ વર્ણની, પણ કાંઈક હલકી ગણવી એમ તે કહે છે. (મનુ અ. ૧૦ : શ્લોક ૬.)

પણ યાગવલ્કય તેથી જુદા પડીને આવી પ્રજાને પુરૂષના વર્ણની ગણવાની ના પાડે છે. (યા. આ. શ્લોક ૯૧.)

પછી બ્રાહ્મણ પુરૂષથી વૈશ્ય કન્યામાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા તે અંબષ્ટ: અને શુદ્ર કન્યામાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા તે પારશવ-એમ મનુ કેટલાક ભેદ પાડે છે. (મનુ અ. ૧૦ : શ્લોક ૮.)

ત્યાર પાછળના શંખ વગેરે, બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય કન્યામાં થયેલ પ્રજાને ક્ષત્રિય અને ક્ષત્રિયથી વૈશ્ય કન્યામાં થયેલ પ્રજાને વૈશ્ય એમ કહેછે. (યા. સ્મૃતિ આ. શ્લોક ૯૧ ઉપરની મિતાક્ષરા તથા સ્મૃતિનાં સમુચ્ચય-આનંદાશ્રમ સંસ્કરણ ઔશનશ સ્મૃતિ પૃ. ૪૭ : શ્લોક ૨૮)

પ્રતિલોભ વિવાહની પ્રજા:

પ્રતિલોભ વિવાહ એટલે ઉતરતા વર્ણનો પુરૂષ અને ઉચ્ચ

વર્ણની કન્યા-એવા પ્રકારના લગ્નથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રજાને પ્રકાર પ્રમાણે ક્ષતા, વૈદેહક, આવૃત, આભિર, આયોગવ, ચંડાલ વગેરે નામો મનુ આપે છે, અને તેને અંત્યજ કે અંત્યજ જેવી ગણે છે. (અંત્યજ એટલે છેક ઉતરતા વર્ગની-અસ્પૃશ્ય નહિ)

સ્ત્રીઓ તથા શુદ્રોનું સ્થાન:

વેદકાળમાં સ્ત્રીઓ તથા શુદ્રોનું જે સ્થાન હતું તેમાં બ્રાહ્મણ કાળમાં ફેરફાર થયું. દ્વિજ અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય વર્ણ સિવાયના એટલે કે શુદ્ર વર્ણના લોકોને વિધા સંપાદન તથા ધાર્મિક ક્રિયાઓથી દૂર રાખવામાં આવ્યા. તેવીજ રીતે સ્ત્રીઓનું પૂર્વે જે સન્માન થતું એ નિયમ બદલાયો ને સ્ત્રીઓને ધર્મક્રિયાઓથી દૂર રાખવામાં આવી તેમજ તેમનાં સંબંધી કેટલાક સંકુચિત નિયમો થયા.

પ્રકરણ ૩ નું

મહાવીરકાળ

જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા:

જૈન ધર્મ એક કે બીજા નામે પણ પરાપૂર્વથી એટલે કે આદિકાળથી ચાલતો આવ્યો છે. ભારતવર્ષમાં વેદ ધર્મની સાથે પણ જૈન ધર્મ ચિરકાળથી ચાલુ રહ્યો છે. ભારતના આર્ય ધર્મની શાખાઓ જૈન અને વૈદિક—બંને મળીને ભારતના પ્રાચિન ધર્મનું પૂર્ણ સ્વરૂપ બંધાય છે.

પ્રાચિન આર્યાવર્તમાં એવા અદ્ભુત મહાત્માઓ થયા છે કે, જેમણે પોતાના મન, વાણી અને કાયા તદ્દન જીતી લીધા હતા તેઓને માનની દ્રષ્ટિથી ‘જિન’ (જિ ધાતુ પરથી જીતનાર) નામ આપવામાં આવે છે. અને એમના ધર્મને ખાસ અનુસરનારા તે જૈન કહેવાય છે. એ કેવળજ્ઞાની મહાત્માઓએ પોતાના જીવનથી અને ઉપદેશથી અસંખ્ય જીવોને આ સંસારમાંથી તરાવી દીધા છે, અને લોકોમાં ધર્મનીતિ-તત્ત્વજ્ઞાન તથા જીવન વ્યવહારનું પવિત્ર શિક્ષણ આપ્યું છે અને તેથી તેઓ ‘તીર્થંકર’ને નામે પણ ઓળખાય છે.

જૈન મત, દરેક યુગ-મહાયુગમાં ૨૪ તીર્થંકરો થયેલા માને છે. વર્તમાન યુગમાં ૨૪ થયેલા તેમાં સૌથી પહેલાં ઋષભદેવજી અને છેલ્લા શ્રી વર્ધમાન મહાવીર સ્વામી. ઋષભદેવજી અત્યંત પ્રાચિન કાળમાં થઈ ગયા અને એમને આત્મજ્ઞો વિષ્ણુના ૨૪ અવતારમાંના એક માને છે અર્થાત્ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારમાં દાખલ કર્યા છે, અને એમના અદ્ભુત વૈરાગ્યની અને પરમહંસ વૃત્તિની બહુ પ્રશંસા કરે છે. ઋષભદેવજી પછીના બીજા વીસ તીર્થંકરો પણ ઘણાં પ્રાચિન કાળમાં થઈ ગયા. પછી બાવીસમા નેમિનાથજી ને ત્રેવીસમાં તીર્થંકર પાર્શ્વનાથજી એ ઐતિહાસિક કાળમાં થયા છે. શ્રી પાર્શ્વનાથજીને ઇતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે જર્મન વિદ્વાન ડૉ. હરમન જેકેબી આદિએ હાલની શોધખોળથી સ્વિકારેલ છે, તેમજ સર ભાંડારકરે નેમિનાથજીને પણ ઇતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે જાણાવેલ છે.

જૈન ધર્મની પ્રાચિનતાને વેદોએ પણ માન્ય કરેલ છે. વૈદિક-કાળમાં વૈદિક મહર્ષિઓ પણ ઋષભદેવજી આદિ તીર્થંકરો યા જિન દેવોની સ્તુતિ કરતા હતા, જેનો ઉલ્લેખ વૈદિક ધર્મગ્રંથોમાં મળે છે. પ્રાચિનકાળમાં આત્મજ્ઞ ધર્મના ઋષી મહાત્માઓ તથા દિવ્ય પુરૂષો દ્વારા પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન, ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન મહાવીર, અહંતદેવ તથા ચોવીસ તીર્થંકરો પ્રત્યે પુજનિય ભાવ વ્યક્ત કરાયેલ છે: ઉપરાંત નિર્ગ્રંથો (જૈન મુનિઓ) પ્રતિ પણ આદર દર્શાવાયેલ છે. આ બધું વૈદિક ધર્મના ગ્રંથો-વેદો-પુરાણો-ભાગવત-ઉપનિષદો-મનુસ્મૃતિ-ગીતા આદિ ધાર્મિક ગ્રંથોમાં પ્રગટ થયેલું હોતાં તે ઉપરથી પણ જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા સિદ્ધ થઈ શકે છે.

આ સિવાય જુદી જુદી ક્રોમો તથા સંગ્રહોના ભારતિય ઇતિહાસવેતા, પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો તેમજ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો સુદ્ધાના

પણ હજારોની સંખ્યામાં જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા, ઉપકારિતા તથા મહતા દર્શાવતા મંત્રો પ્રગટ થયેલા છે. જેઓમાંના ઉકત કેટલાક વિદ્વાનોના નામ આ રહ્યા:—

(૧) જરમન વિદ્વાન ડો. હરમન જેકાબી (૨) શ્રીયુત પુકા-રામ શર્મા લટ્ટુ બી. એ., પી. એચ. ડી., એમ. આર. એ. એસ., એમ. એસ. બી. એમ. જી. એ. એસ. પ્રોફેસર કિવન્સ કોલેજ-બનારસ (૩) સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર સત્સંપ્રદાયચાર્ય સ્વામી રામભિશ્વ શાસ્ત્રી માજી પ્રોફેસર સંસ્કૃત કોલેજ બનારસ (૪) શ્રીયુત રમેશચંદ્ર દત્ત—‘ભારતવર્ષની પ્રાચિન સભ્યતા’માં (૫) સ્વ. લોકમાન્ય બાલ-ગંગાધર તિલક તા. ૩૦-૯-૧૯૦૪ના દિવસે જૈ. સ્વે. કા. ના ત્રીજા અધિવેશનમાં વડોદરામાં આપેલું ભાષણ (૬) પ્રો. સ્વ. મણિલાલ નબુભાઈ ત્રીવેદી—‘સિદ્ધાંત સાર’માં (૭) ડો. એ. પરટો-લડ (૮) હેન્સ્ટિગ્સ (૯) શ્રીયુત વરદાકાંત મુખોપાધ્યાય એમ. એ.-બંગાળી લેખ. (૧૦) ભારતેન્દુ બાબુ હરિશ્ચંદ્ર—‘ઇતિહાસ સમુચ્ચય’ (૧૧) ડો. કુહરર—‘એપીગ્રાફિકા ઇન્ડીયા’ (૧૨) ડો. બર્વે (૧૩) શ્રી કનુલાલજી (૧૪) મી. આવે જૈ. એ. ડવાઈ મિશનરી (૧૫) રાયબહાદુર પુર્ણેન્દુ નારાયણસિંહ એમ. એ. બાંકીપુર (૧૬) મહા-મહોપાધ્યાય પં. ગંગાનાથજી એમ. એ., ડી. એલ. એલ. અલલાબાદ (૧૭) શ્રીયુત નૈપાલચંદ્ર રાય—અધિષ્ઠાતાઃ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શાંતિ-નિકેતન, બોલપુર (૧૮) શ્રીયુત એમ. ડી. પાંડે—થીયોસોફિકલ સોસાયટી બનારસ (૧૯) ભિ. એ. ચક્રવર્તી એમ. એ., એલ. ટી. એ. મદ્રાસ પ્રેસીડેન્સી કોલેજના ફિલોસોફીના પ્રોફેસર ‘ઇન્ડીયન રિવ્યુ’ એક્ટોબર સને ૧૯૨૦ના અંકમાં ‘જૈન ફિલોસોફી’ નામના તેમના લખેલા અંગ્રેજી આર્ટીકલમાં (૨૦) પુણ્યપાદ બાબુ કૃષ્ણનાથ બેનરજી—તેમણે લખેલા ‘જૈનીઝમ’માં (૨૧) પંડિત રાજેન્દ્રનાથ ઉર્ફે રાય પ્રપનાચાર્ય—તેમના લખેલા ‘ભારત મત દર્પણ’માં (૨૨) શ્રીયુત સી. બી. રાજવાડે એમ. એ. બી. એસ. સી. પ્રોફેસર ઓફ—પાલી

બરોડા કોલેજ (૨૩) પ્રો. વેપ્પર (૨૪) મી. લ્યુઅન (૨૫) ક્રાંસના
 બિદાન ગેરીનોટ (૨૬) મી. બુલ્હર (૨૭) મી. રાઈસ (૨૮) મી.
 હોરનલ (૨૯) ડૉ. F. OTTO SCHRADER પી. એચ. ડી.
 —‘બુલ્કિસ્ટ રિવ્યુ’માં તેમના ‘અહિંસા અને વનરપતિ આહાર’
 નામના લેખમાં (૩૦) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન રેવરન્ડ જી. સ્ટીવેન્સ સાહેબ.
 (૩૧) સર વીલીયમ (૩૨) મી. હેમિલ્ટન (૩૩) ડૉ. ટોમસ-જી. એચ.
 નેલસન્સ “સાઈન્ટીફીક સ્ટડી ઓફ હિન્દુ લો” નામક ગ્રંથમાં (૩૪)
 બી. ટી. ડબ્લ્યુ રાઈસ ડેવીડ સાહેબ—“ઈનસાઈકલોપીડિયા
 બ્રિટનિકા” નામના પુસ્તકમાં.

આ સિવાય જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા, સ્વતંત્રતા, મહત્તા અને
 તેની વિશાળ બાબનાને માટે પોતાની સંમતિઓ પ્રકટ કરેલ જગપ્રસિદ્ધ
 વિદ્વાનોમાંના કેટલાકોના નામો આ રહ્યા:—

(૧) શ્રીયુત્ મહામહોપાધ્યાય ડૉ. સતીશચંદ્ર વિદ્યાભુષણ એમ.
 એ., પી. એચ. ડી., એફ. આઈ. આર. એસ. સિદ્ધાંત મહોદધિ
 પ્રિન્સીપાલ સંસ્કૃત કોલેજ કલકત્તા.

(૨) સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા શ્રીયુત્ શિવવ્રતલાલજી વર્મન એમ.
 એ. સંપાદક: ‘સાધુ’—‘સરસ્વતી ભંડાર’—‘તત્ત્વદર્શી’—‘માર્તંડ’
 —‘લક્ષ્મીભંડાર’—‘સંત સંદેશ’ આદિ ઉર્દૂ તથા નાગરી માસિક
 પત્રો તથા રચયિતા: વિચાર કલ્પદ્રુમ—વિવેક કલ્પદ્રુમ—વેદાંત
 કલ્પદ્રુમ—કલ્યાણધર્મ—કબીરજીકા બીજક આદિ ગ્રંથો તથા અનુ-
 વાદક:વિષણુ પુરાણ ઇત્યાદિ.

(૩) શ્રીયુત્ નથુરામ પ્રેમી (૪) ડૉ. રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર (૫)
 રા. રા. વાસુદેવ ગોવિંદ આપટે બી. એ. ઇદાર (૬) કર્નલ જેમ્સ
 ટોડ કર્તા: ‘રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ’ (૭) ફારસી ગ્રંથકાર અને અકબરનો
 ખાસ કવિ અબુલફઝલ (૮) મી. કોલજીક (૯) મી. એડવર્ડ થોમ્સ
 (૧૦) ગ્રીક ઇતિહાસકાર મેગેસ્થનીઝ (૧૧) ડૉ. એ. ગિરનાર, પેરિસ.

(૧૨) ડૉ. જોન્સ હર્ટલ, જર્મની (૧૩) મી. ઓટોરોય ફિલ્ડ-માળ કલેક્ટર પૂર્વ ખાનદેશ (૧૪) મહમ્મદ હાફિઝ સૈયદ, ખી. એ., એલ. ટી. થીયોસોફિકલ હાઈસ્કૂલ કાનપુર (૧૫) સાહિત્યરત્ન ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર (ડાકુર) (૧૬) ટી. પી. કુપુસ્વામી શાસ્ત્રી એમ. એ. આસીસ્ટન્ટ ગવર્નમેન્ટ મ્યુઝીયમ તાંજોર (૧૭) શ્રી સ્વામી વિદ્યાપાદ અડીયર 'ધર્મભુષણ'—'પંડિત'—'વેદતીર્થ'—'વિદ્યાનિધી' એમ. એ. પ્રોફેસર સંસ્કૃત કોલેજ ઇંદોર. (૧૮) એક અંગાલી એરીસ્ટર—તેમના 'ત્રેકટીકલ પાથ' નામના ગ્રંથમાં (૧૯) અંબુજી સરકાર એમ. એ., ખી. એલ. (૨૦) હીંદી ભાષાના સર્વશ્રેષ્ઠ લેખક અને ધુરંધર વિદ્વાન પંડિત શ્રી મહાવીરપ્રસાદજી ત્રિવેદી—'સરસ્વતી' હીંદી માસિક (૨૧) સ્વ. કવિ નાનાલાલ (૨૨) સ્વ. શ્રી નારાયણ વિશ્વનંદ ડાકુર વિદ્વાન અને ધુરંધર લેખક તથા ઇતિહાસકાર. (૨૩) સિદ્ધહસ્ત લેખક શ્રી કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનસી (૨૪) ભારતિય પુરાતત્વવેત્તા શ્રીયુત્ત્વ ભાંડારકર. સિવાય પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાંના (૨૫) મી. કૌસેસ (૨૬) મી. કોસ્ટે (૨૭) મી. હુટ્સ (૨૮) મી. કેલ્ટર (૨૯) મી. કિલ્હોર્ન ઇત્યાદિક અનેક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મની મહત્તા અને તેના આધ્યાત્મિક તત્વજ્ઞાનની પ્રધાનતા દર્શાવતા અનેક મતો પ્રગટ કર્યા છે.

અધિકાર બાદ પ્રકાશ

શ્રી નેત્રોન્નથજી

વેદ પછીના કાળમાં બ્રાહ્મણ ધર્મે સમાજની સ્થિતિ બદલી નાખી હતી. ધાર્મિક તથા સામાજિક સ્થિતિ આથી પરિવર્તન પામી હતી. સમાજ પર અજ્ઞાનતા અને વહેંચણી વાદળો છવાઈ ગયા હતા. યજ્ઞોમાં નિર્દોષ મૂક પશુઓની કતલમાં ધર્મ મનાવા લાગ્યો હતો. ઇશ્વર પ્રત્યેનો સાચો ડર કંઈ રહ્યો ન હતો. હિંસાજનક વિધિ—વિમાનો દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની મહેચ્છાઓમાં જ ધર્મના સિદ્ધાંતો

સમાઈ જતા હતા. એકંદરે તત્કાળમાં દયામુલ ધર્મના પ્રચારના કટલાક અભાવને લીધે અજ્ઞાનરૂપી સતત અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો.

જેમ સુર્યાસ્ત બાદ અંધકાર છવાઈ જાય છે, તેવી રીતે પવિત્ર સદુપદેશના અભાવે મિથ્યાત્વનો અધિકાર સ્થાપાવા લાગે છે. આ વિશ્વમાં કુદરતી નિયમ છે કે, જ્યારે જ્યારે જે જે યુગમાં લોકો પોતાની મનુષ્ય તરીકેની ઉમદા ફરજ ચૂકી જઈ સતત પાપકર્મમાં પ્રવૃત થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે યુગમાં માનવ જગતનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થાત્ લોકોને સત્ય ધર્મમાં પ્રવૃત કરવા માટે એક દૈવી (દિવ્ય) વ્યક્તિ મનુષ્યરૂપે અવતરે છે. આવી જ રીતે આ સમયે બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજી ભગવાન હરીવંશકુળમાં અવતર્યા.

શ્રી નેમિનાથજી દ્વારા પુનઃ દયામુલ ધર્મનો ઉદ્ધાર થયો. એમના સદુપદેશની અસરથી સમુદ્રવિજય, વાસુદેવ, શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર (શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર નેમિનાથજીના પિતરાઈ ભાઈ થતા હતા-), બલભદ્ર મહાવીર, કૌરવ, પાંડવ અને સાંખ્ય-પ્રત્યુભ્ન વગેરેએ પણ અહિંસા ધર્મના સિદ્ધાંતો સ્વીકાર્યા, અને તેઓએ પ્રાણણોના ઉક્ત હિંસાદિ કર્મનો વિરોધ કર્યો.

શ્રી પાર્શ્વનાથજી

ભગવાન શ્રી નેમિનાથજીના પશ્ચાત્ અહિંસા ધર્મના પ્રબળ ઉપદેશની ગેરહાજરી રહી અને જેથી પુનઃ દયામુલ ધર્મ વિરૂદ્ધની હિંસાદિ ક્રિયાઓએ જોર પકડ્યું હતું. આ વખતે હિંસાવાદી સંપ્રદાયોની અનેક નાની મોટી શાખાઓનો પણ ઉદ્ભવ થઈ ચૂક્યો હતો. પરિણામે દયામુલ અહિંસા ધર્મ સર્વાથા લુપ્ત થવા આવ્યો હતો. આ વખતે એક દિવ્ય વ્યક્તિ દ્વારા પુનઃ માનવજગતનો ઉદ્ધાર થયો ! એ દિવ્ય વ્યક્તિ અર્થાત્ શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામી (વિક્રમ સંવત પૂર્વે ૭૬૧-૬૬૧) કાશીના ઈક્ષ્વાકુ વંશના રાજા અશ્વસેનના પુત્ર હતા.

ઉક્ત સમયે તેમની દ્વારા ચાતુર્યામ સંવરવાદ (જેનો ઉલ્લેખ

બૌદ્ધ ગ્રંથ 'સામગ્ગલસુત્ર'માં પણ કરાયલો છે.) જૈન મત સ્થાપિત થયો હતો. એ ચાર યામ એટલે ચાર વ્રત. જેમકે:—

(૧) પ્રાણધાતમાંથી નિવૃત્તિ (અહિંસા); (૨) અસત્ય બોલવાથી નિવૃત્તિ (સત્ય); (૩) અદ્વતાદાનમાંથી (ચોરીમાંથી) નિવૃત્તિ (અસ્તેય); અને (૪) પરિગ્રહમાંથી નિવૃત્તિ (અપરિગ્રહ).

આ ચાર યામ અથવા વ્રતનો પાર્શ્વજિન ઉપદેશ કરતા હતા. શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનો વિહાર વિશેષતઃ કાશી, કાશ્વલ, અંગ, બંગ, કલિંગ, પાંચાલ, જંગલ અને કાનાલ આદિ પ્રાંતોમાં થયો હતો. એમના સદુપદેશની અસરથી અનેક રાજાઓ પણ તેમના અનુયાયી થયા હતા.

ધાર્મિક ક્રાંતિયુગ અને શ્રી મહાવીર

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના નિર્વાણ બાદ પણ તેમનું શાસન ચાલુ રહ્યું હતું. તેમના શિષ્યોએ પાટ પરંપરા ચાલુ રાખી, પણ તેઓમાં ક્રંટલીક શિથિલતા પ્રવેશી ચુકી હતી જેથી જૈન ધર્મની પછીના સમયમાં જોઈએ એવી સ્થિતિ રહી નહિ. આથી અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ તથા પ્રચાર લાગે કાળ જતાં મંદ પડ્યો હતો. આમ હોતાં આર્યોમાં પુનઃ માનવધર્મ વિરૂદ્ધની હિંસા કર્મની વિધિઓ વૃદ્ધિગત થઈ હતી તે હિંસામય ક્રિયાકાંડ ધર્મનું સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. યજ્ઞોમાં પશુ વધથી દેવકૃપા મનાતી; મનુષ્યોને તારી આપવાના ક્રિયાકાંડો રચી; શુદ્રોને માટે ધાર્મિક ક્રિયા, વિદ્યા અને વ્રત નિયમનો નિષેધ કરી; સ્ત્રીઓને પણ પુરુષોથી હલકી ગણી તેમને ધાર્મિક ક્રિયામાં ભાગ લેતી બંધ કરી; પોતાને સર્વોત્તમ—ત્રિવ્યત્તમ માની—મનાવી બ્રાહ્મણોએ લોભ, લાલચ, અજ્ઞાન, વહેમ અને અભિમાનને વશ થઈ આખા સમાજની સ્થિતિ ઉલટી કરીને બગાડી નાખી હતી. ક્ષત્રિયોમાં પણ અભિમાન, ઈર્ષ્યા, લોભ, ભોગ વિલાસ, મધમાંસ, જીભાર ઇત્યાદિક દુષ્ટ બદ્ધિઓએ જડ ઘાલી હતી.

આવા સમયે દેશને આર્ય ધર્મના પુનરોદ્ધાર માટે એક પ્રયત્ન ક્રાંતિકારી દિવ્ય પ્રભાવી પુરૂષની જરૂર હતી. કુદરતના નિયમાનુસાર જ્યારે જ્યારે પૃથ્વી પર સત્ય ધર્મનો ધ્વંસ થાય છે અને સર્વત્ર અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર વ્યાપી જાય છે ત્યારે ત્યારે તે સમયે માનવ જનતાને તેની સાચી ફરજોનું જ્ઞાન કરાવવા અને પૃથ્વી પર સત્ય જ્ઞાન-સત્ય ધર્મને પ્રકાશ પાથરવા કોઈ ઈશ્વરરૂપ દિવ્ય વ્યક્તિ મનુષ્યરૂપે અવતરે છે. એવીજ રીતે આ યુગમાં વિક્રમ સં. પૂર્વે ૫૫૨ માં આર્ય ધર્મના ઉદ્ધારક પ્રભુ શ્રી મહાવીર પ્રગટ થયા.

શ્રી મહાવીર ક્ષત્રિયકુંડ નગરના કશ્યપ ગોત્રના ક્ષત્રિય રાજા સિદ્ધાર્થની ત્રીસલાદેવી રાણીની રત્નકુલે અવતર્યા હતા. શ્રી મહાવીરની શુદ્ધિ તીવ્ર હતી. આત્માવસ્થામાંજ તેમની વૃત્તિ વૈરાગ્ય તરફ હતી. એમના જન્મ પછી રાજ્ય અને પ્રજાની સમૃદ્ધિ ઘણી વધી તેથી તેમનું નામ વર્ધમાન પાડવામાં આવ્યું હતું. તેમની અઠાવીસ વર્ષની વય થતાં માતા તથા પિતા અવસાન પામ્યા. ત્રીસ વરસની વયે વડિલ બંધુ નંદિવર્ધનની રજા લઈ વર્ધમાને દિક્ષા લીધી. તેમણે બાર વરસ સુધી સખત તપશ્ચર્યા કરી. ૪૨ મા વરસે મહાવીર વર્ધમાનને કેવળ જ્ઞાન થયું. કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ--માયા વગેરે શત્રુઓને છુટ્યા જેથી વર્ધમાન મહાવીર કહેવાયા.

શ્રી મહાવીરે ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’નો મંત્ર કુંકયે. ‘અહિંસા, તપ અને સંયમરૂપ ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંજળ છે’ એવો તેમનો પ્રવેશ હતો. તેમણે જૈન ધર્મના શુદ્ધ સાત્વીક સિદ્ધાંતો રચ્યા. શ્રાવક (ગૃહસ્થ) અને શ્રાવીકાના ગૃહસ્થાશ્રમના ચારિત્ર્ય, સંયમ આદિ નિયમો રચ્યા; તથા સાધુ-સાધ્વીના કડક અને નિરપવાદ આચારો પ્રરૂપ્યા.

શ્રી પાર્શ્વનાથ જિને ઉપદેશેલો ‘ચાર યામ’ મંત્રો અપરિગ્રહનો અર્થ કેવળ કોઈ પણ વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો નહિ એવો

થવા લાગ્યો, અને કોઈ કોઈ પ્રસંગે સ્ત્રીસંગ કરવાને હરકત નથી-એવું કેટલાક દંભી પરિવાજકો પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા, તેથી શ્રી મહાવીરે ‘મૈથુન વિરતિ’-એ પાંચમો યામ (વૃત્ત) ઉક્ત ચાર યામો સાથે જોડી પંચ શિક્ષારૂપે-પંચવ્રતરૂપે ઉપદેશ્યો.

તે વખતે સર્વધર્મ વિચાર અને તે સંબંધી અંધરચના સંસ્કૃત ભાષામાં ચાલતી. તે વખતે સંસ્કૃત ભાષામાં લોકો વિશેષે કરીને સમજતા ન હતા. લોકભાષા પ્રાકૃત હતી, અને તે ભાષામાં કચેલો બોધ લોકમાં સંક્રાંત થાય તે માટે શ્રી મહાવીરે પ્રાકૃત ભાષાનોજ ઉપદેશાર્થે સ્વિકાર કર્યો. આ પ્રાકૃત ભાષા તે, તે વખતની પૂર્વે મગધ દેશથી તે પશ્ચિમે પંજાબ અને દક્ષિણે માળવા, વિઠ્ઠલ (મધ્યપ્રાંત) વગેરે પ્રદેશ સુધીની પ્રચલિત લોક ભાષા. મગધ દેશનું મહાન રાજ્ય, તે પરથી તેને ‘માગધી’ કહેવામાં આવતી. (આ જોનાની-પ્રાકૃત ભાષાને ‘અર્ધમાગધી’ કહેવામાં આવે છે, અને કોઈ ‘મહારાષ્ટ્રી’ કહે છે. જૈન ધર્મની ધર્મ ભાષા એ રીતે પ્રાકૃત જ છે.)

પ્રભુ મહાવીરે ચારે કારે વ્યાપી રહેલ અજ્ઞાનતા, વહેંચ, અનાચરણ અને હિંસાકર્મના દુષણો સામે ઉપદેશરૂપી શસ્ત્ર ઉઠાવ્યું. પ્રભુ મહાવીરે ઉપદેશ આપ્યો કે:—

“અથા જીવો આયુષ્યને અને સુખને ચાહે છે—વધ અને દુઃખ સૌને અપ્રિય છે; સર્વ કોઈ જીવવાની પ્રીતિવાળા અને વૃત્તિવાળા છે; જીવનું અધાનિ વહાણું છે—માટે જીવો અને જીવવા ઘો; આત્મણુ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શુદ્ર—જો ઉપનામો માત્ર ક્રિયાજન્ય છે, માટે શાસ્ત્ર શ્રવણ અને આચરણનો સર્વને સમાન દક્ક છે; આત્મણુ તેજ કે જે ધ્વજ (આત્મા)નું સ્વરૂપ જાણે અને ‘અહિંસા ધર્મ’ને વિશિષ્ટ માને; યજ્ઞ જો આત્મ અલિદાન છે—હિંસાજનિત યજ્ઞ તે ખરો યજ્ઞ નથી; સોક પ્રવાહને અનુસરસો નહિ; આત્માનો ઉપધાર

આત્મા પોતેજ, જીવને લાગેલા કર્મોના આવરણ આત્મબળથી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રથી દૂર કરવા જોઈએ: એ ત્રણ રત્નોનો સામુદાયિક માર્ગ એજ મોક્ષ માર્ગ છે—આ વડે જૈન ન હોય છતાં અન્ય લીંગે કોઈ પણ સિધ્ધ થઈ શકે; સર્વ સિધ્ધાત્મા પરમાત્મા છે—ઈશ્વર છે, અને એ રીતે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ છે; પણ જગતકર્તા કે ફલદાતા એવા ઈશ્વરને સ્થાન નથી; આત્મા પોતે પોતાનાં કર્મોના કર્તા અને ભોક્તા છે.”

ટુંકમાં શ્રી મહાવીરે ડિ'ડિ'મ નાદથી એવો મોક્ષનો સંદેશ આર્યાવર્તમાં વિસ્તાર્યો કે—“ ધર્મ એ માત્ર સામાજિક રૂઢી નહિ, પણ વાસ્તવિક સત્ય છે : મોક્ષ એ સાંપ્રદાયિક બાહ્ય ક્રિયાકાંડ પાળવાથી મળતો નથી, પણ સત્ય ધર્મના સ્વરૂપમાં આશ્રય લેવાથી મળે છે, અને ધર્મમાં મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચેનો ભેદ સ્થાયી રહી શકતો નથી.” શ્રી મહાવીરે ઉપદેશ લોકભાષામાં (પ્રાકૃત) આપ્યો તે તેમના પ્રવચન પણ તેમાં ગુંથાયાં.

પ્રભુ મહાવીરના અનુયાયી રાજાઓ:

પ્રભુ મહાવીરના અનુયાયીઓમાં—વત્સ દેશના વૈશાલી નરેશ ચેતક, કૌશાંબીનો રાજા શતાનિક, મગધ નરેશ શ્રેણિક (ખી'ખીસાર), તેનો પુત્ર કૌણિક (અગ્નતશત્રુ), તેનો પુત્ર ઉદાયી (ઉદયન), ઉજ્જયનીનો ચંદ્રપ્રબોત રાજા, પોતનપુરનો રાજા પ્રસેનચંદ્ર, વીતભય પદ્મનો રાજા ઉદાયન વગેરે રાજા મહારાજાઓ હતા. આથી તેમના ઉપદેશની અસર ખૂબ થઈ, અને અનેક લોકોએ જૈન ધર્મનો સ્વિકાર કર્યો.

બ્રાહ્મણોના યજ્ઞયાગાદિમાં અનેક જાતની હિંસા થતી તેનો શ્રી મહાવીરે નિષેધ કરી અનેક જીવોને એ અધર્મના માર્ગેથી ઉગાર્યા. આ સાથે જડ થયેલી વર્ણવ્યવસ્થાનો પણ તેમણે વિરોધ કર્યો અને સ્ત્રીઓ તથા શુદ્રોના ધાર્મિક તથા વિદ્યા મંપાદન આદિ હક્કો માટે ઝુંબેશ

ઉઠાવી. તેમણે જૈન ધર્મના મહામંડળની સ્થાપના કરી. જેને ‘સંઘ’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું. એ મહામંડળ અર્થાત્ સંઘના ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા: સાધુ--સાધ્વી; શ્રાવક અને શ્રાવીકા. પહેલાં એને સંસાર તજી વૈરાગ્ય અને તપના તીવ્ર નિયમો પાળવાના હોય છે અને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે: તથા છેલ્લા એ--સંસારમાં રહી સદાચાર, દાન ધર્મ આદિ ઉત્કૃષ્ટ નિયમોનું અવલંબન કરે છે, ને મુનિઓનો ઉપદેશ સાંભળે છે.

આ સંઘમાં જે તેમના સિધ્ધાંતનો અનુયાયી થાય તે આ સંઘનો સભાસદ થઈ શકે છે, અને તેને જૈન કહેવામાં આવે છે.

પરમ યોગી શ્રી મહાવીર કર્મના ઉદય પ્રયોગે વિચરનારા, અત્યંત મિતલાષી, ઉત્કૃષ્ટ અને તીવ્ર ચારિત્ર્ય પાળનારા (આપદ્ધ ધર્મને નામે પણ એક પણ ખારી નહિ રાખનારા) હતા. શરીર, વચન અને મન--એ ત્રણે તેમના દાસ હતા. તેમણે આંખો બંને તેટલી નિર્નિમેષ રાખી, ધ્યાન સેવી, અચલેક રહી, લોકલજ્જને છતી ઘણાં લાંબા સમય સુધી આરણ્યક બની, આકરા ટાઢ--તાપ લુપ્ત અને તરસ સહ્યાં કર્યાં હતાં. તેમણે શત્રુઓના અનેક કષ્ટો એકાગ્ર ચીતે રહી સહન કર્યાં. તેમની તપશ્ચર્યા અતી કડક અને તીવ્ર હતી. તેમના પ્રયત્ન ઉપદેશથી તેમની હયાતીમાં ૪૦ કરોડની સંખ્યા જૈન ધર્મ પાળતી હતી. તેમનું નિર્વાણ વિ. સં. પૂર્વે ૪૮૦માં થયું.

જૈન શાસનના સૌથી પ્રાચિન ગ્રંથો ‘અંગો’ કહેવાય છે. તે બાર છે. અને એમાં ‘આરમ્’ અંગ નામે દ્રષ્ટિવાદ--જેમાં ચૌદ પુર્વોનો સમાવેશ થાય છે, તે પછી લુપ્ત થયેલું છે, અને તેમાં દર્શન સંબંધી વિવાદો, ચમત્કારિ વિધાઓ આદિ હતા. બાકીના અગીઆર અંગો નામે આચારાંગ આદિ શ્વેતાંબર જૈનો હજુ સુધી અમુક પ્રમાણમાં જાળવી શક્યા છે.

શ્રી મહાવીરના સમગ્રલિન ધર્મો

ભારતમાં વૈદિક અને જૈન ધર્મ ચિરકાળથી ચાલતા આવે છે. શ્રી મહાવીરના સમયમાં વૈદિક ધર્મ ઉપરાંત તેની શાખાઓ દ્વૈત-વાદ-અદ્વૈતવાદ, શૈવ, શાકત, ભાગવત, પાશુપત એવા નાના મોટા કેટલાક સંપ્રદાયો પણ પ્રચલિત હતા. વૈદિક ધર્મમાંનો અહિંસાવાદી સંન્યાસીઓનો એક સાંખ્યમત પણ હતો. તેણે બ્રાહ્મણોના હિંસામય યજ્ઞો વિરૂધ્ધ ઝુઝો ઉઠાવ્યો હતો; પણ તેને તેમાં વિશેષ સફળતા મળી ન હતી.

સિવાય એજ અરસામાં થયેલા શ્રી બુદ્ધનો ક્ષીણવાદી બૌદ્ધ ધર્મનો પણ ખૂબ પ્રચાર હતો, અને તેને યજ્ઞો તથા વર્જ્યવ્યવસ્થા વિરૂધ્ધના પ્રચારમાં સારી સફળતા મળી હતી.

ત્રીજો નિયતવાદી આજિવીક ધર્મનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થઈ ચૂક્યો હતો. આ આજિવીક ધર્મનો પ્રવર્તક પ્રભુ મહાવીરનો ગોશાળા નામનો એક શિષ્ય હતો.

આ સિવાય બીજા ધર્મો-મતોમાં પંચભુતવાદી, નિરિશ્વરવાદી (નાસ્તિક), ચાર્વાક (નાસ્તિક), અજ્ઞેયવાદ વગેરે નાના મોટા મતો પણ પ્રચલિત હતા; પરંતુ આ મતોનો જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મ જેટલો પ્રચાર કે પ્રભાવ ન હતો. આમ છતાં આ મતો આજ સુધી ટકી રહી શક્યા છે.

જૈન, બૌદ્ધ અને આજિવીક-એ ત્રણે ધર્મોમાં ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’નો ઉપદેશ સાધારણ તથા સમાનજ હતા. યજ્ઞ નિષેધના વિષયમાં આ ત્રણેય ધર્મોનો ઉપદેશ એક સરખો હતો. આજિવીક અને બૌદ્ધ ધર્મના નિયમો સરળ અને મધ્યમ રીતના હતા જ્યારે જૈન ધર્મના નિયમો વધારે કડક હતા. જૈન ધર્મમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાનીક અને સ્વાદ્યાદ વગેરે તત્ત્વો મૂખ્ય હતા.

નિર્ગ્રંથ મહાવીર અને શ્રમણ બુદ્ધ-અને સમકાલિન હતા. અને નિર્વાણવાદી મહાપુરુષો હતા. અનેનું લક્ષ્ય એકજ હતું; પરંતુ તે લક્ષ્ય સાધવાની અનેની પ્રવૃત્તિ ભિન્ન હતી. અનેના સમયમાં સરખીજ સમાજની અને ધર્મની સ્થિતિ હતી, ને ધાર્મિક અને સામાજિક ચળવળનો તે સમય હતો.

તત્ ધર્મેના વિશેષ પરિચય

બૌદ્ધ ધર્મની ઉત્પત્તિ:

નેપાલ પ્રદેશમાં કપિલવસ્તુ નગરના શાક્ય કુળના સુર્યવંશી રાજા શુધ્ધોદનથી માયાદેવી નામની બાર્યાને વીણે સિધ્ધાર્થનો જન્મ થયો. વંશાવળી-દશરથ રાજાનો પુત્ર રામ : રામનો લવ : લવનો પદ્મ : પદ્મનો ઋતુપર્ણ : ઋતુપર્ણનો વસ્ત્રપાણિ : વસ્ત્રપાણિનો શુધ્ધોદન : અને શુધ્ધોદનનો સિધ્ધાર્થ. માતા પિતાના મનોરથ પુરા થયા તેથી તેનું નામ સિધ્ધાર્થ પાડયું હતું.

સિધ્ધાર્થની બુદ્ધિમાં બાળપણથીજ વિચારશક્તિ હતી. સિધ્ધાર્થને બાર વરસ થયા એટલે મોહબંધન સંસ્કાર કરાવીને રાજાએ ગુરૂકુળમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલ્યો. થોડા વરસમાં એ વેદ-વેદાંગાદિ અનેક ગ્રંથો ભણીને ઘેર આવ્યો. પછી એક રાજ-કુંવરીને તે પરણ્યો. પરંતુ ત્યારબાદ એકાએક તેનો સંસાર પરથી જીવ હીડી ગયો ને તેને જીવન નિરસ અને સંસાર અસાર જણાયો.

આજ અરસામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનમાં તેમની પાટ પરંપરાએ ચોથી પાટ પર બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી આર્યદ્રશીશ્રમ-ણ્યાર્ય થયા. આ મુનિના શાસનમાં એક પેતર્ણિ નામના શ્રમણ હતા, તેમની પાસે સિધ્ધાર્થે દિક્ષા લીધી.

જૈન શ્રમણ થયા બાદ સિધ્ધાર્થે અધ્યાત્મિક અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધીના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. તેણે ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી, શુદ્ધ

સંયમ પાળ્યો; પણ તેને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યું નહિ—તેથી તેણે એ મત છોડી દીધો. ત્યારબાદ સાંખ્યમતના સંન્યાસીઓ પાસે તેણે સંન્યાસ દિક્ષા લીધી, અને તેમના તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો. અહીંથી પણ સિદ્ધાર્થના મનનું સમાધાન ન થયું : એટલે પુનઃ ચાર્વાક નામના નાસ્તિકમતના સાધુઓનો તેણે આશ્રય લીધો. ત્યાંથી સિદ્ધાર્થે કેટલાક એ મતના વિચારો જાણ્યા, પણ તેમાં પણ તેને સંતોષ ન થયો અર્થાત કેવળજ્ઞાન થયું નહિ.

આવી રીતે જૈન, સાંખ્ય, અને ચાર્વાક એમ એ ત્રણે મતોના સંસર્ગમાં આવ્યા બાદ સિદ્ધાર્થે જ્યાં આજે બોધી ગયાનું મંદિર તે ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યો. ત્યાં તેમને યોગ્ય માર્ગનું જ્ઞાન થયું. આથી તેમના સમાગમમાં આવેલા ઉપર્યુક્ત ત્રણેય મતોના વિચારોમાંથી કેટલાક વિચારો લઈ તેમાં પોતાનું જ્ઞાન ઉમેરી પોતાનો જુદો ધર્મ રચાવ્યો. સિદ્ધાર્થને સમાધાનકારક યોગ્ય જ્ઞાન થયું તેથી તેઓ બુદ્ધ કહેવાયા અને તેમના ધર્મનું નામ પણ તે ઉપરથી બૌદ્ધ ધર્મ પડ્યું.

બુદ્ધે પોતાના ધર્મનો ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ એ ખાસ સિદ્ધાંત રાખ્યો. ઉપદેશ પ્રાકૃત ભાષામાં આપ્યો, તથા ધર્મની ભાષા પણ એજ રાખી. એણે પોતાના ધર્મમાં ભિક્ષુ તથા ગૃહસ્થોના આચાર તથા વર્તન સંબંધીના નિયમો મધ્યમ રાખ્યા. આથી એના મતનો સારો પ્રચાર થવા લાગ્યો.

બુદ્ધે કાશલ અને કાશીમાં, વૈશાલી અને લિચ્છવી લોકોમાં અને મગધમાં ફરીને નવા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. વેદની હિંસાપ્રધાન વિધિઓના તથા વર્ણવ્યવસ્થાનો તેણે વિરોધ કર્યો. લોકોને અહિં—સાનો ઉપદેશ આપ્યો. એના અનુયાયીઓની દિનપ્રતિદિન સંખ્યા વધવા લાગી. બુદ્ધે ઉપદેશ આપ્યો કે :—

“ આ જગત નાશવંત છે; ઈશ્વર એનો બનાવનાર નથી;

આચાર વિચારમાં સત્ય અને સદાચારનું પાલન કરવાથી અને કામનાંતા ત્યાગ કરવાથી માનવી નિર્વાણ પામી શકે છે. ”

બુદ્ધે વણુભિદ્ધનો નિષેધ કર્યો અને પોતાના ધર્મના અનુયાયી-ગ્રામીની ગ્રંથજ્ઞ જ્ઞાતિ ‘સંઘ’ની સ્થાપના કરી. આર્યાવર્તમાં સર્વત્ર ભિક્ષુઓના સંઘ સ્થપાયા. સ્થળે સ્થળે સંઘારામો અને વિહારો બંધાવા લાગ્યા. બુદ્ધ વી. સં. પૂર્વે ૫૪૨માં ગોરખપુર જિલ્લામાં કુશીનગરમાં નિર્વાણ પામ્યા.

પાછળથી એ ધર્મના ભિક્ષુઓએ સમસ્ત હિંદમાં ઉપરાંત હિંદ બહારના દેશો ચિન, જાપાન તિબેટ, સિયામ અને લંકા, બ્રહ્મદેશ, કાબુલ, કંદહાર સુધી બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવ્યો. મૌર્યવંશી સમ્રાટ અશોક (વી. સં. પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દી), કુશાનવંશી મહારાજ કનિષ્ક (વીક્રમની ત્રીજી શતાબ્દી) અને સમ્રાટ હર્ષ (વીક્રમની સાતમી શતાબ્દી)ના વખતમાં ઉક્ત સમ્રાટોએ બૌદ્ધ ધર્મની સત્તા ખૂબ વધારી.

બૌદ્ધ ધર્મના વિચાર અને આચાર-નિયમો:

બૌદ્ધ ધર્મમાં પાછળથી દિનચાન અને મહાયાન નામની બે શાખા થઈ છે. વૈભાવિક સૌત્રાંતિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક-એ નામના બૌદ્ધોમાં ચાર ભેદ છે.

બૌદ્ધ મતના ચત્તિઓ ભિક્ષુ, સૌગત, શાક્ય, શાક્ષીધન, તાથાગત, શુન્યવાદી એવા નામથી ઓળખાય છે. એ ભિક્ષુઓ માથું મુંડાવે છે. હાથમાં કમંડલું ધારણ કરે છે. ધાતુ વડે રંગેલા લુગડાં પગની ધુટી લગી ઓઢે છે. હાથમાં કે બગલમાં ચમરનો એક ગોઠો રાખે છે. શૌચક્રિયા ઘણી કરે છે. ભિક્ષા માગતાં પાત્રમાં માંસાદિક જે આવે તે સર્વ શુદ્ધ માની ભક્ષણ કરે છે. (અગાઉ ભિક્ષુઓ કે ગૃહસ્થો ક્રાઈમાં પણ માંસાહારનો રિવાજ ન હતો; પરંતુ પાછળથી પોતાને હાથે હિંસા નહિ કરતાં તૈયાર મળેલ માંસનું ભક્ષણ]

કરવાનો રિવાજ દાખલ થયો છે.) જીવદયા માટે ચાલતાં પણ ગોંઠા વડે વાળતા જાય છે. ધ્વજચર્યાદિક સ્વધર્મ ક્રિયામાં દૃઢ રહે છે. ‘ધર્મ-બુદ્ધ અને સંધ’-એ ત્રણેને રત્ન કહે છે. તેઓ પોતાના ધર્મમાં આવી પડેલા વિઘ્નનો નાશ કરનારી તારાદેવીને માને છે. બુદ્ધનેજ દેવ કરીને માને છે. એમના દેવાલય ગોળાકાર હોય છે. તેઓમાં બુદ્ધની પ્રતિમા પથરાવેલી હોય છે. એ ધર્મના લોકો એ પ્રતિમાઓને પુજે છે; ને ભિક્ષુઓ (યતિઓ) ની વંદના કરે છે, અને તેઓનો ઉપદેશ સાંભળે છે. બુદ્ધનાં સર્વજ્ઞ, સુગત, તથાગત, એવા નામ છે. વિપશ્ચી, શિખી, વિશ્વમુ, કકુલ્લ, કાંચન, કાશ્યપ, શાક્યસિંહ (ગૌતમ બુદ્ધ) એવા સાત બુદ્ધ થયા છે, એમ તેઓ માને છે.

બુદ્ધે પોતાના શાસ્ત્રમાં દુઃખ, સમુદય, માર્ગ અને નિરોધ એ ચાર તત્ત્વો કહ્યા છે. તેઓમાં પહેલા દુઃખ તત્ત્વના વિજ્ઞાન, વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને રૂપ એવા પાંચ સ્કંધ ઠરાવ્યા છે. આયતન નામના બાર પદાર્થ ઠરાવ્યા છે. બૌદ્ધ મતમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એ બે પ્રમાણ માને છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં જ્ઞાનના ચાર પ્રકારનાં વિભાગ છે.

બૌદ્ધ મતમાં આત્માને ક્ષણિક અને પુદ્ગલ માને છે: એટલે આત્માની અમરતા માનતા નથી. મનુષ્ય મરણ પામતાં આત્માનો પણ નાશ થાય છે, એમ તેઓ માને છે. (આત્માની અમરતા નહિ માનતા હોવાથી અન્ય ધર્મવાળા બૌદ્ધ ધર્મને નાસ્તિક ધર્મ કહે છે.) બૌદ્ધ ધર્મમાં એક નિરોધ તત્ત્વ માને છે. તે તત્ત્વ એ જ, સર્વ પદાર્થ ક્ષણિક છે—અર્થાત્ નાશવંત છે—એવી વાંછાને રૂધિરી એને નિરોધ કહે છે. નિરોધનું નામ જ મોક્ષ છે, એમ માને છે, (વેદ તથા જૈન મત આત્માને ક્ષણિક અને પુદ્ગલ માનતા નથી, તેઓ આત્માને નિત્ય (અમર) કહે છે.)

બૌદ્ધ ધર્મના ગ્રંથો પાલી નામે ઓળખાતી પ્રાકૃત ભાષામાં

ને સંસ્કૃત ભાષામાં લખામલા છે. ‘ત્રિપિટક’ એ બૌદ્ધ ધર્મનો મુખ્ય ગ્રંથ છે.

શૈવમત:

શૈવમતવાળા એ મતને વેદાનુસારી માને છે. શૈવ મતના મુખ્ય સિદ્ધાંતો આ મુજબ છે: “આ જગતનો કર્તા એક ઈશ્વર છે. તે પોતાની જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયા—એ ત્રણ શક્તિ વડે જગત સૃષ્ટે છે અને પોતાની સૃષ્ટિના જીવોનાં શુભાશુભ કર્મ તપાસીને તેમને સુખ દુઃખ આપે છે.”

ચાર્વાક મત:

બૌદ્ધ ધર્મ સ્થપાયા પૂર્વે ઘણાં વખત પર ચાર્વાક નામનો આ નાસ્તિક મત સ્થપાયો હતો. એ મતવાળાઓનાં ચાર્વાક, લૌકા-યતિક અને નાસ્તિક એવા નામ છે, ચાર્વાક મતની વિચિત્ર રીતે ચંચેલી કહેવાની ઉત્પત્તિની હકિકત પુરાણ ગ્રંથમાં આપવામાં આવી છે.

ચાર્વાક મતવાળા આત્મા (જીવ) નું અસ્તિત્વ નથી માનતા; પણ જીવદયા પાળે છે. તેમના સિદ્ધાંતના જુદા જુદા પાંચ મતો છે. ચાર્વાક મતની માન્યતા આ પ્રમાણે છે:—

“પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ એ ચારજ તત્ત્વ છે; જગતકર્તા ઈશ્વર નથી; શરીરમાં જીવ નથી—જે ચેતનતા શક્તિ છે તે ચાર તત્ત્વના મિશ્રણથી થઈ છે. એકલા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ પ્રમેય વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે.”

નાસ્તિક મત:

નાસ્તિક મત બે પ્રકારના છે: સૈશ્વરવાદી અને બીજો નિરી-શ્વરવાદી. સૈશ્વરવાદી કહે છે:—

“જગતનો બનાવનાર તો કોઈ એક છે ખરો, પણ મનુષ્યાદિક એક પ્રાણીના શરીરમાંથી પ્રાણ ગયા એટલે આત્મા એ વસ્તુ કાંઈ નથી; અને જેમ એક દીવામાંથી હજારો દીવા થાય છે, તેમ એક

પ્રાણીમાંથી અનંત પ્રાણી નવા પેદા થાય છે: જેમ દીવો ચોલવાઈ જાય ત્યારે તે જ્યોત નાશ પામે છે, પણ બીજે ઢેકાણે ક્યાંય જઈને તે દેખાતી નથી. તેવી જ રીતે શરીર નાશ પામે ત્યારે તેનો અત્મા પણ નાશ પામે છે.” (સેશ્વરવાદી જગત્કર્તાને અસ્પષ્ટ રીતે માને છે છતાં તેઓ આત્માની અમરતામાં માનતા ન હોવાથી નાસ્તિક કહેવાય છે.)

નિરીશ્વરવાદી: આ નાસ્તિક મત આ મૂળ્ય કહે છે:—
“જગત અનાદિકાળથી એની મેળે સ્વાભાવિક રીતે ઉપજે છે, અને નાશ પામે છે; તેનો પેદા કરનાર કોઈ નથી, અને આત્મા પણ નથી. સદાચરણવાળાની આબરૂ વધે તે માટે સારા આચરણથી ચાલવું જેથી સુખ ઉપજે. આ જીવમાં સુખ મેળે તે સ્વર્ગ મળ્યું અને આ જીવમાં દુઃખ પડે તે નરક પ્રાપ્તિ થઈ તે સિવાય મુવા પછી સ્વર્ગ કે નરક મળનાર નથી. આ શરીર તો સંજોગમાત્ર છે. મતલબ કે જેમ મોરથુથું, પાણી, તાંબુ, ઠીકડું અને બીજાં ધાતું વગેરેનો જોગ થયાથી વિજળીનો ગુણ ઉપજે છે, અને જ્યારે એ વસ્તુઓ વેરી નાખીએ ત્યારે તેમાંથી વિજળી નાશ પામે છે: તેવીજ રીતે હાડકાં, લોહી, ચરબી, ચામડી અને પ્રાણ વગેરેનો જોગ થઈને ઘટે તેમ ગોઠવાય એટલે તેમાં આત્મા ઉત્પન્ન થશે અને જ્યારે તે નકામું થશે અથવા તેની ખરાબી થશે એટલે તેનો આત્મા પણ નાશ પામશે.”

નોંધ:

વેદાંત તથા જ્ઞેન ધર્મના અનુયાયીઓને કેટલાએક લોકો નાસ્તિક કહે છે. જ્યારે આથી કેટલાક ભિન્ન ધર્મના વિદ્વાનો આ બંને ધર્મવાળા સ્વર્ગ, નરક, આત્માની અમરતા, કોઈ પણ સ્વર્ગમાં ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ ઇત્યાદિ બાબતો માને છે તેથી એ ધર્મોને નાસ્તિક કહેવાય નહિ, એમ સિદ્ધ કરીને બારપૂર્વક જણાવે છે.

પ્રકરણ ૪ થું

જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મની બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર અસર

બ્રાહ્મણોના યજ્ઞયાગાદિકમાં અનેક જાતની હિંસા થતી તેનો નિષેધ કરવા શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધ-બુદ્ધ-બુદ્ધ ક્ષત્રિય વીરોએ ઝુંડો ઉઠાવ્યો. આ સાથે આર્ય પ્રજામાં જડ થયેલી વર્ણવ્યવસ્થાના બંધારણનો નિષેધ કરી એકજ જાતિ-‘સંઘ’ ની સ્થાપના કરી ને મધ-માંસાદિ મિથ્યા આચરણોનો સખ્ત વિરોધ કરી સદાચરણનો ઉપદેશ આપ્યો.

જૈન નિર્ગ્રંથો અને બૌદ્ધ શ્રમણોની સાધુતા, ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને નિઃસ્વાર્થ લોકહિત વૃત્તિ જોઈને પુણ્ડળ લોકો તેમના તરફ આકર્ષાયા. સર્વને સમાન ગણવા અને સર્વ જીવો તરફ દયા રાખવી એ સત્ય સિદ્ધાંતોએ લોકોને વશ કર્યા; અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યાદિ લોકો જૈન અને બૌદ્ધ સંઘમાં જોડાયા (એ ધર્મ સ્વિકાર્યા). જે વિકૃત સ્વરૂપને બ્રાહ્મણ ધર્મ તે સમયે પામ્યો હતો અને જે મનુષ્ય અને પશુની હિંસા ધર્મક્રિયાને નામે થતી હતી ને દુરાચાર તેમજ મધપાનાદિ ચાલતાં હતાં તેથી લોકોમાં તિરસ્કાર વધી ગયો.

ને જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મ પ્રતિ આદર થયો; જેથી એ બંને સંઘ વધારે ને વધારે બળ પામતા ગયા.

વિક્રમના આઠમા સતક સુધીમાં બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મના બહોળા પ્રચારથી બ્રાહ્મણ ધર્મ નામશૂન્ય થવા આવ્યો હતો. આથી બ્રાહ્મણોને પોતાના ધર્મ માટે ચિંતા થઈ. લોકોને ભાવતો અને તેમાં આદર ઉત્પન્ન કરે તેવો ધર્મ ઉત્પન્ન કરવાની પ્રવૃત્તિ જાગી. તેમણે ધર્મરૂપે મનાતા વિચારો અને ક્રિયાઓમાં ફેરફાર કરવાનું-સુધારવાનું સ્વિકારી ધર્મગ્રંથોની રચના કરી. યજ્ઞયાગાદિમાં થતી હિંસાનો નિષેધ થતો ગયો. આવી રીતે સૌ પ્રથમ પુરૂષમેઘ હતો; ત્યારબાદ અશ્વમેઘ અને અન્નમેઘ થતો તે સર્વ હિંસાદી ક્રિયાઓ ઉક્ત બને ધર્મોના અસરકારક ઉપદેશ વડે નાશુદ્ધ થઈ અને તે સ્થાને ડાંગર (ચોખા) માં યજ્ઞની સમાપ્તિ મનાવા લાગી.

આવી રીતે ધર્મો શુદ્ધ થતા ગયા અને પરિણામે માંસાહાર, મધપાનાદિ મુકાતા ગયા. લોકો મિથ્યાત્વ છોડી સદાયચરણના સદમાર્ગ તરફ વળવા લાગ્યા. આવી રીતે બ્રાહ્મણોએ સમયને ઓળખી લોકરૂચી અનુસાર પોતાના ધર્મના વિચારોમાં ફેરફાર કરી તેને ટકાવી રાખ્યો. ઉપરાંત બ્રાહ્મણોએ લોકરૂચીને અનુસરી મહાભારત તથા પુરાણાદિ ધર્મગ્રંથો લખાયા તેમાં પણ, જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મના અહિંસાના સિદ્ધાંતો અનુસાર પોતાના બ્રાહ્મણ ધર્મના અગ્રિય થઈ પડેલા કટલાક જીના નિયમોમાં ફેરફાર કરીને લખવા પ્રેરાયા.

દ્રાવિડા તરીકે-મહાભારતમાં લખવામાં આવ્યું છે કે: “વેદમાં જે અજ્ઞથી યજ્ઞ કરવાનું લખ્યું છે તેનો અર્થ બીજ છે-બકરો નહિ; હિંસા એ ધર્મ નથી.”

ચાવંક મતવાળાઓએ ઉપહાસથી કહ્યું હતું કે, “યદિ પશુને મારવાથી જ સ્વર્ગ મળે છે તો યજ્ઞમાન પોતાના માતા પિતાને જ મારી નાખીને શા માટે હવન નથી કરી દેતો ?”

મનુ બ્રાહ્મણોને પણ શ્રાદ્ધમાં તથા દેવ અને પિતૃ અર્થે તૈયાર કરેલા માંસના બક્ષણની છુટ આપે છે : છતાં આ અહિંસા-વાદી ધર્મોના પ્રચારની અસરથી પાછળથી લોકરૂચીને માન આપી મનુના શાસ્ત્ર પર સ્મૃતિઓ રચાઈ અને તેમાં મનુના એ સ્મૃતિકાશેષો મધમાંસાદિ ઉપરાંત કુંગળી, લશણ, વગેરે પણ ખાવાની મના કરાવી. (યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ આચારાધ્યાય શ્લોક ૧૭૬-૧૭૯-૧૮૦ ૧૮૧)

શ્રીમદ્ ભાગવત (૪-૨૫-૭-૮)માં એક યજ્ઞના વિષયમાં વિશેષ કરવામાં આવ્યો છે. એમાં લખ્યું કે છે : “ હે રાજન ! તારા યજ્ઞમાં જે હજારો પશુ માર્યા ગયા છે, તેઓ તારી એ કુરતાનું સ્મરણ કરતા રહી ક્રોધિત થઈને તિક્ષણ હથિયારોથી તને કાપવા માટે બેઠા છે.”

સિવાય વાયુપુરાણ તથા મત્સ્યપુરાણ (અધ્યાય ૧૪૩) માં પણ હિંસાયુક્ત યજ્ઞો વિરૂદ્ધ સુર કાઢવામાં આવ્યો છે.

લોકમાં પણ આથી ધીમે ધીમે અહિંસા તરફ તથા માંસના ત્યાગ તરફ વલણ વધતું જતું ચાલ્યું, અને વલ્લભી (મૈત્રક) વંશના રાજ્ય અમલ (વિ. સં. ૪૯૦-૭૮૦) સુધીમાં તો બ્રાહ્મણ-વૈશ્યના ખોરાકમાંથી માંસ લગભગ નીકળી જ ગયું.

આ મૂળ્ય જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મ હિંસાવાદી ધર્મો પર ફતોહ મેળવી દેશભરમાં અહિંસા, સદાચાર, સમાનતા, અને સત્યતાનું જે વાતાવરણ સર્જાઈ હતું તે જુદે જુદે સમયે ભારત દેશમાં આવેલા પરદેશી પ્રવાસીઓએ પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં વ્યક્ત કરેલા નિમ્ન-લિખિત અભિપ્રાયો ઉપરથી જાણી શકાય છે.

ગ્રીક દેશનો વકીલ મેગેસ્થિનિઝ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૭માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં લખ્યું છે કે : “ હિંદીઓ યજ્ઞને છોડી ક્યારેય પણ મદિરાનો સ્પર્શ

કરતા નથી. ભોજનમાં ‘ભાત’ ખાય છે. ઝોખામાંથી ‘અનાવેલું’ (પૈથી) દારૂ રાગઝો સંગ્રામ વખતે હાથીઓને પીવડાવે છે.”

ઈ. સ. ૩૯૯માં ફાહિયાન નામક ઔદ્ધ યાત્રી ચીનથી ભરત-ખંડમાં આવ્યો હતો અને ઇ. સ. ૪૧૪ પર્યંત ભારતવર્ષમાં વિચર્યો હતો. તેણે લખ્યું છે કે: “પાટલીપુત્ર (હાલનું પટણા) આ સમયમાં ફાલ્યું-ફુલ્યું નગર છે. તેની ચારે તરફ બીજા મોટા મોટા નગરો છે. તેમાં મોટા પરોપકારી, દાની અને સાધુસંતો રહે છે. ન્યાય ઉત્તમ પ્રકારનો છે. કોઈ ઉત્તમ પુરૂષ શિકાર કરતો નથી; તેમ કોઈ માંસ વેચતો નથી. સારા માણસ માંસ, કાંદા, અને લશણ ખાતા નથી જેથી નગરોમાં માંસ કે મદિરા (દારૂ) ની દુકાનો નથી.” એ ફાહિયાન સાથે હુઈકીંગ, ટાઈચીંગ, હુઈઈંગ અને હુઈવી નામના ચીનના ઔદ્ધ બિશ્વઝો પણ હતા.

પ્રકરણ ૫ મું

શ્રી મહાવીર પશ્ચાત જૈન ધર્મની સ્થિતિ

વસતિવાસ:

શ્રી જંબુસ્વામીના પછી જિનકદંપ (શ્રી મહાવીર જિનનો કડક આચાર) વિછિલ થયો. આચારમાં નરભાસ આવી. વસતિવાસ સ્વીકારાયો. વસ્ત્ર-પાત્રો આદિ ઉપકરણો થયા. તેની ઉપયોગીતાને સંભતિ અપાઈ. ઉપદેશ, અંધરચના, નિમિત્ત (જ્યોતિષ), મંત્રાદિ દ્વારા નિરિહભાવે લોકોની સેવા કરવા જૈન સાધુઓ પ્રેરાયા.

અચેલક-સચેલક:

અચેલક-સચેલક (વસ્ત્રવાદ-નગ્નવાદ) વાદના તત્વ શ્રી મહાવીરના વખતમાં હતા, તેનું ખીજ શોપાયું, અને તેનું વિશેષ ખીજ સમ્રાટ અશોકના પુત્ર કુણ્ડલના પુત્ર સંપ્રતિના સમયમાં આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તિ થયા, તે ચૈક્રી આર્યમહાગિરિએ જિનકદંપ સ્વિકાર્યો ને પોતે સંઘથી દૂર રહ્યા ત્યારે વધુ શોપાયું. આર્યસુહસ્તિએ સ્થવિર કદંપમાં રહી સંપ્રતિ રાગને પ્રતિષેધ્યો.

આ સંપ્રતિ રાગ ઉજ્જૈનનો રાગ હતો. તે સમ્રાટ હતો. તેણે કાશુલ, કંદહાર, ઇરાન, મિસર, તુર્કસ્તાન અરબસ્થાન, તાતાર

વગેરે દર દરના દેશોમાં પ્રચારકો મોકલી તે દેશોમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો.

પાટલીપુત્ર પરિષદ:

વીર સંવતના ખીજ સૈકામાં નંદરાજના સમયમાં દેશમાં એક સમયે ઉપરાઉપરી મહાભિષેક બાર વરસનો દુકાળ પડતાં સંધનો નિર્વાહ મુશ્કેલ થતાં કંઠસ્થ રહેલું ધર્મ-સાહિત્ય લુપ્ત થવાનો ભય થતાં સુકાળ આવ્યે પાટલીપુત્રમાં સંધ ભેગો થયો ને જે જે યાદ હતું તે બધું એકત્રિત કર્યું. આનું નામ ‘પાટલીપુત્ર પરિષદ’ આ વખતે આચાર્ય આદિ અગ્રીયાર અંગે સંધાયાં.

માયુરી વાચના:

પાટલીપુત્ર પરિષદમાં જૈન મુત્રો-આગમોને બંને તેટલા સંકલિત કરવામાં આવ્યા હતા, છતાં તે શ્રુતની છિન્નભિન્નતા ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ. એટલે ત્યાર પછી લગભગ ત્રણસો ચારસો વર્ષે વિક્રમના પહેલા ખીજ સૈકામાં આર્યશ્રી સ્કંદિલ અને વજ્રસ્વામિના નિકટના સમયમાં ભયંકર મહાદુકાળ દેશે ભોગવ્યો, તેથી સુકાળ થતાં મથુરામાં શ્રી સ્કંદિલ આચાર્ય પ્રમુખ સંધે માટો સમુદાય ભેગો કરી, જે જે સાંભર્યું તે બધું સુત્ર સુઘટિત કર્યું. આ ખીજ મથુરા પરિષદ શરૂસેન દેશના તે પાટનગર મથુરામાં થયેલ હોવાથી તે ઘટનાને ‘માયુરી વાચના’ કહેવામાં આવે છે.

પૌષધશાળા:

પૌષધશાળા અથવા ઉપાશ્રયની સ્થાપના વિક્રમની ખીજ સ્તાબ્દીમાં થઈ.

સ્વેતાંબર-દ્વિગંબર પક્ષ:

વિ. સં. ૨૩૯માં સ્વેતાંબર અને દ્વિગંબર-એમ બે પક્ષ થયા. દ્વિગંબર મતની ઉત્પત્તિ સહસ્રમલ નામના એક સાધુથી થઈ. આ

મતમાં કુમુદચંદ્ર નામક એક મુનિ મોટો પંડિત થયો. એણે સનાતન જૈન ધર્મમાંથી ચોર્યાસી બોલતો મૂખ્ય ફરક આ મતમાં નાખ્યો. એના પછી કેટલાક વર્ષો વીત્યા બાદ આ મતનો પાયો જિનસેનાચાર્યથી દઢ થયો.

દિગંબર મત સનાતન જૈન ચેતાંબર ધર્મમાંથીજ નીકળ્યો છે. આ મતના આચાર્યો તથા સાધુઓએ નમ્ર રહેવું પસંદ કર્યું હતું, અને તેથી વસ્ત્રવાદ તથા નમ્રવાદના મતભેદમાંથી આ મત હસ્તીમાં આવેલ. આ મતમાં જે ૮૪ બોલતો ફરક નાખવામાં આવ્યો છે, એમાંની મૂખ્ય આ પાંચ વાતો છે: “(૧) કેવલી આહાર ન કરે; (૨) વસ્ત્રમાં કેવળજ્ઞાન નથી; (૩) સ્ત્રીને મોક્ષ મળતું નથી; (૪) જૈન મતના દિગંબર અનુયાયી સિવાય બીજાને મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી થતી; (૫) બધા દ્રવ્યોમાં કાલ દ્રવ્ય મૂખ્ય છે.

ઉપર મૂળ્ય એ પક્ષ થયા બાદ પક્ષાપક્ષીમાં વધારો થતો ગયો. દિગંબરો અને ચેતાંબરો-એકજ પિતાના પુત્રો સ્વ-સ્વમત (નમ્રવાદ-વસ્ત્રવાદ વગેરે) લઈ શમ્ભશમ્ભીના વાદોમાં ઉતરી, મૂળ તાત્ત્વિક વાતના બુલાવામાં પડી, એકબીજાનું બળ તોડવા લાગ્યા.

તતપશ્ચાત્ ઉત્તરમાંથી દિગંબરો મુખ્ય ભાગે દક્ષિણ દેશમાં ઉત્યા અને ચેતાંબરો મારવાડ, ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્ર આદિ દેશોમાં ઉત્યા.

વહતલી વાચના:

શ્રી મહાવીર પશ્ચાત ગુપ્ત વંશના (વીક્રમ સં. ૩૭૫-૫૮૬) રાજ્ય અમલ સુધી બૌદ્ધ ધર્મનો બહોળો પ્રચાર છતાં જૈન ધર્મનો પણ હિંદમાં સારો પ્રચાર હતો. દક્ષિણ દેશ-ઉત્તર હિંદ-પંજાબ-ગાંધાર-બંગાલ-નેપાલ વગેરે દેશોમાં વધુ ઓછા પ્રમાણમાં પણ તેનો પ્રચાર જરૂરી હતો. મારવાડ તથા પશ્ચિમ હિંદમાં આ વખત સુધી એનો ખાસ એટલો પ્રચાર ન હતો; પરંતુ વીક્રમની સાતમી શતાબ્દીથી જૈન ધર્મનો ત્યાં નવો યુગ શરૂ થયો, અને ઉત્તરહિંદથી એજ અરસામાં

શ્રીમાલનગર (પ્રાચિન ગુર્જર દેશ)માં આવી ઉતરેલા શ્રી શિવચંદ્ર-ગણી મહત્તરના સમુદાયે આ સમસ્ત દેશોમાં વિહાર કરી ત્યાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો તેમજ જિન દેવમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરાવરાવી.

વિક્રમની સાતમી શતાબ્દીમાં વલ્લભીપુર (સૌરાષ્ટ્ર) માં ગુપ્ત સામ્રાજ્યના સામંત (માંડલીક) તરીકે વલ્લભી વંશને નામે ઓળખાતા (અથવા મૈત્રક યા શાહાવંશી) સૂર્યવંશી રાજાઓ (અમલ-વી. સં. ૫૪૬થી ૮૩૬સુધી) રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ બહુધા બૌદ્ધ અને શૈવમતાનુયાયી હતા: પણ તેઓ સર્વધર્મસહિષ્ણુ હતા તેથી સૌરાષ્ટ્રમાં તથા પાટનગર વલ્લભીપુરમાં જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે તથા મુનિઓને ઉતરવા માટે કોઈ જાતની મુશ્કેલી નહીં. આજ સમયમાં અર્થાત્ વિક્રમની સાતમી શતાબ્દીમાં અત્રે વલ્લભીપુરમાં શ્રી શિવચંદ્રગણી મહત્તરના સમુદાયના શ્રી દેવધિગણી ક્ષમાશ્રમણ આચાર્ય ખીરાજતા હતા.

આ સમય પૂર્વેના વર્ષો જૈન ધર્મ માટે બયાનક તથા કટોકટીના હતા. હુણ સમ્રાટ તોરમાણ પત્ની તેનો પુત્ર મિહિરકુલ બાદીએ આવ્યો હતો. તેણે ગાદી પાંચળને બદલે ગાંધાર (કંદહાર)માં રાખી હતી. તે પ્રથમ બૌદ્ધધર્મી હતો, જે પાછળથી શૈવમત ગ્રહણ કરતાં તે બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મનો કદો શત્રુ બની ગયો હતો, અને તેણે ઉક્ત મતોનો સમુળગો નાશ કરવા પ્રખર ઉદ્યોગ આદર્યો હતો. આથી લાખો જૈન તથા બૌદ્ધ સાધુઓની કતલ કરવામાં આવી: બૌદ્ધોના હજારો મઠો તથા સ્તુપોનો તથા જૈનોના તક્ષસીલા (સરહદપ્રાંત), ગાંધાર-પાંચળ-કાશ્મીર-ઉત્તરહિંદમાં આવેલાં હજારો મંદિરોનો નાશ કરવામાં આવ્યો: તેમજ ઉપરોક્ત સ્થાનોમાં વસતા હજારો જૈનોની શોધી શોધીને કતલ કરવામાં આવી; અને તેમ કરીને તે સ્થળે જૈન ધર્મનો સંપૂર્ણ વિધ્વંસ કરવામાં આવ્યો.

આવી મહા ઝંઝાવાતમાંથી બચી ગયેલા જૈન મુનિઓ આશુ તરફ નાશી આવ્યા અને એ પર્વત ઉપર રક્ષણ મેળવ્યું. ત્યારબાદ

શત્રુનો ભય દૂર થતાં તેઓ ત્યાંથી શ્રી શિવચંદ્રગણી મહત્તર સાથે શ્રીમાલનગરમાં આવ્યા અને ત્યાંથી પુનઃ શ્રી દેવર્ધિગણી આદિ કેટલાક મુનિઓ ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્ર આદિ દેશોમાં આવ્યા હતા—એજ વખતની આ વાત છે:

આ વખતે ઘણાં બહુશ્રુત વિદ્વાનોનું અવસાન થયું હતું. સાથે જ નિર્ણયશીલું શ્રુત રહેલું હતું તે પણ બહુજ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું હતું. આથી શ્રી દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણે, ઘણાં સાધુઓને નાશ થતાં, અને અનેક બહુશ્રુતોના વિચ્છેદ થતાં—શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઈ ભાવી પ્રગ્નના ઉપકાર માટે સં. ૬૫૦ લગભગમાં શ્રી સંઘના આગ્રહથી આ કાળે બચેલા સાધુઓને વલ્લભીપુર (હાલનું વળા)માં ખોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ રહેલ ઓછા વતા, ત્રુટિત અને અનુટિત આગળના પાઠોને અનુક્રમે પોતાની બુદ્ધિથી સાંકળી પુસ્તકા-૩૬ કર્યા.

આવી રીતે મૂળમાં સિદ્ધાંતો ‘ગણધરો’નાં ગુથેલાં, તેનું દેવર્ધિ-ગણીએ પુનઃ સંકલન કર્યું. આ વલ્લભીપુર પરિષદમાં થયેલ સંકલનને ‘વલ્લભીપુર વાચના’ કહેવામાં આવે છે. આ સુત્ર ગ્રંથોનું છેલ્લું સંસ્કરણ છે.

આમ શ્વેતાંબર જૈન શાસ્ત્રોનો વર્તમાન યુગ સૌરાષ્ટ્ર દેશથી વિક્રમની સાતમી શતાબ્દીથી શરૂ થાય છે; એટલે કે જૈન ધર્મના શ્વેતાંબર પક્ષના હાલના શાસ્ત્રો, સુત્રો કે આગમો સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં અને ઉપર્યુક્ત સમયમાં લીપીબદ્ધ લખાયા છે.

ચૈત્યવાસ:

વલ્લભીપુરમાં વિક્રમ સંવત ૭૦૦ લગભગમાં શિલાદિત્ય નામે રાજા હતો, તે પાછળથી બૌદ્ધ ધર્મી થયો હતો તેથી તે વખતમાં બૌદ્ધોનું જોર ખૂબ વધી જવા પામ્યું હતું. બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ જૈન યતિઓ સાથે વાદ કરી તેમાં તેમને હરાવી સરત મૂંઝવે એ યતિ-

ઓને દેશપાર કરાવેલ અને શત્રુજય તીર્થ જે આ પૂર્વે શ્વેતાંબર જૈનોના કબજામાં હતું તેને પોતાના હસ્તકમાં લીધું હતું.

શિલાદિત્ય રાજની બહેન ભૃગુકચ્છ(ભરૂચ)ના રાજને પરણાવી હતી. તેને મલ્લ નામે પુત્ર થયો. પાછળથી શિલાદિત્યની બહેન વિધવા થતાં તે અને તેનો પુત્ર મલ્લ બંનેએ જૈન યતિ પાસે દિક્ષા લીધી. મલ્લનું નામ મલ્લવાદી રાખ્યું.

આ મલ્લવાદી મુનિ વલ્લભીપુર જઈ રાજ શિલાદિત્ય, કે જે સંસારપક્ષે તેનો મામે થતો હતો તેને મળ્યો, અને ઔદ્ધો સાથે વાદ કરવાની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. રાજએ તેની વાત સ્વીકારી ને એક સભા યોજી. મલ્લવાદીએ ઉક્ત સભામાં ઔદ્ધોને વાદમાં હરાવ્યા. આથી રાજએ સરત મૂળ્ય ઔદ્ધો પાસેથી શત્રુજય તીર્થ પાછો વાળી શ્વેતાંબર જૈનોને સ્વાધીન કર્યું, અને ઔદ્ધોને દેશપાર કર્યા. મલ્લવાદીની ઔદ્ધો પરની આ ક્રોધથી તેમને આચાર્ય ૫૬ પર નીચુક્ત કરવામાં આવ્યા.

આ સમય સુધી શ્વેતાંબર જૈન મુનિઓ જંગલમાં પર્વતો કે ગુફાઓમાં નિવાસ કરતા હતા. તેમના એ આચારમાં ત્યારબાદ શિથિલતા આવી, અને કંટલાક યતીઓએ ‘ચૈત્યવાસ’ સ્વિકાર્યો.

આજ સમયમાં (વી. સં. ૭૨૫ થી ૭૫૦ લગભગમાં) શિલાદિત્ય રાજના સમયમાં મલેચ્છો (એ ક્રાણુ હતા તેનો આજ સુધી ઇતિહાસકારોમાં એકમત નથી. પરંતુ ઘણું કરીને તેઓ હુણો કે ઈરાનીઓ હોવા જોઈએ.) એ વલ્લભીપુરને ઘેરીને શિલાદિત્યને મારી નાખ્યો. પછી આખું નગર હાંટીને બાળી મુક્યું. નગરના લોકો વટલાવાની કે મોતની બીકે જીવ લઈને સુરક્ષિત દેશો-શ્રીમાલ વગેરે દેશોમાં નાશી ગયા. શત્રુજય પર્વત ઉપર જિનદેવની મૂર્તિઓ હતી તે શ્રાવકોએ અન્ય દેશોમાં મોકલી આપી. મલ્લવાદી મુનિ પોતાનો મુનિ સમુદાય લઈને પંચાસરમાં ગયા. ત્યાં આવડા રાજના શ્રવણમાં તેમને કાઈ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થયો નહિ.

ઐત્યવાસી સંપ્રદાય:

ઐત્યવાસ સ્વિકાર્યા બાદ પાછળથી ઐત્યવાસી યતિઓના આચારમાં વધુ શિથિલતા પ્રવેશી. આ વખત પૂર્વે બૌદ્ધ ભિક્ષુઓમાં સડો ખૂબ વૃદ્ધિગત થયો હતો. બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ વામમાર્ગની ફેટલીક અસભ્ય રિતિઓ અપત્યાર કરી હતી તે તેઓ તદ્દન વિલાસી હવન ગાળવા લાગ્યા હતા. એ સ્વચ્છંદી બૌદ્ધ ભિક્ષુઓની સમાજ પર મોટી અસર પડી હતી; અને જેની ફેટલીક અસર આચાર-શુદ્ધ યતિઓના અપવાદ સિવાય બાકીના ઐત્યવાસી યતિઓ પર પણ પડ્યા વગર રહી ન હતી, અને આથી તેઓ અમર્યાદ બનતા જતા હતા.

મૂળ માર્ગ શ્રી મહાવીરપ્રણીત-આચાર માર્ગમાં શિથિલતાને લીધે દિગંબર ને શ્વેતાંબર પક્ષ પડ્યા : આ શિથિલતા વૃદ્ધિગત થતાં શ્વેતાંબરોમાંથી ઐત્યવાસી પક્ષ જન્મ્યો : આ ઐત્યવાસી સાધુઓના શિથિલતા-પ્રદર્શક આચાર વિધિઓના નિયમો થયા; અને પ્રગટપણે તેનું 'ઐત્યવાસી' નામ શ્વેતાંબરોથી સ્પષ્ટપણે જુદા પડ્યા પછી વિક્રમ સં. ૮૦૦ લગભગમાં પડ્યું.

ઐત્યવાસી યતિઓના નિયમોનું તે વખતનું દિગ્દર્શન, ઐત્યવાસ સામે પ્રબળ રીતે ઝુઝનારા સમર્થ સુધારક અને પ્રબર વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસુરિ (આ હરિભદ્રસુરિના સમય માટે જુદા જુદા મતો ચાલે છે; પરંતુ આજના ફેટલાક વિદ્વાનો તથા જૈનાચાર્યો તેમનો સમય વીક્રમ સં. ૮૨૫-૮૫૦નાં જણાવે છે અને જે વાણી લોકોને માન્ય પણ છે.) એ સારી રીતે આપ્યું છે કે:-

“ ઐત્ય અને મડમાં તેઓ વાસ કરે; જિન મંદીર અને શાળા (પાંપણશાળા-વ્યાખ્યાન મંદિર) ચણાવે; મંદિરના દ્રવ્ય (દેવદ્રવ્ય) નો સ્વજાત માટે ઉપયોગ કરે; શ્રાવકો પાસે શાસ્ત્રની સુક્ષ્મ વાતો કહેવા-બતાવવાનો નિષેધ કરે; મુહૂર્ત કાઢી આપે; નિમિત્ત (શુક્ર-

જ્યોતિષ) અતાવે; રંગેલા મુગંધિત યા ધુપિત વસ્ત્રો પહેરે; સ્ત્રીઓ પાસે ગાય; સાધ્વીઓનું લાવેલું વાપરે; ધનનો સંચય કરે; કેશલોચન કરે; મિષ્ટાહાર મેળવે; તાંબુલ-ઘી-દુધ વગેરે તથા કૃણકુલ અને સચેત પાણી વાપરે; અનેક પાત્રાદિ જોડા-વાહન રાખે; કેડ પર કટિ વસ્ત્ર રાખે; તેલ ચોળાવે; સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ રાખે; મૃત ગુરુઓના દાહસ્થળો પર પીઠો ચણાવે; બલિ કરે; જિન પ્રતિમા વેંચે; ગૃહસ્થોનું બહુ માન રાખે; સ્ત્રીઓ સમક્ષ વ્યાખ્યાન આપે; પૈસાથી નાના બાળકોને ચેલા કરે; વૈદ્ય-મંત્રાદિ કરે; અનેક ઊજમણાં કરે; સાધુઓની 'પ્રતિમા'-ત્રત વિશેષ ન પાળે-વગેરે."

આ ચૈત્યવાસી સંપ્રદાયનું મૂખ્ય સ્થાન પાટણમાં હતું. પાટણમાં ચૈત્યવાસી મુનિઓ સિવાયના શ્વેતાંબર મુનિઓને પ્રવેશવાની કે રહેવાની, વનરાજે કરી આપેલા ચૈત્યવાસીઓને પટા મંજૂર મના હતી.

ખંડ ૨ જો

પ્રકરણ ૧ લું

શ્રીમાલનગર અને જૈન ધર્મ

લિત્રમાલ નામનું નાનું ગામ જે મારવાડ અને ગુજરાતની સરહદ ઉપર આવેલું છે, અને હોલ મારવાડમાં ગણાય છે, તે પ્રથમ શ્રીમાલનગરને નામે ઓળખાતું હતું, તેમજ ગુજરાતનું અણહિલપુર-પાટણ નગર વચ્ચે નહોતું તે વખતે ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર પણ એ શ્રીમાલનગર હતું. શ્રીમાલની આસપાસનો પ્રદેશ શ્રીમાલ મંડલ (પ્રાંત) ને નામે ઓળખાતો હતો અને ત્યાં ગુર્જર, આવડા, સોલંકી, પ્રતિહાર વગેરે રાજપૂત વંશોના નાના મોટા સ્થાનો આવેલા હતા.

શ્રીમાલથી તે ઠેઠ મંડોવર સુધીનો પ્રદેશ અગીઆરમી ખારમી શતાબ્દી પર્યંત ગુર્જરના કે ગુર્જર દેશને નામે ઓળખાતો હતો. આ પ્રદેશમાં પ્રથમ ગુર્જર જાતિના લોકો વસતા હતા તેથી એનું નામ ગુર્જર દેશ પડ્યું હતું.

શ્રીમાલનગર મોટું અને સમૃદ્ધ નગર હતું. ગુજરાત અને

મારવાડ વચ્ચેના વ્યાપાર-ઉદ્યોગનું એ નગર મુખ્ય કેન્દ્રસમુ હતું. સર્વ પ્રકારનો વ્યાપાર ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતો હતો. શ્રીમાલનગર વિદ્યાનું પણ ધામ હતું. ત્યાં અનેક વિદ્યાશાળાઓ હતી. તેમાં વિવિધ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ થતો. સાહિત્ય, ધર્મશાસ્ત્ર અને ખગોળ-શાસ્ત્ર જેવા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રોને પણ એ નગર પોપણ આપતું હતું. વલ્લભીપુર જે સૌરાષ્ટ્રનું સૌથી મોટું અને રાજધાનીનું નગર હતું તેનો નાશ થતાં ત્યાંના ઘણાં લોકો શ્રીમાલનગરમાં આવી વસ્યા હતા, અને જેથી પણ શ્રીમાલની સમૃદ્ધિમાં વધારો થયો હતો.

રાજ્યઅમલ:

પ્રાચીન વિખ્યાત નાગવંશની તક્ષક જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ પરમાર વંશની મોરી શાખાના રાજાઓ આ પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતા હતા.^૧ આ મોરી શાખાના રાજાઓએ ચિતોડ તથા માલવામાં મહેશ્વર આદિ કેટલાક નગરો સ્થાપ્યા હતા.

મહારાજ મહેશ્વરના પુત્ર ભીમના એક પુત્રે મારવાડમાં હુણી નદીથી અરવલ્લીના શીખર પર્યંત અનેક નગરો સ્થાપ્યા હતા, જે પાછળથી આબાદ થયા હતા. સાતમા શતક સુધી સમસ્ત મારવાડ તથા સિંધ દેશ પર આ મોરીઓનોજ અમલ હતો.

મારવાડ દેશ અને રાજપુતોનું આગમન

સાતમા સૈકા પૂર્વે ક્ષત્રિય રાજપુતોના રાજાઓ હિમાલય પ્રદેશ, ઉત્તરહિંદ, પંજાબ, કાશ્મીર તથા કાબુલ-કંદહાર વગેરે દૂર દૂરના દેશો સુધી આવેલા હતા. ત્યાં હુણુ નામના પરદેશી જંગલી જાતિના લોકો તથા ત્યારમાઘ મુસલમાનોના હલ્લા થવા લાગતાં અગર તેઓનાથી પોતાની હાર થતાં તેઓ મારવાડ તથા સિંધ તરફ આવ્યા હતા અને ત્યાંના મોરી વંશના રાજાઓને હરાવી ત્યાં વસતા કાઠી, ગુર્જર

૧. મહેશ્વર નગર, વીક્રમની સાતમી શતાબ્દીમાં થયેલા ઉજ્જૈનનીના મોરી રાજા મહેશ્વરે સ્થાપ્યું હતું.

મેર, મીણા, વગેરે જંગલી જાતિના લોકોને નસાડી તે પ્રદેશ પર પોતાના વંશની સ્થાપના કરી હતી.

આવીજ રીતે સાતમા સૈકામાં ઉત્તર હિંદમાંનું પોતાનું રાજ્ય જેની રાજધાની મુલતાનમાં હતી—નજી ચતાં ત્યાંના વરીહાહા યા બીહીલ શાખાના પરમારો પણ મારવાડમાં આવ્યા અને તેમના એક મૂખ્ય પુરૂષ નામે ધર્મદેવ ૧ પરમારે મોરીઓ ૨ પાસેથી આણુનો પ્રદેશ જીતી લઈ ચંદ્રાવતીમાં પોતાની ગાદી સ્થાપી. તેવીજ રીતે ધર્મદેવના એક ચાપ નામના ભાઈએ શ્રીમાલ પ્રાંતમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ રાજવંશ ચાવડાવંશ નામે ઓળખાયો. વી. સં. ૬૫૦ લગભગમાં વ્યાઘ્રમુખ ઉર્ફે વાઘમ ચાવડા નામે એ વંશમાં એક શુરવીર રાજા થયો, જેણે કચ્છનો પણ ફેટલોક પ્રદેશ તાબે કર્યો હતો.

ધાર્મિક સ્થિતિ:

વૈદિક ધર્મ : શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધના સમયથી તે ઠેક ચોથી શતાબ્દી પર્યંત વૈદિક ધર્મ નામશેષ થવા પામ્યો હતો જેણે ગુપ્ત

૧. આણુના પરમારોની વંશાવળી : ડાહ્યકપી જેનાથી પરમારની ઓક ડાળી શાખા થઈ : ધોમત્રકપી યા ધુમરાજ : ધર્મદેવ-એણે આણુનું રાજ સ્થાપ્યું.

૨ મોરીવંશનું બળ હુણોએ તથા ત્યારબાદ મહમદ કાસીમની સેનાએ તોડી પાડ્યું હતું, અને સમ્રાટ હર્ષ (સં. ૬૦૬-૬૪૮)ના સામ્રાજ્યના અંત સાથે તેમનું વિશાળ રાજ્ય પણ તે સાથે નષ્ટ થવા આવ્યું હતું. આણુના રાજ્ય બાદ તેમનું આ તરફનું ચિતોડનું મહારાજ્ય પણ સં. ૭૨૦ લગભગમાં મોરીરાજા માન (જે ભીમન. પુત્ર ભોજનો પુત્ર હતો અને તેણે ચિતોડમાં માન-સરોવર નામે વિશાળ તળાવ બંધાવ્યું હતું.) પાસેથી તેના ભાણેજ સીસોદીયા (ગુહિલોત) વંશના મેવાડના આદ્ય પુરૂષ બાપા રાવળે જીતી લીધું હતું. ત્યાર બાદ તેમનું રાજ્ય ફક્ત માલવામાં જ ફેટલાક સમય સુધી રહ્યું હતું, જે પણ ચંદ્રાવતીના પરમાર રાજા ઉત્પલરાજે દસમા શતકમાં લઈ લીધું હતું.

વંશના રાજ્ય અમલ (વી. સં. ૩૭૬-૬૫૬) દરમિયાન (ગુપ્ત રાજ્યો, વિષણુ ધર્મ પાળતા હતા અને પોતાને ‘પરમ ભાગવત’ કહેવડાવતા હતા) પુનઃ મહત્વ પ્રાપ્ત થયું. ગુપ્ત રાજ્યો ઉપરાંત એ સમયમાં દક્ષિણમાં ચૌલકય સત્તા સ્થાપનાર ચાલુક્ય રાજ્ય-સિંહ (વીક્રમની છઠ્ઠી શતાબ્દી) તેમજ મહારાજા પુલકેશી ઉપરાંત શાતકરણી વંશના રાજ્યોએ તો અશ્વમેધ યજ્ઞ (કે જેમાં ૩૦૦ પશુઓની હવનવિધિત છે) કરી ઐશ્વર્ય તથા જૈન ધર્મના રાજ્યોને ખૂલ્લી રીતે પડકાર્યા અને તેમણે વૈદિક ધર્મ તથા વર્ણવ્યવસ્થાની પરંપરાને ફરી સ્થિર કરી.

ઐશ્વર્ય ધર્મ : આ સમય પૂર્વે ત્રણ સૈકા પર જે જાણીતા હતા ઐશ્વર્ય ધર્મની હતી તેવી આ સમયે રહી ન હતી. વિક્રમ સંવત ૪૦૦ સુધી હિંદના દરેક દરેક ભાગમાં તેમજ કાશ્મીર-કંદહાર સુધી ઐશ્વર્ય ધર્મ સોળે કળાએ પ્રકાશી રહ્યો હતો, અને જૈન તથા શૈવ ધર્મો કરતાં તેનું જોર વિશેષ હતું, જે ગુપ્ત અમલ શરૂ થતાં તેનું જોર ઘટતું ચાલ્યું હતું.

જૈન ધર્મ : આ સમયે ખાસ કરીને પાંચમી, કાશ્મીર, ઉત્તર હિંદ, તક્ષશીલા, સૌરાષ્ટ્ર, લાટ (દ. ગુજરાત) અને દક્ષિણ દેશમાં મહારાષ્ટ્ર તથા કર્ણાટક પ્રાંતોમાં જૈન ધર્મનો ઠીક પ્રચાર હતો. મહારાષ્ટ્ર દેશમાં સર્વ વર્ણના લોકો ઉપરાંત કેટલાક રાજ્યો પણ જૈનધર્મી હતા, અને ત્યાં ખૂબ પ્રાચીન કાળથી એટલે કે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીના વખતથી એક રીતે પળાતો આવતો હતો તેમજ એ દેશમાં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીથીજ તે દાખલ થયો હતો.

આ સમય સુધી મારવાડ (રજપુતાના), સીંધ, કચ્છ તથા ઉત્તર ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનો ખાસ એટલો પ્રચાર ન હતો. પરંતુ ઉક્ત દેશોમાં મૂખ્યત્વે ઐશ્વર્ય તથા શૈવ મતોજ વધુ પ્રમાણમાં ફેલાયલા હતા. વિક્રમની સાતમી શતાબ્દી (વી. સં. ૬૫૦ લગભગમાં) માં

ઉત્તર હિંદમાંથી જૈન મુનિશ્રી શિવચંદ્રગણી મહત્તરનું શ્રીમાલ-
નગરમાં આગમન થયું અને તેમનાથી મારવાડ, ગુજરાત, સિંધ
વગેરે દેશોમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર થવા લાગ્યો.

શ્રી શિવચંદ્રગણી મહત્તર

ચંદ્રલાગા નદીના તીર પર (પંજાબમાં) પવૈયા (પર્વતીકા)
નામે નગર હતું. ગુપ્ત સત્તાને નષ્ટ કરનાર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ અને
મહાન વિજયી હુણુ સમ્રાટ તોરરાયશાહ ઉર્ફે તોરમાણુની એ
રાજધાની હતી. ત્યાં એ તોરરાયશાહને ગુપ્તવંશના હરિગુપ્ત નામે
એક જૈનાચાર્યે પ્રતિબોધી જૈનધર્મી બનાવ્યો હતો અને જ્યોતેના
ગુરુ હતા.

એ હરિગુપ્તને તેમનાજ વંશના દેવગુપ્ત નામે એક શિષ્ય
હતા. તેઓ રાજર્ષિ હતા. એ દેવગુપ્ત પ્રથમ માલવાના રાજા
હતા. સ્થાણેશ્વરના મહારાજા હર્ષવર્ધનની ભગીનીનો પતિ અહવર્મા,
જે કનોજનો રાજા હતા, તેનો ઉચ્છેદ આ માલવા નરેશ દેવગુપ્તે
કર્યો હતો. જેનો બદલો લેવા હર્ષવર્ધનના મોટાભાઈ રાજ્યવર્ધને
તેમના પર ચઢાઈ કરી ને એમાં આ માલવ નરેશ દેવગુપ્તની હાર થઈ.

યુદ્ધમાં પરાજય પામેલા રાજાઓ માટે દેહનાશ કે સંન્યાસ
આ બેજ માર્ગો પૂર્વે મનાતા હતા. દેવગુપ્તની યુદ્ધમાં હાર થતાં
રાજ્ય અને કુટુંબ છોડી તેઓ સંસારથી વિરક્ત થયા, અને પોતાના
સન્નતિય તથા પ્રભાવશાળી વ્રદ્ધ આચાર્ય શ્રી હરિગુપ્ત પાસે તેમણે
દિક્ષા લીધી.

આ દેવગુપ્તને શિવચંદ્રગણી મહત્તર નામે શિષ્ય થયા. પંજા-
બમાં તોરમાણુ પછી તેનો પુત્ર મિહિરગુલ ગાદી પર આવ્યો. તે
પ્રથમ બૌદ્ધધર્મી હતો, જે પાછળથી શૈવોપાસક થતાં તેણે બૌદ્ધો
તથા જૈનો પર બુદ્ધ ગુબ્ધરવા માંડ્યો. અનેક બૌદ્ધ સાધુઓ તથા
જૈન મુનિઓની તેણે કતલ કરી અને તેમના મંદિરો, મઠો તથા

સ્તુપો તોડી નાખ્યા. આથી આવા જીવનમાંથી ઉગરવા તે ધર્મના લોકો તથા ધર્મગુરુઓ અન્યત્ર નાશી જવા લાગ્યા હતા.

પ્રસ્તુત શિવચંદ્રગણી મહત્તર મુનિ પણ આથી પોતાના શિષ્યો સહિત ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને ફરતા ફરતા અર્ધદાયલ થઈ શ્રીમાલનગર આવ્યા. ત્યાંથી પુનઃ શિષ્યો સાથે તેઓ શ્રી સિદ્ધગિરિની યાત્રા અર્થે સૌરાષ્ટ્ર તરફ આવ્યા. બાદ કેટલાક શિષ્યોને જનતાને ધર્મોપદેશ આપવા માટે ગુજરાતની દિશામાં વિચરવાની આજ્ઞા સંભળાવીને અમુક શિષ્યોને પોતાની સાથે રાખીને શ્રીમાલ પ્રાંત ઉર્ફે ગુર્જર દેશ (મારવાડ) તરફ ધર્મના પ્રચારની ખાસ આવશ્યકતા માની, તેઓ પોતે શ્રીમાલનગરમાં આવ્યા અને ત્યાંજ સ્થિર થઈને રહ્યા:

શ્રી શિવચંદ્રગણી મહત્તરે શ્રીમાલનગરના લોકોને અજ્ઞાનતા, વહેમ તથા હિંસા ધર્મમાં સપડાયલા જોયા. તેમણે ત્યાંના લોકોમાં સદાચાર અને સત્ય ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો પૂર્ણ સંકલ્પ કર્યો. આ માટે તેમણે સૌ પ્રથમ ત્યાંના રાજાને પ્રતિબોધી પોતાના મતમાં લેવાનું નક્કી કર્યું—અને એક સમયે પ્રસંગ મેળવી સજસભામાં તેઓ ઉપસ્થિત થયા.

રાજસભામાં બ્રાહ્મણ પંડિતોની સારી હાજરી હતી. ધર્મવાદ ચાલ્યો. બ્રાહ્મણોએ પોતાના ધર્મને સર્વશ્રેષ્ઠ જાહેર કર્યો. જૈન મુનિ શ્રી શિવચંદ્રગણીએ શાંતિપૂર્વક જૈન ધર્મના માનવતા—પ્રધાન અને સત્ય ધર્મયુક્ત સિદ્ધાંતોની રાજા તથા ત્યાં બીરાજેલા સદ્ગૃહસ્થોને સમજણ આપી. તેમણે કહ્યું કે: “નિર્દોષ પશુઓની હિંસા, માંસાહાર, મધપાન, અને અમર્યાદ વિહાર એ કોઈ પણ સખ્ય તથા સત્ય ધર્મને માન્ય ન હોઈ શકે; એ નીતિ ધર્મનો નાશ કરનાર આચરણો મનુષ્ય કે સમાજનું પતન કરનારા છે. તેમજ જે ધર્મના શાસ્ત્રો કે ધર્મગુરુઓ એવા આચરણોનો પ્રચાર કરે છે, એ શાસ્ત્રો ખરા શાસ્ત્રો અર્થાત્ માનવહૃતેષુ શાસ્ત્રો નથી;

પરંતુ મનુષ્યને અધકારરૂપી અજ્ઞાનતામાં રાખી પોતાની સ્વાર્થ-યુક્ત ઈચ્છીત વસ્તુ નિર્વિદ્ને મેળવતા રહેવા માટે ફક્ત બનાવેલા સાધન છે.

શ્રી શિવચંદ્રગણીનો સ્વાર્થરહિત, સત્ય તેમજ આ લોકમાં સર્વ અવતારોમાંના સર્વશ્રેષ્ઠ મનુષ્ય અવતાર પામવાનું ખરું કારણ અને તેની સર્વ જીવો પ્રત્યેની બળવવાની ફરજ તથા પોતાનું કર્તવ્ય વગેરેનું ખરું જ્ઞાન આપતો ઉપદેશ સાંભળી-તેમની દ્વારા જૈન ધર્મનું પરિચય પામી રાજા તથા પ્રજાવર્ગને એ સાચા ધર્મનું જ્ઞાન થયું. તેઓએ શિવચંદ્રગણીનો ઉપકાર માન્યો, અને નમસ્કાર કરી આચાર્યશ્રીને પુનિત જૈન ધર્મ સ્વિકારવાની પોતાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી.

આમ થતાં રાજા તથા તેની સાથે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યાદિ જાતિના અનેક લોકોએ આ આચાર્ય પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.

શ્રી શિવચંદ્રગણીએ શ્રીમાલનગરને જૈન ધર્મથી વિભુષીત કરી ત્યાં જૈન દેવમંદિરો તથા પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્યારબાદ તેઓ મેવાડ તરફ અબ્યા અને ત્યાં આવેલા પ્રાગવાટપુર અથવા પુરનગર [હાલ પુર નામનું નાનું ગામ છે], પદમાવતી નગરી [હાલનું નરવર] તથા અન્ય નગરો તથા ગામોમાં વિહાર કરી ત્યાંના હજારો લોકોને પ્રતિબોધી જૈનધર્મો બનાવ્યા, અને જૈન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરાવરાવી.

નોંધ

મારવાડ તરફના પ્રદેશમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર તથા જૈન જાતિઓની (ગોત્રોની) ઉત્પત્તિની શરૂઆત ઉપરોક્ત શિવચંદ્રગણી મુનિથી થયેલી કહેવાય છે. કેટલાક જૈનાચાર્યોએ એસવાલ, પોરવાલ તથા શ્રીમાલ આદિ જૈન જાતિઓની ઉત્પત્તિ આજથી ૨૪૦૦ વરસ પર થયેલી બતાવી છે, જે તદ્દન એક કાલ્પનિક કથા માત્ર છે, એમાં

કંઈ પણ ઐતિહાસિક સત્ય નથી, અને આજનો વિદ્વાન વર્ગ પણ આ વાતને ટેકા આપે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપિઠ (અમદાવાદ) ના પુરાતત્વવેતા આચાર્ય શ્રી જિનવિજયજી મહારાજે પણ, ‘વસંત’ માસીકના રજત મહોત્સવ અંકમાં એક પ્રાચિન જૈન કથા—કુવલયમાલા પર લખેલા એક લેખમાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે :—

“હાલની જૈન જાતિઓ રાજપુતાના (મારવાડ), પશ્ચિમભારત (કચ્છ-ગુજરાત-કાઠિયાવાડ), પંજાબ તથા યુ. પી. ના પ્રાંતોમાં વસે છે તે બધીનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન લિન્નમાલ (શ્રીમાલ) છે. મધ્યકાલિન ભારતના રાજપુત રાજવંશો જે પ્રદેશમાં અને જે સમયમાં ઉદ્ભવ પામે છે તેજ પ્રદેશમાં અને તેજ સમયમાં આજની શ્રીમાલ, પોરવાલ અને ઓસવાલ વગેરે જૈન જાતિઓનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. એથી પ્રસ્તુત જાતિઓના મૂળ પુરૂષોનો સંબંધ જે રાજપુત ક્ષત્રિયો સાથે હોવાનું કહેવામાં આવે છે, તેમાં ધણું તથ્ય સમાયલું છે.” (હાલના રાજપુત રાજવંશો સાતમા સતકથી મારવાડ, મધ્યપ્રાંત તથા સીંધુ યા પંજાબ આદિ દેશોમાં સ્થાપાવા લાગ્યા હતા.)

પ્રસ્તુત શિવચંદ્રગણીને જન્મદત અથવા યક્ષદતગણી નામે એક મહાન શિષ્ય થયા. અને તેમને તપ, વીર્ય, વચન અને લખિષ્-સંપન્ન એવા અનેક શિષ્યો થયા. એ શિષ્યોમાં જીંગ (નાગ), વિંદ (વૃંદ), મમ્મડ, દુગ (દુર્ગ), અગ્નિશર્મા અને છઠ્ઠા વડેશ્વર મુખ્ય હતા. આ વખતથી ગચ્છોની ઉત્પત્તિ શરૂ થઈ.

યક્ષદતગણીના પ્રસ્તુત શિષ્યોએ આ તરફના સમસ્ત પ્રદેશમાં વિચરી જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો તથા ઠામ ઠામ જૈન દેવમંદિરો બનાવરાવી એ પ્રદેશને રમ્ય બનાવ્યો.

વડેશ્વરના શિષ્ય તત્વાચાર્ય થયા; અને તત્વાચાર્યના શિષ્ય

ઉદ્ધોતન થયા. (મહાદુવારના ચંદ્રવંશી રાજા ઉદ્ધોતન: તેનો પુત્ર સંપ્રતિ ઉર્ફે વરેશ્વર: અને તેનો પુત્ર આ ઉદ્ધોતન બીજો.)

વી. સં. ૭૦૦ બાદ શ્રીમાલનગર પર સિંધના અરબોના હુમલા થવા લાગતાં તે સ્થળ રક્ષણ માટે અયોગ્ય થઈ પડ્યું હતું. આથી ત્યાંના લોકો સુવર્ણગિરિ પર્વત નજીકના સલામત સ્થળ જામ્બલીપુર ઉર્ફે જલોરનગર તથા તેની આસપાસના ગામડાઓમાં આવી રહ્યાં. વીક્રમ સં. ૮૦૦ થી ૮૫૦ પર્યંત જલોરનગર પર પ્રતિહાર વંશનો અધિકાર હતો. વીક્રમ સંવત ૮૩૫માં ત્યાં વત્સરાજ પડિહાર નામે રઘુવંશી કુળનો રાજા હતો. તે મહા બળવાન હતો. તેણે સિંધ તરફથી આવતા હુમલાઓને મારી હઠાવી એ પ્રદેશને સુરક્ષિત રાખ્યો હતો. આજ વખતે ઉપરોક્ત ઉદ્ધોતન મુનિ જલોરનગરમાં ખીરાજતા હતા.

ઉદ્ધોતન મુનિના ઉપરોક્ત તત્વાચાર્ય ઉપરાંત વીરભદ્ર ગુરૂ હતા. તેમજ પ્રસિદ્ધ અને વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (વીધાધર ગચ્છીય) પણ તેમના ગુરૂ થતા હતા.

વીક્રમ સંવત ૮૫૦ બાદ શ્રીમાલનગર તથા જલોર પરમારોએ જીતી લીધા. આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિ (વી. સં. ૮૫૦ લગભગમાં) શ્રીમાલનગર તરફ અવારનવાર વિહાર કરતા હતા. તેમણે તથા નાગેન્દ્ર ગચ્છના આચાર્યશ્રી ઉદયપ્રભસૂરિએ પુનઃ શ્રીમાલનગરના ઘણાં કુળને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા. તેમજ એજ સમયમાં પિપ્પલ ગચ્છના શ્રી શાંતિસૂરિએ પણ શ્રીમાલના ૭૦૦ કુળને પ્રતિબોધ્યા.

અણહિલપુર પાટણની સ્થાપના અને શ્રીમાલનગરની પડતીની શરૂઆત.

જયશિખરીના મરણ બાદ તેના પુત્ર વનરાજનો જંગલમાં જન્મ થયો. તેણે વીક્રમ સંવત ૮૦૨ (ખ્રીસ્ત મતે ૮૨૧)માં અણહિલપુર-પાટણ વસાવી ત્યાં નાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેણે ઉગતા રાજ્યને

સમૃદ્ધ બનાવવા શ્રીમાલ, ચંદ્રાવતી તથા ગુજરાતના વૃદ્ધનગર (વડનગર-આનંદપુર) તેમજ સૌરાષ્ટ્રના વલ્લભીપુરમાંથી લોકોને પાટણમાં લાવી વસાવ્યા. શ્રીમાલથી કેટલાક ક્ષત્રિયોને પણ પાટણમાં તેડી તેમને વનરાજે યોગ્ય અધિકારો પર નિયુક્ત કર્યા. આવેલા એ ક્ષત્રિયોમાંના મોટા બાળના પોતાના સગાં સ્નેહી તથા જૈન ધર્માનુયાયી હતા. તેઓ મુબટો, સરદારો, સૈનિકો તેમજ વિદ્વાનો હતા. તેમને દંડનાયક, સેનાપતિ, મંત્રી, મહામંત્રી, કાઠારી આદિ મૂખ્ય હોદ્દાઓ પર વંશપરંપરાને માટે સ્થાપ્યાં; અને એ રાજ્યસેવા બદલ તેઓને ગામ, ગરાસ વગેરે જગીરમાં આપ્યાં.

અણહિલપુર-પાટણની સમૃદ્ધિમાં દિવસે દિવસે વૃદ્ધી થવા લાગી. હાં વસતા બીલ, કાળીઃઆદિ જંગલી જાતીના લોકોને દૂર નસાડી મુક્યા અને એ પ્રદેશને સુરક્ષિત બનાવ્યો. આમ થતાં અણહિલપુર પાટણની દૂરદૂર સુધી પ્રશંસા ફેલાઈ અને ત્યાંથી ઘણાં લોકો ગુજરાતમાં આવી વસવા લાગ્યા.

મૂખ્ય હોદ્દાઓ પર શ્રીમાલના જૈનો નીમાયા તેથી ત્યાંથી પણ તેમના કુટુંબાદિ ઘણાં લોકો પાટણમાં આવવા લાગ્યા. આમ અત્યાં શ્રીમાલની વસતી ઘટવા લાગી અને તેની જાહેજલાલીની પડતીની શરૂઆત થઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

શંકરાચાર્ય અને હિંદુ ધર્મનો નવો યુગ

(૧)

વી. સં ૮૦૦ દરમિયાન દેશની રાજકિય
તથા સામાજિક સ્થિતિ

રાજકિય સ્થિતિ :

ગુપ્ત સામ્રાજ્ય તથા સમ્રાટ હર્ષવર્ધનની મહાસત્તાનો અંત આવતાં વીક્રમની સાતમી શતાબ્દીની આખરમાં હિંદુઓમાં સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થાપવા લાગ્યા હતા.

આ સમયે ખાસ કરીને સિંધમાં સમા (યદુવંશી) તથા સુમરા (પરમાર); મેવાડમાં ગુહિલોત; માલવામાં મોરી; મારવાડમાં પરમાર, ચાવડા, પ્રતિહાર, સોલંકી અને ચૌહાણ; સૌરાષ્ટ્ર અને લાટ (દ. ગુજરાત) માં મૈત્રક ઉર્ફે વલ્લભી, ચૌલુક્ય (સોલંકી), રાષ્ટ્રકુટ (રાઠોડ), અને ચાવડા; પંજાબ તથા ઉત્તર હિંદમાં પ્રતિહાર, બદ્દી વગેરે વંશના રાજ્યો હતા. (વી. સં. ૭૦૦ પૂર્વે સિંધ, મારવાડ, તથા મેવાડ મોરી વંશની સત્તા હેઠળ હતા.)

સામાજિક સ્થિતિ :

વર્ણવ્યવસ્થા : બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યાદિ વર્ણોના આખા દેશમાં તે તે વર્ણનો એકજ સમુદાય (જથ્થો) હતો. બ્રાહ્મણો અમુક વેદ બાળનાર એ રીતે ઝાળખાતા; અને ક્ષત્રિયો સોલંકી, યાદવ, પરમાર આદિ વંશનામોથી પ્રસિદ્ધ હતા.

રેડી-બેડી વ્યવહાર : કોઈપણ પ્રદેશના બ્રાહ્મણનો બીજા દેશના બ્રાહ્મણ સાથે રેડી બેડી વ્યવહાર થઈ શકતો. તેવીજ રીતે ક્ષત્રિયોમાં પણ કોઈ પણ પ્રદેશના બીજા ગોત્રના ક્ષત્રિય સાથે કન્યા વ્યવહાર થઈ શકતો; તથા રેડી વ્યવહાર તો ચારે વર્ણો સાથે હતો.

અનુલોભ લગ્નો : આ સમય સુધી અનુલોભ લગ્નો સર્વત્ર થતા, અને એવા લગ્નો વડે થયેલ પ્રગ્ન પિતાના વર્ણની પણ ઉતરતા વર્ણમાં ગણાતી.

ધંધા : આ સમય સુધી બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો પોતપોતાનોજ ધંધો કરતા. વૈશ્ય લોકો યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં જણાવ્યા મૂજબના વ્યાપાર, ખેતી, વ્યાજ વટાવ વગેરે ધંધા કરતા. શુદ્રો દેવલ સ્મૃતિમાં જણાવ્યા મૂજબના ખેતી, મજૂરી, પશુપાલન વગેરે ધંધા ઉપરાંત યા. સ્મૃતિ (આ શ્લોક ૧૬૧-૧૬૬)માં જણાવ્યા મૂજબના વાળંદ, કુંભાર, ગોવાળ, ધાંચી, ધોખી, સોની, લુહાર, સલાટ, દરજી, સુતાર વગેરેના ધંધા કરતા.

લોજન આહાર : આ સમય પર્યંત ચારે વર્ણોમાં (ખાસ કરીને શુદ્રોનો અમુક ભાગ બાદ કરતાં) માંસાહાર થતો ન હતો, લોકો શાકાહારી હતા. મદિરાદિ કેરી વસ્તુઓનું સેવન પણ કોઈ કરતું ન હતું. આ સંબંધી વી. સં. ૬૮૨માં ચીની વકિલ હુએનત્સંગ નામે બૌદ્ધ યાત્રી આ દેશમાં આવેલ અને વીક્રમ સંવત્ ૭૦૧ પર્યંત ભરતખંડમાં ફર્યો હતો, તેણે પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં લખ્યું છે કે:—

“ હિંદમાં માંસ-મદિરાની દુકાનો નથી, તેમજ તે વસ્તુઓનું સેવન પણ કોઈ કરતું નથી; તેમજ કાંદા-લશણ પણ શિષ્ટ પ્રજા ખાતી નથી.”

(૨)

બ્રાહ્મણ ધર્મનો પુનરોદ્ધાર:

વિક્રમની છઠી શતાબ્દી બાદ બૌદ્ધ, શ્વેતાંબર-દ્વિગંબર જૈન અને શૈવ-એ બધા મતો વચ્ચે આપસ આપસમાં સખ્ત વિખવાદ જાગૃત થયો હતો. તેમાં પણ બૌદ્ધ અને શ્વેતાંબર તથા દ્વિગંબર જૈન-એ ત્રણે મતો વચ્ચે પરસ્પર સખ્ત દુશ્મનાવટ ચાલતી હતી. એ મતોના આચાર્યો એક બીજાના મતનું બળ તોડવા પ્રવૃત્તમાન થઈ રહ્યા હતા. આવી સ્થિતિમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોને પડખે રખાયા હતાં; અને તેથી તેમના અનુયાયીઓમાં તે ધર્મોની કીર્તિ તથા તે પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ઘટવા લાગી હતી. આથી જ બ્રાહ્મણ ધર્મ પડી ભાંગ્યો હતો તેને પુનઃ શ્વાસ લેવાની તક સાંપડી.

આજ અરસામાં એટલે વીક્રમની આઠમી શતાબ્દીમાં દક્ષિણમાં શ્રી કુમારિલ ભટ્ટ થયા. તેમણે વૈદિક ધર્મનો પુનરોદ્ધાર કરવા કમર કસી, અને બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મનું ખંડન કરી વૈદિક ધર્મને પુનઃ પગભર કર્યો.

ત્યારબાદ વીક્રમ સં. ૮૪૪માં શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનું પ્રાગટ્ય થયું. તેમણે વી. સં. ૮૭૬માં સન્યસ્ત (દિક્ષા) લીધું અને બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મનો વિરોધ કરી તેનું ખંડન કર્યું. શ્રી શંકરાચાર્યે બ્રાહ્મણ ધર્મનો પુનરોદ્ધાર કરવા પ્રબળ ઉદ્યોગ આરંભ્યો. તેમણે વર્ણવ્યવસ્થાની પરંપરાને પુનઃ સ્થિર કરી વર્ણભેદ ચાલુ કર્યો.

શ્રી શંકરાચાર્યે બૌદ્ધ, જૈન અને શૈવ ધર્મો વચ્ચે એક બીજાની સામે ચાલતા દ્વંદ્વ યુદ્ધો અટકાવી, બધા ધર્મો વચ્ચે એકતા સાધી રાષ્ટ્રીય ધર્મ પ્રવર્તાવી ધાર્મિક એક્ય કરવાનો અખતરો કર્યો. તેમણે વૈદિક સંપ્રદાયોને વિશુદ્ધ કરી તેને વેદાંતનો કળશ ચઢાવ્યો.

આમ દક્ષિણમાં થયેલા કુમારિલ ભટ્ટ અને ત્યારબાદ શ્રી શંકરાચાર્યે હિંદુભરમાં મૃતઃપ્રાય થવા આવેલ બ્રાહ્મણ ધર્મને પુનરોદ્ધાર કરવા સફળ પ્રયાસ કર્યા. શ્રી શંકરાચાર્યે કેટલાક રાજાઓને પોતાના મતમાં લીધા ને તેમના સહકારથી બ્રાહ્મણ ધર્મનું બળ પુનઃ વધવા લાગ્યું. કુમારિલ ભટ્ટ મિમાંસા ધર્મ અને શંકરાચાર્યે વેદાંત ધર્મ બતાવ્યો; અને આમ કરીને વૈદિક ધર્મને પુનઃ સ્થિર કરીધો.

શ્રી શંકરાચાર્યે આ ઉપરાંત માંસાહાર તથા મધપાન આદિ દુષ્ટ બદ્ધિઓને નિષેધ કર્યો ને જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મ મૂળબ કેટલાક ઉન્નૃષ્ટ વ્રત-દાન ધર્માદિના નિયમો વૈદિક ધર્મમાં દાખલ કર્યા. વધુમાં બ્રાહ્મણોએ જૈનો તથા બૌદ્ધો સાથે એકતા સાધવા જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવજીને વિષણુના આઠમા અવતાર તરીકે તથા બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક શ્રી બુદ્ધને વિષણુના નવમા અવતાર તરીકે પુરાણોમાં દાખલ કર્યા. આમ કરીને પ્રસ્તુત બને ધર્મો સાથે મંત્રી સાધી ઐક્ય સ્થાપ્યું.

બીજું, બૌદ્ધ ધર્મની એક મહાયાન શાખામાંથી જન્મેલા વામ માર્ગના અધમ અને પાપધામો ગુપ્ત રીતે ચાલી રહ્યા હતા કે જેની દરેક વર્ગ પર ઝાઝી ઓછી પણ અસર પડ્યા વગર રહી ન હતી, અને ઉંચ વર્ણોમાં પણ મધમાંસ, વ્યભિચારાદિક બદ્ધિઓ કેટલેક અંશે તેથી ફરી ચાલુ થવા માંડી હતી. એ પંથોએ ખાસ કરીને શુદ્રો પર પોતાની અસર વધુ પ્રમાણમાં પાડી હતી, અને તેમની સામાજિક સ્થિતિ તદ્દન બદલતી કરી નાખી હતી. એ પંથોએ નીતિ-ધર્મ અને સખ્યતાને તદ્દન કારાણે મુકી હતી. શ્રી શંકરાચાર્યે આર્યાવર્તમાંથી આવા અધમ પંથો અને તેના એવી પ્રચારને સદ્-તર દૂર કરવા તે સામે સખ્યતમાં સખ્યત કામ લીધું. તેમણે રાજાઓ ઉપર અસર નાખી તેને માટે સખ્યત કાનુન કરાવ્યા. જેઓ થોડે અંશે પણ એ વ્યભિચારપોષક અધમ પંથોને વળગી રહ્યા તેમની શુદ્ધતર ઇત્યાદિક અસ્પૃશ્ય જાતિઓ કાળાંતરે બનવા પામી. વળી

ગામનું વાતાવરણ ઉક્ત પંથોની હવાથી સ્વચ્છ રાખવા તેવા લોકોને માટે ગામની બહાર રહેવાનું ડરાવવામાં આવ્યું.

(૩)

બૌદ્ધ ધર્મનું પતન:

આજ સમયમાં બુદ્ધનો પરમ પવિત્ર સંપ્રદાય અધમ દશાએ પહોંચ્યો હતો. તેણે તાત્ત્વિક કે વામમાર્ગનું સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. વિદ્વા-
રોમાં બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ અને ભિક્ષુણીઓ સ્વચ્છંદ ગિહાર કરતા હતા. બૌદ્ધ પંડિતો વામાચારી થયા હતા. તેમણે નીતિની કંઈ પરવા કરી નહોતી. મધમાંસાદિ અભક્ષ્ય વસ્તુઓનું સેવન છુટથી કરતા હતા. એણે વર્ણભેદ તોડી નાખ્યો હતો. લગ્નની પ્રવિત્રતા કંઈ રાખી નહોતી. તેની આવી વર્તણૂકથી લોકોમાં એ ધર્મ નિંદા તથા ધિકારને પાત્ર બન્યો હતો.

બ્રાહ્મણ ધર્મે બૌદ્ધો તથા જૈનો સાથે એકતા સાધી તેમના કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધાંતો અપનાવ્યા હતા, તેમજ બૌદ્ધ ધર્મના આચાર્યો વામાચારી બની પોતાનાજ મંદિરોમાં પોતાના ધર્મનું અધઃપતન તેમણે સર્જ્યું હતું તેથી બૌદ્ધધર્મી લોકો ધીરે ધીરે તે ધર્મમાંથી નીકળી પુનઃ સુધરેલા નવા બ્રાહ્મણ ધર્મમાં દાખલ થવા લાગ્યા. કેટલાક સમય બાદ બૌદ્ધ ધર્મનું બિહાર કે અંગાલમાં અમુક પ્રમાણમાં રહેવા સિવાય બારતવર્ષમાંથી તેનો સર્વથા લોપજ થઈ ગયો.

(૪)

જૈન ધર્મનું ભાવી:

બૌદ્ધ ધર્મી લોકો ધીમે ધીમે હિંદુ ધર્મમાં દાખલ થઈ જવાથી બૌદ્ધ ધર્મ છેવટે હિંદુસ્તાનમાંથી નામશેષ થઈ ગયો તેવીજ રીતે જૈનોનો પણ મોટો ભાગ બ્રાહ્મણ ધર્મની સત્તા વધતાં તેમાં દાખલ થઈ ગયો. પરંતુ જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મની જેમ સર્વથા નિર્મુળ ન થયો.

કારણુ જૈન યતિગોએ પોતાના કેટલાક આચારમાં અમુક શિથિલતા આણેલ છેતાં તેઓએ નીતિ નિયમો ત્યાગ્યાં ન હતા. જૈનોએ સમયને ઓળખી બ્રાહ્મણ ધર્મ જોડે મૈત્રી કેળવી સંપૂર્ણ એકતા સાધી. તેઓએ બ્રાહ્મણોના કેટલાક મહત્વના રિવાજો સ્વીકાર્યા અને વર્ણભેદને અમલમાં મુક્યો.

બ્રાહ્મણોએ પણ માંસાહારનો ત્યાગ તથા હવન હોમમાં અહિંસક પ્રકારની વિધિઓ આદિ કેટલીક બાબતો સ્વિકારી આથી જૈનોએ પણ તેના અદ્વલમાં એવા બ્રાહ્મણોને પોતાના પુરોહિત (કુળગોર) તરીકે સ્વીકાર્યા.

આવી રીતે બ્રાહ્મણ ધર્મ સાથે મૈત્રીભાવ કાયમ કરી જૈનોએ પોતાના બળતું સાંગોપાન કરી જૈન ધર્મને ટકાવી રાખ્યો. તેમ છતાં જૈન ધર્મમાં તે વખતથી મોટો ભાગ ક્ષત્રિયોનો રહ્યો અને રાજસત્તા તથા રાજકારોબાર પર પણ જૈન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રિયોનોજ કાબુ રહ્યો. તેઓએ સમય પર સામ-દામ અને દંડનો પણ ધર્મની રક્ષા માટે ઉપયોગ કર્યો. ઉપરાંત તેઓએ સર્વે ધર્મો સાથે સમાનભાવ તથા સદ્વર્ત્તાવ રાખ્યો, ને જનતાખ્યોગી જાહેરહિતના કાર્યોમાં પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવાની વૃત્તિ રાખી, જેથી જૈન ધર્મ ટકી રહેવા સાથે તેણે વધુ ગૌરવ તથા પ્રગતિ સાધી.

૧. ગુજરાતમાં વનરાજ આવકાના સમયથી જૈનો-શ્રીમાલીઓ તથા પોરવાહો-ના હાથમાં રાજ્યનો કારોબાર આવ્યો ને તે ઠેક સોલંકીઓના અમલ પર્યંત રહ્યો તેવીજ રીતે મારવાડ, ગેવાડ આદિ રજપુતાનાના સમસ્ત રાજ્યોમાં આવવી એક જકઃ પૂર્વ સુધી સેનાપતિ, મંત્રી, મહામંત્રી, દિલ્લાધિક્ષ આદિ સર્વે પ્રધાન હોદ્દાઓ ગ્રામવાસોએજ સાચવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૩ જી

સોલંકીઓના સોનેરી યુગ અને જૈન ધર્મના પ્રતાપ

સોલંકી વંશ:

સોલંકીઓનું પ્રથમ લોકકોટ અથવા લાહોર નજીક રાજ્ય હતું. ત્યાંથી છઠ્ઠી શતાબ્દીમાં તેઓના એક પુરૂષ નામે જયસિંહે દક્ષિણ દેશમાં આવી આદામીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તે રાજા મહા બળવાન હતો. તેણે કોઈ પણ મહા સત્તાને તાણે ન થતાં પોતાની સ્વતંત્રતા બાળવી રાખી હતી. એના વંશમાં ભુવડ થયો. તેણે કલ્યાણનગર (હાલનું કલ્યાણ) માં રાજ્ય સ્થાપ્યું. ભુવડે વ્યાઘ્રમુખ ચાવડાના ઉત્તરાધિકારી જયશિખરીને (વી. સં. ૭૫૭) હરાવી શ્રીમાલનું રાજ્ય લઈ લીધું: ત્યારબાદ જયશિખરીએ કચ્છના રણની સરહદ (મોરબી પાસે) ઉપર પંચાસર નામે ગામ વસાવી ત્યાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. સોલંકી રાજા ભુવડે પંચાસર ઉપર પણ ચઢાઈ કરી અને જયશિખરીને મારી નાખ્યો. તત્પશ્ચાત્ તેના વંશજે પાસેથી શ્રીમાલનું રાજ્ય પરમારોએ લઈ લીધું, આથી ભુવડના ઉત્તરાધિકારીઓએ ત્યાં આસપાસમાં કેટલોક પ્રદેશ મેળવી ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ વંશમાં રાજા નામે રાજા થયો. તેની પાસેથી તેના

પિતરાઈઝોઝે રાજ્ય લઈ લેવાથી રાજિ અણહિલપુર-પાટણમાં આવ્યો. ત્યાં તેને આવડા રાગ્નઝે પોતાની કન્યા પરણાવી, જેનાથી મૂળરાજ નામે પુત્ર થયો. તે મહા પરાક્રમી થયો. તેણે ત્યાંના રાજ સામંતસિંહ આવડાને, જે તેનો મામો થતો હતો-મારીને પાટણનું રાજ લઈ લીધું. ત્યાં વી. સં. ૯૯૮માં મૂળરાજનો રાજ્યાભિષેક થયો.

ગુજરાતની ભૌગોલિક સ્થિતિ:

ગુજરાતનું આધુનિક નામ પડ્યું નહોતું તે વખતે એ દેશના જુદા જુદા વિભાગો જુદા જુદા નામે ઓળખાતા હતા. ભરૂચની આબુખાબુના પ્રદેશનું નામ લાટ દેશ હતું. પાટણની આબુખાબુનો પ્રદેશ સારસ્વત મંડલ કહેવાતો : સિવાય ખીજા વિભાગો આનર્ત, તથા અપરાન્તને નામે ઓળખાતા હતા.

મૂળ ગુર્જર (શ્રીમાલ પ્રાંત) દેશના એ અણહિલપુર પાટણમાં રાજ્ય સ્થાપનાર સોલંકીઝો જુના સ્થાન ગુર્જર દેશ પરથી ગુર્જર નરેશને નામે ઓળખાવા લાગ્યા. ગુજરાતમાં રાજ્ય સ્થાપનાર આ સોલંકીઝોઝે આવી રીતે પોતાની પ્રાચીન ભૂમિ ગુર્જર દેશનું નામ પણ સાથે લેતા આવ્યા અને તે આ નવી ભૂમિને અર્પણ કર્યું. એવી રીતે હાલના ગુજરાતનું એ નામ થયું છે.

(૧)

**વીક્રમ સંવત ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ ના સમય સુધીની
રાજકીય તથા સામાજિક રિથિતિ**

રાજ્યો:

ઉત્તર હિંદમાં પ્રતિહાર, ભટ્ટી; માલવામાં મોરી અને પરમાર; મહારાષ્ટ્રમાં ચૌલુક્ય, રાષ્ટ્રકુટ, યાદવ ઇત્યાદિ; લાટ દેશમાં મૈત્રક, રાષ્ટ્રકુટ, ચૌલુક્ય, ગુર્જર; સારસ્વત મંડલ (ઉ. ગુજરાત)માં સોલંકી, આવડા; સૌરાષ્ટ્રમાં મૈત્રક, આવડા, યાદવ-ચુડાસમા; કચ્છમાં આવડા,

સોલંકીઓના સોનરી યુગ અને જૈન ધર્મનો પ્રતાપ ૬૩

સોલંકી, પ્રતિહાર (પડિહાર), રાષ્ટ્રકુટ, સમા, કાડી; મારવાડમાં સોલંકી, પરમાર, પ્રતિહાર, ભટ્ટી, ચૌહાણ, કાડી; મેવાડમાં ગુહિલોત (સીસોદીઆ); સિંધમાં સમા, સુમરા. (આ સમયથી એક સૈકા પછી પરમારની સોઢા શાખાનું મારવાડના થર પ્રાંતમાં મોટું રાજ્ય સ્થાપાયું.)

ધર્મો-મતો:

વૈદિકમાંના ભાગવત (વૈષ્ણવ), વેદાંત, શૈવ, પૌરાણિક, કપિલમત, સાંખ્યમત સિવાય શાક્ત-માતાપંથ, ચાર્વાક, લોકાયતિક, જૈન, બૌદ્ધ, વામમાર્ગ ઇત્યાદિ મતો વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં પ્રચલિત હતા.

બૌદ્ધ ધર્મ:

વિક્રમના સાતમા-આઠમા સતક સુધી આ દેશમાં આ ધર્મનો પ્રચાર સારો હતો. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, સીંધ, કચ્છ, મારવાડ વગેરે દેશોમાં પણ આ સમય સુધી તે ધર્મ કાયમ હતો; પરંતુ ત્યારબાદ તેનું જોર નરમ પડતું ચાલ્યું હતું, અને દસમા સતક પશ્ચાત ભારતવર્ષમાં ખાસ કરીને બિહાર તથા બંગાલ સિવાયના અન્ય સર્વ દેશોમાંથી તેણે વિદાય લીધી હતી. આમ છતાં તેની એક મહાયાન શાખામાંથી જન્મેલ વામમાર્ગ તેમજ તેની કુડાપંથ આદિ શાખાઓ પશ્ચિમ ભારત તથા સિંધ-મારવાડ આદિ દેશોમાં પણ ચાલુ રહી હતી.

જૈન ધર્મ:

જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મની વિદાય પછી સારી પ્રગતિ કરી હતી. ગુજરાતમાં સોલંકીઓનો અમલ થતાં ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ, મારવાડ, મેવાડ તથા માલવામાં તેનું બળ વધ્યું.

વર્ણભેદ:

આ સમય પૂર્વે બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર કન્યાને પણ પરણી શકતા અને તેની પ્રજાને બ્રાહ્મણ તરિકે પણ ઉતરતા વર્ણના બ્રાહ્મણ તરીકેનું સ્થાન મળતું-એ હવે બંધ થયું અને પોતપોતાના વર્ણમાંજ લગ્ન કરવાનું યોગ્ય ઠહ્યું: અને એ મૂજબના લક્ષ્યથી થયેલ

પ્રજાનેજ પીતાના વર્ણની ગણવાનું નક્કી થયું. વર્ણોંતર લગ્નો ક્યાંક ક્યાંક થતા હતા; પણ તેવા લગ્નોથી થયેલી પ્રજા તેની માતાના વર્ણની ગણાતી. આ સમય સુધી હજુ સુધી યાત્રિઓના આજના વાડા (જથ્થા) બંધાયા ન હતા; પરંતુ વર્ણભેદ વધુ સખ્ત બનવા પામ્યો હતો.

પરદો:

આ સમય પર્યંત બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય ઇત્યાદિ કોઈપણ વર્ણની સ્ત્રીઓમાં પરદો કે ધુંધટાનો રિવાજ શરૂ થયો ન હતો. અણ્બૈદ (વી. સં. ૯૭૨) કહે છે કે, “રાજદરબારમાં તથા ગહેર સ્થાનોમાં દેશી પરદેશીઓ સમક્ષ રાજરાણીઓ પણ ખુલ્લે મોઢે આવતી.

ધંધાની છુટછાટ:

એ વખતના સમાજમાંયે બ્રાહ્મણોએ વિધા અને યુદ્ધિથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખી હતી. બ્રાહ્મણો વિધા અને ધર્મમાં હુમેલા રહેતા. બ્રાહ્મણોમાં વળી કેટલાક કનિઓ તરીકે, કેટલાક જ્ઞાણી (જ્યોતિષી) તરીકે, કેટલાક દાર્શનિક તરીકે અને કેટલાક શકુન જ્ઞેનારા તરીકે રાજાઓના દરબારોમાં રહેતા. જે બ્રાહ્મણો રાજદરબારમાં કવિ વગેરેનું સ્થાન ન મેળવી શકે અથવા પંચમહાયજ્ઞ માટે દાન ન મેળવી શકે તેઓ ખેતી, શસ્ત્ર-ધારણ વગેરે વૈશ્ય કે ક્ષત્રિયનું કર્મ કરી શકતા.

એજ રીતે ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યને પણ બ્રાહ્મણ સિવાયના ઇત્તર વર્ણનો ધંધા કરવાની છુટ હતી. (મધ્યકાલિન ભારતિય સંસ્કૃતિ પૃ. ૩૯)

પુનર્વિવાહ:

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય વર્ણની સ્ત્રી ખીણવાર વિવાહ કરી શકતી ન હતી. તે વખતે સ્ત્રીઓમાં સતી થવાનો બુના કાળથી ખાસ

શિવાજ હતો; અને તેથી કાંતો સ્ત્રી સતી થતી અથવા નપસ્વી (સાધ્વી)નું જીવન ગાળતી.

ભોજન-આહાર:

આ સમય પર્યાંત હજી સુધી મુસલમાનોની કે વામમર્ગીઓની સંસ્કૃતિની દિગ્ગે (પ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય લોકો) ઉપર ખાસ અસર પહોંચી ન હતી, અને તેથી ઉંચ વર્ણોના લોકોમાં મધમાંસાદિ બદિઓએ પ્રવેશ કર્યો ન હતો.

વી. સં. ૯૧૩ થી ૧૦૩૨ દરમિયાનના સમયમાં આવેલા આરબ પ્રવાસીઓમાંના ઇફ્રુ મસુદીએ પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં લખ્યું છે કે: “હિંદમાં લોકો કાષ્ઠ પણ પ્રાણીનું માંસ ખાતા નથી.” (પૃ. ૩૨૮)

વી. સં. ૧૦૦૧માં આવેલા અલ મસુદી પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં લખે છે કે: “હિંદુ રાગ્નઓ તથા લોકો દારૂથી અશ્લિષ્ટ રહે છે. એકાદ રાગ્નપુત રાગ્નએ મધમાન કર્યું” એમ સિદ્ધ થાય તો તેને રાગ્નયાસનથી દૂર કરી દે છે: કારણ કે, મધપાન કરનારને વિવેક અને વિચાર રહેતો નથી, એવી તેમની દ્રઢ સમજૂતી છે. તેમજ લોકો મોટે ભાગે વનસ્પતિ આહારી છે. ઉંચા વર્ણના હિંદુઓ, જોઓ પીળા તાંતણાં (જનોઈ) પહેરે છે તેઓ તો માંસને અડતા પણ નથી” (ઇલીયટ ગ્રં. ૧ : પૃ. ૯.)

(૨)

જ્ઞાતિ બંધારણનો ઉદય

જ્ઞાતિ બંધારણ પૂર્વે પ્રાહ્મણોમાં શાકાકારી તથા માંસાહારીના ભેદ પડ્યા હતા. શાકાહારી પ્રાહ્મણો દ્રાવિડ પથકના તથા માંસાહારી પ્રાહ્મણો ગૌડ સારસ્વત પથકના કહેવાતા હતા. ત્યારબાદ

પ્રાહ્મણાદિ સર્વ વર્ણોની જ્ઞાતિઓ સ્થપાવાની શરૂઆત ગુજરાતમાં મૂળરાજ સોલંકીના વખતથી થઈ.

મૂળરાજે ગુજરાતમાં સોલંકી સત્તા સ્થાપી એ દેશના નવસર્જનનું મંડાણ કર્યું. ધીમે ધીમે આબુબાબુનો કેટલોક પ્રદેશ જીતી ને તેણે ગુજરાતની સિમા વધારવા માંડી. મૂળરાજે સૈન્ય વગેરેનો અંદોલન કરી એ દેશને સુરક્ષિત બનાવ્યો, આથી શ્રીમાલ, ચંદ્રાવતી વગેરે નગરોની પ્રજા ત્યાં આવીને વસવા લાગી. કેટલાક સમય પછી તો શ્રીમાલની સંપૂર્ણ આબાદી પણ ગુજરાતમાં આવી ને તેથી ગુજરાત વધુ આબાદ થયું.

મૂળરાજે મારવાડમાં આવેલા અહિછત્રપુર ઉર્ફે નાગોરથી (વી. સં. ૧૦૦૫માં) કેટલાક વિદ્વાન તથા શાસ્ત્રજ્ઞ દ્રાવિડ પથકના પ્રાહ્મણોને તેડી ગુજરાતમાં વસાવ્યા, ને તેમને જમિન-જમીર આપી.

ત્યારબાદ ભીમદેવે (વીક્રમ સં. ૧૦૮૬) કેળીજ મતે સિદ્ધરાજ જયસિંહે ઉત્તર હિંદમાં આવેલા અયોધ્યા પ્રાંતમાંથી કેટલાક શાકાહારી પ્રાહ્મણોને બોલાવી ગુજરાતમાં વસાવ્યા ને એમને પણ નિર્વાહ તથા ધાર્મિક કાર્યોના ખર્ચ માટે જમિન-જમીરો આપવામાં આવી.

ગુજરાત બહારના પ્રદેશોમાંથી આવેલા આ પ્રાહ્મણોએ પોતાની સંસ્કૃતિ ત્યાંના બીજા પ્રાહ્મણોની સંસ્કૃતિથી ભિન્ન હોવાને કારણે રાટી-ખેટી વ્યવહાર પોતાનામાંજ શરૂ કર્યો. વખત જતાં તેમના બંધારણ ઘડાયા અને જથ્થા બંધાયા. આવા જથ્થાઓ પાછળથી જ્ઞાતિઓના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

તેઓમાં જેઓ નાગોરથી આવ્યા હતા તેઓની જ્ઞાતિનું નામ નાગર થયું; અને અયોધ્યાથી આવેલા પ્રાહ્મણોની જ્ઞાતિનું નામ ઔદિચ્ય થયું.

જ્ઞાતિ બંધારણના ઇતિહાસમાં દેશભરમાં સૌ પ્રથમ પ્રાહ્મણોની આ બે-નાગર તથા ઔદિચ્ય જ્ઞાતિઓ થઈ. આ સમય પછીના સો

દોઢસો વરસ દરમિયાન રાયકવાડ (કાયસ્થ), શ્રીમાલો, પોરવાલ, યોસવાલ, લાડ, મોદ, વગેરે અનેક જ્ઞાતિઓ અંધાર્ષી યુક્તી.

એ પ્રમાણે આ સમય દરમિયાનજ જુના ચાર વર્ણોના જ્ઞાતિ-રૂપ પેટા વિભાગો અંધાવા માંડ્યા છે. (ગુજરાતનો મધ્યકાલિન રાજપુત ઇતિહાસ ભા. ૧ લો.)

(૩)

જૈન ધર્મનો પ્રભાવ

ગુજરાતમાં ચાવડા રાજ્યોના અમલ બાદ સોલંકીઓનો રાજ અમલ થતાં રાજકારોબારમાં જૈન મંત્રીઓના અધિકારો કાયમ રહ્યા: ઉપરાંત સોલંકી રાજ્યો પાણુ સર્વધર્મસહિષ્ણુ તથા સત્ય ધર્મ પ્રત્યે માન ધરાવનારા હોવાથી ગુજરાતમાં જૈન ધર્મ ટકી રહ્યો—સિવાય દિવસે દિવસે તે વધુ બળ પામતો ગયો. વળી તે તરફના જૈન યનિઓનો પ્રભાવ પાણુ આ સમય દરમિયાન ગુજરાત પર વિશેષ રહ્યો, અને તેથીજ પાછળથી ગુજરાત જૈનમય બની શક્યું હતું.

મૂળરાજ નરેશના સમયમાં કેટલાક પ્રભાવશાળી અને વિદ્વાન યતિઓ વિધમાન હતા. રાજ ગચ્છના પ્રધુન્નસુરિએ સપાદલક્ષના ચૌદાણુ રાજ તથા ત્રીબુવનગિરિના રાજને પ્રતિબોધી જૈન કર્યા હતા. તેમજ ધનેશ્વરસુરિ નામના યતિ ધારાના મુંજ તથા મંડોવરના પ્રતિહાર રાજ કક્કના ગુરૂ હતા.

મૂળરાજના પુત્ર ચામુંડના વખતમાં વીરગણી નામના સાધુનો આચાર્યપદનો મહોત્સવ ચામુંડે મોટા આડંબરથી કર્યો; અને તે સુરિએ મંતરીને વાસક્ષેપ રાજને આપ્યો. કે જે રાજ્યે જળમાં મીલાત્રી રાણીઓને સ્નાન કરાવવાથી રાજને ઘેર વલ્લભરાજ આદિ સંતાનોની વૃદ્ધિ થઈ. ચામુંડને વલ્લભરાજ, દુર્લભરાજ અને નાગરાજ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. ચામુંડ પછી અનુક્રમે વલ્લભરાજ અને દુર્લભરાજ પાટણની ગાદીએ બેઠા.

(૪)

દુર્લ્લભરાજનો ન્યાય અને ક્ષત્રિય (ખરતર) ગચ્છનો ઉદ્ભવ

વનરાજના બાહ્યપણમાં તેના ખરાખ સંજોગોમાં નાગેન્દ્ર ગચ્છના એક ચૈત્યવાસી દેવચંદ્રસુરિ ઉર્ફે શીલગુણસુરિએ તેને પોષયો હતો અને બાદ તેનો પંચાસરમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. આથી પોતાના વિપરિત સંજોગોમાં આશ્રય આપી પાપણ કરનાર યતિના ઉપકારના બદલામાં વનરાજે તેમની પાસે જૈન ધર્મ સ્વિકાર્યો. અને પંચાસરા પાર્શ્વનાથની પાટણમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. ઉપરાંત સંપ્રદાય વિરોધના બચથી “પાટણમાં ફક્ત ચૈત્યવાસી સાધુઓએ જ રહેવું, અને બીજા શ્વેતાંખર ચૈત્યબાહ્ય સાધુઓએ ત્યાં રહેવું નહિ.” એવો તેમને વનરાજે કાયમનો લેખ કરી આપ્યો.

આવી રીતે વનરાજે ચૈત્યવાસી સંપ્રદાયના યતિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વિકાર્યો હતો અને તેની પછીના ફટલાક ચાવડા સરદારો પણ જૈન ધર્મ પાળતા હતા અને ચૈત્યવાસી યતિઓના અનુયાયી હતા. ઉક્ત ચાવડા રાજપુતોના તે વખતે કુલગુરૂ (કુલગોર) પણ ઉક્ત ચૈત્યવાસી યતિઓ હતા. આ સંબંધી એક પ્રાચીન કવિત પણ છે કે:—

“ શિશોદીયા સંડેસરા, ચૌદશિયા ચૌહાણ;
ચૈત્યવાસિયા ચાવડા, કુલગુરૂ એહ વખાણ.”

ભાવાર્થ:—શિશોદીયા રાજપુતો સાંડેસરા ગચ્છના અનુયાયી હતા; ચૌહાણો ચૌદશિયા ગચ્છના અને ચાવડાઓ ચૈત્યવાસી સંપ્રદાયના અનુયાયી હતા; તેમજ ચાવડાઓના કુલગુરૂ પણ ચૈત્યવાસી જૈન યતિઓ હતા.

વનરાજના સમયથી પાટણમાં ચૈત્યવાસી યતિઓજ રહેતા;

સોલ્હ'ડીઓને સોનેરી યુગ અને જૈન ધર્મનો પ્રતાપ ૬૯

ચૈત્યબાહ્ય શ્વેતાંબર મુનિઓને રહેવાની કે ઉતરવાની મના હતી, અને તેથી અન્ય મુનિઓ પાટણમાં આવી શકતા ન હતા.

દુર્લભરાજ પાટણની ગાદીએ આવતાં એના સમયમાં એક અસરકારક ઘટના બની. એકદા એ સુવિહિત મુનિઓ નામે શ્રી જિનેશ્વરસુરિ તથા શ્રી બુદ્ધિસાગરસુરિ પાટણમાં આવ્યા. તેમને ચૈત્યવાસીઓને લીધે ઉતરવાને ક્યાંય જગ્યા ન મળી. આથી તેઓ ત્યાંના રાજપુરોહિત સામઢેવને ત્યાં આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા:

“વેદ અને જૈનાગમનો અર્થ સારી રીતે જાણીને અમે દયામાં અધિક એવા જૈન ધર્મનો સ્વિકાર કર્યો છે.”

પુરોહિતે તેમને પૂછ્યું: “તમે ક્યાં ઉતર્યા છો?”

તેમણે ઉત્તર આપ્યો: “અહિં ચૈત્યવાસીઓને લીધે અમને કાષ્ઠ જગ્યાએ ઉતારો મળતો નથી.”

આ સાંભળી નિર્મળ મનવાળા પુરોહિતે તેમના નિવાસ માટે પોતાના પ્રાસાદનો ઉપરનો ભાગ કાઢી આપ્યો, અને તેમને માટે શુદ્ધ આહારની યોજના કરી. અપેરે પુરોહિતે બધા વિદ્વાનોને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા, પુરોહિતના આમંત્રણથી બધા વિદ્વાનો તેમને ત્યાં આવી લાગ્યા. જ્ઞાતાની સભામાં ચાલે તેમ વિધવિનોદ ચાલી રહ્યો હતો: એવામાં ચૈત્યવાસીઓ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમણે આવીને જણાવ્યું:

“તમે ગરહી નગર બહાર ચાલ્યા જાવ; ચૈત્યબાહ્ય શ્વેતાંબરોને અહિં સ્થાન નથી.” ચૈત્યવાસીઓએ આ વાત રાજા પાસે પણ રજુ કરી.

પુરોહિતે આથી રાજાને જણાવ્યું: “એ એ મુનિઓને, તેમના પક્ષમાં સ્થાન ન મળવાથી ગુણગ્રાહકતાને લીધે મેં નિવાસ આપ્યો છે. આ બાબતમાં મારી ગફલત થઈ હોય તો આપ મને ઉચિત દંડ કરો.

ચૈત્યવાસીઓએ પોતાનો હક્ક (પટ્ટો) રજુ કર્યો. શ્રી જિનેશ્વર-

સુરિએ રાજસભામાંના તેજ રાજના સરસ્વતી ભંડારમાંના જૈન મુનિઓના આચાર-સ્વરૂપ દાખવતું ‘દશવૈકાલિક સુત્ર’ મંગાવી, ‘ચૈત્યવાસીઓનો આચાર તે શુદ્ધ મુનિ આચાર નથી અને પોતે જ ઉગ્ર અને કઠિન આચાર પાળે છે તેજ શાસ્ત્રસંમત છે’ એમ ખતાવી આપ્યું.

ગુર્જરપતિ શ્રી દુર્લ્લભરાજે જિનેશ્વરસુરિનો શુદ્ધ મુનિ આચાર તથા સ્વ ક્ષત્રિય-કુળને દીપાવનાર તેમનું ઉમદા ચારિત્ર્ય તથા અડળ ત્યાગવૃત્તિ જોઈ તેમની ઉપર્યુક્ત યોગ્યતા અનુસાર તેમને ક્ષત્રા (ક્ષત્રિય) નું બિરૂદ આપ્યું. (ક્ષત્રાનું પાછળથી પ્રાકૃતમાં અપભ્રંશ થઈ ‘ખરતર’ થયું છે.) અને ‘એ જો મુનિઓને નગરમાં રહેવા દેવા’ એવો નિર્ણય આપ્યો.

પુરોહિતે તેમને માટે નિવાસભૂમિની માંગણી કરી. એવામાં જ્ઞાનદેવ નામે શૈવાચાર્ય (શૈવ પંડિત) ત્યાં આવ્યા. રાજાએ તેમનો સત્કાર કરી, તેમને આસન આપ્યું. રાજાએ તેમને જો મુનિઓના ઉપાશ્રય માટે જમિન આપવા કહ્યું.

શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવે જણાવ્યું: “ નિષ્પાપ ગુણીજનોની તમે અવશ્ય પુજા કરો: અમારા ઉપદેશનું એજ ફળ છે. બાલભાવનો ત્યાગ કરી પરમ પદમાં રિથર થનાર ‘શિવ’ એજ ‘જિન’ છે; દર્શન (ધર્મ)માં ભેદ રાખવો જો મિથ્યામતિનું લક્ષણ છે.” તેમણે પુરોહિતને તે મુનિઓના ઉપાશ્રય માટે જમિન કાઢી આપી, અને સ્વપક્ષ તથા પરપક્ષથી થતા સમસ્ત વિર્નનું નિવારણ કરવા વચન આપ્યું.

શ્રી દુર્લ્લભરાજે ત્યારબાદ શ્રી જિનેશ્વરસુરિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વિકાર્યો. તતપશ્ચાત્ ચૈત્યવાસીઓનું જોર નરમ પડતું ગયું. શુદ્ધ આચારવાળા મુનિઓનો પ્રવેશ વધતો ગયો અને તેમના પરથી ક્ષત્રા (ક્ષત્રિય કે ખરતર) ગચ્છની સ્થાપના થઈ. (વી. સં. ૧૦૮૪ લગભગમાં.)

સોલંકીઓનો સોનેરી યુગ અને જૈન ધર્મનો પ્રતાપ ૭૨

ચૌહાણોનું નાંદોલ નગર પણ આ સમયે જૈન ધર્મથી શોભી રહ્યું હતું. ત્યાંના રાજાઓનો જૈન ધર્મ પ્રત્યે આદર હતો, અને ત્યાંના ઘણાં ક્ષત્રિયો જૈન ધર્મના અનુયાયી પણ હતા. દુર્લ્લભરાજની પુત્રીનું વિવાહ સ્વયંવર દ્વારા ત્યાંના (નાંદોલના) ચૌહાણ રાજા મહેન્દ્રની સાથે થયું હતું.

દુર્લ્લભરાજને પુત્ર ન હતો, તેથી તેના ભાઈ નાગરાજના પુત્ર ભિમદેવને ગાદી પર બેસાડી દુર્લ્લભરાજ તથા નાગરાજે આદિ જિનેશ્વર-શુરિ પાસે દિક્ષા લીધી.

ભિમદેવ વી. સં. ૧૦૭૮માં ગાદીએ બેઠો. તે પણ જૈન ધર્મ પ્રત્યે માન ધરાવતો હતો. ભિમદેવના મામા નામે દ્રોણાચાર્ય તેમજ દ્રોણાચાર્યના શિષ્ય (સંસાર પક્ષે દ્રોણાચાર્યના ભત્રીજા) શુરાચાર્ય મુનિનો પણ ગુજરાતમાં સારો પ્રતાપ હતો સોલંકીની એક ખંડેલા શાખાનો મહાજન વિમલસિંહ, જે જૈન ધર્મનાનુયાયી હતો તે ભિમદેવનો દંડનાયક નીભાયો હતો. તે અતિ બહાદુર યોદ્ધો હતો. તેણે ભિમદેવની સત્તા ઘણી વધારી. તેની સહાયતાથી સૌરાષ્ટ્ર, મારવાડ, કચ્છ, લાટ ઇત્યાદિ દેશોના રાજાઓ ભિમદેવના સામંત થયા હતા. એ વિમલસિંહે ગુજરાતના તાબા હેઠળના રાજ્યોમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ઘણી સહાયતા આપી.^૧

૧. વિમલસિંહને જૈન મુનિઓએ પોતાના ગ્રંથોમાં વીમલશાહ લખ્યા છે, તેમજ તેને પોરવાડ જ્ઞાતિનો જણાવ્યો છે; પરંતુ ખરી રીતે વિમલશાહ મહાજન (જ્ઞાતિનો) હતો. પોરવાડ જ્ઞાતિ તેના વસ્તુપાળ આદિ ઉત્તર-ધિકારીઓના વખતમાં એટલે કે સં. ૧૨૦૦ લગભગમાં બની હતી. અને આગતી આવેલ પ્રજાત્રીકા મુજબ કોઈ જ્ઞાતિના પુરૂષનો ઇતિહાસ લખતી વખતે તેના પૂર્વ પુરૂષોને પણ તેજ જ્ઞાતિના જણાવવામાં આવે છે, એજ રીતે વિમલશાહને પણ પોરવાડ જ્ઞાતિનો જણાવ્યો છે.

ખંડ ૩ નો : વિભાગ ૧ હો

પ્રકરણ ૧ હું

મારવાડ અથવા રાજપુતાના

મારવાડ દેશની પ્રાચિન સ્થિતિ:

પૂર્વે મારવાડ દેશ ખીજ દેશો જેટલો વસેલો ન હતો—તેનો મોટો ભાગ ઉજ્જડ અર્થાત્ ઓસાડ હતો; તેમજ તેનું નામ તે વખતે મારવાડ ન હતું, પણ તેના જુદા જુદા પ્રદેશો—ઓસ, મર, જંગલ, થલ, ગુર્જર, કિરાડુ (આણની આસપાસનો પ્રદેશ), ઘાટ દેશ, પારીક (પારકર) ઇત્યાદિ જુદા જુદા નામે ઓળખાતા હતા, તેમજ ત્યાં મોટા ભાગમાં મેર, ગુર્જર, કાઠી, મીણા, હુણ, વગેરે જંગલી જાતિના લોકો વસતા હતા, અને મોરી વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા.

આ વખતે કેટલાક ખીજ પ્રાચિન ક્ષત્રિય વંશોના રાજાઓ

હિંદુસ્તાનના ઉત્તર ભાગમાં તથા દૂરના કાશ્મીર-કંદહાર, તાતારી દેશો સુધી આવેલા હતા. ત્યાં હુણોના તથા ત્યારબાદ ઇસ્લામ ધર્મની સ્થાપના થતાં મુસલમાનોના આક્રમણ થવાને લીધે તેમજ પોતાના ઇષ્ટ ધર્મના રક્ષણના હેતુથી ઉક્ત વંશોના ક્ષત્રિય રાજાઓ વિક્રમના સાતમા શતકથી આ તરફ આવ્યા, અને મારવાડ, સૌરાષ્ટ્ર તથા સિંધમાં પોતાના રાજ્યો સ્થાપ્યા. તેમણે ત્યાંથી જંગલી જાતિઓને નસાડી મુકી તે પ્રદેશોને સુરક્ષિત બનાવ્યા. આથી ધીમે ધીમે મારવાડ દેશની પણ આબાદી થવા લાગી.

હિંદમાં મુસલમાનોનું આગમન થતાં શ્રીમાલનગર પર સિંધના આરબોના હલ્લા થવા લાગ્યા. આથી તે પ્રદેશની પ્રજા ત્યાંથી ચાલી નીકળી અને આ તરફ મારવાડમાં આવી વસી. મારવાડમાં આ વખતે પ્રાચિન અને મોટામાં મોટું નગર મંડોવર હતું; અને તેજ આ પ્રદેશની શ્રીમાલ પછી બીજા રાજધાની હતી. બીજા નગરોમાં જલોર, અહિછત્રપુર (નાગોર), સત્યપુર (સાંચોર) શાકંભરી (સાંભર), પાલી, ખેડ વગેરે મુખ્ય હતા. ધીમે ધીમે આ પ્રદેશ પર પરમાર, ચૌહાણ, સોલંકી, પ્રતિહાર (પડિહાર), ગુહિલોત્ત, આવડા, કછવાહા, રાંડાડ, ભટ્ટી, તુંવાર, ગોંડ વગેરે વંશોના સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થપાયા. આવીજ રીતે તેની આજુબાજુના પ્રદેશો પર પણ કેટલાક રાજપુતોના સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થપાઈ ગયા. આથી આ બધા રાજપુતોના રાજ્યોના સમુદાયનું નામ રાયધાન-રાજસ્થાન અને બાદ રાજપુતાના પડયું. આવી રીતે આ દેશનું નામ રાજપુતાના થયું.

સાહ્યુદીન ધોરીની ચઢાઈ પૂર્વે આ રાજપુતાના દેશનો વિસ્તાર પશ્ચિમે સમુદ્ર (સિંધ)થી તે પૂર્વે જુદેલાખંડ સુધી તથા ઉત્તરે મુલતાન (પંજબ) થી તે દક્ષિણે માલવા સુધીનો હતો.

મારવાડ નામ કેમ પડ્યું ?

આ દેશનું આધુનિક મારવાડ નામ ગારમા તેરમા શતકમાં

થયું છે. હાલ મારવાડના બે વિભાગ છે: નાની મારવાડ (જોધપુરના રાજ્યનો પ્રદેશ) અને મોટી મારવાડ (જયપુરના રાજ્યનો પ્રદેશ). પૂર્વે આ દેશની ઉત્તરે આવેલ જંગલ દેશ, જેનું મૂખ્ય નગર લાખ્ખી જંગલ યા ભાટીનેર (ભટ્ટનેર) હતું એ ભાગનું નામ પૂર્વે મરૂભૂમિ હતું, તેમજ ઘાટ (થરપારકર) દેશનું નામ મરૂથળ હતું.

તેવીજ રીતે હાલમાં મારવાડને નામે ઓળખાતો પ્રદેશ રેતાળ તથા નિર્જળ હોવાને લીધે તેનું ઉક્ત નામ થયું હોય એમ પણ કહેવાય છે. કેટલાકોનું કહેવું છે કે, ગુજરાતમાં સોલંકીઓના રાજ્ય અમલ દરમિયાન ગુજરાત દેશ આખાદ થતાં સમૃદ્ધ બન્યો હતો. એ વખતે શ્રીમાલની વસતી ધીમં ધીમે ગુજરાતમાં આવી વસવા લાગી હતી, અને તેથી સં. ૧૨૦૩ માં શ્રીમાલનગર તદ્દન પડી ભાંગ્યું અને તે ત્યારબાદ લિલ્લમાલ તથા લિલ્લમાલને નામે ઓળખાયું: એવીજ રીતે બારમા તેરમા સતકમાં મારવાડની વસતીનો મોટો ભાગ પણ ગુજરાત, માલવા વગેરે દેશોમાં ચાલી જતાં એ દેશ તદ્દન મૃત:પ્રાય જેવો અર્થાત્ ઓસાડ (ઉજ્જડ) બની રહ્યો અને તેથી આ સમસ્ત દેશનું નામ સ્પષ્ટપણે મરૂભૂમિ-મરૂથરદેશ-માર્યાડ કે મારવાડ થયું.

ઉપરાંત પૂર્વે આ સમસ્ત પ્રદેશ પર મૌર્ય યા મૌર્ય વંશનું રાજ્ય લાંબા કાળ સુધી રહ્યું હતું અને તેથી મૌર્ય કે મઉર ઉપરથી એ નામ પડ્યું હોય; યા પૂર્વે આ પ્રદેશ પર વસતી મેર, માલ, માડ વગેરે જાતીઓના નામ ઉપરથી એ દેશનું નામ મારવાડ પડ્યું હોય એમ પણ લાગે છે. કેટલાકોનું એમ પણ કહેવું છે કે, આ દેશમાં રાજપુતોની મોટી મોટી લડાઈઓ અથવા મારફાડ થતી રહેલ તે ઉપરથી મારવાડ નામ પડ્યું છે.

આદિ ઓસવાલ જ્ઞાતિનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ઓસનગર:

ઓસવાલ જ્ઞાતિનું નામ જે નગરના કે પ્રદેશના નામ પરથી

પડયું છે તે ઓસવાડ પ્રદેશનું મુખ્ય નગર મારવાડમાં જોધપુરની ઉત્તરે પંદર ગાઉ પર આવેલું હતું. હાલ તે ઓસીયાના નામે ઓળખાય છે અને નાનું ગામડું છે. આ ગામ પ્રથમ મોટું નગર હતું અને તે ઉજ્જૈનના મોરી (પરમાર વંશની શાખા) રાજા ભીમના એક પુત્રે (ધણું કરીને પ્રથમ ભોજ) વીક્રમના સાતમા શતકમાં વસાવ્યું હતું. એ નગર ઓસાડ એટલે કે ઉજ્જૈડ પ્રદેશમાં વસ્યું તેથી એનું નામ ઓયસપુર અથવા ઓસનગર પડ્યું હતું, અને કચ્છના રણની સરહદ તથા નગરપારકર નજીકથી નીકળતી લુણી નદીના પશ્ચિમ કાંઠાથી તે ઠંડે બિકાનેર (પ્રાચિન જાંગલ દેશ) સુધીનો પ્રદેશ એ ઓસનગરના તાબા નીચે હતો તથા એ સમસ્ત ઓસાડ અથવા ઉજ્જૈડ પ્રદેશ ઓસવાડ (ઓસ પ્રાંત) ને નામે ઓળખાતો હતો. જસલમેર જે સં. ૧૨૦૬ માં વસ્યું છે એ રાજ્યનો પૂર્વ તરફનો કેટલોક પ્રદેશ ઓસવાડ પ્રાંતમાં ગણાતો હતો. આ પ્રદેશ સં. ૧૫૦૦ સુધી કેટલાક નાના મોટા રાજપુત સરદારોની હકુમત હેઠળ હતા, જેઓમાંના કેટલાક સરદારો જૈન ધર્મનું અવલંબન કરતા હતા અને ઓસવાડ જાતીની સ્થાપના થવા બાદ તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા હતા.

પાછળથી પારકર તથા ઉમરકોટના સોદાઓ તથા જસલમેરના ભટ્ટીઓ તેમજ જોધપુરના રાંઠાડોએ ઓસવાડ પ્રાંતનો પ્રદેશ ધીમે ધીમે લઈ લેતાં એ પ્રાંત પણ ઓસવાડ નામ સાથે ખતમ થયો હતો; પરંતુ માત્ર ઓસીયા ગામ એક પ્રગણા તરીકે રહેવા પામેલ અને જે મુજબ આજથી ત્રણસો વરસ પૂર્વે સુધી ઓસીયા ગામ પ્રગણું કહેવાતું હતું.

પ્રકરણ ૨ જી

પરમાર વંશ અને ચોસનગર

અણહિલપુર-પાટણની ગાદી ઉપર ત્યારે ભિમદેવ સોલંકી (પ્રથમ) હતો, ત્યારે આણુ-ચંદ્રાવતીની ગાદી પર ધનરાજ ઉર્ફે ધંધુક પરમાર હતો. તે ગુજરાતના રાજા ભિમદેવનો સામંત હતો--આજ સમયે માલવા દેશના ધારાનગરમાં ભોજ પરમાર નામે રાજા હતો. આણુનો રાજા ધનરાજ ભિમદેવનો પક્ષ છોડી આ ધારાના રાજા ભોજના પક્ષમાં ગયો. આથી ભિમદેવે વિમલસિંહ (જેને જૈન લોકોએ વિમલશાહ અનાવી દીધેલ છે.) જે સોલંકી શાખાની ખડેલા શાખાનો જૈન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રિય મહાજન હતો, તેને પોતાનો પ્રધાન અધિકારી અર્થાત્ દંડનાયક નીમો સૈન્ય સહિત આણુ પર મોકલ્યો. વિમલસિંહ ત્યાંના રાજા ધંધુકને હરાવી ત્યાં પોતે 'રાણા' પદવી ધારણ કરી, અને ભિમદેવ તરફથી અમલ ચલાવવા ગાળ્યો.

આ વખતે શ્રીમાલ પ્રાંત પણ આણુના પરમારોની સત્તા હેઠળ હતો, અને ધરણીવરાહનો એક પુત્ર નામે આહડ ત્યાંનો રાજકર્તા હતો. વંશાવળી-ધર્મદેવ: એના વંશમાં સિંધુરાજ-સં. ૯૦૦ લગભગમાં : ઉત્પલરાજ યા ઉપેન્દ્ર-જેણે મોરીઓ પાસેથી માલવા જીતી

ત્યા પરમાર વંશની સ્થાપના કરી : આરણ્યરાજ : કૃષ્ણરાજ : ધરણી-વરાહ-સં. ૧૦૪૦ લગભગમાં : આ ધરણીવરાહને મહિપાલ તથા બાહડ નામે પુત્રો થયા. મહિપાલ આબુની ગાદી પર બેઠો અને બાહડને શ્રીમાલ પ્રાંતનું રાજ્ય મળ્યું. (ઉપર્યુક્ત ધંધુક આ મહિપાલનો પુત્ર હતો)—વિમલસિંહે આબુ પછી શ્રીમાલ પર પથ્થ ચઢાઈ કરી અને બાહડને હરાવ્યા. આથી બાહડ સત્યપુર ઉર્ફે સાંચોર તરફ આવ્યો. ત્યાંની અધિષ્ઠાતા સત્યા ઉર્ફે સચિયાય દેવી પ્રસન્ન થઈ અને તેના પ્રતાપે સાંચોરની ઉત્તર તરફનો કેટલોક પ્રદેશ તેને મળ્યો. બાહડે ત્યાં પોતાના નામે બાહડમેર નામે નગર વસાવ્યું; અને સત્યાદેવીને પોતાની કુળદેવી તરિકે સ્થાપી. (આ વખતથી મારવાડના થરપારકર-ગોલવાડ તથા થલીપ્રાંત તરફના પરમારોની સત્યા ઉર્ફે સચિયાય માતા કુળદેવી કહેવાઈ, અને આજે પણ પરમારોની કુળદેવી એજ છે.)

બાહડમેરનું પતન :

વિક્રમની અગીઆરમી શતાબ્દીમાં ગીઝનીનો બાદશાહ મહમદ ગઝનવી હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયો. તે સિંધુ નદી ઉતરી માર્ગમાં ભાંગદેડ અને લુટ કરતા આગળ વધ્યો. મહમદ મુલતાન અને બટનેર થઈ સાંબરને માર્ગે શ્રીમાલનગરમાં આવ્યો. તેણે એ નગર લુટ્યું અને ભાંગ્યું. નગરના લોકો આથી નાસવા લાગ્યા અને કેટલાક લોકો મહારાષ્ટ્ર તથા માલવા આદિ સુરક્ષિત દેશોમાં જતા રહ્યા.

શ્રીમાલનગરને લુટીને મહમદ સોમનાથપટ્ટણ ગયો. ત્યાંથી કરોડોની લુટ કરીને વળતી વખતે તે પાટણ આવ્યો. તેણે તેને લુટ્યું અને ભાંગ્યું. ત્યાંનો રાજા ભિમદેવ સોલંકી બચાવ ન કરી શકવાથી તે કચ્છ (જે તે વખતે ગુજરાતનું સામંત રાજ્ય હતું)માં નાસી ગયો અને કંથકાટ (વાગડ પ્રગણામાં) આશ્રયમાં લીધો. પાટણને લુટીને મહમદે ત્યાં પોતાનો અધિકારી રાખ્યો અને તે પાછો ફર્યો.

વળતી વખતે મહમદ બાહડમેર તરફ આવ્યો અને તેણે બાહડમેર નગર લુંટ્યું. ત્યાંના રાજા બાહડ આથી નાસી જઈને તે રાધનપુર પાસેના ગામ ઝાઝવામાં જઈ રહ્યો. બાહડને સોઢા, સાંખલા અને જોસંગ ઉર્ફે જયસિંહ નામે ત્રણ પુત્રો હતા. તેઓ જુમિની શોધ માટે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

સોઢા સિંધમાં ગયો (સિંધ તે વખતે મારવાડમાં ગણાતું હતું.) જોને ત્યાંના સુમરાજોએ રાત્રિકોટ ગામ આપ્યું. અને ફરી જામ તમાઈચીએ તેને રાત્રિકોટથી ચૌદ ગાઉ દૂરનું ઉમરકોટ ગામ આપ્યું. આ સોઢા નામના પુરુષથી પરમાર વંશની એક સોઢા શાખા થઈ.

બાહડના બીજા પુત્રો સાંખલા અને જયસિંહ મારવાડ તરફ ગયા અને મેડતા આવ્યા. સાંખલાને મેડતાના પહિલારોએ વાઘોરીયા ગામ આપ્યું. આ સાંખલાથી પરમારની સાંખલા શાખા થઈ. (પુનઃ એ શાખામાંથી ફણેચા તથા જાંગલવા શાખાઓ થઈ.) અને જયસિંહને પહિલારોએ મંડોવર તાબાનું જોયસપુર ઉર્ફે ઝોસનગર ગામ આપ્યું.^૧

૧. મંડોવરના પ્રતિહારોન કનોજમાં મહારાજ્ય થતાં મારવાડના પ્રતિહારોના રાજ્યનું પાટનગર મંડોવરને બદલે મેડતા થયું હતું, અને મંડોવર નગર મેડતાના પ્રાંત તરીકે હતો. જ્યાં પુનઃ સંવત ૧૨૦૦ લગભગમાં નાહરરાવ પ્રતિહારે પોતાનો અધિકાર સ્થાપ્યો હતો.

પ્રતિહાર વંશ રઘુવંશી ક્ષત્રિય વંશની શાખા હોવાનું કહેવાય છે. એ વંશ મૂળ પરમાર વંશની શાખા હોય અને પરમાર વંશ રઘુવંશ થા સૂર્યવંશમાંથી નીકળેલો હોય એમ પણ લાગે છે. અને આણુના પરમારોના મૂળ પુરુષ ધર્મદેવે આણુમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું ત્યારબાદ તેના કોઈ પુરિહાર વામના ઉત્તરાધિકારીએ આઠમી શતાબ્દીમાં મંડોવર (જોધપુરથી ત્રણ ગાઉ પર છે.) નું રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હોય અને ત્યાં પોતાના નામથી પહિલાર (પ્રતિહાર પહિલારનું સંસ્કૃત રૂપ છે) વંશની સ્થાપના કરી હોય એમ પણ માની શકાય છે. ઇતિહાસકારો આ પ્રતિહાર વંશની ઉત્પત્તિ તદ્દન જુદીજ

શ્રીમાલ તથા આયુ અને જૈનોનું પ્રભુત્વ.

પાછળ જણાવ્યું તેમ વિમલસિંહે ચંદ્રાવતી તેમજ શ્રીમાલપ્રાંત પરમારોના અધિકારમાંથી લઈ લીધા અને કેટલોક સમય સુધી ત્યાં બીમદેવના વતી પોતે અમલ ચલાવવા લાગ્યો હતો. એ જૈન ધર્માનુયાયી હતો તથા જુદત ખરતર ગચ્છના પ્રમુખ આચાર્ય શ્રી વર્ધમાન સુરિનો શિષ્ય હતો. તેણે એ આચાર્યના ખાસ ઉપદેશથી આયુ પર શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર બંધાવ્યું (આ વિખ્યાત મંદિર વિમલવસહી નામે પ્રસિદ્ધ છે.) અને તેની એ આચાર્યના હસ્તે વીક્રમ સં. ૧૦૮૮માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ સમય દરમિયાન જૈનોને આ તરફ ખૂબ મહત્ત્વ મળવા લાગ્યું અને તેથી પાટણ આદિ ગુજરાતના જુદા જુદા ગામોમાંથી અનેક જૈનો ત્યાં આવી લાગ્યા અને ત્યાંનો વ્યાપાર તથા મૂખ્ય દરબારી હોદ્દા પોતાના હાથમાં લીધા.

આવી રીતે ત્યાં જૈનોજ મૂખ્યત્વે કરતાકારવતા થયા હતા. જૈનોની આ જાહોજલાલી તથા સત્તાએ વખત જતાં શૈવ મતના પ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયાદિ લોકોમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન કર્યો હતો; અને તેથી જે પ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયાદી લોકો જૈન ધર્માનુયાયી નહિ હતા તેઓ-માંથી કેટલાક લોકો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને બીજા દેશો તરફ જવા લાગ્યા.

રીતે બતાવે છે, પરંતુ ખરી રીતે તે પરમાર વંશમાંથી નીકળેલ તેની એક શાખા છે.—લેખક.

પ્રતિહાર વંશની અગીઆરમા શતક સુધી મારવાડના મોટા ભાગ ઉપર સત્તા હતી. આ વંશમાં નવમી શતાબ્દીમાં થયેલા નાગભટ્ટ તથા વત્સરાજ કે જેનું બિરૂદ ‘મહારાજાન ધિરાજ પરમેશ્વર’ હતું તે જલોરનગરમાં સં. ૮૦૦થી ૮૫૦ પર્યંત રાજ કરતો હતો. સં. ૧૧૦૦ લગભગમાં ચદ્રદેવ શહેર કનેજનું રાજ્ય જીતી લીધું. ત્યારબાદ પહિહારોની પડતીની શરૂઆત થઈ હતી. અને ધીમે ધીમે મારવાડની તેમની ભૂમિ પણ અન્ન વંશોના હાથમાં જવા લાગી હતા.

ઓસનગર અને શ્રીમાલના લોકો:

ચંદ્રાવતીના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયાદિ હજારો લોકો માલવા તરફ જતા રહ્યા અને શ્રીમાલ પ્રાંત (પ્રાચિન ગુર્જર દેશ)માંથી અઢાર હજાર કુટુંબો, કે જેમાં પાંચ હજાર બ્રાહ્મણો હતા અને બાકીના ક્ષત્રિયાદિ જાતિના લોકો હતા-તેઓએ એ પ્રાંતનો ત્યાગ કરી સર્વ મારવાડમાં મંડોવર તરફ આવ્યા. આ સંબંધી એક પ્રાચિન સંસ્કૃત કવિત પણ છે:—

‘ તતો મોનમાલાત અષ્ટાદશ કુટુંબ આગત ।

દ્વાદશ જોજન નગરો જાતા ॥ ”

ભાવાર્થ:—આથી શ્રીમાલ પ્રાંતમાંથી અઢાર હજાર કુટુંબો નીકળી ત્યાંથી અડતાલીસ ગાઉ પર આવેલા નગર તરફ જવા લાગ્યા.

શ્રીમાલ પ્રાંતમાંથી આવેલા આ લોકોને ઝોયસપુરના રાજા જયસિંહે પોતાના પ્રદેશમાં વસાવ્યા. ટુંક સમયમાં આહી જુના તેમજ નવા ફેટલાક ગામો વસી ગયા. આવેલા લોકોમાં જેઓ ક્ષત્રિયો હતા તેઓ ઝોયસપુરથી ત્રણ ગાઉ પર ક્ષત્રિયપુરા નામે ગામ વસાવી ત્યાં રહ્યા (હાલ આ ગામ ખેતાર કે ખત્રીપુરાને નામે ઝોળખાય છે.) ને તેમને જયસિંહ સૈન્ય આદિ મૂખ્ય ખાતાઓમાં રાખી લીધા. ત્રણ ગાઉ પર બીજી તરફ બ્રાહ્મણોએ પંડિતપુરા નામે ગામ વસાવીને તેઓ ત્યાં રહ્યા. આ બ્રાહ્મણો શ્રીમાલ પ્રાંતના ભવ્યજકપુર નામે એક ગામમાંથી આવેલા તેથી ભોજક નામે ઝોળખાવા લાગ્યા; છ ગાઉ પર તીવરી ગામ; દસ ગાઉ પર ઘટીયાલા: બાર ગાઉ પર લોહાવટ: ઉપરાંત તાતહર (હાલનું તાંતુવાસ) વગેરે ગામો વસી ગયા. ઉપરાંત ચંદ્રાવતીમાંથી પણ ફેટલાક ક્ષત્રિયો આવ્યા હતા, જેઓ પરમાર કુળના હતા તથા ચંડાવલીઆ નામે ઝોળખાતા

હતા તેઓએ ત્યાં ચંડાવલીયા નામે ગામ વસાવ્યું:^૧ શ્રીમાલ પ્રાંતમાંથી ચાવડા (પરમાર કુળની શાખા) રાજપુતો આવ્યા તેઓમાંના એક પુરૂષે ત્યાં ડેહીયા નામે ગામ વસાવ્યું:^૨ સિવાય રોહણા, વુરવટા વગેરે ખીજ પળુ ધીમે ધીમે અનેક ગામે ત્યાં વસી ગયા.

આ વખતે, જે પ્રદેશમાં ઓચસપુર આવેલ તે ઓસવાડ પ્રદેશમાં પરમાર, ગેહલોત, ચૌહાણ, ચાવડા, સોલંકી, બટ્ટી, ચાદવ, પ્રતિહાર (પડિહાર), ગાલા, મકવાણા, દેયા, ગૌડ ઇત્યાદિ કુળના ક્ષત્રિય સરદારોની ભૂમિઓ (ગામે) આવેલી હતી. એ સરદારો ડાકોરનું પદ ધારણ કરતા હતા.

૧. પાછળથી આનું અપભ્રંશ થઈ ચંડાલીયા નામ થયું, અને ત્યારના ક્ષત્રિયો કે જેઓ પાછળથી ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં આવ્યા હતા તેઓની આ નામ ઉપરથી ચંડાલીયા ઓળખ થઈ છે.

૨. પાછળથી મારવાડી ભાષાના ઉચ્ચાર ભેદથી કે નો કે થઈ ગામનું નામ ઢેહીયા થયું- આ મૂળજ ઓસવાલોમાં આ ગામ ઉપરથી ડેહીયા અને ઢેહીયા એ બંને ઓળખો થઈ છે; જે હાલ પણ તેઓમાં છે. કેટલાક ઢેહીયા શાખાના ઓસવાલો પાછળથી વૈજ્યવ જ્ઞાતિઓમાં જતા તે જ્ઞાતિઓમાં પણ આ ઢેહીયા શાખા થઈ છે. ઢેહીયા શાખા રાજપુત જ્ઞાતિમાં પણ છે-એ કુટુંબના કેટલાક લોકો ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં ન બન્યા અને રાજપુતની જ્ઞાતિ-ઓનું રહેલ.

પ્રકરણ ૩ જી

ઓસનગરમાં જૈન ધર્મનો ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના

આ સમય સુધી ઓસનગર તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં જૈન ધર્મનો ખાસ પ્રચાર ન હતો. રાજા તથા બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિયાદિ સર્વ લોકો મોટે ભાગે શૈવમતાનુયાયી તેમજ ખ્રીસ્ત નાસ્તિક યા વામ માર્ગના (કુળાપથી) મતના તથા દેવી ઉપાસક (ચામુડા, મહામાયા, જોગમાયા, ઓસિયા ઇ. દેવીઓને માનનારા) હતા ને તેઓ મધમાંસાદિ દુષ્ટ બદ્ધિઓમાં સપડાયલા હતા.

આ સમયમાં ઔધ ધર્મનો ભારત દેશમાંથી અંત આવ્યો હતો, છતાં તેની અસર ખીજી રીતે પણ ચાલુ રહી હતી. એ બૌદ્ધ ધર્મની એક મહાયાન શાખા, જે બ્રહ્માચારને પંથે વળી ચૂકી હતી

૧. વામમાર્ગમાંથી શાકત અર્થાત માતાપત્ર, ભૈરવી ચક્ર, કાંચળીઆ પંથ, પચમકાર, વગેરે કેટલીક શાખાઓ નીકળી છે. આ પંથોમાં જાતિ પાં-તિના અને ગમ્ય અગમ્યના કોઈ ભેદભાવ નથી. તેઓમાં કપાલી, રાખોડી (ભસ્મ લગાવનાર), વેંગી, નાથ, કૌતિક અને બ્રાહ્મ એ ફિરકા છે. આ મતના લોકો સ્વર્ગ-નરક-જીવ-પુણ્ય અને પાપ વગેરે કંઈ પણ માનતા નથી; પરંતુ ચાતુર્ભૌતિક શરીર માને છે. આ મતના લોકો મધમાસનું સેવન કરે છે અને કામ સેવન તથા મોજ વિવસ સિવાય બીજો કોઈ ધર્મ માનતા નથી.

ઓસનગરમાં જૈન ધર્મના ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૮૩

અને જેણે બૌદ્ધ ધર્મને એ કારણથી આ દેશમાંથી રૂપસદ અપાવી હતી, તેણે વામભાર્ગને જન્મ આપ્યો હતો. આ વામભાર્ગે લોકોનું નૈતિક જીવન તદ્દન બગાડી નાખ્યું હતું.

અધર્મના અખાડા ચલાવતા તેમજ મધમાંસ તથા વ્યભિચારનો પ્રચાર કરતા આ પંથે તો ઇશ્વરનો તથા સભ્યતાનો પણ ખૂલ્લો વિરોધ કર્યો હતો, અને પોતાના એ મતના મૂળ ઉંડા રોપ્યા હતા. આ જંગલી મત ગુપ્ત રીતે ચાલતો હોવા છતાં લાખો લોકો તેના અનુયાયી હતા. આ પંથનો આ સમય દરમિયાન ઉત્તર હિન્દ, મારવાડ તથા સિંધમાં ખૂબ પ્રચાર હતો. આ વામભાર્ગમાં ખાસ કરીને શુદ્રો મોટી સંખ્યામાં સપડાયલા હતા—સિવાય ક્ષત્રિયોનો પણ કેટલોક ભાગ એ પંથની અસરમાંથી બાકાત રહી શક્યો ન હતો.

આવીજ રીતે આ વામભાર્ગનો ઓસનગર તથા તેની આસપાસના પ્રદેશમાં પણ કેટલોક પ્રચાર હતો અને ત્યાંના ક્ષત્રિયાદિક લોકોનો કેટલોક ભાગ એ પંથમાં સપડાયેલો હતો, અને જેથી ઉક્ત લોકોમાં મધ-માંસ તથા વ્યભિચારાદિ દુષ્ટ બદ્ધિઓએ પ્રવેશ કર્યો હતો: અર્થાત્ મિથ્યાત્વી મતોએ ત્યાંના ભોળા તથા અજ્ઞાન લોકોને પોતાના જડવાદી મતોમાં સપડાવ્યા હતા.

શ્રી જિનદત્તસુરિજી ૧

અનેક લખિંધસંયુત, સકલગુણાગાર, વિધામંત્રાદિ ચમત્કાર

૧. શ્રી જિનદત્તસુરિજી વીક્રમની ખારમી શતાબ્દીમાં ખરતર ગચ્છમાં થયા છે. તેઓ યુગપ્રધાન આચાર્ય હતા—જેઓ બડા દાદાજીના નામે જૈન સંઘમાં પ્રસિદ્ધ છે. એઓનું જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૧૩૨ માં: દિક્ષા ૧૧૪૧ માં: આચાર્યપદ ૧૧૬૯ માં અને દેવલોક સં. ૧૨૧૧ના અસાઠ સુદી ૧૧ના દિને અજમેર નગરમાં પામ્યા.

શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે વિક્રમ સંવત ૧૧૭૦થી લઈને વીક્રમ સંવત ૧૧૯૦ સુધીમાં ૧,૩૦,૦૦૦ (એક લાખ ત્રીસ હજાર) ક્ષત્રિય સંખ્યુતોને પ્રતિ-

ભંડાર, શાન્ત દાન્ત, પૂર્ણ જીતેન્દ્રિય તથા આચાર્યના સમસ્ત સદ્ગુણોથી અલકૃત એવા યુગપ્રધાન ક્ષત્રા (ખરતર) ગચ્છીય આચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજ કેટલાક શિષ્યો સાથે વિહાર કરતા એકદા આજી પ્રદેશમાં આવેલા અચલગઢમાં પધાર્યા. ત્યાં તેમને જ્ઞાનથી જળાયું કે, મરૂધર (મારવાડ) દેશમાં દયામુલ સત્યધર્મના પ્રચારની ખાસ આવશ્યકતા છે: આથી તેઓ એક શિષ્યને સાથે રાખી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા ઓસનગરમાં આવી લાગ્યા; અને નગરની બહાર લુણી નદીના કિનારે આવેલ લુણાદ્રી નામે ટેકરી પરના એક દેવાલયમાં ઉતર્યા.

આ સમયે ઓસનગરમાં ઉવડ ઉર્ફે ઉત્પલદેવ પરમાર (ખીન્ને) રાજ્ય કરતો હતો. તે શૈવોપાસક હતો. સુરિજીનો શિષ્ય નામે વીરધવલ આહાર લેવા માટે રોજ ઓસનગરમાં ગોચરીએ જતો હતો; પરંતુ જૈન મુનિઓને લેવા યોગ્ય શુદ્ધ આહાર તેને કાઠ પળુ બોધ્યા હતા. એના પ્રમાણરૂપ અનેક પ્રાચિન લેખો છે: જોઆમાનું એક નિમ્ન લિખિત પણ છે.

“ બડ બડે ગામે, ઠામ ઠામે ભુપતિ પ્રતિબોધીયા;
 દૈક લખ્ખી ઉપર સહસ તીસા, કલુમે શ્રાવક કીયા;
 પરચાં દેખાડયા, રોગ જાડયા લોક પાયલ સંત એ;
 જિણુદત્તસુરિ સૂરીસ સદ્ગુર સેવતાં સુખ સંતએ.”

કનોજમાં રાઠોડ રાજાએ યુગપ્રધાન જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજને કહ્યું હતું કે, “ રાઠોડો આજથી લઈને જૈન ધર્મ નહિ પાળનારા પણ ક્ષત્રા (ખરતર) ગચ્છવાળાઓને પોતાના ગુરૂ માનશે.” એ રાઠોડ રાજા ઉપર આ મહારાજે ઉપકાર કર્યો હતો એ સમયનાં ઘણાં પ્રાચિન દુહા છે, જેમાંનો આ એક પ્રસિદ્ધ દુહો કે જેને પ્રાયઃ ઘણાં લોકો જાણે પણ છે તે આ છે:—

દુહો—“ ગુરૂ ખરતર પ્રોહિત સેવડ, રોહિડિયો ખારદ્દ;
 ધરકો મંજત દે દડો, રાઠોડાં કુલ ભદ્દ.” (૧)

ઓસનગરમાં જૈન ધર્મના ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૮૫

જગ્યાએથી મળતો ન હતો. કારણ કે, એ નગરનો રાજા તથા લોકો શૈવમતાનુયાયી તથા ખ્રીસ્ત વામમાર્ગી હતા, જેથી જૈન ધર્માનુયાયી સાધુ આદિને આહારાદિ આપવાની વિધિને એ લોકો જાણતા ન હતા. આમ આહાર ન મલવાથી આ મુનિઓએ માસક્ષમણુ તપ આદરી દીધું; અને તપશ્ચર્યા પુરી થઈ ત્યારે તેઓએ ત્યાંથી વિહાર કરી જવાની તૈયારી કરી.

“આવા ઉત્તમ આચારવાળા એક ત્યાગી મુનિ મહાત્મા નગરની આટલી વસતીમાંથી એક મહિનાના લુપ્તિયા વિદાય થાય છે.” એવી વાત એ નગરના એક ઉદાર મનવાળા પુરુષે સાંભળી—અને ‘આમ થાય એ યોગ્ય ન કહેવાય’ એમ વીચારી તે આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યો અને નમન આદિ શિષ્ટાચાર કરી તેમને કહ્યું કે, “હે મહારાજ! કંઈ ચમત્કાર હોય તો બતાવો.”

પેલા પુરુષનું ઉપયુક્ત વચન સાંભળી ગુરુજીએ કહ્યું કે, “હે મહાશય ! કારણ વગર મુનિજન લબ્ધિનો ઉપયોગ નથી કરતા.” આથી પ્રસ્તુત પુરુષે પુનઃ આચાર્યશ્રીને કહ્યું કે, “હે મહારાજ ! ધર્મના કાર્ય માટે મુનિજન તેમ કરી શકે છે—એમાં કંઈ પણ દોષ નથી; અને આપ પણ તે જાણો છો. છતાં પણ જો આપ અહીં લબ્ધિને ફેરશે તો અવશ્ય બધાને લાભ થશે: કારણ કે અહીંના લોકો દેવ દેવીઓની શુદ્ધ ભક્તિને બદલે નીતિવિહિન દુષ્ટ બદીઓ તથા હિંસાધર્મની વિધિઓમાં ફસેલા છે. જેઓમાંથી તેઓ મુક્ત થશે અને સમ્યક્તા, સદાચાર તથા સત્ય ધર્મને ગ્રહણ કરી પોતાનો પરમ અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય અવતાર સફળ કરશે.

ઉક્ત પુરુષનું આ વચન સાંભળી સુરિજી મહારાજે તે પર વિચાર કર્યો તો તેમને તેનું ઉક્ત કથન સત્ય લાગ્યું. આથી લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવો ઉચિત માની તેમણે પેલા પુરુષ પાસેથી ફરી એક પુણી મંગાવી. તરતજ એ પુણીનો એક માયાવી પુણીયો

સર્પ (સાંપ) બની ગયો. એ સર્પે દરબારમાં જઈ બરી સભામાં બેઠેલ રાજા ઉપલદેવ પરમારના કુંવર મહિપાલને ડંસી લીધો.^૧ આથી નાગ દેવતાના પ્રાણહારક વિષનો શરીરમાં પ્રભાવ થતાં જ યુવરાજ મુર્છિત થઈને ધરાશાયી થઈ ગયો.

સર્પના વિષના નિવારણ માટે રાજાએ મંત્ર-જંત્ર-તંત્ર તથા ઔષધ આદિક અનેક ઉપચારો કરાવ્યા; પરંતુ એ સર્વ ઉપચારોનું કાંઈપણ ઇજ પરિણામ ન થયું અને યુવરાજ સર્પના વિષની આધારી મુક્ત ન થઈ શક્યો એટલે આથી અંતઃપુરમાં તથા સમસ્ત નગરમાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો, અને પોતાના એક માત્ર ઉત્તરાધિકારી તથા વંશરક્ષક પુત્રને આવી રીતે અચાનક મૃત્યુના મુખમાં પડેલો જોઈને રાજાના શોકનો પરમાવધિ થઈ ગયો. બીજા પણ અનેક ઉપચારો કરવામાં આવ્યા; પરંતુ પરિણામ શુન્યમાં જ આવ્યું. અંતે રાજા આદિક પરિવારિક (કુટુંબી)જનો તથા રાજબક્ત નાગરિકો નિરૂપાય તથા નિરાશ થઈ ગયા, અને તેઓ યુવરાજને મરી ગયેલો માનીને તેના મૃતદેહને યથાવિધિ અગ્નિસંસ્કાર માટે સ્મશાનભૂમિમાં લઈ જવા રવાના થયા.

૧. આ ઘટના માટે (૧) 'મહાજન વશ મુક્તાવલી' માં ચતિ મ્ત્રી રામલાલજી લખે છે કે, રત્નપ્રભસુરિ એક શિષ્યની સાથે આવ્યા. બિદ્યા ન મલવાથી શુદ્ધસ્થાની ઔષધી હરી બિદ્યા લાવતા હતા. અને (૨) સેવક લોકો કહે છે કે, એ મુનિઓને બિદ્યા ન મળવાથી અમારા પૂર્વજો (વડવાઓ)એ બિદ્યા આપી હતી. (૩) ભાટ-ભોજકો કહે છે કે: તેમને બિદ્યા ન મળવાથી આચાર્યશ્રીને શિષ્ય જંગલમાંથી લાકડાં કાપી, ભારાં બનાવી, બળરમાં વેચી તેનું અનાજ લાવી રાટી બનાવી ખાતો. એવી રીતે કરવાથી એ શિષ્યના માથાના બાલ પણ ઉખડી ગયા. એકદા સુરિજીએ શિષ્યના માથા પર હાથ ફેરવ્યો તો બાલ નહીં જતા. ત્યારે તેમણે પુછવાથી પેલા શિષ્યે બધી હકીકત સંભળાવી. જેથી સુરિજીએ એક રૂનો માથાની સાપ બનાવી રાજાના પુત્રને ડંસાવ્યા. પછી પોતે તેનું વિષ (ઝેર) ઉતારી નગરના રાજપુત લોકોને જૈની બનાવ્યા.

ઓસનગરમાં જૈન ધર્મનો ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૮૭

જ્યારે તેઓ કુંવરની લાશને લઈને નગરના દ્વાર નજીક આવી લાગ્યા ત્યારે પ્રસ્તુત મુનિનો શિષ્ય વીરધવલ ત્યાં આવીને કહેવા લાગ્યો કે: “તમે આ જીવિત બાળકને આમ શા માટે લઈ જાઓ છો?”-વગેરે કેટલીક વાતચીત બાદ તેણે કહ્યું કે, “અમારા ગુરૂદેવ મહા પ્રભાવશાળી તથા ચમત્કારી છે.....જો તમે તેમની આજ્ઞા અનુસાર વર્તવાની હા પાડતા હો અને વચન આપો તો અમારા ગુરૂદેવ આ મૃત યુવરાજને નવિન જીવન સમર્પીને પુનરપિ સજીવન કરી બતાવવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ધરાવે છે.”

આ આશાદાયક શબ્દો સાંભળીને સર્વ જનોએ એકવાક્યતાથી કહ્યું કે: “જો આપના ગુરૂદેવ અમારા યુવરાજશ્રીને સજીવન કરી બતાવશે, તો અમે તેમની સર્વ આજ્ઞાઓને તત્કાળ શિરોધાર્ય કરી લઈશું.”

રાજાએ પોતે પણ ગુરૂદેવની આજ્ઞા અનુસાર વર્તવાનું વચન આપી દીધું. કારણ કે વિપત્તિગ્રસ્ત મનુષ્યો વિપત્તિના નિવારણ તથા ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિ માટે સર્વ પ્રકારની શતોત્તે કાષ્ઠપણ્ય પ્રકારના વિશેષ વિચાર તથા વિરોધ વિના સ્વીકારી લે છે, એ આ વિશ્વનો બહુધા પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો અબાધ્ય નિયમ છે, અને એ રાજા તથા તેના રાજપુત નાગરિક લોકો એ નિયમના અપવાદરૂપ તો હતા જ નહિ એટલે તેમણે પ્રસ્તુત સુરિશિષ્યની એ સરતને તત્કાળ સ્વીકારી લીધી. અસ્તુ.

અંતે શિષ્યની સૂચના અનુસાર રાજા તથા તેના નાગરિક આદિ સર્વ લોકો યુવરાજના શયને ગુરૂજી પાસે લઈ આવ્યા. આથી રાજા આદિ આવેલા સર્વ લોકોને સંબોધીને ગંભીરતાથી સુરિજીએ કહ્યું કે:—

“જો તમે પોતાના કુટુંબો સહિત તમારા મિત્રા ધર્મને સર્વથા ત્યજી દઈને સર્વજ્ઞના દર્શાવેલા દયામૂલક તથા અહિંસાપ્રધાન

ધર્મને અંગિકાર કરી લેવાની હા પાડતા હો, તો હું આ યુવરાજને ક્ષણભાતમાં જ જીવિત કરી દેવાને તૈયાર છું.”

રાજા આદિક સર્વ લોકોએ સુરિજીના ઉક્ત કથનને હર્ષપૂર્વક સ્વીકારી લીધું. આ વખતે કેટલાક ક્ષત્રિયોએ ઉક્ત કથન મૂળ્ય પોતાનો ધર્મ ત્યાગવા આનાકાની કરી; પરંતુ આપી દીધેલા વચનને લીધે તથા રાજાના આગ્રહને લીધે અંતે તેઓએ એ વાતનો સ્વિકાર કરી લીધો. બસ પછી શું વાર હતી—સુરિજીએ તરત જ ઉક્ત માયાવી સાપને બોલાવી લીધો. સર્પે આવીને સુરિજીની આજ્ઞા અનુસાર યુવરાજના શરીરમાંથી વિષને ચૂસી લીધું અને પશ્ચાત્ તે તરત જ ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો.

શરીરમાં પ્રવેશેલા વિષનો લોપ થતાં યુવરાજ જાણે નિંદ્રામાંથી જાગૃત થયો હોય તેવી રીતે આળસ મરડીને બેઠો થઈ ગયો, અને પોતાની આસપાસ આરે તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીને આશ્ચર્યદર્શક ભાવથી કહેવા લાગ્યો કે, “તમે મને આ અરણ્યમાં શા માટે લઈ આવ્યા છો?”

સજીવન થયેલા યુવરાજના આ પ્રશ્નને સાંભળીને રાજા તથા અન્ય સર્વ લોકોના નેત્રોમાંથી સ્વાભાવિક જ પ્રેમાશ્રુની ધારા વહી નીકળી, અને તેમના હૃદયોમાં હર્ષ તથા આનંદના તરંગો ઉદ્ભવવા લાગ્યા.

રાજા ઉપલદેવ પરમારે સુરિજીને આથી મહા ચમત્કારિક મહાત્મા જાણીને આનંદ તથા વિસ્મયપૂર્વક પોતાના રાજમુકુટને મસ્તક પરથી ઉતારીને તેમના અરણ્યોમાં રાખી દીધો, અને પ્રાર્થના રૂપમાં કહેવા માંડ્યું કે:

“હે ગુરુદેવ ! આ સમસ્ત રાજ્ય, કોઠાર, ભંડાર તથા મારા પોતાના પ્રાણોને પણ મેં આપ શ્રીમાનના અરણ્યોમાં સમર્પી દીધેલાં

આસનગરમાં જૈન ધર્મના ઉદ્યોત-એક ચક્રકારિ ઘટના ૮૯

હોવાથી એ સર્વ વસ્તુઓ હવે આપ શ્રીમાનની જ છે-અર્થાત્ મારા આ રાજ્યને સ્વીકારી લઈને જો આપ મને ઋણમુક્ત કરી દેવાની ઉદારતા દર્શાવશો, તો આપ શ્રીમાનનો મારા પર મહદ ઉપકાર થશે ! ”

રાજની એ પ્રાર્થનાને શાંતિપૂર્વક સાંભળી લઈને નિઃશ્વહ સુરિજી ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યા કે:—

“ હે નરેન્દ્ર ! જ્યારે મેં મારા પિતાના રાજ્યનો પણ પરિત્યાગ કરી દીધો છે, તો હવે આ નરક આદિક અનેકવિધ દુઃખદાયક નવીન રાજ્યને હું સ્વીકારું એ ઘટના કદાપિ શક્ય તથા સંભવનીય હોઈ શકે ખરી કે ! અર્થાત્ તારા રાજ્ય આદિકની અમોને લેશમાત્ર પણ આવશ્યકતા નથી અને હોઈ શકે પણ નહિ-અમારો હવે જો કોઈ પણ વસ્તુ સાથે સંબંધ હોય તો તે કેવળ શ્રી વીતરાગ ભગવાનના કથેલા ધર્મ સાથે જ છે: સારાંશ કે, તું એક પરમ શ્રદ્ધાળુ પુરૂષ હોવાથી તને મારો માત્ર એટલો જ આદેશ છે કે તું શ્રી વીતરાગ ભગવાનના કથેલા સમ્યક્ત્વયુક્ત દયામૂલક ધર્મના સિદ્ધાંતોને સાંભળી તથા જાણી લે અને તે સિદ્ધાંતોને તેમની પરિક્ષા કરીને સ્વીકારી લે, કે જોથી આ ભવ તથા પરભવમાં તારું કલ્યાણ થાય અને તારા વંશજો પણ સદાને માટે અખંડ સૌખ્યને ભોગવતા રહે: મતલબ કહ્યું છે કે:—

**બુદ્ધે: ફલં તત્ત્વવિચારણં ચ, દેહસ્ય સારો વ્રતધારણં ચ ।
અર્થસ્ય સાર: કિલ પાત્રદાનં, વાચ: ફલં પ્રીતિકરં નરાણામ્ ॥**

અર્થાત્—શુદ્ધિને પામવાનું ફળ-તત્ત્વોનું વિચાર કરવું એ છે; મનુષ્ય શરીરને પામવાનું સાર (ફળ) વ્રતનું ધારણ કરવું એ છે; ધનને પ્રાપ્ત કરવાનું સાર સુપાત્રોને દાન દેવું એ છે; તથા વચન (વાચ) ને પામવાનું ફળ બધાથી પ્રીતી કરવી એ છે.”

સુરિજીએ ત્યારપાદ રાજને જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો કહી સમ-

નવ્યા. અને કહ્યું કે: “શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞે એ ધર્મના બે ભેદ કહ્યા છે—સાધુ ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મ. એમાંથી સાધુ-ધર્મ એને કહે છે કે, સંસારનો ત્યાગી સાધુ પોતાના સર્વ વિરતિરૂપ પંચ-- મહાવ્રતરૂપી કર્તવ્યોનું સંપૂર્ણ પાલન કરે.

“ખીજે ભેદ શ્રાવક ધર્મ એટલે કે ગૃહસ્થ ધર્મ છે. આ ધર્મનું પાલન કરનાર ગૃહસ્થ કોઈકે તો સમ્યક્ત્વી હોય છે; જેઓ નવ તત્વો પર યાચાતથ્ય રૂપથી શ્રદ્ધા રાખે છે; પાપને પાપ સમજે છે; પુણ્યને પુણ્ય સમજે છે; અને કુગુરૂ, કુદેવ તથા કુધર્મને નથી માનતા; પરંતુ સુગુરૂ, સુદેવ તથા સુધર્મને માને છે—અર્થાત્ અદાર પ્રકારના દુષણોથી રહિત શ્રી વીતરાગદેવને દેવ માને છે અને ઉપર મૂળખના લક્ષણોથી યુક્ત ગુરૂઓને પોતાના ગુરૂ માને છે, તથા સર્વજ્ઞના કથેલા દયામૂલ ધર્મને માને છે. આ સમ્યક્ત્વી શ્રાવકના લક્ષણ છે. આ પહેલા દર્મના શ્રાવક છે.

“ખીજ પ્રકારના શ્રાવક એ છે કે, જેઓ સમ્યક્ત્વયુક્ત પાર વ્રતોનું પાલન કરે છે. એ પાર વ્રતો આ છે: સ્થુળ પ્રાણાતિપાત, સ્થુળમૃષાવાદ, સ્થુલ અદત્તાદાન, સ્થુલ મૈથુન, સ્થુલ પરિગ્રહ, દ્વિશા પરિમાણ, ભોગોપભોગ વ્રત, અનર્થદંડ વ્રત, સામાયિક વ્રત, દેશાવકાશી વ્રત, પૌષ્ઠોપવાસ વ્રત તથા અતિથિ સંવિભાગ વ્રત.

“હે રાજેન્દ્ર ! આ પાર વ્રતોનું સારાંશ સંક્ષેપમાં આપને સંભળાવું છું. ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. ઉપરોક્ત સાધુઓને માટે તો વીસ વીસવા દયા છે: અર્થાત્ ઉક્ત સાધુજન વીસ વીસવા (સંપૂર્ણ) દયાનું પાલન કરે છે; પરંતુ ગૃહસ્થથી તો કેવળ સવા વીસવા જ દયાનું પાલન કરવું બની શકે છે, જુઓ—

ગાથા—જીવા સુદુમા શૂલા, સંકપ્પા મારંભા દુવિહા ।

સવરાહ નિરવરાહ. સાવિક્ષા ચેવ નિરવિક્ષા ॥ (૧)

અર્થ:—જગતમાં બે પ્રકારના જીવ છે—એક સ્થાવર અને

ઝોસનગરમાં જૈન ધર્મના ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૯૧

ખીજા ત્રસ. ઝોમાંથી સ્થાવરોના પુનઃ એ ભેદ છે-સુદ્ધ અને વાદર. ઝોમાંથી જે સુદ્ધ જીવ છે એની તો હિંસા થતી જ નથી: કારણ કે અતિ સુદ્ધ જીવોના શરીરમાં બાહ્ય (બાહ્ય) શસ્ત્ર આદિના ધા નથી લાગતા, કેમકે શસ્ત્રોની ધારથી પણ એ જીવો સુદ્ધ હોય છે, એથી શસ્ત્રોની ધારની ઝોમના પર અસર નથી થતી. પરંતુ અહિં સુદ્ધ શબ્દ, સ્થાવર જીવ-ગૃથી, પાણી, અગ્નિ, પવન અને વનસ્પતિરૂપ જે વાદર પાંચ સ્થાવર છે એનું વાચક છે. ખીજા સ્થુળ જીવ છે, જે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય તથા પચેન્દ્રિય માનવામાં આવે છે. આ એ ભેદોમાં સર્વ જીવ આવી જાય છે.

“ સાધુજન એ સર્વ જીવોની ત્રિકરણ શુદ્ધિથી (મન-વચન અને કાયાની શુદ્ધિથી) રક્ષા કરે છે, એ માટે સાધુને માટે વીસ વીસ્વા દયા છે; પરંતુ ગૃહસ્થ (શ્રાવક)થી પાંચ સ્થાવરની દયા નથી પાળી શકાતી-કેમકે સચિત (સચેત) બાહ્ય આદિના કરવાથી એનાથી અવશ્ય હિંસા થઈ જાય છે. એ માટે એની દશ વીસ્વા દયા તો એનાથી દૂર થઈ જાય છે : હવે રહી દશ વીસ્વા અર્થાત્ એક ત્રસ જીવોની દયા રહી. જે ઉક્ત ત્રસ જીવોમાં પણ એ ભેદ હોય છે-સંકલ્પસંહનન (ધરિદ્રાથી મારવું) અને આરંભ સંહનન (કાર્ય દ્વારા મારવું). ઝોમાંથી શ્રાવકોને માટે આરંભ હિંસાનો ત્યાગ નથી; કિંતુ સંકલ્પહિંસાનો ત્યાગ છે-હા એ ઉચિત છે કે, આરંભહિંસામાં એને માટે પણ યત્ન અવશ્ય છે; પરંતુ ત્યાગ નથી. કારણ કે આરંભહિંસા તો ગૃહસ્થ (શ્રાવક)થી થયા વીના નથી રહેતી-જેથી એ શેષ (બાકીની) દશ વીસ્વા દયામાંથી પાંચ વીસ્વા દયા આરંભહિંસાના કારણથી જતી રહી-હવે શેષ પાંચ વીસ્વા દયા રહી: અર્થાત્ સંકલ્પની દ્વારા ત્રસ જીવની હિંસાનો ત્યાગ રહ્યો. હવે એમાં પણ એ ભેદ હોય છે-સાપરાધસંહનન અને નિરપરાધસંહનન. ઝોમાંથી નિરપરાધસંહનન ગૃહસ્થને નહિ કરવું જોઈએ અર્થાત્ જે નિરપરાધી જીવ છે, એને નહિ મારવું જોઈએ. શેષ સાપરાધસંહનનમાં એને યતના (સંભાળ) રાખવાનો અધિકાર છે

અર્થાત્ અપરાધી જીવોને મારવામાં યત્ન માત્ર છે: જેથી સિદ્ધ થાય છે કે, અપરાધી જીવોની દયા શ્રાવક (ગૃહસ્થ)થી સદા અને સર્વથી નથી પાળી શકાતી. કારણ કે, જ્યારે ચોર ઘરમાં ધુસી આવીને તથા ચોરી કરીને વસ્તુઓને લઈ જતો હોય એ સમયે એને માર્યા -કુટ્યા વીના કેવી રીતે કામ ચાલી શકે છે? -તેવી જ રીતે કોઈ પુરુષ જ્યારે પોતાની સ્ત્રી સાથે અનાચાર કરતો હોય ત્યારે એને જોઈને સજ્જ આપ્યા વીના કેવી રીતે કામ ચાલી શકે છે? કારણ કે આવા વખતે તેને સજ્જ નહિં કરવાથી તે બેકામ બની જઈતેવા વધુ અનાચાર કૃત્યો કરે છે અને તેથી એવા દુષ્ટ કૃત્યોના પ્રચારમાં સહકાર આપ્યો કહેવાતાં ઉક્ત દુષ્ટજનોને સજ્જ નહિ કરનાર ગૃહસ્થ પોતે પણ દોષિત ઠરે છે. ઉપરાંત જ્યારે કોઈ શ્રાવક (ગૃહસ્થ) રાજા હોય કે રાજાનો મંત્રી હોય અને જ્યારે એ (મંત્રીત્વ દશામાં રાજાના આદેશથી પણ) યુદ્ધ કરવાને જાય ત્યારે આદેશ શ્રાવક પ્રથમ શસ્ત્રને ન પણ ચલાવે; પરંતુ જ્યારે શત્રુ એના પર શસ્ત્રને ચલાવે અથવા મારવાને માટે આવે એ વખતે એ શ્રાવકને પણ શત્રુને મારવો જ પડે છે.^૧ એજ મુજબ જ્યારે કોઈ સિંહાદિ હિંસક પ્રાણી શ્રાવકને

૧. શ્રાવક ધર્મના પહેલા વ્રત 'પ્રાણાતિપાત' વ્રતના અર્થને નહિ જાણનારા એ વ્રતથી અજ્ઞાન એવા કેટલાક ભોળા શ્રાવકો માની બેસે છે કે, શ્રાવકને કદિ યુદ્ધ નહિ કરવું જોઈએ; પરંતુ એમનું એ કથન બિદકુલ બેસમજનું છે. આ વિષયનું પ્રતિપાદન જૈન યતિ શ્રી શ્રીપાલચંદ્રજીએ પોતાના લખેલા 'શ્રી જૈન સંપ્રદાય શિક્ષા' નામના ગ્રંથમાં સારી રીતે કર્યું છે. જેમાં વધુમાં તેઓ કહે છે કે: "જૈન શાસ્ત્રમાં પણ ઘણાં સ્થળે શ્રાવકો માટે યુદ્ધ કરવું લખ્યું છે જુઓ! શ્રી નિરાવલિકા સુત તથા શ્રી ભગવતી સુત: એમાં કહ્યું છે કે, વરજાંગ નટ નામે ખાર વ્રતધારી જૈન ક્ષત્રિયે છકૂના પાર-ણાના સમયે લઠાઈની નોખતને સાંભળીને અક્રમ પચખાણુ કરી સ્વદેશ સેવાને માટે યુદ્ધમાં જઈ સંપર્ણ વીરતાથી પોતાનું પરાક્રમ બતાવ્યું. અંતે એક તીર છાતીમાં લાગવાથી પોતાના મૃત્યુને સમિપ આવેલ જાણી સચારો કર્યો. (આ વર્ણન, ઉપર કહેલ બંને સુત્રોમાં મોજુદ છે) જુઓ! ઉક્ત જૈન

ઝોસનગરમાં જૈન ધર્મના ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૯૩

મારવાને આવે છે ત્યારે એને પણ મારવો જ પડે છે. આવી દશામાં સંકટપથી પણ હિંસાનો ત્યાગ નથી થઈ શકતો; જેથી ઉક્ત શેષ પાંચ વીરવા દયામાંથી પણ અર્ધી જતી રહી-હવે માત્ર અઢી વીરવા જ દયા રહી ગઈ અર્થાત્ કેવળ એ નિયમ રહ્યો કે, જે નિરપરાધી ત્રસ માત્ર જીવ દ્રષ્ટિગોચર થાય એને ન મારું. હવે એમાં પણ બે ભેદ હોય છે-સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ. એમાંથી પણ સાપેક્ષ નિરપરાધી જીવની દયા શ્રાવકથી નથી પાળી શકાતી: કેમકે, જ્યારે શ્રાવક ઘોડા બળદની રથ-ગાડી ઉપર સ્વારી કરે છે, ત્યારે એ ઘોડા આદિને હાંકતી વખતે એને ચાલુક આદિ મારવી પડે છે. જો કે ઉક્ત ઘોડા કે બળદ આદિએ એનો

ક્ષત્રિયે પોતાનું સાંસારિક કર્તવ્ય પણ પુરું કર્યું અને ધાર્મિક કર્તવ્યને પણ પુરું કર્યું. એના વિષયમાં પુનઃ સુત્રકાર સાક્ષી આપે છે કે, એ ઉક્ત બ્યવહારથી દેવલોકમાં ગયો. આ સિવાય ઉક્ત સુત્રોમાં એ પણ વર્ણન છે કે, શ્રી મહાવીર સ્વામીનો ભક્ત અને બાર વ્રતધારી શ્રાવક ઘેડા રાત્રએકો છુક સભની સાથે બાર યુદ્ધો કર્યા, અને એમાંના એકજ યુદ્ધમાં ૧,૮૦,૦૦૦૦૦ (એક કરોડ એ સી લાખ) માણસો મૃત્યુ પામ્યા. આ પ્રમાણે અનેક પ્રમાણ આ વિષય સંબંધમાં બતાવી શકાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, સ્વદેશ-રક્ષાને માટે યુદ્ધ કરવામાં જૈનશાસ્ત્રમાં કોઈ નિષેધ નથી. વિચાર કરવાથી એ વાત સારી રીતે સમજ શકાય છે કે, સ્વદેશ રક્ષાને માટે લડનાર વ્રતધારી શ્રાવક હિંસા કરવાના હેતુથી નથી લડતો; પરંતુ હિંસકોને દૂર રાખવાને માટે અર્થાત્ હિંસક વૃત્તિને નાશ કરવાને માટે લડે છે. તથા અપરાધીને સજા આપવાને માટે લડે છે: આ માટે શ્રાવકને પહેલા (પ્રાણતિપાત) વ્રત એને એ વિષયમાં નથી રોકી શકતો. (જુઓ બાર વ્રતોમાંના પહેલા વ્રતનો આગાર). પાઠકગણ ! અમારા આ કથનથી એમ નહિ સમજ લેતાં કે, શ્રાવકને યુદ્ધમાં જવામાં કોઈ દોષ નથી; પરંતુ અમારા કથનનું પ્રયોજન એજ છે કે, કારણ-વિશેષથી તથા ધર્મને અનુકૂળ યુદ્ધમાં જવાથી શ્રાવકના પહેલા વ્રતનો ભંગ નથી થતો. આ વિષયમાં જૈનાગમમાં પણ અનેક પ્રમાણો છે, જેનું કેટલુંક વર્ણન ઉપર કરવામાજ આગ્યું છે. ગ્રંથના વધી જવાના કાયથી અહીં આ વિષયમાં વિશેષ સખવા આહતો નથી; કેમકે વિચારશીલ પાઠકોને માટે પ્રમાણસહિત થોડું પણ વખતું પર્યાપ્ત (પુરતું) અને ઉપયોગી કહેવ.ય છે.”

કંઈ અપરાધ નથી કર્યો—કારણ કે, એ બીચારા તો એને પીઠ પર બેસાડીને લઈ જતા હોય છે, અને પેતે તો પ્રથમ એની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠેલો છે, તે એ નથી સમજતો કે એ બીચારા પ્રાણીમાં ચાલવાની શક્તિ છે या નથી: જ્યારે એ પ્રાણી ધીરે ધીરે ચાલે છે या નથી ચાલતો ત્યારે તે અજ્ઞાનના ઉદયથી એને ગાળો આપવા માંડે છે તથા મારે પણ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, આવી દશામાં આવા નિરપરાધી જીવોને પણ દુઃખ દે છે. એજ મૂળ્ય પોતાના શરીરમાં અથવા પોતાના પુત્ર-પુત્રી કે જાતી તથા ગોત્ર (કુટુંબી)માંના પુરૂષના મસ્તક या કાન આદિ અવ્યયોમાં અથવા પોતાના દાંતોમાં જ્યારે જંતુ (કીડા) પડી જાય છે, ત્યારે એ જંતુઓને દૂર કરવાને માટે એ જંતુઓની જગા પર આવકને ઔષધ લગાડવું પડે છે. યદ્યપિ એ તો નક્કી જ છે કે, એ જીવોએ ઉક્ત આવકનો કંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી —કેમકે એ બીચારા તો પોતાના કર્મોને વશ એ યોનીમાં ઉત્પન્ન થયા છે, પરંતુ કોઈ આવક (ગૃહસ્થ)નું ભુરું કરવા કે એને હાની પહોંચાડવાની ભાવનાથી ઉત્પન્ન નથી થયા—જતાં આવકને એ મારવા પડે છે. તાત્પર્યમાં એ છે કે, એની હિંસા પણ આવકથી ત્યાગી નથી શકાતી, એથી અઢી વીસ્વારમાંથી અર્ધી દયા પુનઃ જતી રહી હવે ફક્ત સવા વીસ્વા દયા શેષ (બાકી) રહી: બસ આ સવા વીસ્વા દયાને પણ શુદ્ધ આવક જ પાળી શકે છે. અર્થાત્ ‘સંકટપથી નિરપરાધી ત્રસ જીવોને વીના કારણ ન મારું’ એવી પ્રતિજ્ઞાનું યથાશક્તિ પાલન કરી શકે છે. હા એ આવકનું અવસ્ય કર્તવ્ય છે કે, પોતે જાણી જુજીને એવું હિંસાકર્મ ન કરે: મનમાં હંમેશા એવી ભાવના રાખે કે, મારાથી કોઈ પણ જીવની હિંસા ન થઈ જાય. તાત્પર્ય એ છે કે, એવા કર્મથી સ્થુળ પ્રાણાતિપાત વ્રતનું આવકે પાલન કરવું જોઈએ. હે નરેન્દ્ર! આ વ્રત મૂળ રૂપ છે તથા એના અનેક બેદ અને બેદાંતર છે, જેને અન્ય ત્રેયોથી જાણી શકાય છે. એના સિવાય બાકીના જેટલા વ્રત છે એ સર્વ આ વ્રતના પુષ્પ, ફલ, પત્ર અને શાખા રૂપ છે. ઇત્યાદી.

ઝોસનગરમાં જિન ધર્મનો ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૯૫

આ પ્રમાણે શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજના મુખથી અમૃત સમાન ઉપદેશને સાંભળીને રાજા ઉત્પલદેવ પરમારને પ્રતિબોધ થયો; અને તે પોતાના પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા મહા મિથ્યાત્વરૂપ તથા નરકપાતના હેતુભૂત દ્વેષપાસકત્વરૂપી સ્વમતનો ત્યાગ કરીને સત્ય તથા દયાયુક્ત ધર્મ પર આવી ઉભો; અને હાથ જોડીને શ્રી આચાર્ય મહારાજને કહેવા લાગ્યો કે : “હે પરમ ગુરુ ! એમાં કોઈ સંદેહ નથી કે, આ દયામૂલ ધર્મ આ ભવ તથા પરભવ બંનેમાં કલ્યાણકારી છે; પરંતુ શું કરવું ? મેં આજ સુધી પોતાની અગ્નિજ્વાલાના ઉદ્યથી વ્યભિચારપ્રધાન અસત્ય મતને ગ્રહણ કરી રાખ્યો હતો-પરંતુ હાં, હવે મને એની નિઃસારતા તથા દયામૂલ ધર્મની ઉત્તમતા સારી રીતે સમજાઈ ચૂકી છે. હવે મારી આપશ્રીને એ પ્રાર્થના છે કે, આ નગરમાં એ મતના જે અધ્યક્ષ લોક છે એમની સાથે આપ શાસ્ત્રાર્થ કરો. એ તો મને ખાતરી છે કે, શાસ્ત્રાર્થમાં આપ જીતશો : કેમકે સત્ય ધર્મની આગળ અસત્ય મત કેવી રીતે ટકી શકે છે ? બસ, એનું પરિણામ એ આવશે કે, મારા કુટુંબી અને સગા સખંધી આદિ સર્વ લોકો પ્રેમપૂર્વક આ દયામૂલ ધર્મને ગ્રહણ કરશે.”

રાજાનું આ વચન સાંભળીને શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજ બોલ્યા કે. “નિસંદેહ એ લોકો આવે, અમો તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરશું. કેમકે હે નરેન્દ્ર ! સંસારમાં એવો કોઈ મત નથી જે દયામુલ અર્થાત્ અહિંસાપ્રધાન આ જિન ધર્મને શાસ્ત્રાર્થ દ્વારા હરાવી શકે ! એમાં પણ વ્યભિચારપ્રધાન એ કુડાપંથી (વામમાર્ગ) મત તો કોઈ ચીજ જ નથી-એ મત તો અહિંસાપ્રધાન ધર્મરૂપી સૂર્યની સામે ખદોતવત્ છે. નિસંદેહ ઉક્ત મતાવલંબી લોકો આવે, અમો તેઓની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવાને તૈયાર છીએ.”

ગુરૂજીના આ વચનને સાંભળીને રાજાએ પોતાના કુટુંબી તથા સગા સખંધીઓને કહ્યું કે : “જઈને આપણાં ગુરૂને બોલાવી લાવો.”

રાજની આજ્ઞા સાંભળીને દશ વીસ મૂખ્ય મૂખ્ય પુરૂષો ગયા અને જઈને પોતાના મતના નેતા (ધર્મગુરુ)ને કહ્યું કે: “જેનાઆચાર્ય આપણા મતને વ્યભિચારપ્રધાન તથા બહુજ ખરાબ યતાવે છે, અહિંસામૂલ ધર્મને સર્વથી ઉત્તમ યતાવી તેની સ્થાપના કરે છે, એટલા માટે આપ કૃપા કરીને તેમનાથી શાસ્ત્રાર્થ કરવાને માટે હમણાં ને હમણાં પધારો.”

એ લોકોનું આ વાક્ય સાંભળીને મધપાન કરેલ તથા તેના નશામાં ઉન્મત થયેલા એ મતના આચાર્ય, શ્રી જિનદત સુરિય મહારાજ પાસે આવ્યા. પરંતુ, પાંડકગણ જાણી શકે છે કે, સૂર્યની સામે અંધકાર કેવી રીતે ટકી શકે છે! બસ દયામુલ ધર્મરૂપી સૂર્યની સામે એમનું અજ્ઞાન તિમિર દૂર થઈ ગયું અર્થાત્ તેઓ શાસ્ત્રાર્થમાં હારી ગયા, અને બહુ જ શરમિંદા પડી ગયા. સાચું જ છે કે, ધ્રુવડું જોર રાતે જ રહે છે; પરંતુ જ્યારે સૂર્યોદય થાય છે ત્યારે તે નેત્રોથી પણ નથી જોઈ શકતો.

—બસ, શ્રી સુરિય મહારાજના ઉપદેશ તથા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય ઓસનગરમાં થઈ ગયો અર્થાત્ શ્રી સુરિયએ રાજ ઉત્પલહેવને દયામુલ તથા અહિંસાપ્રધાન જૈન ધર્મની સત્યતા તથા ઉત્તમતાનો અનેકવિધ પ્રમાણ તથા દ્રષ્ટાંતો દ્વારા સાક્ષાત્કાર કરાવી દીધો, જેના પ્રભાવથી મુગ્ધ થઈને રાજનએ પોતાના હિંસાપ્રધાન પૂર્વ ધર્મને ત્યજી દઈને જૈન ધર્મને પોતાના ધર્મ તરિકે સ્વીકારી લીધો અને એ હાથ જોડીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રાવકના બાર વ્રતોને સ્વીકારી લીધો. ઉપરાંત રાજનને અનુસરીને ‘યથા રાજ તથા પ્રજા’—એ ન્યાય અનુસાર ત્યાંના છત્રીસ રાજકુળમાંના રાજના સગાંસંબંધી આદિ સર્વ ક્ષત્રિય રાજપુતોએ પણ દયામુલ જૈન ધર્મને સ્વીકારી લીધો.

નગરની અધિષ્ઠાતા ઓસીયા દેવી અને તેનો ભોગ:

ઓસનગરની અધિષ્ઠાતા ઓસિયાદેવી હતી, અને તે એ નગરના

ઐસનગરમાં જૈન ધર્મનો ઉદ્યોત-એક ચમત્કારિ ઘટના ૯૭

સગ્ન તથા ક્ષત્રિય રાજપુતોની કુળદેવી હતી તેને આ રાજપુતો તરફથી પાડાં તથા બકરાંનો ભોગ આપવામાં આવતો હતો. તેના આ ભક્તોએ માંસાહાર તથા પશુવધનો ત્યાગ કરવાથી એ દેવીને પોતાના ભોગ માટે ફિકર થઈ, અને તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. આથી તેજ વખતે તે ત્રીશુળ તથા ખડગ લઈને ઉક્ત સુરિજી પાસે આવીને દયાધર્મ સ્વીકારી લેનારા પોતાના ભક્તોને પશુબલિ માટે છુટ આપવાની વીન'તી કરી. સુરિજીએ દેવીને તેમ થવાની ચોકખી ના પાડી અને તેને ઉક્ત ભોગ છોડી દેવા તથા તેને બદલે અન્નાહારી મીઠું નૈવેદ્ય સ્વીકારવાને સમજાવ્યું. દેવીએ એ વાત કબુલ ન કરી.

છેવટે દેવીએ પોતાનો પૂર્વોક્ત ભોગ ચાલુ રહેવા દેવા માટે હટ્ટ પકડી ને દૂર સ્વરૂપ ધારણ કરી તોફાન મચાવ્યું. તેણે સુરિ પર ધમ્મી જઈ ત્રીશુળ ઉગામ્યું: અને ભયો બતાવ્યા તથા ધમકીઓ આપી.

સુરિએ તેના એ તોફાનની લેશ પણ દરકાર નહિં કરતાં તેઓ મક્કમ રહ્યા. આખરે દેવી નહિં સમજતાં અર્થાત્ પોતાના એ ભોગ માટે હટ્ટ ચાલુ રાખતાં મંત્રવિદ્યાના બળે તેને વશ કરી, અને બકરાં તથા પાડાંના ભોગને બદલે અન્નાહારનું મીઠું નૈવેદ્ય સ્વીકારવાનું કબુલ કરાવ્યું.^૧

જૈની ક્ષત્રિયો અને 'મહાજન'નું ઉપનામ:

ઐસનગરમાં જે ક્ષત્રિયોએ પ્રતિબોધ પામી માંસમંદિરાદિ

૧. આ એસીયા દેવીનું ઐસનગર ઉપરથી એ નામ પડ્યું છે. તે આદિ ઐસવાલ જ્ઞાતિની કુળદેવી છે: એટલે કે ઐસનગરમાં જે જે કુળના ક્ષત્રિય કુટુંબો રહેતા હતા એ કુટુંબોની કુળદેવી એસિયા છે, અને તેનું મૂળ્ય મંદિર હાલ પણ એસિયા (ઐસનગર)માં જ છે. એ મંદિરમાં તેની વિશાળ મુર્તિ છે. તેની આકૃતિ સિંહ પર સ્વારી કરેલી અને હાથમાં ખડક (તલવાર) સાથેની છે.

દુરાચરણોનો ત્યાગ કર્યો અર્થાત્ સદાચરણીય બન્યા તેઓનું શાકાહારી અને માંસાહારીના ભેદથી બીજું નામ મહાજન થયું: અને આ રીતે જૈની ક્ષત્રિયો મહાજનને નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

જિન દેવમંદિરો અને સેવકો:

સુરિજ્ઞના ઉપદેશથી ઓસનગરમાં પાર્શ્વનાથ આદિના જિન મંદિરોની ત્યારબાદ પ્રતિષ્ઠા થઈ. તેની સેવાપુજા માટે સેવકોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. જે બ્રાહ્મણોએ મધમાંસાદિ દુરાચરણોનો ત્યાગ કર્યો અર્થાત્ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તેમને એ જિન દેવ-મંદિરોની સેવા તથા પુજન-સંગિત આદિક કાર્ય માટે નિયુક્ત કર્યાં.

આ બ્રાહ્મણ સેવકોને, તેમના ઉક્ત સેવાકાર્યના બદલામાં ત્યાંના રાજા તેમજ અન્ય સરદારોએ જમિન તથા ગ્રામ સમર્પણ કર્યાં અને ડાકોરની પદવી વંશપરંપરાને માટે આપી. આ સેવક બ્રાહ્મણ શ્રીમાલ પ્રાંતમાંના એક ભવ્યજકપુર (હાલ ભોજકરા કહેવાય છે) નામના ગામમાંથી આવેલા હતા તેથી અહીં તેઓ ‘ભોજક’ (બ્રાહ્મણ) નામે ઓળખાયા.^૧

૧. ભોજક બ્રાહ્મણો હાલમાં મારવાડ તથા ગુજરાતમાં મોટી સંખ્યામાં વસેલા છે. મારવાડમાં ભોજકને સેવક કહ્યું છે; અને ત્યાં તેઓ ઓસવાલોના મંદિરોમાં સેવા પુજન તેમજ તેમની જ્ઞાતિને લગતું દેવ બંદી આદિ કામ કરે છે. ગુજરાતમાં મહેસાણા ક્ષેત્ર, સામેરા, પાટણ, સિદ્ધપુર વગેરે ગામોમાં તેમની ઘણી વસ્તી છે. એ તરફના કેટલાક ભોજકોને ‘પૂર્વે’ ગ્રામ નગરી મળેલી, જે હજી પણ તેમની પાસે સ્થગત જળવાઈ રહી છે; સિવાય તેમને મળેલ ‘ડાકોર’નું પદ પણ તેઓએ હજી જાળવી રાખ્યું છે. સિવાય કચ્છમાં પણ, ગુજરાતમાં ઓસવાલોની વસ્તીવાળા બહુ આદિ મૂખ્ય નગરોમાં તેઓની કેટલીક સંખ્યા છે. ત્યાં તેઓ ગુર્જર ઓસવાલોનું ગેરપદ્ધ તથા જૈન મંદિરોમાં સેવાપુજા ઇત્યાદિ કામ કરે છે. (કચ્છીમાં ઓસવાલોની સાથે આ ભોજક બ્રાહ્મણોને કંઈ પણ સંબંધ નથી; તેઓનાં ગોત્ર કચ્છી રાજગોત્ર બ્રાહ્મણ છે.)

આસનગર પછીના મહોદય:

આસનગરને જૈન ધર્મથી વીલુપિત કરી શ્રી સુરિજીએ એ

બીજું ભોજક બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિની હકિકત કેટલાક પુસ્તકોમાં નુદી નુદી રીતે બતાવી છે. કેટલાકો કહે છે કે, આસનગરમાં ક્ષત્રિયો સાથે જન ધર્મ સ્વીકારીને તેમની સાથે જોડાઈ ભોજન વ્યવહાર કર્યો તે શ્રીમાલના બ્રાહ્મણો ભોજક કહેવાયા.

જ્યારે અમુક સ્મૃતિ ત્યાદિ વૈદિક (વેદ) ધર્મના ગ્રંથોમાં એ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિની હકિકત, માનવામાં ન આવે એવી તદ્દન અસંગત રીતે બતાવી છે. પરંતુ એ સર્વ કલ્પિત અને જોડી કાઢેલી વાતોજ છે-જ્યારે એ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિની ખરી હકિકત ઉપર લખ્યા મૂળબ ગામના નામ પરથી એ જ્ઞાતિનું ઉક્ત નામ થયું છે તે છે.

ભોજકો સિવાય રાજગોર, (કે જોડા મૂળ મારવાડ-ગોલવાડના બ્રાહ્મણો તથા બીજા શ્રીમાલ તથા મોઢ બ્રાહ્મણો છે), ભાટ (મૂળ ક્ષત્રિયોમાંથી તથા બીજા બ્રાહ્મણોમાંથી બનેલા એમ તેઓની બે જાતની જ્ઞાતિઓ છે), સેવક, ત્રાગારા ઉપરાંત કંભાર, સલાટ, સુતાર, હુદાર, હુમખ વગેરે વાણીયા સિવાયની સેંકડો જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ પણ ઉક્ત સ્મૃતિ ત્યાદિ ગ્રંથોમાં એવીજ રીતે બતાવી છે.

જેથી પણ લાગે છે કે, ધાર્મિક મનોના પરસ્પરના વિરોધકાળના (દસમા-પંદરમા શતકો વચ્ચેના) સમય દરમિયાન ધણું કરીને લખાયેલા કેટલાક પુરાણાદિ ગ્રંથોમાં જેવી રીતે જૈન તથા બૌદ્ધ ક્ષત્રિય રાજાઓના જાતિપરિચય વૈચય તથા શુદ્રનો આપ્યો છે—દાખલા તરીકે: મહાન સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (પ્રાચીન ક્ષત્રિય નાગવંશની પરમાર કુળની મોરી શાખા), કે જે બૌદ્ધધર્મનુયાયી હતો, તેને શુદ્ર બતાવ્યો છે; તેવીજ રીતે શિશુભદ્ર (કાઠિયાવાડમાં હવે)ના રાજા શ્રૃંગાળશાહ ઉર્ફે સંગાળયા (જેના વંશજોની શિશાળ શાખા થઈ છે અને તે આસવાલ જ્ઞાતિમાં છે.) જે પણ જૈન ક્ષત્રિય હતો—તેનો જાતિ પરિચય વાણીયાથી કરાવ્યો છે—તેવીજ રીતે ઉક્ત સ્મૃતિ ત્યાદિ ગ્રંથો લખાયા સમયે ઉપરોક્ત જ્ઞાતિઓ જૈન થા બૌદ્ધ ધર્મનું અવલંબન કરતી હોય અને તેના ઉપરથી ધાર્મિક મતભેદો અનુસાર પણ તેમની ઉત્પત્તિ ઉક્ત રીતે બતાવી હોય !

ઝોસવાડ પ્રાંતના બીજા ગામોમાં વિહાર કર્યો અને ત્યાંના રાજ-
સાંમત-સરદાર આદિ હજારો ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધ આપી જૈન ધર્મા-
નુયાયી બનાવ્યા.

ત્યાર બાદ તેઓએ મારવાડની ઉતરે આવેલા પંચગ્ય દેશમાં
વિહાર કર્યો અને મુલતાન, સંઘપુર (જેના પરથી કેટલાકોની
સીંધવી ઝોળખ-શાખા થઈ છે), ધુરી (ત્યાંના લોકોની ધુરીયા
શાખા થઈ છે.) વગેરે મોટા મોટા નગરોમાં ત્યાંના રાજા તથા
હજારો ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા. ત્યાંથી તેઓ ત્યાંજ
આવેલા લખખીજંગલ ઉર્ફે ભારીનગર (હાલ ભટ્ટાડા કહેવાય છે.)
માં આવ્યા અને ત્યાંના રાજા સહિત દસ હજાર ક્ષત્રિયોને પ્રતિ-
બોધ્યા. ત્યાંથી થઈ તેઓએ ઉત્તરદિશ તરફ વિહાર કરી કનોજ
આદિ અનેક નગરોના રાજાઓને પ્રતિબોધ્યા. તત્પશ્ચાત્ત તેઓ
બુઢેલખંડ, મધ્યપ્રાંત, મેવાડ, માલવા, સિંધ આદિ દેશોમાં વિહાર
કર્યો અને ત્યાંના રાજાદિ હજારો ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધી જૈન ધર્માનુ-
યાયી બનાવ્યા.

આવી રીતે આ આચાર્ય શ્રી જનકતસુરિજી મહારાજે મારવાડ,
મેવાડ, મધ્યપ્રાંત, માલવા, ઉત્તરદિશ, સિંધ, પંચગ્ય આદિ દેશોમાં
વિહાર કરી ત્યાંના જુદા જુદા કુળના મળીને કુલ એક લાખ ત્રીસ
હજાર રાજપુત ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધ્યા. (જે ક્ષત્રિયો યા તેમના ઉત્તરા-
ધિકારીઓનો મોટો ભાગ પાછળથી ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયો
હતો.)

પ્રકરણ ૪ થું

હિમાચાર્ય તથા કુમારપાળ અને જૈન જ્ઞાતિઓનું ઉદ્ભવ

વિક્રમ સં. ૧૨૦૦ ના સમય દરમિયાન જુદા જુદા મતો વચ્ચે ધર્મો જાગ્યા હતા. જૈન ધર્મમાં થયેલા અનેક ગચ્છો પણ આપસ આપસમાં લડી રહ્યા હતા; આથી જૈન સમાજમાં વિશેષ ક્ષીણતા આવવા લાગી હતી: વિપક્ષીઓ તરફથી પણ અનેક પ્રહાર પડવા લાગ્યા હતા; જેથી જૈનોનો આત્મસંયમ શિથિલ થવા લાગ્યો હતો: અન્ય ધર્મોના વિધામંત્ર સિદ્ધિના ચમત્કાર દેખી જૈનો સ્વધર્મથી વિમુખ થવા લાગ્યા હતા: અંદરેઅંદરના કલેશના કારણે જૈન મુનિઓમાં એકસંપતા રહી ન હતી: ભક્તિમાર્ગ આદિ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોનો પ્રચાર જોરશોરમાં ચાલતો હતો; અને તે પંથોએ શુદ્ધ ભક્તિની લોકોના મન પર સુંદર છાપ પાડી હતી, જેથી પણ જૈન ધર્મમાંથી નીકળીને લોકો તે પંથોનો આશ્રય ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા.

આવે વખતે જૈન ધર્મના અસ્તિત્વને જાળવી રાખવાને જૈન સમાજને એવી વ્યક્તિની અપેક્ષા હતી કે જે પોતાના સામર્થ્ય દ્વારા જૈન ધર્મ પર ઘેરાયેલું વિપતિનું વાદળ વિદારી શકે. ગતીવાળા

મહાન વાયુના બળથી તે મેઘાડ'બર દૂર થયો અર્થાત્ શ્રી હેમાચાર્ય :
જૈન શાસનનો ઉદ્ધાર કરવા બહાર પડ્યા.^૧

૧. વિક્રમ સં. ૧૧૪૫ની કાર્તિક પુર્ણિમાને દિને ધધુકા (ગુજરાત)માં મોઠ જ્ઞાતિય આચ્ચિને ત્યા તેની પત્ની પાહિર્નાના પવિત્ર ગર્ભથી મુનિદ્ર હેમચંદ્રાચાર્યનો અવતાર થયો હતો. શ્રી દેવચંદ્રસુરિએ પોતાના જ્ઞાનબળથી આ વ્યક્તિ દ્વારા જૈન ધર્મનો મહાન ઉદ્ધય જાણી નવ વરસના આ નાના બાળકને સં. ૧૧૫૪માં ધર્મ દિક્ષા આપી: અને ગુરૂં નાગોર (મારવાડ)માં સં. ૧૧૬૨માં હેમાચાર્યને આચાર્યપદ આપ્યું. હેમાચાર્યે શાસનરક્ષા અર્થે ગમે તેટલા ભવ કરવા પડે તોયે શું?—એવી ભાવનાથી શાસનનું અને લોકનું હિત જાળવવા એકાંત લોકાનુગ્રહમાં ઝંપલાવ્યું; અને શાસનોદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરવા કોઈ રાજા મહારાજાને ધર્મનાયક બનાવવા સંકલ્પ કર્યો. તેમણે વિવિધ દેશમાં વિહાર કરી અનેકને પ્રતિબોધી ગુજરાતના પાટનગર અણહિલપુર પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ ત્યા પ્રવેશિત નૃપતિ હોતો. શ્રી હેમાચાર્યની વિદ્વતાની ધીમે ધીમે આખા નગરમાં તથા રાજદરબારમાં ખ્યાતી થવા લાગી. આખરે તેમણે મહારાજા સિદ્ધરાજનો પણ ચાહ મેળવી લીધો. મહારાજાની ઈચ્છાનુસાર તેમનું આગમન નિરંતર રાજસભામાં થતું હતું.

એકદા રાજસભામાં સિદ્ધરાજે એવો પ્રશ્ન કર્યો કે, “ જગતમાં કયો ધર્મ સંસારથી મુક્ત કરનારો છે?—આનો ઉત્તર હેમચંદ્રજીએ પુરાણના શંખાખ્યાનનો અધિકાર સંભળાવી ‘સંજીવની ન્યાય’ જણાવી બતાવ્યું કે, “ સર્વ ધર્મોનો પરિચય ઇર્ષ સત્ય ધર્મનું ગ્રહણ કરતું થાય છે—ખરી જિજ્ઞાસા જેને જાગી હોય અને તે જિજ્ઞાસા પ્રમાણે તે પ્રયાસ કરે તો તેની જિજ્ઞાસા જરૂર પૂરી થાય.” ધર્મગ્રંથેણા માટે આવો નિષ્પક્ષપાત ભાવ શક્ય થયેલો જોઈ રાજા મુગ્ધ થયા.

તે મહારાજાના કહેવાથી શ્રી હેમાચાર્યે ‘ સિદ્ધ-હેમ રાખ્દાનુશાસન ’ નામનું સવા લાખ શ્લોક પ્રમાણ મહાવ્યાકરણ રચ્યું. રાજાએ તેને હાથી પર રખાવી ચમર ઢળાતાં ઢળાતાં શહેરમાં મહોત્સવપૂર્વક ફેરવી આનંદ સાથે રાજસભામાં લાવી પઢરાવ્યું. ત્યાં વાંચી સંભળાવ્યું. ત્યારબાદ ત્રણસો લલિ-યાઓને રાખી તેની પ્રતિઆ ત્રણ વર્ષ સુધી લખાવી અઢાર દેશોમાં પઢન-

હેમાચાર્ય તથા કુમારપાળ અને જૈન જ્ઞાતિઓનું ઉદ્દભવ ૧૦૩

સિદ્ધરાજ પછી પાટણની ગાદી પર કુમારપાલ થયો. તેણે ક્રેટલાક વરસો રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરવામાં તથા શત્રુઓને જીતવામાં યાજ્યા. તેના રાજ્યમાં સિદ્ધરાજના જૈન મંત્રીઓ કાયમ રહ્યા. ઉદયન મંત્રીને સૌરાષ્ટ્ર જીતવા મોકલ્યો હતો અને ત્યાં સં. ૧૨૦૫ માં તેનું અવસાન થયું. તે મંત્રીના પુત્ર અંબડે કોકણના રાજા મલિકાજીન પર ખીજ સ્વારી કરી જ્ય મેળવ્યો. કુમારપાલે તેથી તેને 'રાજપિતામહ'ની પદવી આપી. ઉદયનનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર વાગ્બટ મહા યોદ્ધો હતો. તેને કુમારપાલે મહામાત્ય પદ આપ્યું. તેનો ખીજો પુત્ર ચાહડ રાજધર પદ પર હતો; અને ચોથો પુત્ર સોલાક સુત્રાગાર (શસ્ત્રાગાર) પર નિયત કરવામાં આવ્યો હતો. ચાહડ (? બાહડ) નો પુત્ર કુમારસિંહ કુમારપાલનો ક્રોધાગારાધિપતિ (ક્રોડારી) હતો.

કુમારપાલ મહા બળવાન તથા પરાક્રમી હતો. તેણે અનેક દેશો પર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજાઓને પોતાના સામંત બનાવ્યા. માલવા તથા રાજપુતાના (મારવાડ)ના ક્રેટલાક રાજાઓને પણ પોતાને આધિન કર્યા (સામંત બનાવ્યા). તેણે પોતાના રાજ્યની સિમા દૂર દૂર સુધી ફેલાવી.

કુમારપાલને રાજપ્રાપ્તિ પૂર્વેના તેના ખરાખર સંજોગોમાં અનેક સંકટોમાંથી શ્રી હેમાચાર્ય ઉગાર્યા હતા, તેથી ગુજરાતની સિમા વધી અને નિષ્કંટક રાજ્ય થતાં સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ ત્યારે શાસનના પાઠન માટે મોહલી, અને પ્રસિદ્ધ ભંડારોમા રખાવી તેની સ્થાને સ્થાને પ્રવૃત્તિ કરાવી.

સિદ્ધરાજ ન્યાયી અને વિધાવિજ્ઞાસી નૃપ હતા. તેણે હેમચંદ્રજીના ઉપદેશથી પાટણમાં ' રાજ વિહાર ' અને સિદ્ધપુરમાં ' સિદ્ધવિહાર ' નામના જન મંદિરા બાંધાવ્યાં. તેનું સ. ૧૨૦૦માં અવસાન થયું. સિદ્ધરાજનું અવસાન થતાં હેમાચાર્ય અન્ય પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગ્યા, અને ત્યાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. તેમના ઉપદેશથી હજારો લોકોએ ત્યાં જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.

ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવાનો અવસર જાણી શ્રી હેમાચાર્ય પાટ-
ણમાં આવ્યા.

કુમારપાલ નરેશ રાજ્ય પ્રાપ્તી પહેલાં અનેક સંકટોમાંથી પોતાને ઉગારવા માટે આચાર્યનો ઉપકારવશ હતો તેથી તે ઋણ અદા કરવા તેણે પોતાનું રાજ્ય શ્રી હેમાચાર્યને સમર્પણ કર્યું. આથી સુરિએ કહ્યું કે : “ નિષ્પરિગ્રહી અમો મુનિઓને એ સર્વ તુચ્છ છે.” પછી પોતાની નિમ્નલિખિત ત્રણ આજ્ઞાઓ પાલન કરવા જણાવ્યું :-

“ (૧) પ્રાણી માત્રનો વધ બંધ કરી, સર્વ જીવોને અભ્યદાન આપો; (૨) પ્રજાની અધોગતિના મૂખ્ય કારણરૂપ દુર્યસન-દ્રુત (ભુગાર), માંસ, મધ (દારૂ), શિકાર આદિનો નાશ કરો; અને (૩) પરમાત્મા મહાવીરની પવિત્ર આજ્ઞાઓનું પાલન કરી તેના સત્ય ધર્મનો પ્રચાર કરો.”

કુમારપાલે એ આજ્ઞાઓનો સ્વિકાર કર્યો અને તેમની પાસે પ્રકટપણે જૈનધર્મ અંગિકાર કર્યો. (સં. ૧૨૧૬ના માર્ગશિર્ષની શુકલ દ્વિતીયાને દિને) કુમારપાલે અમારિપહલ વગડાની; સમસ્ત રાજ્યમાંથી હિંસાને દેશનિકાલ કરી; દુર્યસનોનો બહિસ્કાર કરાવ્યો; અને અપુત્રોનું ધન રાજખાલસા થતું તે બંધ કર્યું; અને જૈન ધર્મના પ્રચારને વેગ આપી ‘પરમાહતિ’ બન્યો.^૧

૧ કુમારપાલે જન ધર્મ સ્વીકાર્યા બાદ અનેક વખત શત્રુ જ્યાદિ જૈન તીર્થયાત્રા કરી. જ્યાં જ્યાં જિર્જીકારની જરૂર પડી ત્યાં ત્યાં તેણે તે કરાવ્યા. તેણે ૧૬૦૦૦ જિર્જીકાર, ૧૪૪૪ નવા જન મંદિરો પર કળશ ચડાવ્યા અને ઠેકાણે ઠેકાણે જૈન મંદિરો બંધાવ્યાં. સૌથી પ્રથમ પાટણમાં શ્રીમાલ કુળના મંત્રી હરિયનના મંત્રી બાહડ અને વાયડવંશીય ગર્જશેઠના પુત્રોની દેખરેખ નીચે ‘કુમાર વિહાર’ નામે ૨૪ જિનનું મંદિર બંધાવ્યું. યહી ‘ત્રિભુવન વિહાર’ નામનું ૭૨ જિનાલયનું મોટું મંદિર બંધાવ્યું. તારંગા-પર્વત પર જયદેવના પુત્ર દંડાધિપ અક્ષયની દેખરેખ નીચે અજિતનાથનું

હેમાચાર્ય તથા કુમારપાળ અને જૈન જ્ઞાતિઓનું ઉદ્દેશવ ૧૦૫

શ્રી હેમાચાર્ય મહા વિદ્વાન, યાત્રી તથા ચમત્કાર-મંત્ર આદિ વિદ્યામાં પણ નિપુણ હતા. તેમણે પોતાની એ અદ્ભુત વિદ્યાશક્તિ વડે રાજની કુળદેવીને વશ કરી, તેનો પાડાનો ભોગ બંધ કરવો.

હેમાચાર્યે આ રીતે કુમારપાલને ધર્મનાથક બનાવી, પોતાની શાસનોદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી; અને ગુજરાતના આધિન દેશમાં કુમારપાલ દ્વારા અમારિધોપણ કરાવી જીવહિંસા બંધ કરાવી. આમ કરીને તેમણે જૈન ધર્મને પતનમાંથી બચાવી તેની મહત્તા તથા કિર્તિ વધારી.^૧

ભગ્ય મંદિર બંધાવ્યું; તેમજ જલસારના કાંચનગિરિ ગઢ પર સં. ૧૨૨૧માં 'કુમારવિહાર' નામનું મંદિર બંધાવ્યું. તે સિવાય ૨૪ તીર્થ કરના ૨૪ બુદ્ધા બુદ્ધા મંદિરો તેમજ 'ત્રિવિહાર' પ્રમુખ બોળ પણ ધણાં વિહારો એકલા પાટણમાં જ કરાવ્યાં. ઉપરાંત બીજે પણ ધણાં મંદિરો કરાવ્યાં. કુમારપાલે આ ઉપરાંત ૨૧ જ્ઞાન ભંડારો કરાવ્યાં.

૧. હેમાચાર્યના જીવનને જગતમાં યાચિત પ્રકાશિત રાખનાર અને અન્ય ધર્મીઓને પણ આશ્ચર્ય હૃત્પન્ન કરાવનાર એ તેનો અગાધ જ્ઞાનગુણ હતો. તેના જેવો સકલ જાતોમાં પારંગત શોધવા જતાં પણ કોઈ મળશે નહિ-આ પરિમિત જ્ઞાનસંકિતથી મોહિત થઈ તત્કાલિન (તે વખતના) સર્વ ધર્મના વિદ્વાનોએ 'કલિકાલ સર્વજ્ઞ' એવી ઓટા ઉપાધી [પદવી] તેને સમર્પણ કરી હતી. તેઓ પોતાના શિષ્ય શ્રી કુમારપાલ મહારાજના અવસાન [કુમારપાલ એંશી વરસનું આયુષ્ય ભોગવી સં. ૧૨૩૦ માં અવસાન પામ્યા હતા.] થી છ મહિના અગાઉ એટલે સ. ૧૨૩૦માં દેવલોક પામ્યા.

* આને ગુજરાતમાં સર્વ દેશોથી અધિક પ્રમાણમાં જે અહિંસાવ્રતિ જોવામાં આવે છે, તેનું મૂખ્ય કારણ શ્રી હેમાચાર્ય અને કુમારપાળ જ છે. સદગત પ્રો. મણિલાલ નલુભાઈ ત્રિવેદી 'દ્વિતીય ભાષાંતર'ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે: કુમારપાલે શ્રી હેમાચાર્યના ઉપદેશથી જ્યારથી અમારી ઘોષણા કરાવી ત્યારથી યજ્ઞયાગમાં પણ માંસબલિ અપાતો બંધ થઈ ગયો, ને તેને બદલે જર તથા ડાંગર [ચોખા] હોમવાનો ચાલ શરૂ થયો. લોકોને જીવ પર અત્યંત દયા વધી; અને માંસ ભોજન એટલું બધું નિષિદ્ધ થઈ ગયું કે; આખા હિંદુસ્તાનમાં એક કે બીજે પ્રકારે થોડું ઘણું માંસ કહેવાતા હિંદુઓ વાપરે

ખંડલા મહાસમેલન:

પાછળ જણાવ્યા મૂજબ શ્રી હેમાચાર્યે મહારાજન કુમારપાલને પ્રતિષ્ઠાથી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવી તેની દ્વારા તેમણે જૈન શાસનને પતનમાંથી ઉગારી લીધો અર્થાત જૈન શાસનનો ઉદ્ધાર કર્યો; અને તેમ કરીને જૈન શાસનને સ્થિર કર્યો. ત્યારબાદ જૈન શાસનના ભાવીનો ખ્યાલ કરી તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા ટકાવી રાખવા તેમણે વધુ વિચાર કર્યો.

કારણ કે આ વખતે રામાનુજ આદિ કેટલાક ભક્તિ સંપ્રદાય વગેરે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોનો વિશેષ અને જ્ઞાનશાસ્ત્રમાં પ્રચાર હતા. અનેક જૈનો સ્વમતમાંથી નીકળીને અન્ય મતોમાં દાખલ થઈ રહ્યા હતા; અને એ સંપ્રદાયોના આચાર્યોએ પણ પોતાના અનુયાયીઓને પોતાના મતમાં ટકાવી રાખવા માટે તેમના જથ્થા (આજની જાતિઓ) બાંધી લેવા માંડ્યા હતા.

આજ કારણથી કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમાચાર્યે ઉદ્દેપુર (મેવાડ) નજીકના ખંડલા નામે નગરમાં, આસપાસના દેશોના સમસ્ત જૈન સંધો તથા ત્યાંના આચાર્યોનું વિક્રમ સંવત ૧૨૨૦માં એક મહા સમેલન યોજ્યું. આ વખતે શ્રી હેમાચાર્ય સિવાય મારવાડ તરફ શ્રી રત્નપ્રભસુરિ તથા બીજા પ્રાંતોમાં શ્રી ધર્મધોષસુરિ વગેરે અનેક પ્રભાવશાળી આચાર્યો વિદ્યમાન હતા. આ સમેલનમાં હાજરી આપવા ઉક્ત સર્વ આચાર્યો તથા જૈન સંધોને આમંત્રણો મોકલવામાં આવ્યા.

પ્રસ્તુત આમંત્રણ મૂજબ—મારવાડ, મેવાડ, માલવા, મધ્યપ્રાંત,

છે; છતાં ગુજરાતમાં તે તેની ગંધ આવે તો પણ નાહી નાખે એવી લોકોની વૃત્તિ તે સમયથી બંધાયેલી તે અધાપિ છે.”

એક અંગ્રેજ વિદ્વાન લખે છે કે: “કુમારપાલે જન ધર્મનું ઘણી ઉત્કૃષ્ટતાથી પાલન કર્યું; અને સમસ્ત ગુજરાતને એક આદર્શ અને જૈન રાજ્ય બનાવ્યું.”

હેમાચાર્ય તથા કુમારપાળ અને જૈન જ્ઞાતિઓનું ઉદ્ભવ ૧૮૭

ઉત્તરહિંદ, પંજાબ, સિંધ, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર આદિ દેશોમાંથી પ્રતિનિધિઓ મુકરર દિવસે ખંડેલા નગર સંમેલનમાં આવી લાગ્યા.

આ સંમેલનમાં જૈન સંઘો તથા શ્રાવકો (જૈન ગૃહસ્થો)ને લગતા ધાર્મિક તથા સામાજિક વિષયો હાથ ધરવામાં આવ્યા. ધાર્મિક વિષયોને લગતું કાર્ય પુર્ણ થયા બાદ ત્યાં, આવેલા પ્રતિનિધિઓની શ્રી જગદેવ પરમારના^૧ પ્રમુખપણા હેઠળ સામાજિક બાબતો સંબંધી કાર્ય માટે એક ખાસ સભા મળી. એ સભામાં ઉક્ત વિષયને લગતા કેટલાક ચોક્કસ ઈરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા. જે ઈરાવોમાં—ઉપરોક્ત પ્રાંતોમાં મહાજન આદિ સર્વ જૈનોનું સંગઠન બનાવી રાખવું અને તે માટે પોતપોતાની જનતીના જથ્થા બાંધી લેવા—એ ઈરાવ મુખ્ય હતો.

૧. આ જગદેવ પરમાર કાણ હતો તેને માટે ઇતિહાસકારો કોઈ કોઈ ચોક્કસ મત પર નથી આવી શક્યા; હતા જન ગ્રંથોમાંથી તેની કેટલીક હકિકત મળી આવે છે. આ જગદેવ પ્રથમ સિદ્ધરાજનો મંત્રી હતો. ત્યારબાદ તેણે શ્રીમાલતું રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેની કુળ શાખા પણ શ્રીમાલ હતી. જગદેવ પરમારને સં. ૧૨૦૫માં શ્રી હેમાચાર્ય પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યો હતો; અને તેને ‘બાલકવી’ તુ બીરદ આપ્યું હતું. જન ધર્મથી વીરદ્ધ ચાલનારને શિક્ષા કરવા માટે શ્રી ધર્મધોષસુરીએ કેટલાક અગ્રેસરો નીમ્યા હતા જેમાં આ જગદેવ મુખ્ય હતો; શ્રી રત્નપ્રભસુરીએ તેની વીનતીથી—હવે થનારા તીર્થંકર અમમ સ્વામીનું ચરીત રચી પાટણના શ્રી શાંતીનાથ મંદીરમાં જગદેવને અવણ કરાવ્યું હતું. આ જગદેવના બીજા પુત્રો સિવાય એક શૂરાજી નામે હતો, જેના વંશજોની સુરાણા શાખા થઈ, જે શાખાના પુરૂષો કોસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું

ઓસવાલ ભુપાલ વર્ગ અને મહાજન સંઘ

ખંડેલા સમેલન બાદ જૈનોના પણ અનેક જ્ઞાતિ-જથ્થાઓ અંધાર્ધ ગયા; અને તેના અંધારણ ઘડાયા. એટલે આની રીતે શ્રીમાલ, પોરવાલ, ખંડેલવાલ, મેડતવાલ, અંધરવાલ, જયલવાલ, પહ્લીવાલ, ટીંટાડા, હુમડ-એમ જૈનોમાંના ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય વગેરે લોકોની અનેક જ્ઞાતિઓ અંધાર્ધ મૂકી.

આમાં જૈનોની જ્ઞાતિઓ પણ અન્ય સંપ્રદાયોની જેમ એ રીતે અંધાર્ધ: એક વર્ણોત્તરીય અને બીજી અવર્ણોત્તરીય રીતે. જેમાં વર્ણોત્તરીય એટલે જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય-એમ એ ત્રણે વર્ણુ યા તેમાંના એ વર્ણુના લોકોની એક જ્ઞાતિ થઈ તે વર્ણોત્તરીય અને જ્યાં પોતપોતાના વર્ણુનાજ જથ્થા અંધાર્ધાં તે અવર્ણોત્તરીય. આમાંથી જે ક્ષત્રિયોની પોતાનાજ વર્ણુની જ્ઞાતિઓ થઈ તે જ્ઞાતિના લોકો પોતાનો જાતિ પરિચય મહાજનના ઉપનામથી કરાવવા લાગ્યા.^૧

૧. મહાજનનું ઉપનામ મુળ જન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રીયાનું હતું, અને તે રાજપુતોમાં શાકાહારી અને માંસાહારીના ભેદ ઉપરથી, એટલે તેઓમાંથી શાકાહારી ક્ષત્રીયાને ઓળખી કાઢવા માટે, રાજપુતનું એ બીજું નામ થયું છે મહાજનનો અર્થ મહાપુરૂષ-મોટા માણસ-બડે પુરૂષ : એટલે કે સામાન્ય પ્રભવર્જમાં

આમ જૈનોની આ પૂર્વે કેટલીક જાતિઓ બંધાર્મ ચૂકી હતી. પરંતુ મારવાડ તેમજ તેની આસપાસના પ્રદેશોના તરતના સમયમાં જૈન ધર્મ સ્વીકારેલા તેમજ રાજકર્તા વર્ગના સત્તાધારી ક્ષત્રિયોના હજી સુધી કોઈ જાતિ-જથ્થા બંધાર્મ ન હતા. આ ક્ષત્રિયો આ વખતે સુધી કોઈ પણ દેશના શાકાહારી તથા ઉચ્ચ આચરણીય બીજા વૈષ્ણવ કે શૈવમતાનુયાયી ક્ષત્રિયો સાથે રોડી બેટી-વ્યવહાર કરી શકતા હતા; અને તેઓ સોનીગરા, શ્રીમાલ, ખીચી, દેવડા, ઓસવાલ, ભંડારી, વગેરે ગોત્ર-શાખા કે ચોડાણ, પરમાર, શાંશા-દીયા ઇત્યાદી વંશનાંમોથી ઓળખાતા હતા. આવી રીતે અત્યાર સુધી આ વર્ગ જાતિ જથ્થાઓથી મુક્ત રહેલા હતા-તે હવે નિયમ બદલાયો અને આ રાજપુત વર્ગના પણ જથ્થા બંધાર્મ લાગ્યો.

ઓસવાલ જાતિની સ્થાપના:

આ વખતે એટલે વિક્રમ સં. ૧૨૨૨માં શ્રી રત્નપ્રભસુરિનો વિહાર મારવાડમાં હતો. તેઓ મહા પ્રભાવશાળી અને વિદ્વાન આચાર્ય હતા. તેમણે અનેક ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધી જૈન ધર્મના અનુયાયી બનાવ્યા હતા ને 'હિપેશમાલા' આદિ કેટલાક ગ્રંથો સત્તાવાળો પુરૂષ એવો થાય છે. જૈન ક્ષત્રિયા પ્રથમ મહાજનને નામે ઓળખાવા લાગ્યા હતા. પાછળથી તેઓના જ્ઞાતીગણ જથ્થાઓ બંધાર્મ જતાં; તેઓ જે જે નામના જથ્થા (આજની જાતીઓ) માં સામેલ થયા ને તે જથ્થાના નામે ઓળખાવા લાગ્યા. આવીજ રીતે ઓસવાલોનું મહાજન પછી આ બીજું નામ (ઓસ-વાલ) થયું. વર્તમાનમાં આજ નામોનો (હાલની જાતીઓનો) વીશેષ વ્યવહાર થાય છે-મહાજન નામ લુપ્તપ્રાય થઈ જવા આવ્યું છે. હાલમાં મહાજન નામનો ઉપયોગ કોઈ બીરહ તથા પ્રાચીન સ્થાનોમાંજ થાય છે. હાખલા તરીકે જેસલમેર (કચ્છમાં) પણ કેટલેક અંશે ચાલુ છે) વગેરે કેટલાક પ્રાચીન સ્થાનોમાં આજસુધી ઓસવાલો માટે 'મહાજન' નામનોજ વ્યવહાર થાય છે. જેસલમેરમાં 'મહા-જનસર' નામે એક કુલો છે, જેને બન્યાને આસરે સાતસો વરસ થયા છે-એ આ વાતને પુષ્ટી આપે છે. 'મહાજન' નામનો અર્થ પાછળથી મંડળ-સંઘ વગેરે થઈ જતાં હાલમાં તે એ અર્થમાં પણ વપરાવા લાગ્યો છે.

પણ તેમણે લખ્યા હતા. સિવાય પરમાર જળદેવ મંત્રીના જેમ (પુણીતલીય) ગચ્છના પ્રસિદ્ધ હેમાચાર્ય તથા શ્રી ધર્મધોષસુરિ ગુરુ હતા તેવીજ રીતે તેઓ પણ તેના ગુરુ હતા.

શ્રી રત્નપ્રભસુરિએ જથ્થા બહાર રહેલા ક્ષત્રિયોનો જથ્થો ખાંધી લેવા, અને તેમને રોટી-ખેટી વ્યવહાર તેમની જાતિના અન્ય મતાનુયાયીઓ સાથે નહિ થતાં તેમની જાતીમાંના જૈન ધર્મ પાળનારાઓ સાથે જ થાય તેમ કરવા વીચાર્યું. અને આ મોટું મારવાડના મધ્યભાગમાં આવેલ અને તત્ સમયે જેસલમેરના ભટ્ટીઓને આધિન જઈ રહેલ અર્થાત્ જેસલમેર રાજ્યમાં ચાલી ગયેલ ઓસનગર (હાલનું ઓસિયા ગામ)માં તેઓ પધાર્યાં. ત્યાં તેમણે સમસ્ત મારવાડ ઉપરાંત તેની આસપાસના સિંધ, દક્ષિણ પંજાબ, મેવાડ તથા પારકર આદિ દેશોના જથ્થા બહાર રહેલા ઉકત સત્તાધારી જૈની ક્ષત્રિયોને એકત્ર કર્યાં.

આમ આવી રીતે અહીં આવેલા ક્ષત્રિયોમાં તેઓ છત્રીસ રાજકુળ (રાજન્ય કુળ)માંના પરમાર, ચૌહાણ, સોલંકી, ભટ્ટી, ગેહલોત (ગુહલોત-શીશોદીયા), ચાવડા, જાદવ, ઝાલા, સોદા (પરમાર), કછવાડા (સુર્યવંશી), રાઠોડ, દૈયા, ગૌડ (અજમેરના), પ્રતિહાર (પડિહાર) ઇત્યાદી અદાર કુળના અથવા તેની શાખાઓના હતા. જેઓ ડાંકરો, સામંતો, સરદારો, અને પટાવતો હોતો ને તેઓ ઠાકુર, રાવ, શાહ, રાવલ, રાવત તથા રાજના પદને ધારણ કરતા હતા.

આ સ્થળે એ ક્ષત્રિયોનો જથ્થો બંધાયો; અને તેમની યોગ્યતા અનુસાર તેનું બંધારણ ઘડાયું. જેમાં મૂખ્ય બાબતો આ હતી:

પોતાની જાતિને લગતા યોગ્ય આચાર વ્યવહાર તેમજ રિત-રિવાજ આદિ સામાજિક પ્રણાલિકાઓ પાળતા રહેવાનું; પોતાનાજ વર્ણ (જાતિ-વર્ગ) અને પોતાનાજ ધર્મવાળાઓમાં કન્યા અર્થાત

બેટી વ્યવહાર કરવો; કાષ્ઠપિણ્ડ દેશમાં જૈન ધર્મમાં આવનાર નવા ક્ષત્રિય રાજપુતોને ત્યાં ત્યાંના પોતાના જાતીયામાં દાખલ કરવા; ઉપરાંત ધાર્મિક તેમજ લોકહિતના જાહેર કાર્યોમાં પાછળ નહિ પડવાનું—વગેરે આપતો મૂખ્ય હતી.

વિશેષમાં આ જાતીયાની સંજ્ઞા અર્થાત્ જ્ઞાત નક્કી કરવામાં આવી; તે જૈની ક્ષત્રિયોની વિશેષ વસ્તીવાળા પ્રદેશના આ મધ્ય ભાગના ઓસવાડ પ્રદેશ પરથી તેની સંજ્ઞા ઓસવાડ (પાછળથી ઓસવાલ થયું છે.) ઠરાવવામાં આવી. ત્યારબાદ ઓસવાલ ગન્ઠ સ્થાપાયો. આ પછી જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી અહીં આવેલા અગ્ર પુરૂષોએ પોતપોતાના પ્રાંતોમાં પોતાના મહાજન સંઘોની સ્થાપના કરી અને તેનું નામ ‘ઓસવાલ મહાજન સંઘ’ રાખવામાં આવ્યું. (પાછળથી આવા સંઘો જ્ઞાતિઓ કહેવાઈ.)

આમ આ ઓસવાલ સમાજની સ્થાપના થઈ. ત્યારબાદ કાષ્ઠ પિણ્ડ દેશમાં જૈન ધર્મને અંગિકાર કરનાર ક્ષત્રિય રાજપુત આ સમાજ (ઓસવાલ જ્ઞાત)ના લોકો સાથે પોતાનો કન્યા-વ્યવહાર કરી શકતો અને તેની જ્ઞાત (સંજ્ઞા) ઓસવાલ કહેવાતી. આવી રીતે નવા નવા ક્ષત્રિયો આ સમાજમાં આવતા ગયા અને તેથી તેનો ખૂબ મહોદય થયો અર્થાત્ ઓસવાલોની સંખ્યા ઘણી વધવા પામી.

લગભગ સં. ૧૫૦૦ ના સમય સુધી જૈન ધર્મને સ્વીકારીને પછીથી ઓસવાલ નામને ધારણ કરનારા ક્ષત્રિય કુળોનું એક પ્રાચીન પણ છિન્નભિન્ન હાલતમાં નિમ્નલિખિત પ્રસિદ્ધ કવિત પણ છે:—

“ વર્ધમાન તણે પછે, વરસ આવન પદ લીયો;

શ્રી રત્નપ્રભસૂરિ નામ તાસુ સતયુર વ્રત દીયો.

ભિન્નમાલ સું ઉઠીયા, જાય ઓસયા બસાણા;

ક્ષત્રિય હુઆ સાખ અડારા, ઉઠે ઓસવાલ કહાણા.

ઈક લાખ ચૌર્યાસી સહસ ધર રાજકુલી પ્રતિબોધીયા;
 શ્રી રત્નપ્રભ ઓસ્યા નગર ઓસવાલ જિણુ દિન ક્રિયા. (૧)
 પ્રથમ સાખ પંવાર સેસ સીસૌદ સિંગાલા;
 રણુથંભા રાઠોડ વંસ ચંવાલ ખચાલા
 દૈયા ભાટી સૌનગએ કછાવા ધન ગૌડ કહીજે;
 મદવ ઝાલા જિંદ લાજ મરગદ લહીજે.
 ખરદરા પાટ ઔ પેખરા લેંણા પટા જલા ખરા;
 એક દિન ઇતા મહાજન હુવા સૂર ખડા બિડસાખરા.” (૨)

ભાવાર્થ—શ્રીમાલથી નીકળીને ક્ષત્રિયાદિ લોકો ઓસનગરમાં આવી વસ્યા. ખરતર ગચ્છમાં શ્રી વર્ધમાનસુરિ વિખ્યાત આચાર્ય થયેલા અને જેઓ વિમલશાહના ખીજા ગુરુઓમાં તેઓ પણ એક ગુરુ હતા—તેમના પંડી આવન વરસે શ્રી રત્નપ્રભસુરિએ આચાર્ય પદ લીધું. આ રત્નપ્રભસુરિએ, જૈન ધર્મના પ્રબોધ પામેલા અને આસપાસના પ્રાંતોમાં રહેતા ક્ષત્રિયોને ઓસનગરમાં એકઠા કર્યા. જ્યાં આવેલા એ ક્ષત્રિયો, છત્રીસ રાજકુળમાંના અઢાર કુળના કે જે કુળોના નામ ઉપરોક્ત કવિતમાં છે, તે કુળોના હતા. આ ક્ષત્રિયોને ત્યાં જથ્થો બંધાયો, અને એ જથ્થાની જ્ઞાત (જ્ઞાતમાંથી જ જ્ઞાતિ નામ થયું છે) ઓસવાડ પ્રદેશ પરથી ઓસવાલ સ્થાપી. આ જથ્થામાં તે પંડી કુલ એક લાખ ચૌર્યાસી હજાર ક્ષત્રિય કુટુંબો દાખલ થયા અને તેઓ પ્રથમ મહાજન અને બાદ ઓસવાલને નામે ઓળખાયા હતા.^૧

૧. ઓસવાલ જ્ઞાતીની ઉત્પત્તિ ભાટ-ભોજક, સેવક અને કેટલાક વંશાવળી લખનારા કલગુરુ અર્થાત્ વહીવંચા લોકો ૨૨૨ માં થયેલી ખતાવે છે. એમાં ઇતિહાસ પ્રમાણ ખાસ નથી પણ એ કહેવત કેટલાક સમયથી ચાલતી આવી છે તે ઉપરથી કહે છે. ઉપરાંત એનું અનુકરણ અનેક જૈનેતર (ખીજા ધર્મના) લોકોએ પણ કર્યું અને પોતાના ગ્રંથોમાં એવીજ રીતે લખ્યું કે ‘ઓસવાલ ખીયે ખાવીસે’ અર્થાત્ ઓસવાલ જ્ઞાતીની હત્યારી સં. ૨૨૨ માં થઈ છે. જેમાં કે: ‘નતિ ભાખર’

(ઓસવાલ યાત્રિની ઉત્પત્તિની આ વાત લોકોને મોઢે ચાલતાં કાળાંતરે તે ધસાઈ ગયેલ હોય અને પાછળથી કવિત બનાવની વખતે તેને કોઈ ભાટે ઉપરોક્ત કવિતામાં જેમ તેમ સાંકડો લીધી હોય એમ લાગે છે; અને તેથીજ મૂળ હકિકત તેમાં ઉટ્ટી સુટ્ટી રીતે જણાવાય છે.)

નતિ અન્વેષણ - 'નતિ વિલાસ' આદી ગ્રંથોમાં લખેલું મળી આવે છે. એટલુંજ નહીં; પણ કેટલીક રાજ તવારીખો [રાજઓના ઇતીહાસ]માં પણ આ જ્ઞાતીની ઉત્પત્તિનો સમય વીક્રમ સં. ૨૨૨ નો લખેલો છે. એવીજ રીતે જનસમુહ દ્વારા પણ એમજ સાંભળવામાં આવે છે કે— ' ઓસવાલ બીચે બાવીસે ' માં થયેલ.

પણ હતાં આવી રીતે જુદા જુદા વર્ગો દ્વારા એકજ સમય બતાવવામાં આવે છે, જેમાં પણ એક રીતે કેટલુંક તથ્ય તો છે જ. એટલે આ સંબંધીની મુળ નોંધ સં. ૧૯૨૨ ના ઉપરથી કાળાંતરે પ્રથમનો આંક ભુસાર્જનતાં અને ત્યાર બાદ હકત મુળ નોંધ પરથી લખનારે જે આંકડો કાયમ ન્તયા હશે તે લખી નાખ્યા હોય અને તે ઉપરથી આ સંવત ૨૨૨ નો સમય પ્રચલિત થઈ ગયેલ હોય એમ જણાય છે. બીજો મત જૈનાચાર્યો અને જૈન ગ્રંથકર્તાઓ છે. તેઓ ઓસવાલની ઉત્પત્તિનો સમય વીક્રમ સંવત પૂર્વે ૪૦૦ વર્ષ અર્થાત આજથી ૨૪૦૦ વરસ પહેલાનો બતાવે છે. આ મત પ્રચલીત થવાનું કારણ ઉપકેશ ગચ્છ ચરિત્ર અને ઉપકેશ ગચ્છ પટાવલી છે, કે જે વીક્રમ સ. ૧૪૦૦ પછી લખાયેલા છે; પરંતુ એમાં ઐતિહાસીક સત્ય જેવું કંઈ નથી અને આવી વાતોને ઇતિહાસમાં સ્થાન આપી શકાય નહીં. વસ્તુમાં આ જ્ઞાતીની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ છે એ વાત બુદ્ધિમાન ઓસવાલો બરાબર જાણે છે.

ખંડ ૩ જો : વિભાગ ૨ જો

:: મંગલાચરણ ::

- વર્ધમાન કે ચરણયુગ, નિત વદો કર જોર;
ઓસવાલ વંશાવળી, પ્રકટ કરં ચહું ઓર. (૧)
- શ્રી સરસ્વતી દેવો સુમતિ, અવિરલ વાણી અથાહ;
ઓસવાલ ઉપમા ધલા, સકલ કલા સારાહ. (૨)
- દાનવીર સખ જગતમેં, ધનયુત ગુણ ગંભીર;
રાજવંશ ચઢતી કલા, જશ સુરધુનિકા નીર. (૩)
- સકલ પારહો ન્યાતમેં, ધનયુત રાજકુમાર;
શુરવીર મછરાલ હૈ, જાને સખ સંસાર. (૪)
- (—યતિશ્રી શ્રીપાલચંદ્રજી કૃત 'જોન સંપ્રદાય શિક્ષા'માંથી).

પ્રકરણ ૧ લું.

ઓસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિયકુળ તથા ગોત્ર-શાખાઓ

કચ્છમાં તથા મારવાડ આદિદેશોમાં વસતા ઓસવાલોની ગોત્ર-શાખાઓની હકિકત મળી શકી છે તેટલી આ વખતે આ પ્રકરણમાં આપી છે : ઉપરાંત તેમની ગુજરાત તરફના પાકીના ઓસ-

વાલોની ગોત્ર-શાખાઓની ઉત્પત્તિની હકિકત મેળવવા માટે અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે, જે આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં આપવામાં આવશે. બીજું કચ્છના ઔસવાલોમાં નીચે જણાવ્યા મૂળ્ય લગભગ ૮૪ ગોત્ર-શાખાઓ છે. પરંતુ એ બધા મૂળ ગોત્રો નહિ હોતાં તેમાંના કેટલાક, મૂળ ગોત્રોમાંથી નીકળેલી શાખાઓ છે.

વિશેષમાં કચ્છના ઔસવાલો તથા મારવાડમાં વસતા ઔસવાલોના મોટા ભાગના ગોત્રોનું મૂળ એકજ છે, અને જેમાંથી પુનઃ પુનઃ જુદે જુદે સ્થળે તેમજ જુદે જુદે સમયે અનેક નવી નવી શાખાઓ નીકળવા પામી છે. દાખલા તરીકે, નવા સ્થળ ઉપરથી-ધંધા ઉપરથી-મંત્રી વગેરેના હોદ્દાઓ પર રહવાથી ઇત્યાદિ જુદા જુદા કારણોથી હજારો નવી નવી શાખાઓ યા અવટકા નીકળવા પામી છે. એટલે એ માત્ર શાખાઓ જ છે-મૂળ ગોત્રો નથી. તેથી એવી શાખાઓના ઔસવાલ ભાઈઓએ પોતાના મૂળ કુળ-ગોત્રનું જ સ્મરણ રાખવું જોઈએ, કે જેની સગપણ-લગ્નાદિ સંબંધ બાંધતી વખતે ખાસ જરૂર પડે છે.

(૧) કચ્છી ઔસવાલ વિભાગ

પરમારમાંથી ઉપ શાખા.	કેણીયા	પરમાર
ગદ્દ	ખોભડા	"
આપણીયા	હરીયા	"
રાંબીયા	પાસડ	"
મારૂ	ગુટકા	"
બહિઆ	ગોસર	"
મોતા	વેકરા	"
ખોખીયા	દહ્દા (દંડ)	"
શુરીયા	શાહા	"

સતીયા	પરમાર	ભીધરા	રાઠોડ
શાહીયા	”	સાયલા	”
ધરોડ	”	બેટા	”
લુહીયા	”	લોદાયા (લોડલાખ્યા)	”
વીરા	”	છાડવા	”
દાગા	”	ધર્મસિંહ	”
ગીદરા	”	ફેફરીયા	”
ગાખીર	”	કુખડીયા	”
મોમાઈયા	”	(કખરીયા-કાખેરા)	”
છાખેર (છાજડ)	”	પોલડીયા	”
વીસરીયા	”	ઝોહાણમાંથી ૯ શાખા	
વીકમ (વીકમ)	”		
ભુહંદ	”	નીસર	ઝોહાણ
વોવારીયા	”	બેદા	”
કપુરીયા	”	ગુજર	”
પટણી	”	બેરાચ	”
વધાણા (વધણોરા)	”	હેલા (હેલય)	”
લાલણ (લાલન)	”	ખીમરીયા	”
+		માલદેવ	”
		નાગડા	”
રાઠોડમાંથી ૧૬ શાખા		મકડા	”
ચુડલા	રાઠોડ	ઝાવડામાંથી ૪ શાખા	
ફેફરીયા	”		
સંગોઈ (સિંગુઈ)	”	છેડા	ઝાવડા
પેખડ	”	દેઢીયા	”
કક્કા	”	નંદુ	”
ગંગર	”	સાવલા	”
લાપસીયા	”	+	

ભટ્ટીમાંથી ૭ શાખા		ચંદ્રીયા	સોલંકી
ગાલા	ભટ્ટી	ઉસવાર (ઑસવાલ)	”
ગોગરી	”	પુરવાડા	”
શેડીયા	”	સોરડીયા	”
સોની	”	ગુર્જર	”
ગસીયા	”	માદા	”
લાલકાપ	”	મલોરીયા	”
લાલણા	”	મપડા	”
+		સુમમાડી	”
સોલંકીમાંથી ૧૬ શાખા		વોવારીયા	”
સતરા	સોલંકી	વોરા	”
ખંડેરા	”	(વોરામાંથી પુનઃ)	”
(ખંડેલા-ખંડેરા)	”	૧ ખગડ	”
રોહિલા (રોહીડા)	”	૨ વઢી (વીંછી)	”
		+	

(આ નીચે ગોત્રોની ઉત્પત્તિની હકિકત આપવામાં આવી છે, તેમાં ક્ષત્રિય વંશો સામે જે “ગોત્ર” શબ્દ મુકવામાં આવ્યો છે, તેનો અર્થ શાખા સમજવો. રાજપુતોમાં કુળની મૂખ્ય શાખાને ગોત્ર પણ કહેવામાં આવે છે, જેથી જ અત્રે ગોત્ર શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.)

પરમાર વંશ-મોતા ગોત્ર

પરમારની વંશની ૩૫ શાખાઓમાં એક સાંખલા શાખા થઈ છે. એ સાંખલા શાખામાંથી પુનઃ મોતા શાખા થઈ. વંશાવળી:-

ચંદ્રાવતી આશુના રાજ ધરણીવરાહના પુત્ર બાહડના બે પુત્રો સોદા અને સાંખલાથી એ નામની બે શાખાઓ થઈ. સાંખલાનું બીજું નામ વાઘ પણ હતું. સાંખલાને પડિદારોએ જમિન આપી ને

ત્યાં તેણે વાઘેરીયા ગામ વસાવ્યું. બાદ વાઘને પડિહારો સાથે વેર થતાં વાઘને પડિહારોએ મારી નાખ્યો. સાંખલા ઉદ્ધે વાઘની સ્ત્રી આથી અજમેર ચાલી ગઈ. ત્યાં તેને વેરસી નામે પુત્ર થયો. તે ઉમર લાયક થતાં પડિહારો સામેનું આપનું વેર લેવા નક્કી કર્યું. આ માટે તેણે પોતાની કુળદેવી સચ્ચીયાય (સત્યા) માતાની માન્યતા માની. માતા સહાય થઈ અને તેને માર્ગ બતાવ્યો. વેરસીએ ચૌહાણો પાસેથી સૈન્યની મદદ લઈને પડિહારોના સ્થાન પર હડલો કર્યો. તેણે પડિહારોનાં ઘણાં માણસો મારી નાખ્યાં ને આપનું વેર લીધું.

કાર્ય સિદ્ધ થવાથી તે ઝોસવાડમાં પારકર તરફ માતાના સ્થાન પર આવ્યો અને માતાના મંદિરનાં દ્વાર બંધ કરી એકાંતમાં કમલ પૂજ કરવા તલવાર ઉઠાવી. સચ્ચીયા દેવીએ હાથ પકડી લઈને સમજાવ્યું કે, હું તારી સેવાથી પ્રસન્ન થઈ અને તારું મસ્તક તને આપ્યું. એના બદલે સુવર્ણનું મસ્તક બનાવી ચઢાવજે.

બાદ વેરસી રણવાયમાં જઈ રહ્યો અને મુંઘીયાડમાં પડિહારોનો ગઢ પાડી નાખી એણે રણકોટ બનાવરાવ્યું. ઉક્ત વેરસીને રાજપાલ નામે પુત્ર થયો.

રાજપાલને છોહિલ, મહિપાલ અને તેજપાલ નામે ત્રણ પુત્રો થયા. છોહીલના પુત્રો રણમાં રહ્યા ને તેઓ રણેચા કહેવાયા. છોહિલના એક પુત્રે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો ને તેના વંશજો ઝોસવાલ સાતિમાં દાખલ થયા.

મહિપાલ રણ છોડી જંગલમાં ગયો ને તેના વંશજ જંગલવા કહેવાયા. મહિપાલે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો અને તેના ઉતરાધિકારીઓ ઝોસવાલોની સાતિમાં ગયા.

છોહિલના વંશમાં અનુક્રમે પાલણસી-મહેન્દ્ર-હંસપાલ-સોદલ-વીરમ અને ચાચગ થયા. ચાચગના ગઢ પર માંડુના સુલતાને ચઢાઈ કરી. લડાઈ થઈ. બાદશાહ નાદો, અને એના નગારા નીશાન સાંખલાઓએ છીનવી લીધા.

ઓસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિયકુળ તથા ગોત્ર-શાખાઓ ૧૧૯

ચાચગને સીહડ નામે પુત્ર થયો. તે મહા વીર થયો. તેણે મેરો સાથે લડાઈ કરી તેમને મારી નાંખ્યા. સીહડને નિમ્નલિખિત બાર પુત્રો થયા:—

સાલ્હા, વચ્છા, હાંસા, જૈતકરણ, ડુણા, મુર્જન, દેવરાજ, કુંભા, નાલ્હા, રતનસી, ખીબ, માંડણ.

સાલ્હાને ઉધા અને ઉદીંગ (ઉદયસિંહ) નામે બે પુત્રો થયા. તેમાંના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ઉધાને મોતા અને જોતસી નામે બે પુત્રો થયા.

ઉધાનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર મોતા રણકોટની ગાદીએ બેઠો. આ મોતા ઉર્ફે મોટસિંહને વડગચ્છના જૈન યતિશ્રી કનકસુરિએ સં. ૧૩૮૦માં પ્રતિબોધ્યો ને તેના વંશને ઓસવાલની જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા. ઉક્ત મોટસિંહના વંશનેનું મોતા ગોત્ર થયું.

ચૌહાણ વંશ-માલદેવ ગોત્ર

ચૌહાણોની ચોવીસ શાખાઓમાં એક માલણુ યા માલદેવ શાખા પ્રસિદ્ધ છે, જે મૂળ માલદેવના નામ પરથી થઈ છે.

ચૌહાણોના મૂળ પુરૂષ ચાહમાન (વીક્રમની છઠી શતાબ્દીમાં) ની રાજધાની અહિંચત્રપુર (પછી એનું નામ નાગોર થયું.) નામના નગરમાં હતી. તેના ઉત્તરાધિકારી વાસુદેવે સાંભર (શાકંભરી)નું રાજ્ય મેળવ્યું. વાસુદેવના વંશમાં કેટલીક પેઢીએ વીક્રમની નવમી શતાબ્દીમાં વાકપતિરાજ થયો. તેને સિંહરાજ, લક્ષ્મણુ (લાખણુ) અને વત્સરાજ નામે ત્રણ પુત્રો થયા.

સિંહરાજના વંશમાં વીક્રમ સં. ૧૧૬૨માં પૃથ્વીરાજ (પ્રથમ) થયો. તેની રાણી રાસલદેવી જૈન યતિ અભયદેવસુરિ મહાધારીની શિષ્યા હતી. લાખણે નદિાલમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેના વંશમાં કીર્તિપાલ યા કીર્તુ થયો. આ વખતે સુવર્ણગિરિ પર આવેલા જલોરની ગાદી પર કુંતપાલ યા કોટપાલ પરમાર નામે રાજ હોતો, અને સીવાણુની

ગાદી પર વીરનારાયણ પરમાર હતો. જલોરના રાજાનો પ્રધાન એક દૈયા વંશનો રાજપુત હતો. આ દૈયા રાજપુતથી મળીને કીતુ ચૌહાણે જલોર અને સીવાણાગઢ લીધા. આ જલોરના ચૌહાણોની સોનગીરી ઉપરથી સોનીગરા શાખા થઈ.

કીતુ ચૌહાણની ફેટલીક પેઢીએ (સં. ૧૩૦૦ની લગભગમાં) રાવલ સાંમતસિદ્ધ થયો. તેને કાન્ડદેવ તથા માલદેવ નામે બે પુત્રો થયા.

માલદેવના વંશજોનું માલદેવ-માલાણી યા માલણુ ગોત્ર થયું.

વિ. સં. ૧૩૬૧માં જલોર ગઢ પર અલ્લાઉદ્દીન ખાદશાહ ચઢી આવ્યો. લયંકર લડાઈ ચાલી. કાન્ડદેવનો પુત્ર વીરમદેવ મરાયો. કહાન્ડદેવે આથી પોતાનો વંશ બનાવી રાખવા અથવા સોનગીર કુળને કાયમ રાખવા પોતાના નાના ભાઈ માલદેવને ગઢની નીચે મોકલી આવ્યો ને પોતે ખાદશાહના લશ્કર સાથે ઝનુનપૂર્વક લડ્યો. તેણે તેનો ખૂબ ધાણુ કાઢ્યો. આખરે અલ્લાઉદ્દીને જલોરગઢ ફતેહ કર્યો.

જલોર ગઢને ફતેહ કરી ખાદશાહ અલ્લાઉદ્દીને ચિતોડ પર ચઢાઈ કરી તે સર કર્યું. માલદેવ ચૌહાણે આ સમય દરમિયાન પ્રસ્તુત ખાદશાહને કેઇ કામમાં મદદ કરી હતી, જેના બદલામાં અલ્લાઉદ્દીને માલદેવને ચિતોડ ગઢનો હાકિમ બનાવ્યો.

માલદેવ ચિતોડના હાકિમ પદ પર સાત વરસ રહ્યો. વિક્રમ સંવત ૧૩૬૫ માં તપગચ્છના એક યતિએ માલદેવને પ્રતિબોધી જૈન ધર્મો બનાવ્યો હતો. એ માલદેવના વંશજોનું માલદેવ ગોત્ર થયું.

માલદેવને ત્રણ પુત્રો હતા : જૈસા-કીર્તિપાલ અને વણવીર.

જૈસાને પિતાની જગીર મળી. માલદેવના બીજા પુત્ર કીર્તિપાલનું કુટુંબ ઓસવાલ જાતિમાં દાખલ થઈ ગયું. અને તે માલદેવના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

મારવાડમાં વસતા આ માલદેવના રાજપુત તથા ઓસવાલ વંશજો માલણુ તથા માલાણીના નામે ઓળખાય છે.

રોઠોડ વંશ-ચુડલા ગોત્ર

મારવાડની ગાદી પર રાવ આસથાનની નવમી પેઢીએ રાવ ચુડા થયા. તેણે પડિહારોનું મંડોવરનું રાજ્ય મેળવ્યું ને રાજધાની ત્યાર પછી મંડોવરમાં રાખી. રાવ ચુડાએ ત્યાં ચુડલા ગામ વસાવ્યું, જે તેના એક પુત્ર નામે વરમંગને મળ્યું. આ ચુડલા ગામના રાવ ચુડાના પુત્ર વરમંગને સં. ૧૪૫૨ માં ખરતરગઢના એક યતિ નામે જિનરાજસુરિ મહારાજે પ્રતિષ્ઠાધી જ્ઞેન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો. તેના કુટુંબનું ગોત્ર ગામના નામ પરથી ચુડલા યા ચુડલા થયું, અને તે ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયું.

રોઠોડ વંશ-છાડવા ગોત્ર

મારવાડની ગાદી પર રાવ આસથાનની છઠી પેઢીએ રાવ છાડા થયા. આ રાવ છાડાના એક પુત્રને સંવત ૧૪૨૦ માં ખરતરગઢના એક યતિ નામે શ્રી જિનકુશલસુરિએ પ્રતિષ્ઠાધી જ્ઞેન ધર્મી બનાવ્યો. ત્યારબાદ તેનું કુટુંબ ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયું અને પુરુષ પુરૂષના નામ પરથી તેનું છાડવા ગોત્ર થયું.

ચાવડા વંશ-સાવલા ગોત્ર

ચાવડાઓનું પાટણનું રાજ સોલંકી સૂળરાજે લેતાં અને ખીજા ચાવડાઓની ભૂમિ છીનવી લેતાં કેટલાક ચાવડા કુટુંબો આણુ તથા પારકર તરફ આવી રહ્યા. એવીજ રીતે પારકરમાં આવી રહેલ એક ચાવડા કુટુંબમાં સાવલ નામે પ્રતાપી પુરૂષ થયો. તેણે સિંધમાં સાવલા ગામ વસાવ્યું. આ સાવલ ચાવડાને એક જ્ઞેન યતિએ પ્રતિષ્ઠાધી જ્ઞેન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો. ત્યાર બાદ તેના વંશજો ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા. સાવલના આ ઉત્તરાધિકારીઓનું સાવલા ગોત્ર થયું.

રોઠોડ વંશ-ગંગર ગોત્ર

મારવાડમાં રોઠોડ વંશનું રાજ સ્થાપનાર રાવ સિંહા યા સિંહજીતની

દસમી પેઢીએ વીરમદેવ થયા. તેમને પાટવી કુંવર ચુડા સિવાય બીજા ચાર પુત્રો થયા: જયસિંહ, ગંગરાવ, દેવરાજ અને વિજયરાજ.

રાવ વીરમદેવના ત્રીજા પુત્ર ગંગરાવે તેના ભાઈઓ સાથે લડીને સોજત લીધું. આ રાવ ગંગરાવથી તેના વંશજોની ગંગર શાખા થઈ.

વિ. સં. ૧૪૮૦ માં આ ગંગર શાખાના એક પુરૂષને ખરતર ગચ્છના એક યતિ નામે શ્રી જિનરાજસુરિએ પ્રતિભોધી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો, જેનું કુટુંબ ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયું.

પરમાર વંશ-મારૂ ગોત્ર

પરમાર વંશની ૩૫ શાખાઓમાં એક ભાવલ અથવા ભાયલ શાખા છે. એનું વતન સીવાણા અને રોહીસી ગામ હતું. આ ભાવલ શાખામાં રાણા સજન થયા. રાણા સજનના રાણા રાવલ થયા. તેમનું સીવાણાનું ગઠ વચ્ચે ફેટલોક સમય છુટી ગયેલ, તે સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનથી મળીને રાણા રાવલે પાછું મેળવ્યું.

રાણા રાવલને બે પુત્ર થયા : સિલાર અને મારૂ.

સિલાર ગાદીએ બેઠો. મારૂને વૈરસલ ઉર્ફે વેરસી નામે એક પુત્ર થયો. એ વેરસીથી પરમારની મારૂ શાખા ચાલી. વેરસીને ખરતર ગચ્છાધિપતિ શ્રી જિનકુશલસુરિ મહારાજે સં. ૧૩૮૦ માં પ્રતિભોધી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો.

ઉપરોક્ત વેરસીના પુત્રો જૈન ધર્મમાં રહ્યા ને તેઓ જૈન રાજપુતોની ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા. આ કુંટુંબ તેની મૂળ મારૂ શાખા પરથી આજને નામે ઝોણખાયું.

પરમાર વંશ-સતીયા ગોત્ર

ચંદ્રાવતીના રાજા જ્ઞેતસિંહ પરમારને એક જૈનાચાર્ય શ્રી રૂપ-દેવસુરિએ સં. ૧૦૬૫ માં પ્રતિભોધી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો.

આ જેતસીનો એક પુત્ર નામે રાજપાલ સાંચાર ઉર્ફે સત્યપુરમાં જન્મ રહ્યો. તેના સંતાનો સત્યપુર પરથી સતીયાને નામે યોળખાયા. ઉક્ત રાજપાલના વંશજો જૈન ધર્મમાં રહ્યા ને તેઓ પાછળથી ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા.

સોનીગરા ચૌહાણ વંશ-ખીમસીયા ગોત્ર

માલદેવ ગોત્રની હકિકતમાં જણાવ્યા મુજબ માલદેવને જૈસા, શ્રીર્તિપાલ અને વણવીર નામે ત્રણ પુત્રો હતા.

વણવીરને રણધીર અને રાણા: એમાંના રણધીરને રાજધર અને કેલણ એ મુજબ પુત્રો થયા. રણધીરના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાજધરને દુદા અને ખીમસિંહ નામે બે પુત્રો થયા. રાજધરના જ્યેષ્ઠ પુત્ર દુદાને પીતાનું પ્રગણું મળ્યું અને ખીમસિંહે ખીવસર નામે પોતાનું જુદું ગામ વસાવ્યું.

વિક્રમ સંવત ૧૪૯૦માં વૃદ્ધ તપાગચ્છના યતિશ્રી રત્નસિંહ સુરિ મહારાજે ખીમસિંહને પ્રતિબોધ્યો ને તેનું કુટુંબ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયું. આ ખીમસિંહના કુટુંબનું ગોત્ર ખીમસીયા (ખીમસિંહ) થયું.

ચાવડા વંશ-ડેઠીયા ગોત્ર.

ચાવડાઓનું પાટણનું રાજ સામંતસિંહ ચાવડાને મારીને તેના ભાણેજ મુળરાજ સાલંકીએ લઈ લીધું ને તેણે ત્યાં ચાવડાઓની કતલ ચલાવી. આ સિવાય તેણે તથા ત્યાર પછીના સોલંકી રાજાઓએ ચાવડાઓની જમિ ધીમે ધીમે લઈ લેવા માંડી.

ત્યાંના ચાવડાઓમાંના એક ડેડજી યા ડેડાજીની જમિ સોલંકીઓએ લઈ લેતાં તે આજુ તરફ આવ્યો. તે વીર અને પરાક્રમી હતો. તેણે ત્યાં વસતા મીથુ તથા કાડી લોકોને પર્વત બાજુ નસાડી મુક્યા અને ત્યાં ડેડવા નામે ગામ વસાવ્યું. આ ડેડજી

પુનઃ મડોવર તરફ આવ્યો અને ત્યાં પડિહારોની ભૂમિ દબાવી ઓસિયા (પૂર્વેનું ઓસનગર) નજીક ડેહીયા નામનું ગામ વસાવ્યું.

આ ડેહીયાના ડેહીયા ગામના વંશજોનું ડેહીયા ગોત્ર થયું.

સંવત ૧૧૦૦માં ડેહીયા ગામ ઓસિયાના પરમારે લઈ લીધું. સં. ૧૨૫૪માં શ્રી જયસિંહસુરિએ ડેહીયા કુળના કુંટુબોને પ્રતિબોધી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યા. ત્યારબાદ તે કુંટુબો ઓસવાલ યાત્રિમાં દાખલ થઈ ગયા.

આ ડેહીયાઓની કુળદેવી મામલ માતા છે. મામલદે યા મામલદેવી મૂળ રાડોડ વંશના કક્કા કુળની દીકરી હતી ને આવડા વંશના આ ડેહીયા કુળમાં પરણી હતી. પાછળથી તે શક્તિ થઈ ને દેહીયા કુંટુબોને વરદાન આપ્યું તથા તેમનું રક્ષણ કરવા વચન આપ્યું. આથી દેહીયા કુંટુબોએ તેને પોતાની કુળદેવી તરિકે સ્થાપી.

ડેહીયા કુળના અમુક કુંટુબો ભુજ વસતાં, ત્યાં જઈ વસ્યા ને ત્યાંના બીજા ગુર્જર ઓસવાલોની યાત્રિમાં દાખલ થઈ ગયા. ભુજનગરના વર્તમાન નગરશેઠ શ્રીમાન સાકરલાલ પાનાચંદ પણ આજ ડેહીયા કુળના છે.

કચ્છમાં વસતા કચ્છીભાષી ઓસવાલોના ગોર, ત્યાંના રાજવંશના ગોર છે તેજ રાજગોર બ્રાહ્મણો છે: પૂર્વે ડેહીયા, માર, ધરોડ, કક્કા તથા સોની એ કુળોના ગોર જેસરગોર હતા. હાલમાં તેઓના ગોર રાજગોર બ્રાહ્મણ છે—છતાં હજી તેઓમાંના અમુક કુળો પાસેથી પોતાના જુના હક્ક મળ્યા જેસરગોરે લગ્ન પ્રસંગે લાગે લઈ જાય છે.

આ ડેહીયા ગોત્રનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન ડેહીયા ગામ, જોધપુર તથા જેસલમેરની લગભગ વચ્ચે અને ઓસીયા પ્રગણામાં આવેલું છે. ડેહીયા ગામનું પાછળથી મારવાડી ભાષામાં ૩ નો ઉચ્ચાર ૬ થાય છે—તે ઉપરથી પ્રાંતિય ભાષાબેદથી ૩ નો ૬ થઈ દેહીયા નામ

થયું. અને આથી ત્યાં વસનારા પરમાર કુટુંબનું પણ એ મૂળ્ય દેહીયા ગામ ઉપરથી દેહીયા ગોત્ર થયું છે.

મારવાડમાં વસતા પરમાર કુળના ઐસવાલોમાં આ દેહીયા ગોત્ર છે. સિવાય રજપુતોની એકાદ જાતિમાં તથા વૈષ્ણવ ધર્મ પાળનાર વ્યાપારી ક્રોમમાં પણ આ દેહીયા શાખા થયેલ છે. પરંતુ તે મૂળ દેહીયાનું અપભ્રંશ થઈનેજ દેહીયા નામ થયું છે.

રોઠોડ વંશ-લોડાયા ગોત્ર

ગુજરાતની સરહદ પર મારવાડમાં આવેલ લોડલાઈ ગામમાં એક રોઠોડ ઠાકોર હતો. તેણે એક જૈન યતિ પાસે સં. ૧૫૫૦માં જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. આ ઠાકોરનું એક કુટુંબ જૈન ધર્મમાં કાયમ રહ્યું ને તે ઐસવાલ જાતિમાં દાખલ થઈ ગયું અને તેનું ગોત્ર લોડલાઈ ગામ પરથી લોડલાઈયા યા લોડાયા થયું.

વરિહાહા પરમાર વંશ-ગદા ગોત્ર

ચંદ્રાવતી-આબુનું રાજ ગ્યાપનાર ખીર્ડીલ પરમાર કુળની એક વરિહાહા શાખા થઈ. એ શાખાનું જોસલમેરથી પાંચ ગાઉ પર આવેલ લોદ્રવાનગરમાં રાજ થયું. આ શાખા પાસે તે રાજ્ય સં. ૧૦૦૦ સુધી રહ્યું. તતપશ્ચાત્ ભટ્ટી રાજા દેવરાજે (દેવરાસર યા દેરાવર વસાવનાર) તે લઈ લીધું.

લોદ્રવાનગરનું વરિહાહા પરમારોનું રાજ ભટ્ટી વંશે લઈ લેતાં ઉક્ત વરિહાહા પરમારો મારવાડમાં તથા સિંધ દેશમાં ફેલાઈ ગયા, અને જ્યાં સ્થાન મળ્યું ત્યાં ભૂમિ વસાવી. આજ કુળમાં સં. ૧૧૭૫ માં ગદાધર નામે એક વીર પુરૂષ થયો. તેણે પારકર દેશમાં ગામ વસાવ્યું.

વીક્રમ સં. ૧૨૦૦માં યુગપ્રધાન ખરતર ગચ્છાધિપતિ જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે ઉપયુક્ત ગદાધર પરમારને પ્રતિષ્ઠાધી

! જોન ધર્મી બનાવ્યો. આ ગદાધરના સંતાનોનું ગોત્ર ગદા થયું ને । તેઓ ઝોસવાલની જાતિમાં દાખલ થઈ ગયા. મારવાડમાં આ ગોત્ર-ગાદવાને નામે ઝોળખાય છે.

ભટ્ટી વંશ-ગાહા (ગાહીલા) : ગોગરી ગોત્ર.

યદુ વંશમાં મહારાજા ઉબ્ણીક થયા. તેમનું રાજ્ય હિમાલય પ્રદેશમાં કેદારનાથની નિકટ ઉખીમકની પાસે શોણિતપુરમાં હતું. ઉબ્ણીકના વંશમાં વિક્રમ સં. ૬૦૦માં શોણિતપુરની ગાદી પર રાજા રિજદેવ થયા. રિજદેવે પોતાના અતુલ બળથી હિમાલયનો વિશાળ પ્રદેશ ઉપરાંત ઉત્તર-પશ્ચિમના મિશ્ર આદિ દેશો જીતી લીધા. આવો મહાન વિજય મેળવીને રિજદેવે દેવેન્દ્રનું પદ ધારણ કર્યું.

આ રિજદેવને ચાર પુત્રો થયા : અસપત-ગજપત-નરપત અને ભુપત. ગજપતે ગિજની શહેર વસાવ્યું ને ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી.

રિજદેવના છેલ્લા બે પુત્રો નરપત અને ભુપતથી યદુવંશની બે મહાન શાખાઓ થઈ : સમાવંશ અને ભટ્ટી વંશ.

નરપતના વંશમાં વિ. સં. ૭૦૦માં સામારાવ થયો. આ સામારાવ સિંધમાં ગયો ને ત્યાં સમીનગર યા સામગઢ વસાવ્યું (પાછળના ભાટોએ આ સામગઢને રૂમ-શામ બનાવી દીધું છે). સિંધમાં આ સામારાવથી સમા વંશની સ્થાપના થઈ. (પાછળથી સમાવંશમાંથી જડેજ શાખા નીકળી; જેણે કચ્છમાં રાજ સ્થાપ્યું અને હાલસુધી તે કાયમ છે.)

ભટ્ટી વંશ :

રાજા રિજદેવના ચોથા પુત્ર ભુપતને સલભન ઉર્ફે શાલિવાહન નામે એક મહાન શુરવીર પુત્ર થયો. તેણે પંજાબ દેશમાં શાલિવાહનપુરની સ્થાપના કરી. (જે હાલ શાલીપુરા કહેવાય છે.)

શાલિવાહનને બાલંદ અને જંજ નામે બે પુત્રો થયા. જંજથી જંજુયા યા જોષયા શાખા થઈ. બાલંદને વી. સં. ૭૦૦માં ભાટીરાવ નામે મહા પરાક્રમી અને વિજયી પુત્ર થયો. તેણે મથુરા આદિ ઉત્તરીય ભારતમાં વિશાળ રાજ્ય સ્થાપ્યું- જે રાજ્યવિસ્તાર બલમંડલને નામે ઓળખાયો. આ રાવ ભાટીથી ભટ્ટીક સંવત ચાલ્યો અને ભટ્ટી વંશની સ્થાપના થઈ.

રાવ ભટ્ટી પંઝી નીચે મૂળખ વંશ ચાલ્યો:-

મંગલરાવ : મંઝમરાવ : કેહર-એણે કેહરોરનગર વસાવ્યું : કેહરને તનુ નામે પુત્ર થયો-તેણે તનોટનગર વસાવ્યું : વિજયરાવ (પહેલો) : રાવલ દેવરાજ. એણે દેરાવરનગર વસાવ્યું-તેના વંશજોની એક દેવરાજોત શાખા થઈ : મુંધ-એના વંશજો મુંધરાને નામે પ્રસિદ્ધ થયાં : વચ્ચ યા વત્સરાવ : દુશાજ : રાવલ લાંજ વિજયરાવ (બીજો) વિ. સં. ૧૧૫૦માં થયો.

રાવલ વિજયરાવ લાંજની રાજધાની લોદ્રવાનગરમાં હતી. તે સિદ્ધરાજ સોલંકીની પુત્રીને પરણ્યો. તેનાથી તેને ભોજદેવ, રાહડ, દેશલ અને બાપારાય નામે ચાર પુત્રો તથા લાંજ અને લાંછ નામે બે પુત્રીઓ-એમ સંતાન થયા.

ભોજદેવને જોસલદેવ નામે પુત્ર થયો. તેણે જોસલમેર નગર વસાવ્યું અને ત્યાં રાજધાની સ્થાપી.

ઝોસવાલ-રાહડીયા ગોત્ર:

વિજયરાવ લાંજના બીજા પુત્ર રાહડે યુગપ્રધાન જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસૂરિજી મહારાજ પાસે પ્રતિબોધ પામી જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. આ રાહડથી રાહડીયા ગોત્ર થયું ને પાછળથી આ ગોત્રના કુટુંબો ઝોસવાલ ઝાતિમાં બળી ગયા.

(આ રાહડીયા ગોત્રના ઝોસવાલ કુટુંબો મૂખ્યત્વે મારવાડમાં જ છે.)

ઐસવાલ-ગોગરી ગોત્ર:

વિજયરાવ લાંઝના ત્રીજા પુત્ર દેશલને મૂળરાજ અને ગોગરી-રાવ નામે બે પુત્રો થયા. ગોગરીરાવે જેસલમેરની પૂર્વ તરફની પહિહારોની ભૂમિ દબાવી ત્યાં ગોગરીસર તથા ગોગલીયાર નામે ગામ વસાવ્યા.

આ ગોગરીરાવને યુગપ્રધાન ખરતરગચ્છાધિપતિ જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસરિજી મહારાજે પ્રતિબોધી જૈનધર્માનુયાયી બનાવ્યો.

વિજયરાવ લાંઝની પુત્રીઓ લાંગ અને લાછ-બને શક્તિઓ અર્થાત શક્તિદેવીઓ થઈ. લાછદેવીએ તેના ભત્રિજા ગોગરીરાવને પ્રત્યક્ષ થઈ તેના ગોત્રનું રક્ષણ કરવા વચન આપ્યું. ગોગરીરાવે જેથી તેને પોતાની કુળદેવી સ્થાપી.

આ ગોગરીરાવના કુટુંબનું ગોત્ર ગોગરી થયું- ને તે ઐસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયું. આ ગોગરી ગોત્રની કુળદેવી ઉપરોક્ત લાછમાતા યા લાછલદેવી છે.

(આ ગોગરી ગોત્રના ઐસવાલો કચ્છમાં ઘણા છે.)

ઐસવાલ-ગાહલા ગોત્ર

વિજયરાવ લાંઝના સૌથી નાના પુત્ર બાપારાયને ગાહિલરાય નામે પુત્ર થયો. તેને બણાંદ ગામ મળ્યું. ગાહિલરાયે બીજું ગામ ગાહિલવાલા વસાવ્યું. આ ગાહિલના પુત્રોનું ગાહલા ગોત્ર થયું. ગાહિલરાવે જૈન ધર્મ સ્વિકાર્યો હતો, જેથી તેનું કુટુંબ પાછળથી ઐસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયું.

ઉપરોક્ત ગાહલા કુળનું એક કુટુંબ ભટ્ટી રાવ વરસલજીએ વસાવેલાં વીસલપુરમાં જઈ વસ્યું. ત્યાંની કુળદેવી વીસલદેવીને તેમણે પોતાની કુળદેવી તરીકે સ્થાપી. વિ. સં. ૧૫૫૦માં તેઓ કચ્છમાં આવ્યા.

રોઠોડ વંશ-સંગોઈયા સિંગુઈ ગોત્ર

કનોજ પર શાહજુહીન ગોરીએ ચઢાઈ કરી તેમાં કનોજનો રાજા જયચંદ રોઠોડ કામ આવ્યો અને કનોજ પર રોઠોડોની સત્તા નષ્ટ થઈ. તે વખતે જયચંદનો પુત્ર હરિશ્ચંદ પોતાના મછલી ગામમાં જતો રહ્યો. અને જયચંદનો ભત્રિજો શિયોજી ઉર્ફે સિંહજીત, કે જેનું રાજ્ય કનોજ નજીક આવેલ બઢાયુમાં હતું, તે પણ શાહજુહીને નષ્ટ કરતાં સં. ૧૨૬૫ માં શિયોજી મારવાડમાં આવ્યો.

જે વખતે મારવાડનું પાલીગામ પાલીવાલ બ્રાહ્મણો પાસે હતું. એ પાલીવાલ બ્રાહ્મણો પર ત્યાંના બીલ લોકો બહુજી જુલમ ગુજારતા હતા. આ વખતે મારવાડમાં આવી રહેલ અને નવા સ્થાનની શોધ કરતા શિયાજીની સૌર્યતા અને સાહસિકતાની પ્રશંસા આ પાલીવાલ બ્રાહ્મણોએ સાંભળી હતી, જેથી પોતાનું રક્ષણ થવાના ઉદ્દેશથી પાલી ગામ ઉક્ત શિયોજીને સોંપી દીધું.

શિયાજી રોઠોડે પાલી પર અધિકાર કરી, ત્યાંના બીલ લોકોને મારી નાખ્યા અને એ ગામને બીલોના જુલમથી મુક્ત કર્યું. ત્યાર બાદ શિયોજીએ ધીમે ધીમે ખેડના ગોદોલો તથા મંડોવરના પકિ-હારેની ભૂમિ લેવા માંડી.

શિયોજીને સોલંકી રાણીથી આસથાનજી અને ચાવડી રાણીથી સોનંગ તથા અજ એમ ત્રણ પુત્રો થયા. આસથાનજી, શિયોજી પછી પાલીની ગાદીએ બેઠો; અજ ઝોખામાં ગયો ને ત્યાં રાજ સ્થાપ્યું; અને સોનંગજીને ગુજરાતના સોલંકી રાજા ભોળા ભીમે સામેત્રા ગામ આપ્યું. સોનંગજીએ ત્યાંથી પુનઃ ઇડરના જુલમગાર કાલીઓને મહાત કરી ઇડરનું રાજ લીધું, અને પોતાની ગાદી ઇડરમાં સ્થાપી.

ઝોસવાલ-હથુડીયા શાખા:

સોનંગજીના એક પુત્રથી ઇડરના રોઠોડ વંશમાં રોઠોડની એક

હથુડીયા શાખા થઈ. ઉક્ત હથુડીયા શાખાના એક રાકોડે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો, જેનું કુટુંબ બાદ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયું.

ઈડરના રાવ સોનંગજીની ચૌદમી પેઢીએ કલ્યાણમલ થયો. તે સં. ૧૫૫૦ (લગભગ)માં ઈડરની ગાદીએ બેઠો. કલોજ રાકોડ મહારાણા પ્રતાપનો ભાણેજ થતો હતો. આ કલોજ ઉર્ફે કલ્યાણમલને જગન્નાથ, ગોપીનાથ, અરજુનદાસ, અને સંગ્રામજી ઉર્ફે સાંગોજી એમ ચાર પુત્રો હતા. કલ્યાણમલના ઉક્ત ચાર પુત્રોમાંના ત્રણ પુત્રો અનુક્રમે ઈડરની ગાદી પર બેઠા.

કલ્યાણમલના ઉપરોક્ત પુત્રોમાંના ચોથા પુત્ર સંગ્રામજીએ એક યતિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો તે તે ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયો. સંગ્રામજીના પુત્રો પિતાના નામ સાંગોજી પરથી સાંગોઈ-તના નામથી ઓળખાયા. પાછળથી સાંગોઈતિમાંથી ત ઉડી જઈ સંગોઈ અને સિંગુઈ નામ થયું.

કલ્યાણમલ પછી ઈડરની ગાદી પર જગન્નાથજી આવતાં, તેના વખતમાં મુસલમાનોની સેના ઇડર પર ચઢી આવી. એ વખતે મુસલમાનોએ લોકો પર અનેક જુદામો ગુજાર્યા તથા હિંદુઓને વટલાવ્યા. આવી પરિસ્થિતિમાં લોકો અન્ય દેશોમાં નાશી જવા લાગ્યા.

આજ કારણથી ઈડરની નજીકમાં રહેતા ઉક્ત સંગોઈ કુટુંબો પણ પોતાની જમીન છોડી ચાલી નીકળ્યા અને જોધપુરમાં આવી રહ્યા.

મારવાડી ઓસવાલ-સિંગુઈ : સીંધી : સંઘો ગોત્ર

જોધપુરમાં આવતાં સંગોઈ બંધુઓએ રાજની નોકરી સ્વીકારી અને તેમણે સેનાપતિ-મહામંત્રી વગેરેના મુખ્ય હોદાઓ હાથમાં લીધા. આ લોકોએ એ હોદાઓ ઉપર રહી અનેક યુદ્ધોમાં જીત મેળવી, અને તેમ કરીને સંગોઈ શાખાનું નામ ઇતિહાસમાં અમર

કયું. આજથી એક સો વરસ પૂર્વ સુધી તેઓએ ઉક્ત હોદ્દાઓ જાળવી રાખ્યા હતા. મરાઠાઓની ચઢાઈઓ વખતે (સં. ૧૭૦૦-૧૮૦૦ દરમિયાનના સમયમાં) સેનાપતિ-મંત્રી-મહામંત્રી-કિલ્લાધ્યક્ષ ઇત્યાદિના હોદ્દા પર રહી કામ કરનારા ભિમરાજ સિંગુઈ-મૂળચંદ સિંગુઈ-દમરાજ સિંગુઈ ઇત્યાદિ સંગોઈ વીરોની તો કર્નલ જેમ્સ ટોડે પોતાના 'રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ' ગ્રંથમાં પણ નોંધ લીધી છે.

મારવાડમાં સંગોઈ શાખાના ઓસવાલોની ઘણી સંખ્યા છે, અને સંગોઈમાંથી સિંગુઈ થઈ, હાલમાં તેઓ સીંધી અને સંઘીના નામે પોતાને ઓળખાવે છે.

કચ્છી ઓસવાલ-સંગોઈ ગોત્ર:

ઈડર પાસેથી નીકળી જોધપુર તરફ જઈ રહ્યા બાદ તરતનાજ સમયમાં અમુક સંગોઈ કુટુંબો પુનઃ પારકર નજીક આવી રહ્યા. પરંતુ પારકરમાં મુસલમાનોના વટલાળવૃત્તિ આદિના જીવ્હો થવા લાગ્યા, એટલે તરત પુનઃ તેઓ કચ્છમાં આવ્યા, અને ત્યાં કાયમ થઈને રહ્યા.

કચ્છમાં સંગોઈ શાખાના ઓસવાલો કેટલીક સંખ્યામાં અને અમુકજ ગામોમાં વસેલા છે. કચ્છના સંગોઈઓની કુળદેવી (મૂળ થરપારકર નિવાસીની) સત્યાદેવી ઉર્ફે સયા માતા છે. (કેટલાક ખીજા ગોત્રોની કુળદેવી પણ એ છે.) એ માતાના મંદિરોમાં માતાની મુર્તિ સાથેજ, ઘોડા પર સ્વાર થયેલા બોતેર જખ દેવોની ઘોડેસ્વાર મુર્તિઓ પણ બેસાડેલી હોય છે. આ જખદેવોને ઓસવાલો ઉપરાંત કચ્છના લગભગ દરેક જાતિના લોકો આસ્થાપૂર્વક માને છે, અને એ જખદેવો પણ પોતાના બકતો તરફ સંકટ સમયે હાજરાહજુર હોય છે. કચ્છના સમા રાજ પુંજરાજનો આજ જખ દેવોએ નાશ કર્યો હતો.

પરમાર વંશ-લાલણ (લાલન) ગોત્ર

આશુ ચંદ્રાવતીના રાજના એક પુત્ર નામે શિવનારાયણે વિક્રમ સંવત ૧૧૦૦ માં જોધપુરની દક્ષિણ તરફના પ્રદેશમાં સીવાણા નામે નગર વસાવ્યું. તેની ચોથી પેઢીએ ત્યાં લાલસિંહ થયો. તેણે સીવાણા નજીક લાલણા ગામ વસાવ્યું.

વિક્રમ સં. ૧૨૫૦ માં એક જૈનાચાર્ય નામે શ્રી જયસિંહસુરિએ લાલસિંહનો અસાધ્ય રોગ મટાડતાં તેણે સરત મૂળ્ય જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. લાલસિંહને સાત પુત્રો હતા. તેમાંના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાવજીને માદી મળી. આ રાવજીના વંશજો પાછળથી ઝોસવાલ ઝાતિમાં દાખલ થઈ ગયા. ઉપરોક્ત લાલસિંહથી તેના વંશજોનું લાલણ ગોત્ર થયું.

લાલન શાખાના મૂળ લાલસિંહની ચૌદમી પેઢીએ અમરસિંહ થયો. તે સંવત ૧૬૦૦ માં કચ્છ દેશમાં આવ્યો, ને આરીખાણા (અબડાસા) માં રહ્યો. અમરસિંહને સંવત ૧૬૦૬ માં વૃદ્ધમાનસિંહ અને સંવત ૧૬૧૭ માં પદમસિંહ-ઝોમ બે પુત્રો થયા. આ બંને પુત્રો ભદ્રેશ્વર જઈ રહ્યા.

પાછળથી એટલે વીક્રમ સંવત ૧૬૮૯ માં મારીવાયુ-જલ-પ્રત્યથી ભદ્રેશ્વરનો દૈવી કાપથી નાશ થયો, જેથી પદમસિંહ કુટુંબ સહિત માંડવી જઈ વસ્યો ને વૃદ્ધમાનસિંહનું કુટુંબ ભૂજમાં જઈ વસ્યું.

હાલાર-કાઠિયાવાડ અને લાલણ ગોત્ર

કચ્છના જોડેજોડ રાજવંશમાંના એક પ્રતાપી પુરૂષ નામે જામ રાવલે સં. ૧૬૯૭ માં જામનગર વસાવ્યું અને ત્યાં રાજધાની સ્થાપી. આ વખતે કચ્છમાંથી ત્યાં વસાવવા માટે બીજી કામોના લોકો સાથે કેટલાક ઝોસવાલોને પણ ત્યાં તેડાવ્યા હતા જેઓમાં લાલણ ગોત્રના પણ કેટલાક કુટુંબો ગયેલ હતા. આ રીતે ઝોસવાલો કચ્છમાંથી કાઠિયાવાડના હાલાર પ્રાંતમાં ગયા અને હાલ પણ ત્યાં વસે છે.

મારવાડ અને લાલણુ ગોત્રની શાખાઓ

લાલણુ શાખાના ઔસવાલોમાંના જેઓ મારવાડમાં જ રહ્યા અને ગોલવાડ તથા થર્ધી પ્રાંતમાં વસ્યા તેઓ લાલાણી કહેવાયા.

ઉપર જણાવ્યા મૂળ્ય લાલસિંહને સાત પુત્રો હતા. તેમાંના બીજા પુત્રને વાંડીયા ગામ જગીરમાં મળેલ, જેથી તેની વાંડીયા શાખા થઈ. તેવીજ રીતે લાલસિંહના બીજા પુત્રો નામે વીરમજી, હરખાજી, શાહજી તથા માલાજી હતા; તેમના એ ચાર પુત્રોના નામ પરથી પુનઃ નિમ્નલિખિત ચાર શાખાઓ થઈ:—

વીરમેચા-હરખાવત-શાહ અને માલાવત

(આ બધા ગોત્રોના ઔસવાલો મારવાડમાં વસે છે)

પરમાર વંશ-છાજડ ગોત્ર

સાંચોરના રાજા જગમલને છાહજડ નામે એક પ્રતાપી પુત્ર થયો. તેણે આજી મંડલમાં છાહજડ નામે ગામ વસાવ્યું. છાહજડના વંશજેનું છાજડ ગોત્ર થયું. છાહજડના વંશમાં નેતસી થયો. આ નેતસીને એક જૈનાચાર્યે પ્રતિષ્ઠાધી જૈનધર્મી બનાવ્યો, અને તે ઔસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયો. ડાકોર નેતસી છાજડે અનેક વીરતાના તથા લોકોપકારક કાર્યો કર્યા હતા અને જેથી તેણે ભાટોના ચોપડાઓમાં અમર પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે. આ છાજડ ગોત્રમાં ફટલાક પ્રસિદ્ધ અને પ્રતાપી જૈનાચાર્યો પણ થયા છે. (મારવાડમાં પણ આ છાજડ ગોત્રના ઔસવાલો ઘણાં છે.)

પરમાર વંશ-ગીઢરા ગોત્ર

હાલ જ્યાં જેસલમેરનું રાજ્ય છે ત્યાં પૂર્વે પરમારોની ભૂમિ હતી. પારકરના એક સોઢા પરમાર નામે ગીઢરાજે ઉક્ત સ્થળે આવેલ ખરડ નામના સ્થાનમાં ગીઢરા નામે ગામ વસાવ્યું હતું. એ ગીઢરાજે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો અને તેના ઉત્તરાધિકારીઓ

પાછળથી ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઇ ગયા. ગીદરાવના એ કુટુંબનું ગોત્ર ગીદરા થયું.

પરમાર વંશ-ભુરીયા ગોત્ર

બલોરની ગાદી પર સં. ૧૧૯૦માં ક્રાટપાલ ઉર્ફે કુંતપાલ પરમાર થયો. આ કુંતપાલને સં. ૧૨૧૨માં ચૌહાણ કીર્તિપાલે હરાવી તેનું રાજ લઇ લીધું. કુંતપાલને બોહરજી નામે એક પુત્ર હતો તે બલોરનું રાજ જતું રહેતાં સીવાણા જઈ રહ્યો. સીવાણામાં તેના પુત્રને શ્રી જયસિંહસુરિએ પ્રતિબોધી જૈનધર્મી બનાવ્યો. ન્યાર-આદ તેનું કુટુંબ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયું. આ કુટુંબનું ગોત્ર પૂર્વ પુરુષ બોહરજીના નામ પરથી ભુરીયા થયું.

ભટ્ટી વંશ-લાલણા ગોત્ર

સીવાણા તાબાનું લાલણા ગામ પરમારો પાસેથી પછવાડે ભટ્ટીઓએ લઇ લીધું. આ લાલણા ગામમાં રહેનારા એક ભટ્ટી રજપુતને એક જૈનાચાર્યે પ્રતિબોધી જૈનધર્મી બનાવ્યો, ન્યારઆદ ઉક્ત રજપુતનું કુટુંબ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં ગયું ને તેનું ગોત્ર ગામના નામ પરથી લાલણા થયું.

ચૌહાણ વંશ-ભેદા ગોત્ર

નાદિલના એક ચૌહાણ રજપુત નામે કીતુ ઉર્ફે કીર્તિપાલે સં. ૧૨૧૨ માં પરમાર કુંતપાલ પાસેથી બલોર લીધું. કીર્તિપાલ પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમરસિંહ બલોરની ગાદી પર બેઠો. બલોરના અથવા સુવર્ણગિરિના આ ચૌહાણોની સોનગીરા શાળા થઈ.

બલોરના ઉપરુક્ત રાજ સમરસિંહને સં. ૧૩૧૪ માં એક જૈનાચાર્ય નામે શ્રી અજિતદેવસુરિએ પ્રતિબોધી જૈનધર્માનુયાયી બનાવ્યો. આ સમરસિંહના સૌથી નાના પુત્ર ભેદાજીએ ભેદા-રીયા ગામ વસાવ્યું ને તે ત્યાં રહ્યો. આ ભેદાજીના કુટુંબનું ગોત્ર,

તેના નામ પરથી ભેદ થયું અને તે ઝોસવાલોની જાતીમાં દાખલ થઈ ગયું.

ભટ્ટોવંશ-શેઠીયા : સોની ગોત્ર

(શેઠીયા અને સોની ગોત્રો માટે જુઓ મારવાડ વિભાગમાં)

વિશેષ વૃત્તાંત

કચ્છમાં ઝોસવાલો વિશાળ સંખ્યામાં વસેલા છે, તેઓમાં બે વિભાગ છે: કચ્છીભાષી અને ગુર્જરભાષી. એકંદરે કચ્છમાં ઝોસવાલોની સર્વ મળીને ખોળા લાખતી સંખ્યા છે.

કચ્છમાં આવેલા ઝોસવાલો બે રીતે આવેલા છે. એક તો ગુજરાત થઈને અને બીજા સિંધ તથા પારકર થઈને આવેલા છે. એટલે તેઓ કચ્છમાં સં. ૧૫૫૦થી કરીને સં. ૧૭૦૦ સુધીમાં જુદા જુદા જગ્યાઓમાં આવેલા છે.

આમાં જે ગુજરાત થઈને આવેલા છે, તેઓ પૂર્વે વ્યાપારમાં પડી ગયેલાં હતા અને વ્યાપારના સમયસરજ કચ્છમાં આવી વસ્યા હતા. તેઓ કચ્છમાં આવી ગુર્જર ઝોસવાલોને નામે ઝોળખાવા લાગ્યા હતા, અને ફક્ત વ્યાપારના મૂખ્ય ધામ એવા મોટા મોટા શહેરોમાંજ વસ્યા હતા. આ ગુર્જર ઝોસવાલોની કચ્છમાં પંદર હજારની સંખ્યા છે. તેઓ કચ્છી શબ્દોના મિશ્રજુવાળી ગુજરાતી ભાષાજ બોલે છે. તેઓના પુરોહિત મૂખ્યત્વે બોજક બ્રાહ્મણો છે. ગુર્જર ઝોસવાલો કચ્છ સિવાય મુંબઈ આદિ નગરોમાં ધંધા અર્થે બહુજ અદ્ય સંખ્યામાંજ ગય છે, તેઓ કચ્છમાંજ વ્યાપાર કરે છે. તેઓ સાધનસંપન્ન છે. કચ્છી ઝોસવાલોથી ગુર્જર ઝોસવા-

લોની સંસ્કૃતિમાં ફેટલીક બીજતા જણાય છે. ગુર્જર ઝોસવાલોની શાંતિ પણ જુદી છે.

બીજો વિભાગ કચ્છીભાષી છે એ ઝોસવાલો મારવાડથી પારકર તથા સીંધમાં થઈને સીંધા કચ્છમાં આવેલા છે. આ ઝોસવાલો ફક્ત ગામડાઓમાંજ વસે છે ને ખેડનો ધંધો કરે છે. આ લોકોએ ત્યાં પોતાની જગીરો તથા ગરાસ પણ જમાવી લીધા છે. હાલમાં મુંબઈ થયા બાદ તેઓમાંના ફેટલાકો વ્યાપારનો ધંધો કરવા લાગ્યા છે. તેઓ સાદા, સંયમી, મહેનતુ તથા સ્વભાવે વીર વૃત્તિવાળા છે. તેઓમાં ત્યાગવૃત્તિ વિશેષ છે, જેથી એ લોકોમાં નિડરતા તથા નિર્ભયતાના ગુણો વિશેષ પ્રમાણમાં રહેલા છે. તેઓનો આઠ દશ વરસનો છોકરો પણ ત્રણ કે ચાર ગાઉ છેટેના ગામે જવું હોય તો હાથમાં લાકડી-કુહાડી આદિના સાધન સાથે કોઈ પણ જાતના ડર વગર નીકળી પડે છે. તો પછી મોટા માણસો માટે કહેવાનું જ થું હોય !

કચ્છીભાષી ઝોસવાલો સંપૂર્ણ ક્ષત્રિયવટથી રહે છે. તેઓ રાજપુતાના તથા સિંધનો પ્રાચિન મર્યાદાવાળો રાજપુત પોશાક ધારણ કરે છે. મારવાડમાં જેને ચુડીદાર પાયજનમે કહે છે તેને કચ્છમાં ચોગણો કહે છે—તે પગની ઘુંટણ પાસે ખોર (ખટન) વાળો પહેળા સુરવાલ જેવો ચોગણો પહેરે છે. ઉપર મર્યાદા જળવવા આડીયો કે ફાળીયું બાંધે છે. ગામના દરેક કાર્યો રાજ્યાધિકારીઓ કે રાજભાયાતો સાથે મળીને કરે છે. કોઈ પણ લુચ્ચા-લક્ષ્ણ લોકોથી નહીં ડરતાં સમય ઉપસ્થિત થતાં સામનો કરે છે—અને એવા સ્વરક્ષણના કામમાં તેઓ જૈન ધર્મની હાલની પ્રચલિત અહિંસામાં માનતા નથી.

આ કચ્છીભાષી ઝોસવાલોને વળી હથીયારોનો પણ શોખ હોય છે. તેઓ ઘરમાં તલવાર-બાંદુક-ગુપ્તિ આદિ હથિયાર રાખતા

હોય છે, ને સમય આવે તેનો ઉપયોગ પણ કરે છે. આ લોકોની સ્ત્રીઓ પણ બહાદુર તથા નીડર હોય છે ને પોતાનો અચાવ જાતે પણ કરી શકે છે.

કચ્છી ઝોસવાલોના પુરોહિત રાજગોર બ્રાહ્મણો છે. કચ્છી ઝોસવાલોની નસેનસમાં ક્ષાત્રતેજ તથા પ્રાચિન કુળાભિમાન કાયમ રહ્યું છે: તેમજ સ્વજાતિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રાચિન સંસ્કૃતિ પણ હજી ટકાવી રાખી છે ને રિતરિવાજ, નામાભિધાન, સ્વભાવ-ગુણ, લગ્ન-રિવાજ ઇત્યાદિક બાબતોમાં પોતાની ક્ષત્રિય તરિક્કેની સ્મૃતિ જાળવી રાખી છે.

આદિ નિવાસભૂમિ અને કચ્છમાં આગમન

સમસ્ત ઝોસવાલ જાતિની આદિ નિવાસભૂમિ મરૂભૂમિ (મારવાડ) તથા તેની આસપાસની નિકટવર્તિની જુદી જુદી ભૂમિઓ હતી. અર્થાત્ જૈન ધર્મ સ્વીકારીને ઝોસવાલ નામને ધારણ કર્યા પછી પણ એ જૈન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રિય રાજપુતો ઝોસ-પારકર-પાલી ઉપરાંત સાંચોર, જલોર, જેસલમેર, ઇડર, જોધપુર, ગોલવાડ, થલીપ્રાંત, મેવાડ ઇત્યાદિક નગરોમાં તેમજ પ્રગણાઓમાં પોતાની પિતૃભૂમિ-ઓમાં વસતા હતા: તેવીજ રીતે કચ્છદેશવાસીની ઝોસવાલ જાતિ માટે પણ સમજવું,

ઉપરાંત કચ્છી ઝોસવાલો કચ્છમાં આવી વસવા પૂર્વે ખાસ કરીને, થલી પ્રાંત-પારકર-પાલી-ઝોસ-રાણી-સાંચોર-ઇડર ઇત્યાદિક પ્રગણાઓમાં વસતા હતા. તેમાં પણ મોટા ભાગના તો પારકરમાંજ^૧

૧. વિક્રમ સંવત ૧૭૦૦ પૂર્વે પારકર બહુજ વસેલો હતો. એમાં ચૌદ થેલી (એક થેલીમાં ૬૦ ગામની સખ્ખા થાય છે) એટલે કે ૭૮૦ ગામો વસતા હતા. મારવાડનો કેટલોક પશ્ચિમ ભાગ પણ પારકરમાં ગણાતો હતો.

(પારકરની સીમા-વી. સં. ૧૬૦૦ ના સમય દરમિયાન)

એક તરફ કચ્છની રાજધાની જુનનગર ગાંઠ પં, જેમાં ૪૦ ગાંઠ સુધી પારકરની હદ અને ૧૦ ગાંઠ કચ્છની: ગામ રાણી પારખનું: ઉમરકોટ ગાંઠ

વસતા હતા. તેમજ ત્યારબાદ ફેટલાકા થોડો સમય સુધી સીંધમાં જઈને વસવા પણ લાગ્યા હતા. ઉપરાંત પારકર પણ તે સમયથી સિંધમાં ગણાવા લાગ્યો હતો.

મુસલમાનોના સિતમો અને પિતૃભૂમિનો ત્યાગ.

રાજપુતો પર અલ્લાઉદ્દીન ખીલજી બાદ અમદાવાદ વસાવનાર અહમદશાહના જીત્તેમોની ફરી શરૂઆત થઈ. તેના વખતમાં હિંદુઓ તેમજ રાજાઓ સુદ્ધાં માટે અનેક અપમાનસૂચક નિયમો થયા હતા. ક્રોધપિણુ હિંદુ સારા વસ્ત્ર કે ઘરેણાં પહેરી શકતો નહિ કે થોડા પર સ્વારી કરી શકતો નહિ: રાજાઓ પણ અમદાવાદમાં કચેરીના કામે આવતી વખતે નગરમાં તાપના રક્ષણાર્થે છત્રી ઝોઢી શકતા નહિ-તેને બદલે, તાપથી રક્ષણ મેળવવા માટે માથા પર ફાળીયું કે પછેડી ઝોઢી આવતા હતા.

આ સુલતાને અનેક નિર્બળ રાજપુતોને વટલાવ્યા ને તેઓને મોલેસલામ બનાવ્યા. અને જે રાજપુતોએ તેમ કયું તેમની જગીરો કાયમ રાખી: સિવાય જે નાના રાજપુતો ન વટલ્યા તેઓની જગીરો નષ્ટ કરી.

અહમદશાહ પશ્ચાત મહમદ બેગડાના જીત્તેમો રાજપુતો માટે અસહ્ય થઈ પડ્યા હતા. સં. ૧૫૦૦ (લગભગ)માં સમા વંશના રાજપુતો પુન: સિંધના સ્વામી થયા. મહમદ બેગડાએ સં. ૧૫૨૭-૧૫૨૮ અને સં. ૧૫૬૨ એમ ત્રણ વાર સિંધ પર સ્વારીઓ

૮૦ પર-જેમાં ૫૦ ગાઉ સીમા પારકરની અને ૩૦ ગાઉ હમરકોટની: સુરાચંદ રાજ્ય ચૌહાણોનું ગાઉ ૪૨ મધ્યે, જેમાં ૩૦ ગાઉ સુધી પારકરનું અને ૧૨ ગાઉનું સુરાચંદનું રાજ્ય: છહોટણ ગાઉ ૧૦ પર, જેમાં ૪૦ ગાઉ સીમા પારકરની અને આગળ ૨૦ ગાઉ છહોટણની: દક્ષિણમાં આવસુઈ ચૌહાણોનું ગાઉ ૫૦, જેમાંથી ૨૭ ગાઉ પારકરની હદ અને ૨૩ ગાઉ આવસુઈની.

આ વખતે (સં. ૧૭૦૦ માં) પારકરમાં ફક્ત ૧૪૦ ગામ વસતા હતા.

ઓસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિયકુળ તથા ગોત્ર-શાખાઓ ૧૩૯

કરી. તેણે ત્યાંના સમા, સુમરા અને કેટલાક સોદાઓને વટલાવ્યા. આ સાથે ત્યાં વસતા બીજા અનેક લોકોને પણ વટલાવવામાં આવ્યા. આમ અનતાં લોકો કચ્છ આદિ દેશોમાં નાશી જવા લાગ્યા.

આદ જામ ઉનડ આવનીયાના રાજસમયમાં દિલ્હીના સુલતાન ફિરોજશાહ તુગલકે સિંધ પર ચઢાઈ કરી. પરંતુ બહુજ નુકશાન ઉઠાવી બે વાર સુલતાનને હારી જવું પડ્યું. ત્રીજી વખતે એટલે સંવત ૧૫૭૫ લગભગમાં સુલતાનને વિજય પ્રાપ્ત થયો અને સમાઓની સત્તા સંપૂર્ણ નષ્ટ થઈ.

આવી રીતે સિંધને કબજે કરીને તેણે ત્યાં પોતાના સુબા રાખ્યા. એ સુબાઓ તરીકે ખાસ કરીને ધર્મગુરુઓનેજ નીમવામાં આવતા હતા. આ હોકિમોમાં મુખ્ય કલોરા તથા તાલપૂરા શાખાના મુસલમાનો હતા. વખત જતાં આ ધર્મગુરુ સુબાઓ સ્વતંત્ર થઈ રાજકર્તા બની ગયા. તેમની રાજધાની હૈદરાબાદમાં હતી.

સિંધમાં ઉપર મુખ્ય હિંદુ સત્તા નષ્ટ થઈ, મુસલમાની સત્તા થઈ, અર્થાત્ આખા સિંધ પ્રદેશ પર મુસલમાની રાજ્ય થયું. ત્યાર બાદ સિંધની આસપાસના પ્રદેશો પર ધીમે ધીમે તેમનો પ્રસાર થવા લાગ્યો. એટલે કે સિંધની લગભગ આવેલા પારકર, થવી તેમજ મારવાડના બીજા સરહદના ગામો પર પણ તેઓ ફેલાવા લાગ્યા કે જ્યાં ઓસવાલો પણ વસતા હતા.

સિંધમાં આ સુબાઓ પર પ્રથમ જૈન યતિયોનો પ્રભાવ સારો હતો. તેઓ સુબાઓને ચિત્ર વિચિત્ર ચમત્કારો બતાવીને ખુશ રાખતા હતા, પરંતુ પાછળથી મુસલમાનો ધર્માધ અનતાં યતિઓને પણ ત્યાં રહેવું તથા અચવું મુશ્કેલ બન્યું હતું.

આખરે ઉક્ત મુસલમાન સુબાઓની ધર્માધતા-અત્યાચારિતા અને અન્યાયપરાયણતા વધવા લાગી, અને હિંદુઓને વટલાવવાની પ્રવૃત્તી શરૂ થઈ. હિંદુઓ માટે આથી ઉક્ત પ્રદેશોમાં રહેવું મુશ્કેલ

ખની ગયું ને ભાટીયા લોહાણા આદિ જાતિના લોકો પણ જેથી પોતાના ધર્મ તથા જાતિના સંરક્ષણ માટે ઉક્ત દેશનો ત્યાગ કરી કચ્છ તરફ ચાલી જવા લાગ્યા હતા.

આજ વખતે યતિઓ તથા ભાટોની સલાહ અનુસાર ઝોસવાલોએ પણ ત્યાંથી ચાલી જવાનું અને અન્ય સુરક્ષિત દેશમાં જવાનું નક્કી કર્યું. અમુક પ્રભાવશાળી યતિઓ તથા ભાટો સાથે ફેટલાક મૃખ્ય આગેવાન ઝોસવાલો આ માટે કચ્છ-વાગડમાં આવ્યા.

વાગડમાં એ વખતે જામ દેદાજીનું રાજ હતું. તેને પોતાની હકિકત જણાવી. રાજાએ પણ આવેલા પ્રતિનિધિઓને આવકાર આપ્યો અને, તેમના જણાવ્યા મૂજબ આવનાર ઝોસવાલોને પોતાના રાજ્યમાં વસાવાની ખુશી ખતાવી અને તેમની સંસ્કૃતિ આદિ જાતીની યોગ્યતા અનુસાર સર્વ હક્ક તથા છુટછાટો આપવાની કબુલાત આપી. તેમજ વધુમાં કચ્છની તથા સિંધની સરહદ ઉપર ત્યાંથી નીકળતી વખતે મુસલમાનો પાછળ ન પડે ને સતામણી ન કરે તે માટે લશ્કર તૈયાર રાખવાની પણ તેણે ઉત્સુક્તા ખતાવી.

આમ આખરે ઝોસવાલો-મુસલમાન અધિકારીઓના ધાર્મિક સામાજિક તથા રાજનૈતિક અત્યાચારોથી કંટાળીને ધર્મરક્ષા, જાતિરક્ષા તથા જીવનરક્ષા માટે પોતાની પિતૃભૂમિ તથા સુખસમૃધ્ધિનો ત્યાગ કરી કચ્છ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા.

જે સત્તાધારી મુસલમાની ધર્મપ્રચારકો ક્યારથી વટલાવવા માટે ઝોસવાલોની પાછળ પડેલા હતા, તેઓને ભુલથાપ આપી મધ્ય રાત્રીના સમયે જે કાંઈ જરૂર પુરતું સામાન લઈ શકાય તેને ગાડાંઓ માથે નાખી, કુટુંબોને લઈને ઝોસવાલોએ હથીયારો સાથે કચ્છના માર્ગે પ્રયાણ કરી દીધું.

વાગડના રાજાએ પણ ગોઠવણ મૂજબ કચ્છ અને સિંધની સરહદ ઉપર મદદ અર્થે લશ્કર તૈયાર રાખ્યું હતું. એવી રીતે સિંધ-

ઝોસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિયકુળ તથા ગાત્ર-શાખાઓ ૧૪૧

પારકરથી ઝોસવાલો રણને માર્ગે રાત્રીના માર્ગે કાપી સહિસલામત કચ્છ-વાગડમાં આવી પહોંચ્યા.

બન્ધ દેદાએ તેમને વસવાને જમિન આપી તથા તેમની યોગ્યતાને ધ્યાનમાં લઈને ગ્રામપંચાયત આદિ કાર્યો સંબંધીના તેમના સ્વતંત્ર લક્ષકો કાયમ રાખ્યા. ઉપરાંત ગામડાઓમાં પટેલ (મુખી) આદિના પદો પણ આ ઝોસવાલોને આપ્યા.

અત્રે આ દેશમાં આવીને ઝોસવાલ કુટુંબોના ફેટલાક કુટુંબો નવાં ગામ વસેલા હતા ત્યાં રહ્યા, ઉપરાંત ફેટલાકોએ યોગ્ય સ્થળે તોરણ બાંધ્યા ને ત્યાં નવા ગામ વસાવીને રહ્યા.

ત્યારબાદ પણ ઝોસવાલો સીંધ, પારકર તથા મારવાડના સરહદ પરના ગામડાઓમાંથી જુદે જુદે સમયે કચ્છમાં આવતા રહ્યા, અને તેમની સંખ્યા વધવા લાગી.

વખત જતાં વાગડમાં આવી રહેલા ઝોસવાલો ચાર વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયા. બન્ધ રાવળે જામનગર વસાવતાં પોતાના રાજ્યમાં વસાવવા માટે તે ભાટીયા-લોહાણા તેમજ ઝોસવાલોને ત્યાં તેડી ગયો. આ રીતે ફેટલાક ઝોસવાલો હાલારમાં જઈ રહ્યા.

ત્યારબાદ કચ્છમાંના અબડાસાના તથા ભુજના રાજાઓએ પણ બીજી કામો સાથે ઝોસવાલોને પણ પોતાના પ્રદેશમાં લઈ જઈ વસાવ્યા.

આવી રીતે ચાર વિભાગમાં આ ઝોસવાલો વહેંચાઈ ગયા અને તેમની ચાર મંજી (મોટા પટેલની પુરશી) થઈ. હાલારમાં ગયા તેમની મંજી કુલસુમરામાં; અબડાસામાં ગયા તેમની કાકારામાં (પાછળથી બીજે બદલી છે.); વાગડમાંજ રહ્યા તેમની લાકડીયામાં અને કાંડીમાં ગયા તેમની મૂખ્ય પુરશી ભોરારામાં રખાઈ.

મંજી અર્થાત્ પુરશી:—જ્ઞાતિ સંબંધીના બધા કામો, તેમજ

રાજકિય, સામાજિક, ધાર્મિક અને જનતાવિપયક જાહેર કાર્યો માટે ઓસવાલ જાતિમાં પંચાયત સંસ્થા ખાસ હોય છે.

એવીજ રીતે કચ્છમાં આવી વસેલા ઓસવાલોની પ્રત્યેક ગામમાં એવી પંચાયતો રચવામાં આવી. જેને ત્રામિક પંચાયત કહે છે. આવી પંચાયતોના ઉપર ચાર પ્રાંતોમાં (હાલાર, કાંડી, અમડાસા અને વાગડ) ચાર મહા પંચાયતો સ્થાપવામાં આવી, અને તેના અગ્રેસરો યા મોટા પટેલો નીમવામાં આવ્યા. આ ચાર મહા પંચાયતો ચાર મંજી અર્થાત્ ખુરશી કહેવાઈ.

પ્રતિબોધક ગચ્છો:

કચ્છમાં આવી વસેલા કચ્છી ઓસવાલોને પ્રતિબોધનારા ગચ્છોમાં મૂખ્ય ગચ્છો ખરતર ગચ્છ, તપગચ્છ, અચલગચ્છ તથા લોકાગચ્છ છે.

કુળદેવીઓ:

કચ્છમાં વસતા કચ્છી ઓસવાલોની કુળદેવીઓ ઓસિયા, સત્યા યા સચિયાય, અંબા, મામલ, આશાપુરા, વીશલદેવી, લાજમાતા ઇત્યાદિ કુળદેવીઓ જુદી જુદી શાખાઓની જુદી જુદી છે.

વંશો:

કચ્છી ઓસવાલો તથા હાલાર (જમનગર રાજ્ય)ના ઓસવાલોની સંસ્કૃતિ એક સમાન છે. તેમજ કચ્છી ઓસવાલો તથા હાલારના ઓસવાલોમાં ગોત્ર શાખાઓ તથા મૂળ વંશો પણ એક જ છે.

આ ઓસવાલો મૂખ્યત્વે સોલંકી, પરમાર, રાડોડ, ભટ્ટી, ચૌહાણ, અને ચાવડા-વંશોના છે.

વીર નરરત્નો:

ઓસવાલોએ જેમ મારવાડમાં પોતાની અલૌકિક વીરતા

દેખાડી નામ અમર ક્યું છે, તેવીજ રીતે કચ્છમાં આવ્યા બાદ ઉક્ત મારવાડના ઓસવાલોની શાખાઓમાંના જ કચ્છી ઓસવાલોએ કચ્છમાં પણ અનેક યુદ્ધ પ્રસંગોમાં પોતાની વીરતા બતાવી હતી. છેવટના પ્રસંગોમાં ગુર્જર ઓસવાલોએ મૂખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે: જેઓમાં હંશરાજ શાહનું નામ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. તેમની કૃતેહમંદ યુદ્ધ સેવા બદલ તેમને જાગીર પ્રદાન કરાયેલ-જે મુજબ કાંદાકરા ગામ તેમના વંશજો પાસે હાલ સુધી પણ કાયમ છે.

સિવાય કચ્છી ઓસવાલોમાં થયેલ અનેક વીરનરો ઉપરાંત ભુજપુરના પટેલ પુંજો તથા રણુમલ પણ મૂખ્ય આગળ પડતા છે. તેઓએ પોતાના વીરતાના કાર્યો માટે કચ્છના ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં પણ નામ અમર ક્યું છે.

(૨) મારવાડી ઓસવાલ વિભાગ

ભટ્ટી વંશમાંથી-ભંડશાલી : ભુરા ગોત્ર

જેસલમેરથી પાંચ ગાઉ પર આવેલા લોદ્રવાપુર પદ્મણના ભટ્ટી રાવલ સાગરને શ્રીધર અને રાજધર નામે બે રાજકુવર હતા. રાજધરને ભંડશાલ ગામ મળ્યું ને તેથી તે ભંડશાલી (આનું ભણુશાળી થઈ ગયું છે.) ને નામે ઓળખાયો. તેને યુગપ્રધાન જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે પ્રતિભોધી જ્ઞેન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો. રાજધરને ભુરાજી નામે એક પુત્ર થયો તેના વંશજોનું ભુરા ગોત્ર થયું. પાછળથી ભંડશાળી તથા ભુરા ગોત્રના વંશજો ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયા.

એક ભંડશાળી જ્ઞેધપુરમાં આવી રહ્યો. તેને રાજ્ય તરફથી કામ મળ્યું, ને એ રાજનું કામ કરવા લાગ્યો. ત્યારબાદ તેના વંશજો વ્યાપારાદિ ધંધો કરવા લાગ્યા. જ્ઞેધપુર નગરમાં સમસ્ત ઓસવાલોના ઔધરી (ઓધરી) તેઓ જ છે. અર્થાત જ્ઞાતિ સંબંધીનું

કામ તેમની સંમતી વિના નથી થતું. તેઓ બાળકના માથા પર નવ વરસ સુધી ચોટી નથી રાખતા—ત્યારબાદ રાખે છે. આ ભંડ-શાળીઓમાં એક વેરીદાસેત શાખા છે, જે શાખાના લોકો બ્રાહ્મણો અને હીન્દાઓને વિવાહ પ્રસંગે નથી બોલાવતા—જેઘપુરમાં બોજકો (બોજક-બ્રાહ્મણો) પાસે લગ્નક્રિયા કરાવે છે.

આ સર્વ (ઉપર કહેલા) રાય ભંડશાળી કહેવાય છે; પરંતુ જે ખડ લણુશાળી કહેવાય છે તે જાતિના સોલંકી રજપુત છે. (ભંડશાલીમાંથી જ લણુશાળી નામ થયું છે.)

ભટ્ટી વંશમાંથી—આયરીયા : લુણાવત ગોત્ર

દેવરાવરના એક હજાર ગામોના ભટ્ટી રાજપુત રાજા અભય-સિંહને સં. ૧૧૭૫માં યુગપ્રધાન જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજ મહારાજે પ્રતિબોધી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો. તેના એક પુત્રને આયરીયા નામનું ગામ મળ્યું ને તે ઉપરથી તેના ઉત્તરાધિકારીઓનું આયરીયા ગોત્ર થયું. આ આયરીયા ગોત્રમાં લુણાજી નામે એક વીર પુરૂષ થયો. તેના વંશજોની લુણાવત શાખા ગઈ. લુણાને કાલુ ગામમાં કામેલી ખોડીયાર ચારણી નામે હરખુએ વરદાન આપ્યું હતું તેથી લુણાવત લોકો ખોડીયાર હરખુ (ખોડીયાર માતા)ને પુજે છે. આ જાતિ જેસલમેરમાં વિસ્તાર પામી.

પડિહાર વંશ—ચોપડા ગોત્ર

ખરતરગચ્છાધિપતિ જૈનાચાર્ય શ્રી જિનઅભયદેવસુરિજ મહારાજના શિષ્ય તથા વાચનાચાર્ય પદ પર સ્થિત શ્રી જિનવલ્લભ-સુરિજ મહારાજ વિ. સં. ૧૧૫૨માં મંડોવર પધાર્યા. આ વખતે મંડોવરમાં રાજા નાનુદે પડિહાર હતો. તેનો એક ધવલચંદ્રજી નામે પુત્ર ગળતકોદથી પીડાતો હતો, જેને શ્રી સુરિજે રોગમુક્ત કર્યો તેથી સરત મૂળજી નાનુદે પડિહારે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.

ધવલચંદ્રજીની પાંચમી પેઢીએ દીપચંદ્ર થયા. તેને ચોપરાજ નામે પુત્ર થયો. ચોપરાજના વંશજોનું ગોત્ર આથી ચોપરા થયું; અને ચોપરાજના વંશજો ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં ગયા.

ચોપરાજની છઠી પેઢીએ સોનપાલજ થયા. તેને મંડોવરના ચૂંડા રાઠોડે (ચૂંડા રાઠોડે પડિહારો પાસેથી મંડોવરનું રાજ મેળવ્યું હતું) પોતાનો કાબડાગારાધિપતિ નીમ્યો. તેને ચાર પુત્રો હતા. જ્યેષ્ઠ પુત્રની શાખા કોઠારી થઈ. આ પછી ચોપડા ગોત્રની નીચે મુજબ કુલ ચાર શાખાઓ થઈ:—

કોઠારી, ધુપીયા, ભુબકીયા, જોગીયા.

આમાં ધુપીયા આદિ પાછળની ત્રણ શાખાવાળાઓમાં ધુધરા-ઝાંઝર આદિ વાગવાવાળી વસ્તુઓ પહેરવાની કુળદેવીની મનાઈ છે.

ચૌહાણ વંશ-સાહચેતી (સંચેતી) ગોત્ર.

વિક્રમ સંવત ૧૨૩૬માં શ્રી રતનપ્રભસુરિ મહારાજે જલોરના સાચેત ગામના સોનીગરા ચૌહાણ ઠાકોરને પ્રતિબોધી જૈન ધર્મી બનાવ્યો. તેના વંશજોનું ગામના નામ પરથી સાહચેતી-સાચેતી અથવા સંચેતી ગોત્ર થયું. પાછળથી આ શાખાના લોકો ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં ગયા.

પરમાર વંશ-વરદીયા ગોત્ર.

ધારાનગરીના રાજ ભોજને વિજયપાલ નામે એક ભાઈ હતા. વિજયપાલના નિમ્નલિખિત ચાર પુત્રો હતા.

નિહંગપાલ, તાલણપાલ, તેજપાલ, તિહુણપાલ (ત્રીભુવનપાલ), અનંગપાલ, પોતપાલ, ગોપાલ, લક્ષ્મણપાલ, મદનપાલ, કુમારપાલ, કીર્તિપાલ, અને જયંતપાલ.

આ સર્વ કુંવરે રાજખટપટને અંગે મથુરા જઈ રહ્યા; અને ત્યાં તેઓ માથુર નામે ઓળખાયા. પુનઃ લક્ષ્મણપાલ કૈકયી નામના ગામમાં જઈ રહ્યો. ત્યાં તેને સંવત ૧૧૧૨માં શ્રી નેમચંદ્રસુરિએ પ્રતિષ્ઠાથી જૈન ધર્માનુયાયી બનાવ્યો.

આ લક્ષ્મણપાલને એક નાગ વ્યંતરે વર આપ્યો ને તેથી તેના વંશજો વરદીયાને નામે પ્રસિદ્ધ થયા, અને પાછળથી ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થયા.

ખીચી ચૌહાણ-ધારીવાલ ગોત્ર.

ધારીવાલ ગામમાં ડીંડોળ નામે ખીચી ચૌહાણ કાકાર હતો. તેને વાચનાચાર્ય પદધારી શ્રી જિનવલ્લભસુરિજી મહારાજે પ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્ત કર્યો. તેના વંશજોનું ગામના નામ પરથી ધારીવાલ ગોત્ર થયું, અને તેઓ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં ગયા.

ડીંડોળની સાતમી પેઢીએ સાંવલજી થયા. તેઓએ કાકારીનું કામ કર્યું, તેથી તેમના સંતાનોનોની કાકારી શાખા કહેવાઈ. સાંવલજીનો એક પુત્ર નામે સેદાજી ઓસિયા તાબાના તાંતીયા (હાલનું તાંતુવાસ) ગામમાં જઈ રહ્યો જેથી તેના વંશજો તાંતીયા કે ટાંટીયાના નામે ઓળખાયા.

આવી રીતે ધારીવાલ ગોત્રમાંથી કાકારી તથા ટાંટીયા શાખાઓ થઈ.

રોઠોડ વંશ-ગોત્ર શાખાઓ:-

ચોરડીયા--ભટનેરા ચૌધરી--સાવણસુખા--ગોલેચ્છા--ખુચા--પારખ--ગદૈયા.

ચદેરીના રાજા ખરહત્યસિંહ રોઠોડને વિક્રમ સંવત ૧૧૭૦ માં યુગપ્રધાન જૈનાચાર્યશ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે પ્રતિષ્ઠાથી જૈન-ધર્માનુયાયી બનાવ્યો હતો. એ રાજાને નીચે મુજબ ચાર પુત્રો હતા.

અંબદેવ, નિંબદેવ, લૈંસાશાહા અને આસુ.

એમાંથી અંબદેવના એક પુત્રને ચોરડીયા ગામ મળ્યું જે ઉપરથી તેના વંશનું ચોરડીયા ગોત્ર થયું. ચોરડીયામાંથી પુનઃ નિમ્નલિખિત શાખાઓ થઈ.

તેજાણી--ધનાણી--પોપાણી--મોલાણી--ગલાણી--દેવસીયાણી--
શ્રવણુ--નાણી--સદાણી--કકડ--મકડ--ભકડ--લુટકણુ--સંસારા--કાબેરા
(કુબડીયા)--ભટારડીયા--પીતલીયા.

ખીજ નિંબદેવના વંશને ભટનેરા ચૌધરી કહેવાયા.

ત્રીજા લૈસાશાહને પાંચ સ્ત્રીઓ હતી. એ પાંચેથી પાંચ પુત્રો
થયા: કુંવરજી, ગેલોજી, બુચોજી, પાસુજી, અને સેલહત્થજી.

એમાંના પ્રથમ કુંવર કુંવરજીના વંશને સાવણસુખા યા
સાહસુખા કહેવાયા,

ખીજ ગેલોજીના વંશને ગોલેચ્છા કહેવાયા.

ત્રીજા બુચોજીના વંશને બુચા કહેવાયા.

ચોથા પાસુજીનો એક પુત્ર નામે પરખજી સિંધમાં ગયો
અને ત્યાં તેણે પારખ ગામ વસાવ્યું, આથી પાસુજીના વંશને
પારખને નામે ઓળખાયા.

પાંચમા સેલહત્થજીના વંશને ગદીયા ગામમાં જઈ રહ્યા ને
તેઓ એ ગામના નામ પરથી ગદૈયાને નામે ઓળખાયા.

પડિહાર વંશ-આફણા: નાહટા ગોત્ર.

મંડોવરના રાજા નાહરરાવ પડિહારને આપરાવ નામે એક
પુત્ર હતો. તેણે જેસલમેર નજીક પોતાના પ્રદેશમાં આપ નામે ગામ
વસાવ્યું. (આ પ્રદેશ જેસલમેરના રાજ્યમાં ગયા પૂર્વે ઓયસથાન
યા ઐસવાડ કહેવાતો હતો).

આ આપરાવથી તેના સંતાનોનું આફણા ગોત્ર થયું.

આપણા ગોત્રમાં જ્ઞેયન થયો. જ્ઞેયનને વિ. સં. ૧૧૭૭માં યુગપ્રધાન જૈનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે પ્રતિષ્ઠાથી જૈન બનાવ્યો. જે પાછળથી જ્ઞેયનના સંતાનો ઐસવાલ જ્ઞાતિમાં ગયા.

જ્ઞેયનને નાતારાવ નામે પુત્ર હતો. તેના સંતાનો નાતા યા નાહટાને નામે ઓળખાયા. આવી રીતે આફળાની નાહટા શાખા થઈ.

તે પછી લખનાના નવાળે નાહટા વચ્છરાજજીએ, યુદ્ધમાં બહાદુરીપૂર્વક લડી વિજય મેળવી આપ્યો જેથી તેને જગીર આપી, રાજનું પદ પ્રદાન કર્યું. આ પછી વચ્છરાજજીના વંશ-વાળાઓ પણ રાજ કહેવાવા લાગ્યા હતા.

ઉપર કહેલા ગોત્રમાંથી એક બુદ્ધિમાન પુરૂષે ક્ષેત્રપુરના નવાળને યુદ્ધમાં પોતાનો અચ્છો પરિચય દેખાડી આપી પ્રસન્ન કર્યો જેથી નવાળે તેને રાયજનદાનું બિરૂદ આપ્યું. ત્યારબાદ તેના વંશજો રાયજનદા કહેવાયા.

ઉપરોક્ત આફળા ગોત્રની નિમ્નલિખિત ૧૭ શાખાઓ થઈ:-

આફળા, નાહટા, રાયજનદા, ધુલ, ધારવાડ, હુંડીયા, જંગડા, સોમલીયા વાહતીયા, વસાહ, મીઠડીયા, વાઘમાર, ભાબુ, વાતુરીયા, મગદીયા, પટવા (જેસલમેરવાળા), નાનગાણી.

ચૌહાણ વંશ-રતનપુરા: કઠારીયા ગોત્ર.

અણહિલના પુત્ર સિંહવાડાના ચૌહાણ વિજયરાવે દહીયા રજપુત વિજયરાજ પાસેથી સાંચોર જીતી લીધું. વિજયરાવ પછી નિમ્નલિખિત રાજ્યો સાંચોરની ગાદીએ બેઠા.

પદમસિંહ, સોબ્રમ, સાલ્લા, વીકમસી (સાલ્લાનો ભાઈ), પતા, વરજંગ અને જયસિંહ.

જયસિંહને ની'આ, ધીરા' જગમાલ, કંવરા, સુરદાસ, ભૈરવસિંહ અને રતનસિંહ નામે સાત પુત્રો હતા. રતનસીએ સં. ૧૪૦૦માં

રતનપુર નામે ગામ વસાવ્યું. તેનાથી ચૌહાણની એક રતનપુરા શાખા થઈ.

રતનસિંહને ધનપાલ નામે એક પુત્ર થયો. તે ગાદી પર આવ્યો ત્યારે એકદા શિકારે જતાં તેને એકાએક સર્પે ડંસી લીધો. આથી તે બેહોશ થઈ પડી ગયો. એજ સમયે એક જૈન યતિ ત્યાંથી પસાર થતાં તેને જાણ્યો. તરતજ તેમણે પોતાની દ્રષ્ટિપાત વિધા દ્વારા તેના પર પોતાનો ઔઘો ફેરવ્યો કે તરતજ ધનપાલને જાન વળ્યું. ત્યારબાદ ઉક્ત યતિના ઉપકારને વશ થઈ તેમની સૂચના તથા બોધથી પોતાના ચૌહાણ વંશની કટલીક શાખાઓના રાજપુતો સહિત તેણે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો અને તે તથા પ્રસ્તુત શાખાઓના બધા રાજપુતો ઔસવાલ જ્ઞાતીમાં મળી ગયા.

ત્યારબાદ રતનપુરા ગોત્રની નિમ્નલિખિત દશ શાખાઓ થઈ.

રતનપુરા, કટારીયા, કાચેટા, નરાણુ ગોતા (નરવાણુ, નિર્વાણુ) સાપરાહ, બલાણીયા, સાંમરીયા, રામસેના, બલાઈ, બોહરા (વોરા).

કટારીયા-બલાઈ શાખાની વાત:—

રતનપુરા ધનપાલના વંશમાં અંજણસિંહ નામે મહા પ્રતાપી અને વીર પુરૂષ થયો. તે સ્વમાનની ટેક ખાતર પેટમાં કટારી મારી મરણ પામ્યો; પણ વિધર્મી શત્રુઓને શરણ ન થયો, જે ઉપરથી તેના પુત્રોની ઉપરોક્ત કટારીયા શાખા થઈ.

અંજણસિંહના વંશજે ત્યારબાદ માંડવગઢ જઈ વસ્યા. એકદા કોઈ કારણસર મુસલમાનોએ તેમને ફેદ કર્યા અને બાવીશ હજારનો દંડ કર્યો. એ વખતે જગદ્ગણ નામે એક ખરતર ભટારક ગચ્છીય યતિએ ઉક્ત મુસલમાનોને કંઈ ચમત્કાર દેખાડીને તેઓની પાસેથી કટારીયાઓ પરનો દંડ છોડાવ્યો.

ત્યારબાદ રતનપુરા શાખાનું એક ઔસવાલ કુંડું બાલાહી ગામમાં જઈને વસ્યું. જેથી તેની શાખાનું નામ બલાઈ થયું.

ખીચી ચૌહાણ વંશ-દુગડ સુગડ શાખા.

નાદોલના રાવ લાખણુને સાત પુત્રો હતા. તેઓમાંના સૌથી નાના પુત્ર ખીચીરાવને નાગોર પટીના ૮૪ ગામ મળ્યા. ખીચીરાવે ત્યાં ભદ્રાણા તથા જયલ ગામમાં ગઢ બાંધ્યા ને ભદ્રાણામાં રાજધાની રાખી.

ખીચીરાવને અખેરાજ, સુગ્રહરાજ, ચંદ્રરાવ, લક્ષ્મણરાવ, ગોચંદદાશ, સંગમરાય અને ગુંદલરાવ એમ સાત પુત્રો હતા.

ખીચીરાવના મોટા પુત્ર અખેરાજને ભદ્રાણાની ગાદી મળી, અને સુગ્રહરાજને જયલગઢનું રાજ મળ્યું. આ સુગ્રહરાજને વિક્રમ સંવત ૧૨૫૦માં યુગપ્રધાન જૈનાચાર્યશ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજના ૫૮ પ્રભાકર નરમણિમંડિત બાલસ્થળ ખોડીયા ક્ષેત્રપાલ (ખેતરપાલ) સેવિત જૈનાચાર્યશ્રી જિનચંદ્રસુરિજી મહારાજને પ્રતિષ્ઠાધી જૈનધર્મી કર્યો.

એ સુગ્રહરાજના સંતાનોની સુગડ શાખા થઈ, ને એ શાખાના લોકો ઔસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા.

પુનઃ એ સુગડ શાખામાં એક દુગ્રહ નામે પુરૂષ થયો. તે નખળા ગ્રહમાં જન્મ્યો હતો તેથી તેનું નામ દુગડ પડ્યું હતું. આ દુગ્રહના સંતાનોની દુગડ શાખા થઈ.

પરમાર વંશ-સુરાણા ગોત્ર

સિદ્ધરાજના મરણ બાદ તેના મંત્રી પરમાર રાજપુત જગદેવને પાટણમાં વિક્રમ વંવત ૧૨૦૫માં પૂર્ણતલ ગચ્છીય (પૂનમીયા ગચ્છના) કલિકાલસર્વજ્ઞ જૈનાચાર્યશ્રી હેમચંદ (હેમાચાર્ય) સુરિજી મહારાજને પ્રતિષ્ઠાધી જૈનધર્માનુયાયી બનાવ્યો. ત્યારબાદ જગદેવે આણુ પાસે રાજ મેળવ્યું. જગદેવને સુર નામે પુત્ર થયો. તેને રાણા પદવી મળી. આથી તેના વંશજોની સુર રાણા પરથી સુરાણા શાખા થઈ.

ભટ્ટી વંશ-

ગોત્ર-શાખાઓ:—રાંકા, કાલા, શેઠીયા, સોની, બોંક, બાંકા, ગોરા, દક, રાખેયા, પુંગલીયા.

વીંકુપુરની ગાદી પર રાવલ ફેલણુ થયા. તેમણે કોઈ કારણસર વીંકુપુર ખોડું ને ત્યારબાદ તેમણે પુંગલનું રાજ લીધું. રાવલ ફેલણે સં. ૧૨૫૦માં જૈન યતિશ્રી જિનચંદ્રસુરિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

રાવલ ફેલણુને ચાચગદેવ, ગોરાજી, કાલાજી, રાંકાજી અને બાંકાજી નામે પાંચ પુત્રો હતા. આ રાવલ ફેલણુથી ભટ્ટી કુળની એક ફેલણોત શાખા થઈ.

ફેલણુ પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર ચાચગદેવ પુંગલની ગાદી પર બેઠો, ને બીજા ચાર પુત્રોને અકેક ગામ મળ્યું. એ ચાર પુત્રોના નામ પરથી નિમ્નલિખિત ચાર શાખાઓ થઈ:—

ગોરા, કાલા, બાંકા, રાંકા.

પાછળથી ઉપરોક્ત ચારે શાખાઓના લોકો ઝોસવાલ જાતિમાં દાખલ થયા. ઉક્ત શાખામાંની રાંકા શાખાનું એક કુટુંબ રાફેયા (રાખેયા) ને નામે પ્રસિદ્ધ થયું; અને એવી રીતે રાફેયા યા રાખેયા શાખા થઈ.

શેઠીયા-સોની શાખાઓ

ઉપરોક્ત રાંકાને શેરહતથજી તથા સોનપાલજી નામે બે મોટા પુત્રો હતા. શેરહતથજીએ શેઠીઓ ગામ વસાવ્યું ને તેના ઉપરથી તેના સંતાનોની શેઠીયા શાખા થઈ. રાંકાના બીજા પુત્ર સોનપાલજીએ આણુ નજીક સોનેહી ગામ વસાવ્યું, જે તેના ઉપરથી સોનપાલના કુટુંબની સોની શાખા થઈ.

રાખેચા શાખામાંથી પુનઃ શાખાઓ

રાખેચા શાખાના લોકો પુનઃ જુદે જુદે ઠેકાણે જઈ રહેતાં તે ગામોના નામ પરથી તેની પુનઃ નિમ્નલિખિત શાખાઓ થઈઃ—

જે લોકો પુંગલમાં રહ્યા તેમની પુંગલીયા શાખા; બોંક ગામમાં રહ્યા તેમની બોંક શાખા; અને દક ગામમાં રહ્યા તેમની દક શાખા થઈ.

પરમાર વંશ—

ગોત્ર—શાખાઓઃ—મોહીવાલ, આલાવત, પાલાવત, દુધેડીયા, ગોય, થરાવત, ખુડધા, ટોડરવાલ, પટવા ઇ.

મોહી ગ્રામના કાકોર પરમાર નારાયણને નરમણિમંડિત બાલરથળ ખોડીયા ક્ષેત્રપાળ સેવિત જૈનાચાર્યશ્રી જિનચંદ્રસુરિજી મહારાજે^૧ પ્રતિભોધી જૈનવર્મા બનાવ્યો. આ નારાયણના પુત્રોનું ગામના નામ પરથી મોહીવાલ ગોત્ર થયું.

૧. શ્રી જિનચંદ્રસુરિજીને વિક્રમપુર નગર (બિકાનેર નહિ) માં યુગ-પ્રધાન જૈનાચાર્યશ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજે ચોતાના હાથે સં. ૧૧૧૧ માં વૈશાખ સુદ ૫ ના દિને આચાર્ય પદ પર સ્થાપીત કર્યા હતા. તથા નંદી મહોત્સવ શ્રી રાસથે કર્યો હતો આ બંને (ગુરૂ ચેલા) આચાર્યો મહા પ્રતાપી હતા—ત્યાં મુઘી કે, કેવલોક થયા બાદ પણ તેઓએ અનેક ચમત્કારો બતાવ્યા હતા, અને વર્તમાનમાં પણ ચોતાના ભકતોને પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર બતાવી રહ્યા છે. તેઓની મહિમાનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ એજ છે કે, એવા કોઈ પણ પ્રાચીન જૈન વસ્તીવાળા નગરો નથી કે જ્યાં તેઓના પગલાંની સ્થાપના ન કરવામાં આવી હોય ! તેઓ સર્વત્ર દાદાજીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

જ્યારે શ્રી જિનચંદ્રસુરિજી મહારાજનો દિલ્હીમાં સ્વર્ગવાસ થયો હતો, ત્યારે ભકતોએ તેમની રથીને દિલ્હીના માણેકચોકમાં વિસામો લેવા માટે રાખી હતી. તે વખતે એવો ચમત્કાર થયો કે, ત્યાંથી રથી ન ઠરી. આ ચમત્કારને જોઈને બાદશાહે તેજ સ્થાને દાંડ કેવાનો હુકમ આપી દીધો; અને સંઘે પણ ત્યાંજ એને દાંડ આપી દીધો.

જુની દિલ્હીમાં તેજ ઠેકાણે આજ સુધી તેમના ચરણ મોજુદ છે.

ઉપરોક્ત નારાયણને ૧૫ પુત્રો હતા; જેમનાથી પુનઃ મોહીવાલ ગોત્રની નિમ્નલિખિત ૧૫ શાખાઓ થઈ.

આલાવત, પાલાવત, દુધેડીયા, થરાવત ખુડધા, ટોડરવાલ, માધોટીયા, ગોય, બંબી, ગિડિયા, ગોલવાડયા, પટવા, ભીરીવત, ગાંગ અને ગૌધ.

ભટ્ટી વંશ-લુણીયા ગોત્ર

ભટ્ટી વંશમાં રાવ તનુ પછી ત્રીજી પેઢીએ રાવલ દેવરાજ થયા. તેના રાવ મુંધ થયા. રાવ મુંધના એક ઉત્તરાધિકારીની મુંધરા શાખા થઈ.

ઉપરોક્ત મુંધરા કુળમાં ધિંગડમલ તથા હાથીશાહ નામે બે ભાઈ થયા. મુલતાનમાં એ વખતે ભટ્ટી વંશનું રાજ હતું. ધિંગડમલ ત્યાં દેશદિવાન તરીકે હતો. એ ધિંગડમલને લુણોજી નામે એક પુત્ર થયો.

લુણોજી એકદા રાત્રીના પલંગ પર સુતેલો હતો તેવામાં એકાએક દૈવવશ તેને સર્પે ડંસી લીધો. ધિંગડમલે તેના ઘણું ઉપચાર કર્યા; પરંતુ કોઈ ઉપચાર કામ ન આવ્યો. એજ દિવસે એટલે કે, સંવત ૧૧૯૨ના અખાત્રીજના દિવસે યુગ પ્રધાન જૈનાચાર્યશ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજ વિહાર કરતા કરતા ત્યાં આવી પધાર્યા. તેમને ધિંગડમલે મહાત્મા તથા ચમત્કારી જાણી પોતાના પુત્રને બચાવવા માટે વીનંતિ કરી.

આથી સુરિજીએ તેમની પાસેથી દયામુલ ધર્મને સ્વીકારવાનું વચન માગ્યું. ધિંગડમલ તેમ કરવા કબુલ થયો. આથી તરતજ શ્રી સુરિજીએ ઉક્ત સર્પને પોતાની વિધાશક્તિના પ્રતાપે બોલાવી લીધો. સર્પે તરતજ તેમની આજ્ઞાનુસાર વિષને ખેંચી લીધું ને લુણો સ્વસ્થ હાલતમાં આવી ગયો. ત્યાર બાદ ધિંગડમલે કુટુંબ સહિત જૈનધર્મ સ્વીકારી લીધો.

ઉપર્યુકત લુણાના સંતાનોની લુણીયા શાખા થઈ અને એ શાખાના લોકો ઑસવાલ ઝાતિમાં ભળી ગયા.

પરમારવંશ-ગૈલડા ગોત્ર

જગદેવ પરમારના સૌથી નાના પુત્ર ગેલોજીથી પરમાર કુળની એક ગૈલડા શાખા થઈ.

એ ગૈલડા શાખામાં એક ગીરધર નામે પુરૂષ થયો. તેને સં. ૧૫૫૨ માં જૈનાચાર્ય શ્રી જિનહર્ષસુરિજી મહારાજે પ્રતિઘોષી જૈનધર્મો અનાવ્યો તે એ ગીરધર ઑસવાલ ઝાતિમાં ગયો.

આ ગૈલડા ગોત્રમાં જગત શેઠ નામે એક પ્રસિદ્ધ પુરૂષ થયો. તેના વંશમાં બનારસવાલા રાજા શિવપ્રસાદ સિતાર-એ-હિંદ પાણુ મહા વિદ્વાન થયા. જેમના પર પ્રસન્ન થઈ ગવર્નમેન્ટે તેમને ઉક્ત સિતાર-એ-હિંદ અર્થાત્ 'સ્ટાર ઓફ ઈન્ડીયા'નો માનવતો ઇલકાબ આપ્યો હતો.

ચૌહાણ વંશ-લોહા ગોત્ર

સાંભરના ચૌહાણ વંશમાં વાકપતિરાજ ઉર્ફ અખયરાજ નામે એક મહા વીર રાજા થયો. તેણે ૧૮૮ લડાઈઓ જીતી હતી. તેને સિંહરાજ, લાખણ ઉર્ફ લક્ષ્મણ અને વત્સરાજ નામે ત્રણ પુત્રો થયા.

સિંહરાજ સાંભરની ઝાદીએ બેઠો : લાખણે નાંદોલમાં જુદું રાજ્ય સ્થાપ્યું; અને વત્સરાજને જગીર મળી.

સિંહસેનના વંશમાં વિપ્રહરાજ યા વિશલદેવ (ત્રીજો) થયો. એ વિશલદેવને સં. ૧૧૪૦ માં પૃથ્વીરાજ (પ્રથમ) નામે પુત્ર થયો. પૃથ્વીરાજની સ્ત્રી રામચંદ્રની જૈન યતિ મલ્લધારી અબ્યદેવસુરિની શિષ્યા હતી.

પૃથ્વીરાજને સં. ૧૨૦૦ માં અજયરાજ નામે પુત્ર થયો. અજયરાજે કેટલાક રાજાઓ સાથે લડાઈઓ કરી જીત મેળવી. તેણે

અજમેરનગર વસાવી ત્યાં ગઢ બાંધ્યો અને ત્યાં પોતાના એક ભાઈ નામે લોહરાજ ઉર્ફે લોહાજીને સુબેદાર તરિકે નીમ્યો.

લોહાજીએ મંડોવર નજીક લોહાવટ ઉર્ફે લોહાનાનગર વસાવ્યું. લોહાજીને લાખણસિંહ નામે પુત્ર હતો તેને એ ગામ મળ્યું. લાખણ-સિંહનું પિતાના નામ પરથી લોહા ઉર્ફે લોહા ગોત્ર થયું.

લાખણસિંહને, યુગપ્રધાન જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી જિનદત્તસુરિજી મહારાજના પટ પ્રભાકર નરમણિમંડિત બાલસ્થળ ખોડીયા ક્ષેત્રપાલ સેવિત જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસુરિજી મહારાજે પ્રતિબોધી જ્ઞેન ધર્મનુયાયી બનાવ્યો. જ્યારબાદ તેના ઉત્તરાધિકારીઓ ઐસવાલ નાતિમાં દાખલ થઈ ગયા.

આ લોહા ગોત્રનો પરિવાર ખૂબ વધ્યો અર્થાત્ તે દિલ્હી, અજમેર, નાગોર અને જોધપુર આદિ સ્થાનોમાં એના પરિવારના માણસો ફેલાઈ ગયા ને આબાદ થયા.

આ લોહા ગોત્રમાં ટોડરમલ નામે એક પ્રસિદ્ધ પુરૂષ થઈ ગયો. જ્ઞેને અકબર બાદશાહે પોતાનો મંત્રી બનાવ્યો હતો અને તેને શાહનું બિરૂદ આપ્યું હતું.

(લોહા ટોડરમલ તથા તેના ભાઈ જીજમલને અકબર બાદશાહે શાહની પદવી આપી હતી; છતાં બધા લોહાઓ શાહ કહેવાય છે.)

લોહા ગોત્રમાં પુનઃ નિમ્નલિખિત શાખાઓ થઈ:—

ટોડરમલોત, જીજમલોત, રતનપાલોત, ભાવસિંધોત.

લોહા ગોત્રમાં બે પ્રકારની માતા (કુળદેવી) ઓ માનવામાં આવી-અર્થાત્ એક તો, વડની પાટી બનાવી એ પાટીને જ માતા સમજી પુજવા લાગ્યા; અને ફેટલાક બડલાઈ માતાને પુજવા લાગ્યા.

આ બડલાઈ માતાને માનનારા નાગોરમાં રહેનારા લોહાઓની સ્ત્રીઓમાં પુત્ર પ્રસવ થયા બાદ તેઓ પ્રથમ માતાના દર્શન કરે અને ત્યારબાદ બીજી જગ્યાએ જઈ શંકે એવો રિવાજ છે.

ઉપરાંત બીજા લોઢાઓમાં પુત્રી-પુત્રના ઝડુલા (ઝંડા) માતાના મંદિરમાં જઈ ઉતારવાનો રિવાજ છે; અને કાળી બકરી તથા કાળી ભેંસને તેઓ ન તો ખરીદે છે અને ન તો ઘરમાં રાખે છે.

જોધપુર નગરના લોઢાઓને રાવનો ખિતાબ છે. કેટલાક વર્ષોથી આ લોઢાઓમાંથી કેટલાક લોકો જૈન ધર્મને છોડી વૈષ્ણવ પક્ષ થઈ ગયા છે.

વડા ચૌહાણ વંશ-

ગોત્ર-શાખાઓ:—બોહીથરા (બોથરા)-ફાફલીયા-વઝાવત-દસવાણી-કુંગરાણી-મુકીમ-સાહ-રતાણી-જૈણાવત.

શિરોહીના દેવડા (ચૌહાણ) વંશમાં સગર નામે એક વીર રજપુત થયો. દેલવાડા (આણુ પાસેના) ના ઝાલા રાણા બિમસિંહ તેના નાના થતા હતા. તેને કાંઈ પુત્ર ન હતો તેથી તેણે પોતાના બાણેજ સગરને ૧૪૦ ગામનું દેલવાડાનું રાજ આપ્યું. સગર ત્યાં રાણા પદવી પામ્યો. આ સગર પર માલવાનો સુલતાન ચઢી આવ્યો અને ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું. આ વખતે બીજા રાજાઓની મદદ મળતાં સગરની તેમાં ક્ષતેહ થઈ અને સુલતાન હાર ખાઈ નાશી ગયો.

ત્યારબાદ સુલતાને બીજી ચઢાઈ કરી સગરને હરાવ્યો. ત્યારબાદ સગર દેલવાડાનો મંત્રી નીમાયો. સગરને બોહિથરાય, ગંગદાશ અને જયસિંહ નામે ત્રણ પુત્રો હતા.

સગર પછી દેલવાડાના મંત્રીપદ પર તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર બોહિથરાય આવ્યો. બોહિથરાયે ચિતોડના રાણા રાયમલજીની સહાયતામાં આવી બાદશાહ સાથે યુદ્ધ કર્યું અને તેમાં ૧૧૦૦ માણસો સાથે તે કામ આવ્યો (મરાયો).

આ બોહિથરાયના વંશજની બોહિથરા યા બોથરા શાખા થઈ. બોહિથરાયને શ્રીકરણ નામે પુત્ર થયો. તેણે મચ્છેન્દ્રગઢ

જીતી લીધું. ત્યારબાદ સુલતાનની ફેજે ત્યાં ચઢાઈ કરી, જેમાં શ્રીકરણ કામ આવ્યો ને મચ્છેન્દ્રગઢનો સુલતાને કબજે લીધો.

શ્રીકરણને સમધર, વીરદાશ, હરિદાશ અને ઉધરણ નામે ચાર પુત્રો હતા.

શ્રીકરણ કામ આવ્યો જનણી તેની સ્ત્રી રતનાદે. પોતાના ઉપરોક્ત ચારે પુત્રોને લઈ પોતાને પીયર ખેડીપુર આવી. વિક્રમ સંવત ૧૩૨૩ માં આષાઢ વદી ૨ નાં પુષ્ય નક્ષત્ર અને ગુરુવારે, ખરતર ગચ્છાધિપતિ જૈનાચાર્ય શ્રી જીનેશ્વરસુરિજી મહારાજ વિહાર કરતા કરતા ખેડીપુર પધાર્યા. તેઓએ અહીં શ્રીકરણના પુત્રોને પ્રતિઓધી જૈનધર્મો બનાવ્યા. ત્યારબાદ આ કુટુંબ ઔસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયું.

ઉપરોક્ત બોહિત્યરા કુટુંબોમાંથી પુનઃ એક કુટુંબ ફાકીયા ગામમાં જન્મ રહ્યું જે કુટુંબ એ ગામ પરથી ફાકીયા નામે પ્રસિદ્ધ થયું ને તેની એવી રીતે ફાકીયા શાખા થઈ.

સમધરને તેજપાલ નામ પુત્ર થયો; તેજપાલને વીલ્હાજી નામે પુત્ર થયો; અને એ વીલ્હાજીને કડુવાજી નામ પુત્ર થયો.

કડુવાજી મહા શુરવીર થયો. એની વીરતાથી પ્રસન્ન થઈ ચીતોડના રાણાએ તેને પોતાનો મંત્રીશ્વર બનાવ્યો.

એકદા ચિતોડ પર માંડવગઢના સુલતાનની ફેજ ચઢી આવી, જે વખતે કડુવાજીએ પોતાની સેનાથી તેનો ઉગ્રપણું મુકાબલો કર્યો; અને તેમાં સુલતાનને હાર આપી નસાડી મુક્યો.

કડુવાજીની ચોથી પેઢીએ જેશલજી થયા. જેશલજીને વચ્છરાજ, દેવરાજ અને હંસરાજ એમ ત્રણ પુત્રો થયા.

જ્યેષ્ઠ પુત્ર વચ્છરાજજી પોતાના ભાઈઓને લઈને મંડોવર નગરમાં રાવ રણમલ પાસે આવી રહ્યો. રણમલજીએ વચ્છરાજજીને શુદ્ધિમાન તથા સાહસિક જનણી પોતાનો મૂખ્ય મંત્રી બનાવ્યો.

વચ્છરાજજીએ મંત્રીપદે રહી, અનેક યુદ્ધોમાં પરાક્રમ દેખાવ્યું. તેણે બિકાનેર પાસે વચ્છાસર નામે ગામ વસાવ્યું. વચ્છરાજજીને કરમસી, રતી, વરસી અને નરસી નામે ચાર પુત્રો થયા. વચ્છરાજના નાના ભાઈ દેવરાજને દસુ, તેજ અને ભુણુ નામે ત્રણ પુત્રો થયા.

રાજમંત્રી વચ્છરાજના વંશજોની વચ્છાવત શાખા થઈ અને દસુજીના વંશજોની દસવાણી શાખા થઈ.

વચ્છરાજ પછી એની જગ્યાએ તેનો પુત્ર કરમસી મંત્રીપદે નીભાયો. કરમસીએ ત્યાં કરમસીસર નામે ગામ વસાવ્યું.

કરમસી પછી તેનો નાનો ભાઈ વરસિંહ મંત્રીપદ પર નિયુક્ત થયો. વરસિંહને મેઘરાજ, નગરાજ, અમરસિંહ, ભોજરાજ, હુંગરસિંહ અને હરરાજ નામે છ પુત્રો થયા.

મંત્રી વરસિંહના મૃત્યુ પછી તેનો બીજો પુત્ર નગરાજ મંત્રીપદ પર નિયુક્ત થયો. એણે ત્યાં સં. ૧૫૮૫માં નગાસર નામે ગામ વસાવ્યું. નગરાજે અનેક વીરતાના કામો કરી પોતાનું નામ ઇતિહાસમાં અમર કયું છે.

નગરાજના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર સંગ્રામસિંહ મંત્રીપદ પર આવ્યો. એણે અનેક ધાર્મિક તથા જનહિતના કાર્યો કર્યાં. સંગ્રામસિંહજીને કર્મચંદ્ર નામે એક મહા પરાક્રમી ને શુરવીર પુત્ર થયો. તેને બિકાનેરના મહારાજ રાયસિંહે પોતાનો મૂખ્ય મંત્રી બનાવ્યો.

કર્મચંદ્રે અનેક યુદ્ધોમાં ફતેહ મેળવી; અને તેણે અઢાર રજવાડાઓમાં માન મેળવ્યું. કર્મચંદ્રે યુદ્ધકાર્ય સિવાયના બીજાં પણ અનેક ચિરમરણિય કાર્યો કર્યા હતા, કે જેની ખ્યાતી આજ દિન સુધી જળવાઈ રહેલી છે.

ઉપરાંત કર્મચંદ્રે વચ્છાવતે બિકાનેરમાં પોતાની ઝોસવાલ જાતિ માટે અનેક રિતરિવાજોનું સંશોધન કયું અને તે રિવાજો

અમલમાં મુકાવ્યા હતા. એની બુદ્ધિમતા પર પ્રસન્ન થઈ ખૂદ અકબર બાદશાહે પણ બિકાનેરના મહારાજ રાયસિહજી સાહેબ પાસેથી તેની માંગણી કરી, અને ત્યાંથી તેડી જઈ તેને પોતાની પાસે રાખ્યો હતો.

આમ છતાં, વચ્ચાવત કર્મચંદ્રે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં એક મહા અનર્થ કાર્ય કર્યું: અને તેણે પોતાની ઔસવાલ જાતિનો તથા મહાત્મા કુલગુરુઓનો દ્રોહ વહોરી લીધો. ઔસવાલોની વંશાવળીઓ ભાટો સિવાય મારવાડમાં કેટલાક કુલગુરુ નામે ઓળખાતા વહીવંચા મહાત્માઓ પણ રાખે છે. એકદા કર્મચંદ્રની ક્રોધ કારણસર ઉક્ત કુલગુરુઓ પર ખફા દ્રષ્ટિ થઈ; અને તેણે પોતાને ઔસવાલોની વંશાવળીઓ જાણવાને બદલે કુલગુરુઓને વહીઓ સાથે બોલાવ્યા. કુલગુરુઓ વહીઓ લઈને આવતાં તેણે દગ્ગાપૂર્વક તે લઈ લઈને તેને કુવામાં નખાવી દીધી.

આ કૃત્યથી કુલગુરુઓ ખૂબ અપ્રસન્ન થયા—પણ થાય શું ?

કર્મચંદ્રે આવું મહા અનર્થ કાર્ય કરી ઔસવાલો તથા કુલગુરુઓનું મન દુભાવ્યું: પરિણામે તેનો પણ સર્વથા નાશ થયો. આ તરફ ક્રોધ કારણસર બિકાનેર નરેશ રાયસિહજીનો પણ તે અપ્રીતિને પાત્ર થયો. ઉક્ત કાર્યથી તેમજ એ કાર્યના પરિણામરૂપ તેની બુદ્ધિનો પણ નાશ થયો અને તેણે પોતાના ધરના તમામ માણસોને ક્ષણવારમાં તલવારથી કાપી નાખ્યા; અને છેવટે પોતાનું મસ્તક પણ તેણે તલવારથી કાપી નાખ્યું અને દુર્દેશાની સાથે મૃત્યુને આધિન થયો.

આ વખતે તેના પુત્રની સ્ત્રી બચી જવા પામી હતી: કારણ કે તે ગર્ભવતી હોવાથી પીયરમાં હતી. તેને કાળાંતરે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. જેના વંશજે વર્તમાનમાં ઉદેપુર તથા માંડવગઢમાં વસે છે.

—બોહિત્થરા ગોત્રની નિમ્નલિખિત શાખાઓ થઈ:—

મોહિત્યરા-ફેફલીયા-દસવાણી-વચ્છાવત-કુંગરાણી-મુકીમ-સાહ
-રતાણી-જેણાવત.

રાઠોડ વંશ—મુહનોત (મુણોત) ગોત્ર.

મારવાડમાં રાઠોડ વંશનું રાજ સ્થાપનાર મૂળ પુરૂષ શિયોજીને
આસથાન નામે પુત્ર થયોઃ આસથાનને ધુહડ નામે પુત્ર થયોઃ ધુહડને
રાયપાલ નામે પુત્ર થયો.

રાયપાલનો સૌથી નાનો પુત્ર મોહન નામે હતો. એ મોહનથી
તેના વંશજોની મુહનોત શાખા થઈ.

મોહનને બીમ તથા સુભટસેન નામે બે પુત્રો થયા. મોહને
પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં એક યતિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. આદ્ય સુભટ-
સેનના વંશજો જૈન ધર્મમાં રહ્યા ને આસવાલ જ્ઞાતીમાં ભળી
ગયા. તેમનું ગોત્ર મુહનોત યા મુણોત થયું.

સુભટસેનની સતરમી પેઢીએ અચલસિંહ થયો. અચલસિંહને
જૈસા નામે પુત્ર થયો. જૈસાની બે સ્ત્રીઓમાંની એક સ્ત્રી જયવંત-
દેથી જયમલ નામે પુત્ર થયો.

જયમલ, જોધપુરના રાજા સુરસિંહજી તથા ગજસિંહજીના
સમયમાં રાજ્યના પ્રતિષ્ઠિત પદો પર રહ્યો; તથા વિક્રમ સંવત
૧૬૯૬ માં મારવાડ રાજ્યનો મંત્રી બન્યો.

જ્યારે જોધપુરના મહારાજા ગજસિંહને સાંચોર જગીરમાં
મળ્યું હતું, ત્યારે કાઠીઓ (કચ્છ દેશના લોકો) ના ૫૦૦૦ માણસો
સાંચોર પર ચઢી આવ્યા હતા. તે વખતે મુહનોત જયમલ ત્યાં
હાજિર હતો. જયમલના લશ્કરે એ કાઠીઓ સામે લડાઈ કરી કાઠી
કટકને ભગાડી મુકી.

જયમલને બે સ્ત્રીઓ હતી: સરપદેથી નૈણસી (સં. ૧૬૬૭),

સુંદરદાસ, આશકરણ અને નરસિંહ એમ ચાર પુત્રો થયા અને ખીછ મુહાગદેથી જગમલ નામે પુત્ર થયો.

જયમલનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર નૈણસી મહા શુરવીર અને સાહસિક થયો. તેણે પોતાની બાવીસ વરસની વયે રાજ્યસેવામાં પ્રવેશ કર્યો.

(નૈણસીના યુદ્ધ પ્રસંગો તથા વીરકાર્યોની નોંધ છેલ્લું પ્રકરણ- 'ઐસવાલ વીર' માં વાંચો.)

ચૌહાણ વંશ-ભંડારી ગોત્ર.

વિ. સં. ૧૦૮૦ દરમિયાન, નાંદોલના ચૌહાણ રાવ લાખણના લઘુ બંધુ રાવ દુદાછના પુત્રને આચાર્ય યશોભદ્રસુરિએ પ્રતિભોધી જોની બનાવ્યો. તેના વંશજો બાદ ઐસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા. દુદાછના આ વંશજોમાંના એક પુરૂષને નાંદોલમાં શસ્ત્ર-ભંડાર ખાતાનો મૂખ્ય અધિકારી નીમવામાં આવ્યો, અને જે પરથી તેની શાખાનું નામ ભંડારી થયું.

ભટ્ટીવંશ-સેકસરીયા ગોત્ર.

પુંગલના ભટ્ટી રાજા ફેલણને ચાચા, રણમલ, વિક્રમાદિત્ય, અકા, કલિકર્ણ અને હરભમ એમ છ પુત્રો થયા. એમાંના ચોથા પુત્ર અકાને શેખા તથા ખીવા નામે બે પુત્રો થયા. શેખાએ શેખા-સર ગામ વસાવ્યું અને તેના વંશજોનું એ ગામ પરથી સેખસરીયા ગોત્ર થયું.

શેખાને રતા નામે પુત્ર થયો. એ રતાએ સં. ૧૩૨૦ માં એક યતિ પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. બાદ એના સંતાનો ઐસવાલ જ્ઞાતિમાં ભળી ગયા ને તેઓ પોતાની સેકસરીયા શાખાથી પ્રસિદ્ધ થયા.

રઠોડ વંશ-ચામડ ગોત્ર.

મારવાડમાં રઠોડ વંશ સ્થાપનાર શિયોછના પુત્ર આસથાનને

ધુહડ, ધાંધલ અને ચાચગ નામે ત્રણ પુત્રો થયા. એ ત્રણે પુત્રોથી તેમના નામ પરથી રાઠોડ વંશની ત્રણ શાખાઓ થઈ. ધાંધલના વંશને ધાંધલ રાઠોડ કહેવાયા.

ધાંધલ રાઠોડ શાખાના એક પુરૂષ નામે ચામુરજીને એક યતિએ પ્રતિબોધી જૈન ધર્મનુયાયી બનાવ્યો, જે ત્યાર બાદ તેના સંતાનો ઝોસવાલ જ્ઞાતિમાં દાખલ થઈ ગયા.

આ ચામુરજીના સંતાનોની પિતાના નામ પરથી ચામુર શાખા થઈ. પુનઃ કાળાંતરે તેનું અપભ્રંશ થઈ ચામુરમાંથી ચામડ નામ થયું.

ખાંડ ૩ નો : વિભાગ ૨ નો :

પ્રકરણ ૨ નું

રાજપુત અને ઓસવાલ વિભાગની મૂખ્ય શાખાઓ

આ પ્રકરણમાં રાજપુત તથા ઓસવાલ વિભાગમાં થયેલી મૂખ્ય શાખાઓ આપવામાં આવે છે. ઓસવાલોમાં જે ગોત્ર-શાખાઓ થયેલ છે, તે છત્રીસ રાજકુળોમાંના ક્ષત્રિયવંશે અથવા તેની શાખા-પ્રતિશાખાઓ ઉપરથી થયેલ છે; અથવા તેમાંથી પ્રપ્રશાખા રૂપે નીકળેલ છે.

આ નીચે આપવામાં આવેલ રાજપુત કુળોની મૂખ્ય શાખાઓમાંની કેટલીક શાખાઓ અને ઓસવાલોની શાખાઓમાંની કેટલીક શાખાઓનું મૂળ એકજ છે-જે આ નીચે આપેલા બંને વિભાગના ક્રોડાઓ પરથી જાણી શકાશે.

(૧) રાજપૂત વિભાગ

ગુહિલોત (શીશોદીયા) કુળની શાખાઓ:—

ગુહિલોત, શીશોદીયા, આહડીયા, માંગલિયા, પીપાડા, કૈલાવ,

ગહોર, ગોધા, ધોરણીયા, મગરોયા, ભીમલા, કંકાટક, કોટ્ટેયા, સોરા, ઉહડ, ઉસેખા. નિરૂપ, નાદોડીયા, નાધોતા, ભોજકરા, કુચેરા, દસોદ, ભટેવરા, પાહા, પુરોત, હુલ, ડાહલીયા, મોટસીસ, ગોદારા, મોર, ટીબણાં, માહીલ, તીબડકીયા, ખોસા, ચંદ્રાવત, છુટીવાલ, છુટીયા, ગોતમા—ઈત્યાદિ અનેક શાખાઓ છે; પરંતુ મૂખ્ય ચોવીસ શાખાઓ કહેવાય છે.

રાઠોડ વંશની શાખાઓ:—

રાઠોડ, ભડેલ, ધાંધલ, ચકિત, પુહડીયા, ખોખરા, બદુરા, છાજડા, રામદેવા, કુબડીયા (કબરીયા-કોખેરા), હથુડીયા, રાતડીયા, છપનીયા, સુંડું, માલાવત, કટેયા, મુહોલી, ગોગાદેવા, મહેચા, જર્થસહા, મુરસીયા, જોખસીયા, જોરા, મેડતીયા, કમધજ (કામધવજ), અભૈપુરા, જયવંતા, બગલાના, અહીરાવ, કરહા, જલખેડીયા, ચદેલ, અજખેરીયા, સુરા, ધીરા, કપાલીયા, ખેરંદા, ઈ. ખીજ પણુ અનેક છે.

(પ્રાચિન ગોત્રોચ્ચાર:—ગોતમ ગોત્ર, માધ્યંદિની શાખા, શુક્રાચાર્ય ગુરૂ, ગાર્હપત્ય અગ્નિ, પંખિની દેવી-કૃણદેવી.)

ચૌહાણ વંશની શાખાઓ:—

ચૌહાણ, હાડા, ખીચી, સોનીગરા, દેવડા, પાખીયા, સાંચોરા, ગાયેલવાલ, ભંદારીયા, નીર્વાણ, માલાણી (માલણ-માલદેવ), પુર્ખીયા, સુરા, માદડેયા, સંકેયા, ભુરેયા, બાલેયા, તસ્સેરા, ચાચેરા, રોસીયા, ચાંદુ, નકુરંપ. ભાવર, બંકટ, બોડાં (બોરા-વોરા), ચીખા, વાગડીયા, કાંપલીયા, મોહિલ, પાવેચા ઈ.

(પ્રાચિન ગોત્રોચ્ચાર:—વત્સગોત્ર, સામવેદ, કૌથમી શાખા, ગોબિલસુત્ર, આપ્રવાન, જમદગ્નિ, ચ્યવન ભાર્ગવ ઔર્વજ, પાંચ પ્રવર, આશાપુરા કુળદેવી, શ્રી કૃષ્ણ કુળદેવતા, ચંદ્રભાંગા નદી, મ્યુર પક્ષી, વામશીખા, વામપાદ, ધ્વજરક્ષક ગરૂડ, આયુધ ખડગ.)

સોલંકી વંશની શાખાઓ:—

સોલંકી, વાઘેલા, વીરપુરા, બેહિલ, ભુરતા, કાલેયા, લંઘા (મુસલમાન થઈ ગયા-મુલતાન તથા બુઝિસ્તાનમાં મૂળ વતન), તોગર (મુસલમાન થઈ ગયા), બીકુ (મુસલમાન થઈ ગયા), સોલુકે (દક્ષિણમાં વસે છે), સીરવરીયા, રાવકા, રાણકરા, ખેરાડા, તાંતીયા (ટાંટીયા), કલામોર, અલમેયા, ખાલત, રહવર, પીયાપુરા, સોજતીયા, હલર (સીધમાં વટલી ગયા), રૂગ (સીધમાં વટલી ગયા), ભુહડ (સીધમાં વટલી ગયા), નાથાવત, રોહીલા, ખંડેલા. ઈ.

(પ્રાચિન ગોત્રોચાર:—માધ્યમિની શાખા, ભારદ્વાજ ગોત્ર, ગઢલોકટ (સોહગઢ-લાહોર) થી નિકાશ (નીકજેલા), સરસ્વતી નદી, સામવેદ, કપિલેશ્વર દેવ, કર્દમાન ઋષિશ્વર, ત્રણ પ્રવર, કયોંજ (ખીંવજ) દેવી-કુળદેવી, મૈપાલ પુત્ર.

પરમાર વંશની શાખાઓ:—

પંવાર અથવા પરમાર, સોઢા, સાંખલા, ભાભા, ભાવલ યા ભાયલ, પેસ, પાણી, સવલ, વહીયા, બાહડ, છાહડ, મોટા યા મોટસી (મોતા), હુંબડ, સીલોરા (સીલાર), જૈપાલ, જાંગડવા યા જાંગડા, કાબા, ઉમટ, કુમટ, ધાંધુ, ધુરીયા, ભાઈ, કછોડીયા, કાલા, કાલમુહા, ખેરા, ખુંટા, દલ, દેખલ, જાગા, ગુંગા, ટુંઢા, જૈલડા, કલીલીયા, કુંકણા, પીયલીયા, ડોડા, બારડ, સુમરા (સિંધમાં વટલી ગયા), વરીહાહા, બીહીલ, મૈપાવત, બુહલર, સોરડીયા, રહવર, હરેર.

સિવાય ચૌદા, ખેચડ, સુગડા, બરકોટા, પુજા, સંપલ, બીખા, કાલપુસગ, કાલમોહ, કોહીલા, પુયા, કહોરીયા, ધુંધ, દેવા, બરહર, જાપ્રા, પોસરા, ધુંતા, રોકુમ્વા, ટીકા.

(આમાંની અનેકે ઈસ્લામ ધર્મનો સ્વિકાર કરી લીધો છે.)

(પ્રાચિન ઝોત્રોચ્ચાર:—આબુથાન—અનલકુંડ નિકાસ, પાંચ-પ્રવર, વશિષ્ઠ ગોત્ર, માધ્યંદિની શાખા, સચિયાય યા સચા કુળદેવી.)

યાદવ (યદુ) વંશની શાખાઓ:—

યદુ યા યાદવ, ભટ્ટી (ભાટી), સમા, જડેજ, જંજુયા, જોડીયા, સમૈયા યા સમેજ (મુસલમાન થઈ ગયા), મુડૈયા, બિદમન, બદા, સોહા.

ભટ્ટી વંશની શાખાઓ:—

ભટ્ટી, અણુધા, માંગલીયા, ચુડાલા, દેવરાજેત, પાહુ, બનર, અમોહરીયા, ફેલણોત, કલાવત, રાહડીયા, બાપાસવણુ, જૈસા, લખમણ, રૂપસીહોત, રાજધર, શેખશરીયા, હસ્તમ, ધનરાજેત મુધરા, શેખાવત, કીશનાવત, ચુડાવત, પુંગલીયા ઇ. અનેક છે.

પડિહાર (પ્રતિહાર) વંશની શાખાઓ:—

પડિહાર, ઈંદા, મલસીયા, કાલયા, ધાસીયા, બુલણા, બુલોરા, રામાવત, બોથા, બારી (ફટલાક વટલી ગયા છે.), ધાધીયા, કધરા, ખરવડ, ફલા, સીધકા, ચોહીલ, ચૈનાવત, બોજરા, ગંધરા, ધનેરીયા, ભુમલીયા, બાફણા, ચોપડા, ગોઢલા, ટાકસીયા, માહપ, કુરાણા, સબર, પુમેર, સામોર, જોડેવા (પોરબંદરનો જોડેવા રાજવંશ પડિહાર વંશની શાખા છે.), લુલર, સુર, રામટ, ખીંવા, મોધક, ખુખર (ખોખર) ચંદ, માલદેવ, ધીર, ખીર, કુંગરોત સુવડ ઇ.

(ચાવડા કુળની શાખાઓ કચ્છી ઓસવાલ જ્ઞાતિ સિવાય રજપુતોના કોઈપણ ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં દેખાતી નથી. ચાવડા વંશ એ મૂળ પરમાર વંશનીજ એક જુદી શાખા છે.)

(૨) ઓસવાલ વિભાગ

ઓસવાલોના મૂળ ક્ષત્રિય પૂર્વજોને પ્રતિબોધનારા ગચ્છોમાં ક્ષત્ર-ક્ષત્રિય (ખરતર) ગચ્છ પ્રથમ અને મૂખ્ય છે. ત્યારબાદ,

ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધી ઐસવાલ વિભાગમાં લાવનારા બીજા ગઝ્છોમાં ખાસ કરીને તપ ગઝ્છ-સિવાય ફેટલેક ભાગે વડગઝ્છ, અચલગઝ્છ તેમજ લોકાગઝ્છ પણ છે.

ઐસવાલ સમાજની સ્થાપનાથી કરીને વિક્રમ સંવત ૧૬૦૦ પર્યંત જુદે જુદે સ્થળે પ્રતિબોધ પામી, ક્ષત્રિયો ઐસવાલ સમાજમાં આવતા ગયેલ; વિક્રમ સંવત ૧૬૦૦ પછી નવા ક્ષત્રિયો જૈન ધર્મમાં આવતા બંધ થઈ ગયા હતા. ઉપરાંત બીજા પણ ફેટલાક ઐસવાલો જૈન ધર્મમાંથી નીકળીને અન્ય સંપ્રદાયો તેમજ જ્ઞાતિઓમાં જવા લાગ્યા હતા.

આમ છતાં ઐસવાલ ક્રામ વિશાળ ક્રામ છે, અને તેણે પોતાનું ક્ષત્રિયત્વ તથા ક્ષાત્રયુણ હજી સુધી જાળવી રાખ્યું છે. ઐસવાલોમાં ૧૪૪૪ શાખાઓ થયેલી કહેવાય છે. એજ વાત ઐસવાલ ક્રામ વિશાળ ક્રામ હોવાની સાબીતી આપે છે.

ઐસવાલો મુખ્યત્વે મારવાડ, મેવાડ, માલવા, મધ્યપ્રાંત, પંજાબ, ઉત્તરહિંદ, કચ્છ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વસેલા છે.

ઐસવાલોમાં કુળ-શાખા-પ્રતિશાખા-પ્રપ્રશાખાઓ કે ઓળખો યા અવટકો મળીને કુલે ૧૪૪૪ શાખાઓ યા અવટકો થયેલી છે. જેઓમાંની ફેટલીક પ્રસિદ્ધ અને મુખ્ય શાખાઓ આ નીચેના ફેટલામાં આપવામાં આવે છે.

પ્રતિબોધક:

ખરતર ગઝ્છ

લુણાવત

સીધુડા

ચરડ

કાંકરીયા

સોની

કસ્તુરીયા

બોહરા

અચ્છુપતા

પારણીયા

વરસાણી

સુગડ

સાંડેસીયા

ગુતા

કરણા	ભલ-ભલા
લેરખખા	નક્ષત્ર
લુંગ	ઘીયા
(ચૌહાણ)	ખન્નનચી
ચંડાલીયા	કાંકરેચા
(પરમાર)	કુબડીયા
ગરીયા	(રાઠોડ)
ટીંબાણી	પટવા
કાળલીયા	લેહરીયા
રાણોત	ચૌહાણ
કાગ-કાગવા	તુડ
(કુલહટગઢ વંશ)	વાઘમાર
ચુરડ	ફોહીયા
ધાડાવત	હરસૌરા
ભાખરીયા	તોલા
ચોપડા	સાચા
સાલેચા	પીછોલીયા
બાગરેચા	પીપલા
(સોનીગરા ચૌહાણ)	નાગોરી
કુંકમ-ચોપડા	હથુડીયા
ધુળીયા	(રાઠોડ)
કુકડા	છપનીયા
ગણધર-ચોપડા	(રાઠોડ)
જાળલીયા	લોઢા
વટવટા	રાતડીયા
સફલા-બોહગ	પીતલીયા
કોઠારી	ગૌડ

મ'ડોવરા	પીપાડા
નકખા	(શીશોદીયા)
ચાવા	હીરણુ
(ચાવડા)	ગોગડ
રાખેચા	શીશોદીયા
(ભટ્ટી)	રૂણીવાલ
પુ'ગલીયા	વૈગાણી
પાવેચા	હીંગડ
(ચૌહાણુ)	લિગા
ધામાણી	રાયસોની
નીતરાગા	ઝામડ
છીડેચા	ઝાખક
ગુ'દેચા	છજલાણી
ગોગલીયા-ગોગરી	છડાંણી
(ભટ્ટી)	ધોડાવત
વાગાણી	હીરાઉ
છાજડ	ફેલાણી
(પરમાર)	ગોખરૂ
માલા	ચૌધરી

+

પ્રતિબોધક :

તપ ગચ્છ

માલાણી	રાજબોહરા
(ચૌહાણુ)	છોરીયા
નોલખા	સામડા
બુતેડીયા	શ્રી શ્રીમાલ
	દુધડ
	સુરિયા
	મિહા
	બોધડ
	નક્ષત્ર

નાહાર
(પડિહાર)
જડીયા

+

પ્રતિબોધક :

કોરટા ગચ્છ

(અરતર ગચ્છ શાખા)

માડોત
સુધેયા
ધ્રુપગોતા
રાતડીયા
ભોત્થરા
વચ્છાવત
મુકીમ
ફેફલીયા
કોદારી
કોટડીયા
ધાડીવાલ
ધાકડ

નાગગોતા

(ગોતા એટલે ગોત્ર)

નાગશેડીયા

ધરકટ

ખીવસરા

માથુરા

સોનેયા

મકવાણા

(ઝાલા)

શીતુરીયા
ખાખીયા
સુખીયા
સંકલેયા
ડાગલીયા
પાંડુગોતા
ધોસાલીયા
સાહા ચેતી
નાગણુ
ખીમાણુદીયા
વડેરા
જોગણેયા
ની'ખાડા
સોનાણા
જાડેયા
(જાડેજા)
ચીપડા
કપુરીયા
ખાકુલીયા

+

પ્રતિબોધક :

અરતર આદિ ગચ્છો

ગુંગલીયા
ભંડારી
(ચૌલાણુ)
સુતર
ધારોલા

દુધેડીયા	ગોડી-ગોષ્ઠિક
વરડીયા	ડફરીયા
બાંડીયા	ગુજરાણી
ચામડ	બંબ
(રાઠોડ)	ગંગ
કવાડ	પગારીયા
રાજગાંધી	ગીરીયા
વૈદ ગાંધી	ઘૈલડા
શાલ	(પરમાર)
હરખાવત	સાંઢ
શરાફ	સીયાળ
લુંકડ	કાવડીયા
(ચૌહાણ)	પુનમીયા
થુરડ	દફ-દફા-દંડ
સિઘી-સિગુઈ	શ્રીપતિ
(રાઠોડ)	તેલેરા
મુનોયત-મુહણોત	મુરાણા
(રાઠોડ)	સાંખલા
ગોરીયા	(પરમાર)
ઑસતવાલ	ભણુવટ
વીનાયકીયા	મીડડીયા
મીત્રી-મીનીયા	ડોશી
(ચૌહાણ)	(એ નામનું સીંધમાં ગામ છે, ત્યાં રહેવાથી)
ખાંટડ	ધોખા-ધોકા
સોલંકી	(ત્રણ વટલી ગયા છે: હાલ મેમ- ણોમાં છે)
ખટલ	
આંચલીયા	

ખાખીયા	ખાફળા
કટોતીયા	(પડિહાર)
કટારીયા	નાહટા
આભાણી	(પડિહાર)
આભડ	ભોપાલા
કોચેટા-કોટેચા	ભુતીયા
ગીડવાણી	નાવસરા
(સીંધમાં રહી ગયા ને ભોતા	મુંગડીયા
જાતિમાં ગયા)	બંગડા
દરડા	(પરમાર)
વાખેલ	ખાલા
દેવડા	ખેતાલા
(ચૌહાણ)	સલગણા
ખુબકીયા	ખુચાણી
લુણીયા	સાવલીયા
મઠા	ખોખરા
ઝૈનાવત	દફતરી
નરવરા	સોનાવત
ડુંગરીયા	સેલોત-સેલત
માલાવત	ભાવરા
સુરતી	મારૂ
પાંચાવત	રણધીરા
વીનાયકા	પાટલીયા
નાગડા	ચોઢા-ચોધેય
(ચૌહાણ)	(ચદુવંશ શાખા)
સોત	કરણાવત
કેલાણી	વાગડીયા
	(મેવાડમાં વાગડ પ્રાંત છે-એ
	પ્રાંત પરથી)

રણસોત	શીંગાલા
આચ્છા	કુલહટ
કાકેયા	(કાગવા વંશ)
થંભોરા	સુરવા-સુર્વે
જીતોત	સુસાણી
લાભાણી	મસાણીયા
ભીન્નમાલા	ચૌધરી-ચોધરી
શેડ	સુરાણીયાં
શેડીયા	સાખેયા
દેપારા-દેપાલા	કટારા
લાલા	ગલોરી
ધારીયા	વીરહટ
સાલીપુરા	તુહાણા-તુહાના
ચીતોડા	ઓસવાલા
કાગડા-કાગવા	ગાગા
કુશલોત	નોપતા
પોકરણા	નીઓલીયા
(મારવાડમાં પોકરણ ગામ છે, ત્યાં રહેવાથી)	હાંસા
મોરખ-મોરખીયા	રાજસરા
ચંગા	ઉન્નંત
ગોરીવાલ	ક્રાટડીયા
કાલોરા-કલોરા	ઝાખાંણી
(સિંધમાં મોટા ભાગના એ શાખાના વટલી ગયા અને તેમ કરવાથી તેઓને ત્યાંનું દિલ્હીના બાદશાહે રાજ દીધું.)	નાહરલાણી
	કેસરીયા
	સોની
	ખોપર
	ખગ્ગનચી.

દાનેસરા	માલોત
ઉદાવત	બાલોત
અટકલીયા	પાલાણી
ભીન્નમાળ	મંત્રી
દેવડા	હુકમીયા
માડલીયા	બેગાણીયા
ચદિયા	ધસરાણી
સાંચોરા	મરૂવા
ઐથી-શેદી	ઉદેચા
ભાલા	ચોસરીયા
સિંહાવત	બાપાવત
વૈદ્યુતા	મુરગીપાલ
સેવડીયા	કીલોલા
મોતા	ભોળવત
(પરમાર)	તેજાણી
ચાનાવત	સહજાણી
બોધાવત	સેણા
પોપાવત	મંદીરવાલા
ઠાકુરોત	માલતીયા
વિજયોત	ભોપાવત
દેવરાન્નેત	આદિત્યનાગ
(ભટ્ટી)	(સૂર્યવંશી)
સેખાણી	ચોરડીયા
લાખાણી	સોઢાણી
મેડનીયા	પારખ
પાતાવત	(સીંધમાં એ નામનું ગામ છે,
ધમાણી	તે પરથી)

ભાવસરા	લુગાવત
જશાણી	રણશોભા
મોલ્હાણી	દુદાણી
રૂપાવત	ભુચા
ગોલેચ્છા	ભંડલીયા
દોલતાણી	પુલગરા
સાંગાણી	ચીંચટ
કાન્નણી	દેસરડા
સેહજવત	ડાકુરા
દાતારા	ગોસલાણી
સાહસુખા	ખીમસરા
મીનારા	પાચેરા
ખીન્નણી	પુરવીયા
વાલા-વાળા	નીસાણીયા
નંદિયા-નંદુ	તારાવાલ
(ચાવડા)	શાહા
ભટનેરા	પોશાલીયા
ભટેવરા	વનાવત
કુંપાવત	કુમટ
જીમણીયા	(પરમાર)
ચંદ્રાવત	સુધા
સાંભરીયા	જગાવત
(ચૌહાણ)	પુંગલીયા
કાનુગા	કાપુરોત
ગદૈયા	સોનીગરા
ઝેહલોત-ઘેલોટ	(ચૌહાણ)
(સીસોદીયા)	લાહોરા

દાનેસરા	માલોત
ઉદાવત	આલોત
અટકલીયા	પાલાણી
ભીનમાળ	મંત્રી
દેવડા	હુકમીયા
માડલીયા	બેગાણીયા
ચદિયા	ધસરાણી
સાંચોરા	મરવા
ઐઠી-શેદી	ઉદેયા
ભાલા	ચોસરીયા
સિંહાવત	આપાવત
વૈદમુતા	મુરગીપાલ
સેવડીયા	કીલોલા
મોતા	ભોળવત
(પરમાર)	તેજાણી
ચાનાવત	સહજાણી
જોધાવત	સેણા
પોપાવત	મંદીરવાલા
ઠાકુરોત	માલતીયા
વિજયોત	ભોપાવત
દેવરાન્નેત	આદિત્યનાગ
(ભટ્ટી)	(સૂર્યવંશી)
સેખાણી	ચોરડીયા
લાખાણી	સોઢાણી
મેડનીયા	પારખ
પાતાવત	(સીંધમાં એ નામનું ગામ છે,
ધમાણી	તે પરથી)

ભાવસરા	લુગાવત
જશાણી	રણુશોભા
મોલ્હાણી	દુદાણી
રૂપાવત	બુચા
ગોલેચ્છા	ભંડલીયા
દોલતાણી	પ્રલગરા
સાંગાણી	ચીંચટ
કાળાણી	દેસરડા
સેહનવત	ડાકુરા
દાતારા	ગોસલાણી
સાહસુખા	ખીમસરા
મીનારા	પાચોરા
ખીન્નણી	પુરવીયા
વાલા-વાળા	નીસાણીયા
નદિયા-નંદુ	તારાવાલ
(ચાવડા)	શાહા
ભટનેરા	પેશાલીયા
ભટેવરા	વનાવત
કુંપાવત	કુમટ
જમણીયા	(પરમાર)
ચંદ્રાવત	સુધા
સાંભરીયા	જગાવત
(ચૌહાણ)	પુંગલીયા
કાનુગા	કાપુરોત
ગદૈયા	સોનીગરા
ઝેહલોત-ધેલોટ	(ચૌહાણ)
(સીસોદીયા)	લાહોરા

મરવાણી	હાડા-ચૌહાણ
મોરચીયા	લુણા
છાલીયા-શાલીયા	ગોરેચા
ડોંડુ	લોઢા-લોહા
રાજેતા	(ચૌહાણ)
સોસલાણી	પ્રામંચા
ધીરેત	ગુગલેચા
ખંડીયા	રાયભંડારી
ચોદ્ધા	નળેચા
ભાટીયા	(નડેળ)
(ભટ્ટી)	સંખવાલ
લાલન-લાલણ	ઢોકા-ધોકા
ક્રાચર	ભોરે
ભીમાવત	(ધણાં મહારાષ્ટ્રમાં ગયા ને મરા-
સીખરીયા	ઠાઝોમાં લળી ગયા)
વાંકા	બરડા
કનોજ્યા	મુરાણા
(મારવાડમાં એ નામનું ગામ છે	માલુ
તે પરથી)	સાધુ
રાંકાવાલ	ભણશાળી
(બાદલીયા)	તાતહડ-તાતાર
ધેવરીયા	બલાહા-બાલા
ગુંગલેચા	(બલા રજપુત
ગઢવાણી	ઢેઢીયા
કરેલીયા	(ઢેઢીયાનું અપભ્રંશ. આ ઢેઢીયા
નલોરા	શાખા પરમાર; તથા ચાવડા
વર્ધમાન	બને કુળોમાં છે.)
લુણેચા	

મદદ	વધાણા
ચાપણીયા	લાલણ
રાંભીયા	ચુડલા
બહિયા	ફેરીયા
ખોખીયા	સંગોઈ
ખુરીયા	પેખડ
કુણીયા-ફેણીયા	કક્કા
ખોખડા	ગંગર
હરીયા	લાપસીયા
પાસડ	બીધરા
ગોસર	સાયલા
વેકરા	જોટા
સતીયા	લોઢાયા
શાહીયા	છાડવા
ધરોડ	ધર્મસિંહ
લુડીયા	ફેફરીયા
વીરા	(રાઠોડ)
દાગા	નીસર
ગીઢરા	બેદા
ખાખીર	ગુજર
વીશરીયા	ભેરાચ
છાંજોર-છાજડ	હેહા
જુહંદ	ખીમસીયા-ખીમસિંહા
વોવારીયા	માલદે-માલદેવ
કુમુરીયા	મકડા
પટણી	કેડા
	દેઢીયા

નંદુ-નાંદિયા	કમાણી-કામાણી
સાવલા	સીપાંણી
ગાલા-ગાહીલા	આસાણી
ગોગરી	દેદાણી
લાલકાપ	રામપુરીયા
લાલણા	છાદોત
સતરા	મમૈયા-મોમાયા
ખંદેરા-ખંડેરા-ખંધેડીયા	હાડેરા
રોહીલા-રોહિડા	તોલાવત
ચંદરીયા-ચંદેરીયા	રાવ
હિસવાર	જૈહરી-ઝવેરી
પુરવાડા	ગલાણી
સોરડીયા	બલોટા-બલોચા
ગુજર	(આ શાખાવાળાઓએ બાલોતરા
માઢા	ગામ વસાવ્યું)
બલોરીયા	બલોત
બપડા	દોશાખા
સુમમાડી	નાચાણી
વોરા	પાટોતીયા
બગડ	ભદ્ર
વધી-વીંધી	સમદડીયા
પોલડીયા	બેગડ
ઢાકલીયા	ખપાટીયા
કાકોલા	નામાણી
બળળ	ભમરાણી
કરમોત	સાદાવત
રતનપુરા	સંઘી

ભાંડાવત	પાટણીયા
સિંગુઈ	નાંતિયા
ચતુર	ગોગડ
સાંઢ-સાંઢા	કુલધરા
ભાટ્ટી-ભટ્ટી	રામાણી
સુરપુરીયા	નાથાવત

શાખા-નુઓ યા અવટકોના નામ
શા ઉપરથી પડ્યા ?

પિતાના નામ પરથી—

(૧) માલાવત, ચાંપાવત, ચંદ્રાવત, પાતાવત, સીંહાવત, આલાવત ઇ.

(૨) દેવરાજેત, માલોત, કેલણોત, રાણોત, સેલોત, પુરોત ઇ.

(૩) માઈત, ચાચાઈત, મુણોઈત, દામાઈત, રણાઈત, સામાઈત ઇ.

(૪) શેખાણી, લાલાણી તેજાણી, દુદાણી, નેમાણી, રામાણી, કમાણી ઇ.

(૫) સાલેયા, નેગણેયા, નદિયા, જડેયા, ભુરેયા, ભુરીયા, શંકરેયા ઇ.

ઉપરોક્ત બધા પ્રકારના શાખા નામો પિતાના નામ પરથી થયા છે.

૧-૨-૩ પ્રકારનાં શાખા નામો મારવાડ-મેવાડનાં રજપુતોમાં રાખવાનો રિવાજ છે. ૪-ચોથા પ્રકારના શાખા નામો-મારવાડમાં થલીપ્રાંત અથવા ગોલવાડમાં રહેનારાઓના થયા છે. ૫-પાંચમાં પ્રકારના શાખા નામો મધ્યપ્રાંત, મધ્યહિંદ કે દક્ષિણદેશ તરફ જઈ આવેલ કે રહેલ રજપુતોના-પિતાના નામ પરથી થયેલા છે.

નિવાસ-નગરના નામ પરથી—

હથુડીયા, સાંચોરા, જલોરી, કપુરીયા, ઢેઢીયા, ચંડાલીયા,

ભટનેરા, મસાણીયા, સોરઠીયા (મારવાડમાં એ નામનું ગામ છે), કનોજીયા (મારવાડમાં ગામ છે) ડોસી (સિંધમાં ગામ), રૂણીવાલ, ઝોસવાલ, શ્રીશ્રીમાલ (દિલ્હી વસ્યા પૂર્વે ત્યાં ગામ હતું), ખીવસરા, પુંગલીયા, ભાખરીયા (સિંધમાં બખર-ભખર નામનું મોટું નગર હતું તેના પરથી) તુહાના (પંજાબ તથા ઉતર હિંદમાં એ નામના મોટા નગરો હતા. પાછળથી એનું નામ ટંડા થઈ ગયું છે) ઇત્યાદિ.

આ શાખા નામો સ્વભૂમિ કે પિતૃભૂમિ (પિતાની જગીર)માં થા ખીજે સ્થળે વસવાથી નગર-ગ્રામના નામ પરથી થયા છે.

રાજઝોની નોકરી-હોદ્દા પરથી—

ભંડારી, કાઠારી, ખજાનચી, કામદાર, પોતદાર, ચોધરી, પટવારી (પટેલ), મહતા (મેહતા), શેઠ (નગરશેઠ), કાનુગા, શુરવા, રણધીરા, રાજખોહરા (રાજઝોના સામગ્રી ખાતાના ઇન્ચાર્જ), ઈક્તરી, મંત્રી, ખોપર, ખોપદાર-ઇત્યાદિ ઝોળખો રાજઝોની નોકરી યા તેઓનું કામ કરવાથી પડી છે.

(ભંડારી અને કાઠારીનો અર્થ: ભંડારી એટલે શસ્ત્રાગાર અર્થાત્ શસ્ત્રભંડાર ખાતાનો પ્રધાન: અને કાઠારી એટલે કાષ્ઠાગારાધિપતિ અર્થાત્ કિલ્લાખ્યક્ષ-લડાઈ વખતે ગઢનું રક્ષણ કરનાર સેનાનો ઉપરી ?)

વેપાર-ધંધા પરથી—

બજાજ, ગાંધી, પટવા, શરાફ, જૈહરી યા ઝવેરી, ખોહરા યા વેરા (વેરા એટલે, માલની લેણ-દેણનું કામ કરનાર) ઇત્યાદિ ઝોળખો વ્યાપાર-ધંધા ઉપરથી પડી છે.

પિતાના અધુરા યા અપભ્રંશ નામો પરથી—

માર, મોતા, માલણા લાલણ હરીયા, સંગોઈ, નંદુ, મુતા (મોતાનું અપભ્રંશ), જોગડ, ગાલા, ગોગરી, ગંગર, જુચા, નાટા, આભડ, ગંગ, સુર, સાંખલા ઇત્યાદિ શાખા નામો પિતાના અધુરા કે અપભ્રંશ નામો પરથી થયેલા છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

ઓસવાલોની યુદ્ધકુશળતા અને વીર પુરુષો

વીર ક્ષત્રિય જાતિનું સ્મરણ કરાવતી

ઓસવાલ જાતિ:

જે ક્ષત્રિય રાજપુતો જૈન ધર્મનો પ્રતિબોધ પામી ઓસવાલ વિભાગમાં દાખલ થયા હતા અર્થાત્ તેઓએ ઓસવાલ નામને ધારણ કરી લીધું હતું, તે ઓસવાલો પછી પણ રાજ-સરદાર-સામંત-પટાવત આદિ સત્તાના પદો પર લાંબા કાળ સુધી રહ્યા હતા, અને પોતાના કન્યાદિ વહેવાર પણ ખીજ રાજપુતો સાથે કરતા રહ્યા હતા. પરંતુ તે પશ્ચાત્ ઓસવાલો રાજસત્તાવિમુખ થયા. કારણ, યૌદ્ધમા-પંદરમા સતકથી રાજધર્મ તરિક્કે શૈવ મતની સર્વત્ર સ્થાપના થવા લાગી હતી અને જૈન ધર્મ ધીમે ધીમે રાજધર્મમાંથી વિમુખ થવા લાગ્યો હતો, જેતે જે ઓસવાલોએ જૈન ધર્મનો ત્યાગ ન કર્યો અર્થાત્ એ ધર્મમાંજ રહ્યા તેમને તેમના રાજકર્તા વડિલોએ ઉપરોક્ત સત્તાના પદો પરથી વિમુખ કર્યા અને એના બદલે પોતાના રાજ્યોના ખીજ અંગો સમાન સેનાપતિ-મંત્રી-મહામંત્રી-કિલ્લાધ્યક્ષ આદિના મૂખ્ય અને જોખમી

—જવાબદારીના હોદ્દાઓ વંશપરંપરાને માટે આપ્યા. આમાં પણ તેઓની રાજસેવાથી પ્રસન્ન થઈ ઉક્ત ઓસવાલોને ગામ—ગરાસની જગીરો પુનઃ મળવા લાગી હતી, જે જગીરો ફેટલાક પ્રાંતોમાં તે તે ઓસવાલોના વંશ વારસોમાંના ફેટલાકો પાસે આજ દિવસ સુધી લગભગ જળવાઈ રહેલી છે.

આમ રાજ—સરદાર આદિ પદો પરથી વિમુખ થઈ, સેનાપતિ, મંત્રી—મહામંત્રી આદિના હોદ્દાઓ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ ઓસવાલોએ આજથી એકસો વર્ષ પૂર્વ સુધી, જોધપુર, જયપુર, જેસલમેર, બિકાનેર, ઉદ્દેપુર (મેવાડ), ભરતપુર, કિશનગઢ, ઈડર ઇત્યાદિ મોટા રાજ્યો તેમજ નાના નાના અનેક રાજ્યોમાં એકધારી રીતે રાજ્યના ઉપરોક્ત મુખ્ય હોદ્દાઓ જળવી રાખ્યા હતા.

ઓસવાલોએ પોતાના ઉપરોક્ત હોદ્દાઓ દરમિયાન પણ અનેક યુદ્ધોમાં એકધારી રીતે ભાગ લેજો; અને તેમાં શૌર્યતા—વીરતા—રણકુશળતા દાખવી, તેમણે પોતાની ઓસવાલ વીર જાતિનું ઉજ્જવળ નામ ઇતિહાસ ગ્રંથો તથા ભાટ—ચારણોના ચોપડાઓમાં અમર કર્યું છે.

ઓસવાલોએ આ સિવાય પોતાના સત્તા—સમય દરમિયાન અનેક પિડિતજનોને પણ દુઃખમુક્ત કર્યા હતા. મુસલમાન બાદશાહો જ્યારે લોકોને પકડી લઈ જઈ અદિવાન બનાવતા હતા તે વખતે પણ ઓસવાલો, યુદ્ધથી યા તો ચૈસા આપીને ઉક્ત અદિવાન કુટુંબોને છોડાવતા હતા.

આમ ઓસવાલ જાતિ એક ક્ષત્રિય જાતિ તરિકે ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં પણ આદર પામી છે. આ જાતિના વીરનરોની વીરતા પ્રદર્શીત કરતી ઐતિહાસિક નોંધો તેમજ તેમના વીરકાર્યોના ભાટ—ચારણોના કવિત—દુહાઓ હજારોની સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ છે. જે નોંધો તથા કવિત—દુહાઓનો ચર્ચિત ભાગ આ નીચે આપવામાં આવે છે.

ઓસવાલ વીરો

પરમારવંશી વૈદમોતા વીરો:

આ વૈદમુતા શાખાના ઓસવાલ નરરત્નોએ ચિરકાળ સુધી જાગીરો ભોગવી, દિવાન પદ, ફેજમુસફ (સેનાપતિ) આદિ પદ પર રહી રાજકર્મ તથા ધર્મસેવામાંજ સ્વજીવન સમર્પણ કર્યું હતું.

મુતાજી લાલસિંહજી, ત્રીભુવનસિંહજી, કરણસિંહજી, સવાઇ-સિંહજી પૃથ્વીસિંહજી, હરનાથજી, ચતુરભુજજી, જગમલજી તથા સુલતાનસિંહજી આદિ ઘણાં વીર રત્નો આ મોતા શાખામાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે.

ગિકાનેર તેમજ મેડતાનાં પ્રસિદ્ધ વૈદ મોતા વીરોની વીરતાથી મુગ્ધ થઈ રાજ-મહારાજઓએ તેમને કેટલાક ગ્રામ તથા પગમાં સોનાના તોડાંની બક્ષિઓ આપી હતી; જે આજ પર્ચંત વૈદ મોતા વીરોની મહત્વતા બતાવી રહ્યા છે.

જોધપુરના વૈદમોતા પાતાજી અને જૈતસિંહજીના યશસ્વી કાર્યોની આજે પણ પ્રશંસા થાય છે.

સોજતના વૈદ મોતા સતીદાસજીની સત્યતા અને સ્વામીધર્મ-પરાયણતા પ્રસિદ્ધ છે.

ખૈરવાના મોતા સબલદાસજીની સિંહ ગર્જનાથી દુશ્મનો પલાયન થઈ જતા હતા.

સીવાણના વૈદ મોતા ઠાકુરસિંહજી અને નરનારાયણજીની પ્રચંડ વીરતાથી મુસલમાનો કંપી ઉઠતા હતા.

જલોરના વૈદ મોતા તેજસિંહજીની તિક્ષણ તલવારે પડાણ જેવા અન્ય લોકોનો એવો પરાજય કર્યો હતો કે, તે વખતના વીર-રસપોષક ભાટોના ચોપડાઓ પ્રસ્તુત વીરપુરુષોના વીરકાવ્યોથી ભર્યા પડ્યા છે. જેવાં કે—

“વૈદોને વરદાન આગે ઈસચિયાય તણો
ખપીયા તેરહ ખાન તપીઓ મોતો તેજસી.”

(સચિયાયનું ખીળું નામ સત્યા યા સચામાતા છે. એ પરમારો તથા કેટલાક ઝોસવાલોની કુળદેવી છે.)

ઉપરોક્ત પરમાર વંશની વૈદ મોતા શાખાના અનેક વીરોની કીર્તિ વિશ્વવ્યાપી છે; એવીજ રીતે ઝોસવાલ સમાજની ખીળ પણ જુદી જુદી સેંકડો શાખાના અનેક નરપુંગવોએ પોતાની વીરતા અને ઉદારતાથી દેશસેવા કરી, પોતાના નામો અમર કર્યા છે.

ભટ્ટીવંશી લુણાવત વીરો:

લુણાવત શાખાના મૂળ પુરૂષ લુણાજીની પરંપરા સંતાનોમાં એવા વીર પુરૂષો થયા કે જેની સિંહ ગર્જનાથી અન્ય મુસલમાન બાદશાહો પણ કંપી ઉઠતા હતા.

લુણોજી, આદુ, સારંગ, નરસિંહ વગેરે ઘણાં પ્રસિદ્ધ પુરૂષો આ શાખામાં થઇ ગયા છે.

ચૌહાણવંશી ભંડારી વીરો:

આ ભંડારી શાખાના ઝોસવાલોની વીરતાને માટે અહીં વધારે લખવાની આવશ્યકતા કે અવકાશ નથી; કારણ એમની વીરતા જગપ્રસિદ્ધ છે. છતાં પણ, એક ઉદાહરણ અહીં આપવું બસ થશે.

જોધપુરના મહારાજ અજીતસિંહજીના રાજત્વકાળમાં અમદાવાદ ન્યારે મુસલમાનોના હાથમાં ચાલી ગયું હતું, એ વખતે ૭૦૦ અધારોહિઓ (ધોડેશ્વર સૈનિકો) ની સાથે ભંડારી રત્નસિંહજીને મહારાજાએ અમદાવાદ વિજય કરવા મોકલ્યો:

ભંડારીજીએ ત્યાં જઈ પોતાની કાર્યકુશળતા, યુદ્ધચાતુર્યતા અને ભૂજબળથી યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં મોગલોને એવી શિકસ્ત આપી કે, તેઓને

યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પ્રાણ લઈ ભાગવું પડ્યું, અને ભંડારી રત્નસિંહજીએ અમદાવાદ સ્વાધીન કરી, જોધપુર નરેશનો વિજયડંકા વગાડી દીધો.

સોડાડવંશી સિંગુઈ વીરો:

જેમ ભંડારીઓની વીરતા અલૌકિક હતી, તેવી રીતે સિંગુઈ ઓની વીરતાથી દિલ્હીની આદશાહયત પણ કંપી ઉઠતી હતી. સોજત અને જોધપુરના સિંગુઈઓની વીરતા લખવામાં આવે તો એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ બની જાય.

હાલમાં પણ સિંગુઈ ઈંદરાજજી, ફતેહરાજજી અને વચ્છરાજજી (વત્સરાજજી) મારવાડના અર્વાચિન ઇતિહાસમાં ખૂબ મશહુર છે. વચ્છરાજજી, જેઓ આસરે માત્ર પચાસેક વરસ પર થઈ ગયા છે, તેઓ તલવારના તાકાદ બળ વડે અનેક ચિરસ્મરણીય કાર્યો કરી ગયા છે.

સિવાય મરાઠાઓના જુલમ કાળ (૧૭૦૦-૧૮૦૦)ના સમય દરમિયાન બીમરાજ સિંગુઈ, ખૂબચંદ સિંગુઈ તથા દમરાજ સિંગુઈ આદિ સિંગુઈ લોકોએ મંત્રી-મહામંત્રી-ફાજ મુસફ તેમજ કિલ્લાધ્યક્ષ તરિકેની કામગીરી બજાવી હતી, જેની ટોડ રાજસ્થાનના કર્તાએ પણ એ પુસ્તકમાં નોંધ લીધી છે.

સોડાડવંશી મુહણોત વીરો:

આ મુહણોત કુળના વીરોની વીરતા કંઈ અલૌકિક જ છે. જેસલમેર, કિસનગઢ અને જોધપુરના મુહણોતોની વીરતાના વીર ચરિત્રો સાંભળતા જ કાયરોના નિર્બળ હૃદયોમાં શૌર્યનો સંચાર થયા વગર કદી રહેતો નથી !

આ કુળના વીરોની વીરતાને માટે એક મુણોયત વીર નૈણસીની જ કારકિર્દિ બસ થશે કે જે પ્રાય : સમસ્ત મારવાડમાં આજદિ સુધી તેના યશગુણને ગાઈ રહી છે.

મુહનોત વીર નૈણસી

મુહનોત નૈણસીનો જન્મ સં. ૧૬૬૭ માં થયો હતો. તેણે પોતાની આવીસ વરસની વયે રાજ્યસેવામાં પ્રવેશ કર્યો.

વિક્રમ સંવત ૧૬૮૦ માં મહારાજા મેરોનું ઉપદ્રવ વધી પડેલું જોઈ, જોધપુરના મહારાજા ગજસિંહે મેરોનું નિકંદન કાઢવા માટે નૈણસીને સેના સાથે મોકલ્યો. નૈણસીએ ત્યાં જઈ મેરોની કતલ કરી અને તેમના ગામોને આળી નાખ્યા.

વિ. સં. ૧૬૯૪ માં નૈણસી ફોલોધીનો હાકમ થયો. ત્યાં તેણે ખલુચીઓ સાથે લડાઈ કરી અને તેઓને હાર આપી ભગાડી મૂક્યા.

વિ. સં. ૧૭૦૦ માં રાડધરાના મહેઠ્યા મહેસદાશ ગામોમાં નુકશાન કરતો હતો, જેથી મહારાજા જસવંતસિંહે નૈણસીને રાડધરે મોકલ્યો. નૈણસીએ ત્યાં જઈ રાડધરા પર વિજય મેળવ્યો અને તેનો કિલ્લો તથા મકાનો પાડી નાખ્યા.

સં. ૧૭૦૨ માં રાવત નારાયણ સોજત તરફના ગામોને લુંટતો હતો તેથી મહારાજાએ નૈણસી તથા તેના નાના ભાઈ સુંદરદાશને તેની સામે મોકલ્યો. તેઓએ તેના કુકડા, કોટ, કરાણા, માંકડ આદિ સર્વ ગામોનો નાશ કરી દીધો.

વિ. સં. ૧૭૦૬ માં, પોકરણનું પ્રગણું જે જેસલમેરના ભાટીઓનું હતું તે ઔરંગઝેબે લાઈને બીજા એકને આપી દીધું હતું—જેથી જોધપુરના મહારાજાની વતી ભાટીઓના પક્ષમાં નૈણસીને સૈન્ય સાથે મોકલવામાં આવ્યો હતો.

વિ. સં. ૧૭૧૪ માં મહારાજા જસવંતસિંહે મીયા ફરાસ્તની જગાએ નૈણસીને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો. (સં. ૧૭૨૩ સુધી નૈણસી એ ૫૬ પર રહ્યો.)

મુહર્રમ નૈણસી

સં. ૧૭૧૫ માં જેસલમેરના રાવલ સખલસિંહે (પ્રથમ) ફ્લોદી અને પોકરણ જીલ્લાના ૧૦ ગામ લુટ્યા; જેથી મહારાજાએ અમદાવાદ જતી વખતે માર્ગમાં જ મુહનોત નૈણસીને જેસલમેર પર ચઢાઈ કરવાની આજ્ઞા આપી. જેથી તેણે બંધપુર જઈ સૈન્ય લઈ પોકરણમાં જઈ જાવણી નાખી. તેણે પોકરણ કબજે કર્યું અને જેસલમેરના ૨૫ ગામ બાળી નાખ્યા તથા આસણીકાટ લુટ્યું. આ ઉપરાંત તેણે બીજા પણ પાંચ છ યુદ્ધોમાં વિજય મેળવ્યો.

સં. ૧૭૨૩ માં મહારાજા જશવંતસિંહ ઔરંગાબાદમાં હતા, તે વખતે નેણસી તથા તેનો બાઈ સુંદરદાશ પણ સાથે હતા. તેઓ બંનેએ ત્યાં યુદ્ધક્ષેત્રમાં પોતાની વીરતાનું પૂર્ણ પરિચય દેખાડી આપ્યું હતું.

આ વીરોની શુરવીરતા તથા તે દ્વારા મળેલી વશકીર્તિ માટે તેમની પ્રસિદ્ધિ સાંખી ન શકવાથી કેટલાક ઇર્ષ્યાખેર લોકોએ મહારાજાની આગળ કંઈ જુદીજ ભંભેરણી કરી. કે જેથી ઉક્ત ખટપટી તથા ઇર્ષ્યાખેર લોકોનું સાંભળી લઈ, મહારાજા તેઓના પર અપ્રસન્ન થયા અને સં. ૧૭૨૩ ના પોષ સુદ ૯ ના દિને એ બંને બાઈઓને કેદ કરી દીધા.

વિ. સં. ૧૭૨૫ માં મહારાજાએ એક લાખ રૂપિયાનો દંડ લગાવી, એ બંને બાઈઓને છોડી દીધા. પરંતુ, તેઓએ એક ચૈસો પણ આપવાનો સ્વીકાર ન કર્યો. આ હકિકત માટે નિમ્નલિખિત દુહો રાજપુતાના (મારવાડ) માં આજ પર્વંત પ્રસિદ્ધ છે:—

લાખ લખારો નીપજે, અરૂ બડ પીપલરી સાખ;
નટીઓ મુતો નૈણસી, તાંબો દેણુ તલાક. (૧)

લેસો પીપલ લાખ, લાખ લખારાં લાવસી;
તાંબો દેણુ તલાક, નટીયા સુંદર નૈણસી. (૨)

નેણુસી અને સુંદરદાસે દંડના રૂપીયા દેવાનો અસ્વિકાર કરવાથી વિક્રમ સંવત ૧૭૨૬ માં માધ વદી ૧ ના ફરી એ બંનેને કેદ કરી દેવામાં આવ્યા; તેમજ તેઓ પર દંડના રૂપીઆની વસુલાતી માટે સખ્તાઈ વાપરવામાં આવી.

પરંતુ એ કઠોરતાથી કંઈ પણ ફળ ન નીકળ્યું અને મહારાજને દંડ વસુલ કરવાનો કોઈ ઉપાય ન સૂઝ્યો ત્યારે વિવશ થઈ એ બંનેને કેદીની હાલતમાં ઔરંગાબાદથી બેંધપુર તરફ રવાના કર્યા.

માર્ગમાં એમના સાથવાલોએ તેમની સાથે એથી પણ વધુ કઠોર વર્તન ચલાવ્યું. આ બંને ભાઈઓ વીર પ્રકૃતિના પુરૂષ હોવાના કારણે, તેઓએ મહારાજના ઉક્ત ઉતરતી પંક્તીના માણસો દ્વારા કઠોરતા તેમજ અપમાન સહન કરવા કરતાં વીરતાથી મરવું ઉચિત ધાર્યું; અને સંવત ૧૭૨૭ ના બાદપદ વદી ૧૩ ના દિવસે કુલમરી નામના ગામમાં બંને ભાઈઓએ પોતપોતાના પેટમાં કટાર મારી પોતાની જીવનલીલા સમાપ્ત કરી. આમ થવાથી મહારાજની બહુજ બદનામી થઈ.

નેણુસી તથા તેનો ભાઈ સુંદરદાસ બંને કવી પણ હતા. કેદી અવસ્થા તથા હલકા દરજ્જાના નોકરોના કષ્ટોથી દુઃખી થઈ તેઓએ એક એક દુહો કહી સ્વવેદના પ્રગટ કરી: જે નીચે મુજબ છે:—

નેણુસી—

દહાડો જિતરે દેવ, દહાડે બિન નહિ દેવ હૈ;

સુર નર કરતા સેવ, નેડા ન આવે નૈણુસી.

એના પર સુંદરદાસે નિમ્નલિખિત ઉત્તર આપ્યો:—

સુંદરદાસ—

નર પૈ નર આવત નહીં, આવત હૈ ધન પાસ;

સો દિન કેમ પિછાણીએ, કહતે સુંદરદાસ.

ઉપરોક્ત દુહાઓથી તેઓની તત્કાલિન સ્થિતિ અને તેઓના વિચારોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

નૈણસીના વીર વંશજો

નૈણસીને કરમસી, વૈરસી અને સમરસી નામે ત્રણ પુત્રો હતા. કરમસીએ પોતાના પિતાના જીવિતકાળમાં મારવાડ રાજ્યની કેટલીક સેવાઓ કરેલ; જેથી મહારાજાએ તેના પિતાના આત્મ-ઘાતથી મૃત્યુ થવાના સમાચાર જાણ્યા ત્યારે એ ત્રણે ભાઈઓ તથા સુંદરદાસના પુત્રોને પણ (કેદમાંથી) છોડી દીધા.

એ લોકોએ પણ મારવાડમાં રહેવું ઠીક ન માન્યું, અને નાગોરના રાવ રામસિંહ રાઠોડની પાસે ચાલ્યા ગયા.

મહારાજા રામસિંહ સં. ૧૭૩૨માં અસાઢ વદી ૧૨ ના દિવસે કંઈ કામ સંપન્ન દક્ષિણ દેશમાં સોલાપુર ગયા હતા. જ્યાં અચાનક ખીમાર પડી જતાં તેઓ બે-ચાર ઘડીમાં મૃત્યુ પામ્યા.

મહારાજા આમ અચાનક ખીમાર પડી થોડી મુદતમાં મૃત્યુ પામતાં, એના મુત્સદીઓ વગેરેએ એના એક ગુજરાતી વૈદને પૂછ્યું કે, “ રામસિંહજી અચાનક કેમ મરી ગયા ? ”

એનો ઉત્તર આપતાં પેલા ગુજરાતી વૈદે ગુજરાતી ભાષામાં કહ્યું કે: “ કરમાનો દોષ છે ! ” (એટલે કે કરમનો-ભાગ્યનો દોષ છે).

આનો અર્થ રામસિંહના મુસાહિબો આદિએ એવો કર્યો કે, ‘ કરમા (કરમસી)એ એને માર્યો છે ! ’

પછી એના (કરમસી) પર વિષ આપવાનો ખોટો સંદેહ લાવી એને ત્યાંજ જીવતો દિવાલમાં ચણી દીધો; અને નાગોર (જ્યાં એનું કુટુંબ હતું) લખવામાં આવ્યું કે:

“ એના જે કુટુંબીઓ ત્યાં છે, એ સર્વેને કાલુમાં નાખી, કચડી નાખજો.”

આ હુકમ પહોંચતાં જ, રામસિંહના પુત્ર ઈંદ્રસિંહ દ્વારા કરમ-સિંહનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ પોતાના કેટલાક કુટુંબીઓ સાથે માર્યો

ગયો. આથી કરમસીની બે સ્ત્રીઓએ પોતાના પુત્ર સાંમતસિંહની સાથે ત્યાંથી ભાગી જઈને કિશનગઢમાં આશ્રય લીધો. અને ત્યાંથી થઈ એ લોકો બાદ બિકાનેરમાં જઈ રહ્યા.

બેધપુરના મહારાજ જશવંતસિંહના પુત્ર અજિતસિંહે ન્યારે મારવાડ રાજ્ય પર પોતાનો અધિકાર સ્થિર કરી લીધો ત્યારે તેણે સામંતસિંહ અને સંગ્રામસિંહને પુનઃ મારવાડમાં બોલાવી ધીરજ આપી, અને તેઓને રાજ્યસેવામાં દાખલ કર્યા.

ત્યાર બાદ મહારાજ અભયસિંહે તેઓની જગીર આદિ જીવિકા જે જેત કરવામાં આવી હતી, તે પાછી આપી. સંગ્રામસિંહને ભગવતસિંહ નામે પુત્ર અને સુરતરામ નામે પૌત્ર થયા.

મહારાજ વિજયસિંહજીના રાજ્યકાળમાં સુરતરામે મારવાડ રાજ્યની સ્તુત્ય સેવા બજાવી, જેથી મહારાજાએ સંવત ૧૮૨૦માં એને પોતાનો મૂખ્ય મંત્રી બનાવી તેની પ્રતિષ્ઠા વધારી. સિવાય યથેષ્ઠ ઉત્પન્નની જગીર પ્રદાન કરી. વી. સં. ૧૮૩૦ માં એ મહારાજાનો મુસાદબ તરીકે નીમાયો; અને જગીર તથા પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થઈ એને ‘રાવ’નો ખિતાબ મળ્યો.

સુરતરામને સવાઈરામ, જ્ઞાનમલ, સવાઈકરણ, શુભકરણ અને કૃતેહકરણ એમ પાંચ પુત્રો હતા.

જ્ઞાનમલે, મહારાજ વિજયસિંહ, બિમસિંહ અને માનસિંહના સમયમાં રાજ્યના ઉચ્ચ પદો પર રહી કામ કર્યું. એ મહારાજ માનસિંહનો ઘણો વિશ્વાસપાત્ર સેવક હતો.

ન્યારે મહારાજ માનસિંહે વી. સં. ૧૮૬૦માં ગાદી મેળવી—તેજ વખતે જ્ઞાનમલને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો, અને જગીર આપી સમ્માનિત કર્યો.

જ્ઞાનમલને નવલમલ નામે પુત્ર હતો. વિ. સં. ૧૮૬૧ માં

મહારાજ માનસિંહે સિરોહીના રાવ વૈરીશાલ પર સૈન્ય મોકલ્યું તેની સાથે ઉક્ત નવલમલને પણ મોકલવામાં આવ્યો હતો.

(જેઠપુર, કૃષ્ણગઢ, અને માલવામાંના મુલથાણમાં હાલ પણ નેણસીના વંશજો વસે છે; અને જંઘપુરમાં તો એ લોકોની જગીરો પણ છે. એમનામાંથી કેટલાક પુરૂષો રાજસેવા પણ કરે છે.)

મુહણાત નેણસીના ઇતિહાસ પ્રેમ

મુહણાત નેણસી જંઘ વીર પુરૂષ તથા કર્વી હતો તેવી જ રીતે તે ઇતિહાસપ્રેમી પણ હતો. તેને રાજપૂતોના ઇતિહાસ સંગ્રહનો ખુબ શોખ હતો. તેને રાજકાજને અંગે જુદા જુદા દેશોમાં જવું પડતું. જ્યાંથી તે જુદા જુદા રાજ્યો તથા રાજવંશોની ઐતિહાસિક હકિકતો મેળવતો રહ્યો હતો. તેણે જુદા જુદા દેશોના રાજાઓ તથા ભાટ-ચારણો દ્વારા કછવા વંશ, રાંડાડ વંશ, પરમાર વંશ, સોઢા કુળ, સીસોદીયા, પડિદાર, ચૌહાણ, સોલંકો, ચાવડા, જાડેજ, ભટ્ટી વંશ-ઈત્યાદિ મૂખ્ય વંશો તથા તે તે વંશોની મૂખ્ય મૂખ્ય શાખાઓની કારકિર્દીની હકિકતો મેળવીને તેના જખ્ખર સંગ્રહ કર્યો હતો. જે સંગ્રહે ‘મુહણાત નેણસીની ખ્યાત’ એ નામથી, હાલમાં કાશી નાગરી પ્રચારીણી સભા (કાશી) તરફથી હિંદી ભાષામાં પુસ્તકો છપાઈને બહાર પડેલા છે.

મુહણાત નેણસીનો એ સમયમાં આવો ઇતિહાસ પ્રેમ જોઈ પ્રસિદ્ધ પુરાતત્વવેતા તથા ઇતિહાસકાર પંડિત ગૌરીશંકર ઝોઝાએ એને મારવાડનો અબુલફઝલ કહ્યો છે.

શીશોદીયા વીરો:

કુળાભિમાની વીર દયાસિંહ તથા વીરનારી પાટમદે

ઝોસવાલ જાતિમાં શીશોદીયા કુળના વીરનરો પણ અનેક પાક્યા છે, જેઓએ સ્વદેશ રક્ષાના અનેક પ્રસંગોમાં પોતાની વીરતા દાખવી હતી. વીર ભામાશાહ ઉર્ફે જૂમસિંહજીને તો સૌ કોઈ પીછાણે

છે; પરંતુ એમણે પોતાની તરૂણ અવસ્થામાં યુદ્ધ સેવામાં જ જીંદગી ગાળી હતી. ત્યારબાદ પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં યુદ્ધ સેવા પોતે કરી શકવાને અશક્ત હતા—તો પણ, પોતાની સમસ્ત સંપત્તિ કટોકટીના સમયે મેવાડને ચરણે ધરી પોતાની સ્વામિભક્તિ તથા દેશપ્રેમ દેખાડી આપ્યો હતો.

સિવાય વીર દયાલદાસે પણ, મેવાડની રક્ષા માટે—પોતાના પિતાની લાખોની દોલતને ઠોકરે મારી તરૂણાવસ્થામાં કુટુંબ છોડી મેવાડ તરફ પ્રયાણ કરી દીધું અને ત્યાં પોતાની વીરતાથી મેવાડની સેવા બજાવી ઇતિહાસમાં નામ અમર કર્યું છે.

વિશેષમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી વીર નારી પાટમદે છે. તેણે પોતાના પતિ દયાલ સાથે રહી, વીર ક્ષત્રીયાણી બની શત્રુઓના માથાંઓને એક પછી એક વધારી નાખ્યા અને પોતાના પતિ દયાલને યુદ્ધમાં ફોતેલ માટે મદદ કરી. એ પાટમદે આજની ઓસવાલ નારીઓને તેવી થવા જાગ્રત કરી રહી છે !

દયાલદાસ ઉર્ફે દયાલસિંહ મારવાડના એક ગામમાં તેના પિતા રાજમલજી ઉર્ફે રાજજી સાથે રહેતો હતો. તે શીશોદીયા ક્ષત્રિય કુળનો હતો.

દયાલદાસના પિતા એ વખતે વ્યાપારનો ધંધો કરતા હતા. તેઓ સુખી તથા શ્રીમંત હતા. દયાલદાસ તેમનો એકનો એક પુત્ર હતો.

દયાલદાસ જ્યારે પંદર સોળ વરસનો હતો, ત્યારે તે બહુ જ તોફાની હતો. તે નિશાળના ફાજલ સમયમાં રાજપુત તથા ઓસવાલોના છોકરાંઓ ભેગો રમતો—ફરતો તથા ધીંગાણું કરતો. તે બીજા વાણીયાના કે અન્ય જાતિના છોકરાંઓ સાથે રમતો કે ફરતો નહિ.

દયાલદાસ તલવાર—ભાલા તથા તીરકામઠાં સાથે ફેરવતો ને તે વડે બીજાં છોકરાંઓ સાથે લડાઈની રમતો રમતો; તેમજ ઘોડા પર ચાર થર્મ નિશાન તાકવાનું શીખતો.

દયાલદાસને તેના પિતા એ માટે ખૂબ ડંપકો આપતા. તેને રજપુતાઈની રમતો છોડી, વેપારી શિક્ષણમાં ધ્યાન આપવાનું સમજાવતા. પરંતુ એક જ છોકરો હતો તેથી તેની સાથે વધારે કડકાઈથી વર્તતા નહિ.

એક દિવસે દયાલદાસને તેના પિતાએ સમજાવવાની કાશિષ કરી :

રામજી—“ બેટા દયાલ ! આપણે વાણીયાના દીકરા છીએ, આપણને એ તકવાઈ ને બાલાં-બાલાં ન શોભે ! આવતી કાલે તારૂં સગપણ કરવું છે, ને તું આજે વેપારની રીત નહીં શીખે તો આપણાં ઘરમાં કયો શ્રીમંત પુરૂષ કન્યા આપશે ? ”

દયાલ—“ આપણે વાણિયા નથી. ઝોસવાલ યા જૈન ક્ષત્રિય કે મહાજન છીએ; પરંતુ વાણિયા તો હરજીજ નથી જ. અને આપણે શીશોદીઆ ક્ષત્રિય કુળના છીએ. મને પોતાને વાણીયા તરીકે ઓળખાવનાર કોઈ વ્યક્તિ કન્યા ન આપે એજ ફીક માનું છું. ઉપરાંત પોતાને નિર્માલ્યતાસૂચક વાણીયા નામે સંબોધી આપણાં પવિત્ર પૂર્વજોના ગૌરવાંકિત કુળને શું કામ વગોવો છો ? ”

રામજી—“ પણ, હમણાં આપણે કયાં ક્ષત્રિયોનો ધંધો કરીએ છીએ...વાણીયાનો ધંધો કરીએ છીએ એટલે આપણે વાણીયા થયા. બીજા ઝોસવાલોને પણ લોકો વાણીયા જ કહે છે ને ! ”

દયાલ—“ સહેનાર ખૂદ તૈયાર હોય ત્યાં સતાવનારા તૈયાર હોય છે ! કોઈ વાતનો જ્યાં માણસ વાંધો નથી લેતો, તો દુનિયા પોતાનાથી અજ્ઞાન હોતાં તે આપણી માન્યતા મૂજબ આપણને વાણીયા સમજી તેવી રીતે સંબોધે છે. આપણને પોતાને જ્યાં પોતાના પ્રસિદ્ધ કુળના ગૌરવની કિંમત ન હોય, ત્યાં બીજા કોનો વાંક સમય પણ પોકારીને એમજ કહે છે કે:—

સહેનારનો ઈન્કાર નથી, ત્યાં સતાવનારા ખૂબ છે;
જીલ્મ સહેવા તૈયાર છે, ત્યાં જીલ્મગારો ક્યાં નથી !

“તેમજ માનસશાસ્ત્ર પણ કહે છે: સ્વભાવ માન્યતા આધિન છે—મનુષ્યનો સ્વભાવ—ગુણ તેની માન્યતા પરથી બંધાય છે; તેથી હિંદીની લીધેલી વાણીયા નામની માન્યતાથી આખરે કહેવાતા નિર્માલ્યતાપૂર્ણ વગોવાયલા ગુણોને પમાય એમાં આશ્ચર્ય શું?—તેથી કુળાભિમાની તેમજ સ્વમાનાભિમાની માણસ પોતાની તેવી રીતે અધોગતિ થતી જોવા કદી ઇતેજર નહિ હોય ?”

રાજાજી—“તારી બધી વાત સાચી છે; પરંતુ જોન ધર્મનો આપણે સ્વિકાર કર્યો તે વખત પૂર્વે જોન ધર્મના વિરોધીઓએ એ ધર્મને વણિક યા વાણિયા ધર્મ માની લીધા હતા અને તેના બધા અનુયાયીઓને તેથી વાણિયા સમજ લીધા; એટલે સમય વીતતાં આપણાં ઓસવાલ લોકો પણ પોતાને તેવાંજ માનવા લાગ્યા. આ રૂઠી હવે એટલી રૂઠ અને મજબુત થઈ ગઈ છે કે તેને ઉઘલાવી નાખવા યા તેનો ત્યાગ કરી દેવા કાંઈ હિંમત નથી કરતું.”

દયાલ—“આપણનેજ જ્યાં તેની ઉંડાણમાં નથી ઉતરવું કે જોને સાચો સુધારો કહેવાય તે તરફ એધ્યાન બની મેંઢાની માફક જીવવું છે ત્યાં જગતનો શો વાંક ? આત્મણે પણ વેપાર કરે છે, તો તેને કાંઈ વાણીયા નથી કહેવું; ખીજ અનેક કામો વ્યાપાર કરે છે છતાં તેઓ એ બહાદુરીસૂચક (!) ખિતાબને ધીકારે છે !—વૈશ્યો શુદ્રનું અર્થાત્ કારીગરનું કામ કરે છે, તો તેઓને કાંઈ શુદ્ર કહેવાની હિંમત નથી કરતું !—તો કહો કે, આપણે ખૂદ મેંઢા જેવા બની ગયા છીએ તેથી આપણામાં એ લોકોના જેવી નૈતિક હિંમત નથી—આપણી નૈતિક હિંમત શું મરી પરવારી નથી ?”

રાજાજી—“એ બધું ઠીક છે, ને સમય સમયનું કામ કરે

છે-તે સમય જરૂર તારા યોગ્ય વિચારોને અપનાવશે; પરંતુ હમણાં આપણે જે કરતાં હોઈએ તેનાજ વિચારો કરવા ઉચિત હોય ! ”

દયાલ—“ આપ મને વેપારના ધંધામાં લક્ષ આપવાનું કહ્યું છે; પરંતુ મને એ ધંધામાં પડી વાણીયાનું વગોવાયલું બિરૂદ ગ્રહણ કરવું પ્રસંદ નથી ! હું તો વડવાઓનો-ક્ષત્રિયોનોજ ધંધો પ્રસંદ કરીશ; અને જૈન ધર્મના વિરોધીઓને-અભિમાનીઓને ખતાવી આપીશ કે, જગત માત્રનો જે ધર્મ-શાંતિપ્રસારક યા માનવધર્મ એ નિર્માલ્યોનો ધર્મ નથી-એને પચાવનારાઓનેજ તેની કિંમત હોય છે. ખીજા જૈન ધર્મને ગ્રહણ કરનારા રાજાઓની વાત જવા દેયો-આજે હાલનાજ સમયમાં હજારો ઓસવાલ વીરો મારવાડ, મેવાડ અને માલવા આદિ દેશોમાં યુદ્ધકાર્યના મૂખ્ય અંગો સમાન સેનાપતિ-મંત્રી-મહામંત્રી-કિલ્લાધ્યક્ષ-ફોજમુસફ-ભંડારી આદિ હોદાઓ પર રહી યુદ્ધોમાં એકધારી અને પ્રયત્ન વીરતા દાખવી રહ્યા છે-એ પણ જૈન ધર્માનુયાયીઓજ છે. અને આપણાં પોતાના પૂર્વજ જૈન ધર્મ સ્વીકારી ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં આવ્યા બાદ પણ એક જગીરના માલીક અર્થાત્ સરદાર હતા, જેમણે પણ અનેક યુદ્ધોમાં વીરતા દાખવી હતી-તો શું જૈન ધર્મ દેશરક્ષા-સ્વરક્ષા તેમજ અનાથ સ્ત્રીઓના શિયળના રક્ષણ માટે યુદ્ધમાં જવાની ના પાડતો હતો-ના પાડે છે ?-નહિંજ. આવકના પહેલા ત્રતમાં ગૃહસ્થને આ બાબતોને માટે ખાસ છુટ આપવામાં આવી છે; અને સમજી જૈનો પણ એ વાત બરાબર જાણે છે-તો પછી જૈનધર્માનુયાયી ક્ષત્રિયોને માથે વાણીયાનું મહેણું કેવી રીતે દોકી બેસાડવામાં આવ્યું છે એજ નથી સમજાતું !

“ પિતાશુ ! આપણી ઓસવાલ કામના વીરનરો જૈન ધર્મી છતાં આજે રણક્ષેત્રોમાં મોખરે રહી, શત્રુઓને મહાત કરી વિજય મેળવી રહ્યા છે; અને તેમ કરતાં દેશરક્ષા માટે બલિદાન આપી

રહ્યા છે, તેવીજ રીતે હું પણ જૈન ધર્મની-રક્ષા ધર્મની કીર્તિ ફેલાવવા એ ત્યાગ ધર્મ બજવીશ અને દેશ પ્રત્યેની મારી કંઈ પણ ફરજ બજાવવા મારે એ ધર્મ પાળીશ.

“ આજે મેવાડમાં શત્રુઓ ગરીબ પ્રજા પર બુલ્લો મુઝરી રહ્યા છે; અબળાઓની મર્યાદાઓ હુંટાઈ રહી છે; નાના ધાવણાં બચ્ચાઓને ટળવળતાં કરી તેના માતા પિતાઓને બંદિવાન બનાવ્યાં રહ્યા છે; એકંદરે પ્રજા ત્રાહી ત્રાહી પામી રહી છે; તેવા સમયે મારી ફરજ છે કે, એક મનુષ્ય તરીકેની હું પણ મારી યત્કિચિંત ફરજ અદા કરું. આવા સમયે અનેક ઓસવાલોએ માથાં આપ્યા છે, અને ઓસવાલ ક્ષત્રિય વીર જાતિનું નામ ઉજાગળ કર્યું છે-તો હું પણ એજ જાતિનો એક વીરતાનો પ્રશંસક ઓસવાલ છું.”

દયાલદાસના આવા સાહસિક વિચારો તથા તેની ઉન્મત વલણ જોઈ તેના પિતાને લાગી આવ્યું, અને તેથી દયાલદાસને બે આકરા બોલ કહી નાખ્યા.

મેવાડને માર્ગે પ્રયાણ

ત્યારબાદ મનથી નક્કી કર્યા મૂજબ અને પોતાની માતાનું પણ નહિ માનતાં દયાલદાસ એકાએક ઘરથી ચાલી નીકળ્યો, અને તેણે ઉદેપુરનો માર્ગ લીધો.

વીસેક વર્ષની કુમાર વય અને સુખી ઘરનો તેથી કદી તેણે દુઃખ જોયલ નહિ-તે દયાલદાસ આજે દૂર દૂર ઉદેપુર તરફ એકલો પગપાળે ચાલ્યો જાય છે. તેને એમાં જરા પણ દુઃખ નથી જણાતું. એના ચહેરા પર ગભરાટ કે નિરાશા નથી જણાતી. એના હૃદયમાં પોતાના દેશની સેવાનો લલાવો લેવાનો ઉત્સાહ તથા આનંદ પ્રગટી રહ્યો હતો.

મુસાફરીમાં ક્યાંક રાત રોકાતો: ક્યાંક વિસામો લેતો-એમ કરતાં કરતાં તે ઉદેપુર પહોંચ્યો. તે ત્યાં ધર્મશાળામાં ઉત્યો. બાદ

જેમ તેમ કરીને ત્યાંની અશ્વશાળા (ધોડાર) ના ઉપરીને મળી તે ધોડાર ખાતામાં નોકરી રહ્યો, અને ત્યાં કામ કરવા લાગ્યો.

ફેટલાક દિવસ બાદ મેવાડના રાજપુરોહિતની દયાલદાસ સાથે અકસ્માત મુલાકાત થઈ. રાજપુરોહિત દયાલદાસમાં ચપળતા, સબ્યતા, નિયમિતતા આદિ ઉચ્ચતમ ગુણો જોઈ તેના પ્રત્યે ખેંચાયો.

પુરોહિતે દયાલદાસની ઓળખાણ પૂછી. દયાલદાસે તેને પોતાની ઓળખાણ આપી.

દયાલદાસનું ખાનદાન કુળ જાણી-એક ઉચ્ચ કુળનો, ખુબસુરત, નમ્ર અને સદ્ગુણી છોકરો ધોડારમાં હલકું કામ કરે એ ઠીક નહિં- એમ વિચારી પુરોહિતે તેને પોતાની પાસે રહેવાનું સમજાવ્યું.

પુરોહિતની વાત દયાલને ગમી; પરંતુ કાઠપિણ કારણ વગર જીની નોકરી એકાએક છોડી વધુ લાભ માટે બીજે જનું એ તેને ન્યાય-સરનું કે યોગ્ય ન લાગ્યું. એ માટે તે ખૂબ વીચારમાં પડી ગયો. આખરે રાજપુરોહિતે પોતાની મેળે ધોડારના ઉપરીને સમજાવી દયાલદાસને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. પુરોહિતે ત્યાં દયાલને લખાણ વગેરે દસ્તાવેજોની નકલ ઉતારવાનું એવું કે આડું અવડું પરચુરણ કામ સોંપ્યું.

રાજપુરોહિત બહુજ ખટપટી અને કાવત્રાંયાજ હતો. તે રાજ્યના શત્રુ-મોગલો સાથે મળી ગયો હતો, અને તેમના તરફથી જાસુસીનું કામ કરવા લાગ્યો હતો.

દયાલદાસ પ્રમાણિક અને વફાદારીના ગુણોયુક્ત હતો, જેથી રાજપુરોહિતની તેના પ્રતિ મહેરબાની સંપૂર્ણ હતી. તે દયાલ પર ખુરતો વિશ્વાસ રાખતો. પુરોહિતના ઘેર પ્રવૃત્ત વિધર્મીઓના માણસો ક્યારેક ક્યારેક આવતા જતા હતા; જે ઉપરથી દયાલને પણ કંઈક શંકા ઉદ્ભવ પામી હતી. એક દિવસે એવાજ એક માણસની પુરોહિત સાથેની મુલાકાત ઉપરથી તેની ઉક્ત શંકા મજબુત બની ને દયાલ એ ઉપરથી પુરોહિતની ચાલબાજી કળી ગયો.

પુરોહિતે રાજના શત્રુ મોગલો સાથેની કરેલ ગોઠવણ અનુસાર એને મહારાજના નિકંદન માટે મળેલો માર્ગ ખાનગી પત્ર દ્વારા જણાવવા માટે, પુરોહિતે એ હકિકતનો પત્ર લખી તેને શીલબંધ કરી, એ કાળજીના લખોટો મોગલોના મૂખ્ય સરદાર તરફ પહોંચાડવા દયાલદાસને આપ્યો.

દયાલદાસ પ્રસ્તુત લખોટો લઈ, ઘેરથી નીકળી ચુક્યો. તેને એમાં, દાળમાં કંઈ કાળું જણાયું. દયાલે આથી કેટલેક દૂર ગયા બાદ એક એકાંત જગ્યામાં તેને ખોલ્યો અને વાંચ્યો.

દયાલદાસને અંદરનો પત્ર વાંચતાવેંતજ દ્રગ્ગરી છુટી; તેને એ નરાધમ તથા નિમકહરામ રાજપુરોહિતના હિચકારા કરતુકો પરત્વે ધિક્કાર છુટ્યો.

તેજ વખતે દયાલ ત્યાંથી રવાનો થઈ ચૂક્યો અને રાજની રૂબરૂ જઈ તેને તેની સામેના આ કાવત્રાંથી પરિચિત કરવા વિચાર કર્યો, ને તેથી સીધો દયાલ રાજદરબાર પાસે આવ્યો. એણે ત્યાં ફરજ પર ઉભેલા પહેરગીર દારપાલને, પોતાને મહારાજને ખાસ અગત્યના કામ માટે મળવાનું હોવાનું જણાવ્યું. દારપાળે મહારાજ રાજસિંહ કને જઈ તેની પરવાનગી લાવી, અને દયાલને તેમની પાસે તેડી ગયો. દયાલદાસે રાજદરબારના શિષ્ટાચાર અનુસાર મહારાજ રાજસિંહને નમન કરી પેલો ભેદા લખોટો તેમની હજુર મુક્યો.

મહારાજએ વિચ્ચમપૂર્વક તરતજ તે ખોલ્યો અને વાંચવા લાગ્યા. પત્ર વાંચતાં જ રાજસિંહજી એકદમ ઉભા થઈ ગયા; અને તેમણે રાજપુરોહિતની એવકાઈ તથા નિચ્છુદ્ધિ પ્રત્યે શેષ તથા ધિક્કાર પ્રગટ કર્યો.

રાજસિંહ, પોતાને ભયંકર કાવત્રાંમાંથી બચાવી લેવાની તેમજ રાજદ્રોહી પુરોહિતની કપટગતની બાજીને પ્રકટ કરાવનાર આવેલ આ અજાણ્યા યુવાન પર પ્રસન્ન થયા, અને ધન્યવાદ આપ્યો. તેમણે રાજ્ય પ્રત્યે આમ વફાદારી દાખવનાર દયાલદાસની ઓળખાણ પૂછી.

દયાલદાસે પોતાનું-ગામનું-ઝાતિનું તથા પોતાના પિતાનું પ્રયોનામ જણાવ્યું.

રાજસિંહે તેને પોતાનું સુખી ઘર છોડી, અહિં આટલે દૂર સુધી આવી ઘોડાર જેવા હલકા ખાતા વગેરે ઠેકાણે નોકરી રહેવાનું જન પૂછ્યું.

દયાલદાસે પોતાના અંતરનો મેવાડની સેવાનો હેતુ મહારાજ સન્મુખ રજુ કરતાં કહ્યું:

“ પિતાતુલ્ય રાણાજી ! અમે મૂળ મેવાડના છીએ, અને આપ-શ્રીના જ પવિત્ર શીશોદિયા કુળમાંના છીએ. અમુક સમય પૂર્વે અમારા વડવાઓ જૈન ધર્મ સ્વીકારીને ઝોસવાલ ઝાતિમાં ગયેલા; પરંતુ તેથી કાંઈ પોતાના મળના કુળનું અભિમાન નથી વહેંચી નાખ્યું ! જ્યારે પવિત્ર મેવાડ માતા વિધર્મી શત્રુઓથી ત્રાસી રહી છે, એ વખતે મારું કુળાભિમાન મને અહીં ખેંચી લાવેલ છે.

મહારાજ રાજસિંહ નવજવાન દયાલદાસનું જાગૃત કુળાભિમાન જોઈ, તેની નૈતિક હિંમત તથા સ્વદેશભક્તિ બદલ હર્ષ પામ્યા. તેમને થયું કે, ‘આવા પ્રમાણિક અને વફાદાર રાજસેવકો શોધ્યા નથી મળતા-અકસ્માત ઈજ્જતેવના પ્રતાપે તેવાની પ્રાપ્તિ થઈ છે.’ આથી તેમણે દયાલદાસની લાયક હોદા પર નિમણૂંક કરી દીધી.

સમય જતાં કાર્યચતુર અને સાહસિક વીર દયાલદાસ મંત્રીના જવાબદાર હોદા પર નિયુક્ત થયો.

દયાલદાસને મંત્રીપદ મળ્યાની તેના ગામના એના ઝોસવાલ મિત્રોને ખબર મળી. તેઓ પણ ક્યારના મેવાડને પોતાની સેવા આપવા ઉત્સુકતાપૂર્વક ઝંખી રહ્યા હતા જે હવે તે માટે તેમને તક સાંપડી. કેટલાક ઝોસવાલ યુવકો તૈયાર થઈ મેવાડ તરફ નીકળી ચૂક્યા. રસ્તામાં આવતા ગામોના ખીજા ઝોસવાલ યુવકો પણ તેમને

જોધને તેમની સાથે આવવા માટે તેઓ સાથે જોડાતા ગયા; અને આ કાફલો મેવાડ પહોંચ્યો.

ઉદ્દેપુર આવી દયાલદાશને મળતાં, તેણે આ લોકોને ધન્યવાદ આપ્યો. આવેલા સર્વ ઓસવાલ યુવકોએ નાનપણથી જ કેટલીક લડાયક તાલીમ લીધેલી હતી-તેમને દયાલદાશે વધું તાલીમ આપી અડંગ લડવૈયા તરિકે તૈયાર કર્યા.

આ સમયમાં મુસલમાનોની વારંવાર મેવાડ પર ચઢાઈઓ થતી હતી: એ લોકો અહીંની પ્રજા ઉપર પણ અત્યંત જુલમ ગુજારતા હતા. હમણાં ઔરંગઝેબે આ દેશ પર ત્રાસ ગુજારવો શરૂ કર્યો હતો. એણે કેટલાક વખત હાર પણ ખાધી હતી છતાં તેણે પોતાની એ નિયત વૃત્તિ મુકી ન હતી અને પુનઃ પોતાના જુલ્મો આ દેશ પર ગુજારવા માંડ્યા હતા.

x

x

x

પરાસ્ત થયેલા શત્રુઓ પ્રત્યે ક્ષમા દર્શાવવી એ પીરહદય રાજ-પુતોનો એક મૂખ્ય ધર્મ છે. રાજપુતો પોતાનો એ ધર્મ કદિ પણ ચુકતા નહોતા; પરંતુ આ વખતે ઔરંગઝેબના કઠોર અત્યાચારથી પિડિત થઈને તેમણે આ ધર્મ વિરૂદ્ધ પોકાર કર્યું.

દુરાચારી ઔરંગઝેબ જેવો નિષ્ઠુર હતો તેવો જ તે કૃતદ્વ પણ હતો. ઉદારહૃદયી મહારાણા રાજસિંહે અનુગ્રહ કરીને તેને તથા તેના પુત્રને બંધનથી મુક્ત કર્યા હતા; પરંતુ દુષ્ટમતિ ઔરંગઝેબ આ ઉપકાર ભુલી ગયો અને તે પુનઃ તેમને સતાવવા લાગ્યો હતો.

x

x

x

પરંતુ તેનો એ ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ; તેમ તેણે પોતાનું દુષ્ટ કર્મ છોડ્યું પણ નહિ. ઔરંગઝેબની આવી કૃતદ્વતા રાજપુતોના હૃદયમાં અત્યંત સાલતી હતી તેવીજ રીતે મોગલો પર વૈર લેવાની દયાલદાસની ઇચ્છા પણ તેના હૃદયમાં સદા ઉદ્ભવ્યા કરતી હતી. આથી આ સર્વેએ ઔરંગઝેબ પર વૈર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

દયાલદાસે ઝોસવાલ યુવકોને પણ શસ્ત્રસંજ્ઞ કરી તેમની ઘોડેસવાર ટુકડી બનાવી. આ ટુકડી તેમજ અન્ય રાજપુત સૈન્યને લઈને દયાલદાસે નર્મદા તથા એટલા નદી પર્યંત વિસ્તાર પામેલા તેના માળવા રાજ્યને લુટી લીધું. તેના પ્રચંડ બાહુબળ સામે કોઈપણ ટકી શક્યું નહિ. સારંગપુર, દેવાસ, સરોજ, માંડુ, ઉજ્જૈન તથા ચંદેરી—આ સર્વ નગરો દયાલદાસે પોતાના બાહુબળથી જીતી લીધા, અને તેને લુટી લઈને ત્યાંની સર્વ શત્રુ સેનાનો સંહાર કર્યો.

આ પ્રકારે આ ઝોસવાલ યોદ્ધાથી અનેક નગરો તથા ગ્રામો ઉજ્જૈન થઈ ગયા. તેના ભયથી મુસલમાનો એટલા બચાક થઈ ગયા હતા કે, તેમને પોતાના બંધુ તથા આપ્તો પર પ્રેમ રહ્યો નહિ. તેઓ પોતાની પ્રિય પત્ની અને સંતાનોનો ત્યાગ કરીને આત્મ રક્ષણ કરવાને માટે ફાવે તેમ નાશી જવા લાગ્યા. જે વસ્તુઓ તેઓ પોતાની સાથે લઈ શક્યા નહિ તે સર્વેને તેમણે અગ્નિમાં બર્મીભૂત કરી દીધી.

અત્યાચારી ઔરંગઝેબ હૃદય પર પાપાણુ મુકીને નિરાધાર લોકો પ્રત્યે હિંસક પશુના જેવું આચરણ કરતો હતો તેથી આ વખતે દયાલદાસને ઉત્તમ સંધિ મળેલી હોવાથી તેણે તેના પર વૈર લેવામાં કિંચિત પણ ત્રુટી કરી નહિ—અરે તેણે હિંદુ ધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ રાખનાર પાદશાહના ધર્મ પર પણ વૈર લીધું. તેણે કાઝીઓના હાથ પગ બાંધી, તેમની દાઢી-મૂછ મુંડાવરાવી નાખી, અને તેમના કુરાનોને કુવામાં ફેંકી દીધા !

દયાલદાસનું હૃદય એટલું કઠોર બની ગયું હતું કે તેણે બનતા સુધી કોઈપણ મુસલમાનને ક્ષમા કરી નહિ. એણે મુસલમાનોના માળવા રાજ્યને તો એકવાર મરૂભૂમિ સમાનજ બનાવી દીધું. આ પ્રકારે માળવા રાજ્યને લુટીને તેણે જે વિપુલ ધન સંચિત કર્યું તે પોતાના સ્વામિના રાજકોષમાં અર્પણ કરી દીધું અને પોતાના દેશની અનેક પ્રકારે અભિવૃદ્ધિ કરી.

વિજયોત્સાહથી ઉત્સાહિત થઇને તરતના સમયમાં દયાલદાસે રાજકુમાર જયસિંહ સાથે મળી ચિતોડની નિકટ પુનઃ પાદશાહના પુત્ર અજિમની સાથે ભયંકર સંગ્રામ શરૂ કરી દીધો.

દયાલદાસના ઉપરીપણા હેઠળ રાજપુતોના સૈન્ય સાથે ઐસવાલ ટુકડી પણ પોતાના બાહુબળનો દુશ્મનોને આપાદ પરચો બતાવવા લાગી. બીજા રાજપુત વીરો સાથે આ ઐસવાલ વીરો પણ વિજય માટે પોતાની કુળદેવીનું રમરણ કરી રહ્યા હતા; અને જય અંબે.....!-જય ચામુંડા.....!-જય આશાપુરા.....! —એવા ગગનભેદી નાદો સાથે પોતાની તલવારોને પાણી ચડાવતા બેકામ બની એકબાજુથી શત્રુઓના માથાં ભોંય પટકવા લાગ્યા હતા.

ઐસવાલ વિરાંગના પાટમદે'

બહાદુર રાજપુતો અને દયાલદાસનું મોગલો સાથે દારૂણ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું અને રાજપુત સરદારો સાથે મોખરે રહી મહામંત્રી દયાલ પોતાનું દેશ પ્રત્યેનું રણ અદા કરી રહ્યો હતો તે અરસામાં દયાલદાસની વીર પત્ની પાટમદે પણ શસ્ત્ર સજ્જ પુરૂષવેષે પાણીદાર ઘોડાથી ચિતોડ આવી લાગી; અને યુદ્ધના મયદાનમાં પહોંચી લડતી બીજા ટુકડીઓ સાથે મળી ગઈ ને પાટમદે ત્યાં એ દેશના દુશ્મનોને પોતાની પાણીદાર તલવારથી જવાબ આપવા લાગી.

૧. પાટમદે હદેપુરના નગરશેઠ સોહનમલ્લજીની દીકરી હતી. તે એક આદર્શવાદી વીરપુત્રી હતી. નગરશેઠ દયાલદાસને તેને થોડાં માની તેની સાથે પાટમદેનું લગ્ન કર્યું હતું. પાટમદેએ નાનપણમાં જ શસ્ત્રવિદ્યા સંપાદન કરી હતી, અને તેણે તે દ્વારા અનેક વખત પોતાની તેમજ અન્ય અજબાજબની મર્યાદાને નાશાયકોના હાથેથી હુંટાતી બચાવી લીધી હતી.

(પાટમદેએ જ્યારથી પોતાનો શુરવીર પતિ મંત્રીપદે જોડાયો અને તેની રણક્ષેત્રની ફતેહમંદ કામગીરી સાંભળી હતી ત્યારથી પોતાને ધન્યભાગ્ય સમજવા લાગી હતી. તે પોતે પણ ક્યારની ઉત્સુક બની તેની પાછળ આવવા મથી રહી હતી; પણ જેને તે માટે રમ્મ મળતી નહિ. છેવટે તેની દેશભક્તિ તથા સ્વામીભક્તિની પ્રમળ ઇચ્છા સફળ થઈ હતી. અને અત્યારે તે પુરૂષ વેષે-અપ્રકટ રીતે દયાલદાસની નજીકમાં રહી દુસ્મનો સામે પોતાની તલવાર ચમકાવી રહી છે.)

પાટમદે દિવસોના દિવસો સુધી દયાલદાસની નજીકમાં રહી તેનું દુસ્મનોના ઘાથી રક્ષણ કરતી સખ્ત હાથે ઝઝૂમી રહી હતી. કેટલાક દિવસો આવી રીતે પસાર થઈ ગયા, પણ દયાલદાસને કે અન્ય કોઈને પણ તેણે પોતાની સાચી ઓળખાણ આપી નહિ; તેમજ દયાલદાસે કે બીજા કોઈએ પણ તેને ઓળખી શકેલ નહિ. એકવાર એકાએક શત્રુઓના દગામાં દયાલદાસ ફસાઈ ગયો. પરંતુ તેજ વખતે શત્રુઓના એ દાવને પાટમદેએ પોતાના અસિમ પરાક્રમ વડે ઉઘાવાળી તેમાંથી દયાલદાસને બચાવી લીધો.

આમ થતાં આવા વિકટ સ્થળે પોતાનો બચાવ કરનાર એ અજાણી વ્યક્તિ પ્રતિ દયાલ આભારવશ બન્યો, અને ઉત્સુક બની તેની પીછાણ માંગી.

આ વખતે પાટમદે તેની આ જિજ્ઞાસાને રૂંધી ન શકી- તેણે તરત પોતાનો સાફ માથા પરથી ઉતારી નાખ્યો, કે દયાલદાસે તેને ઓળખી લીધું. તેણે પાટમદેનું અત્રે રણક્ષેત્રમાં આવી શત્રુઓ સામે એક વીર ક્ષત્રાણીની જેમ લડતાં રહેવાનું પરાક્રમ જોઈ તેની આશ્ચર્યતાનો પાર ન રહ્યો. તે પોતાની પત્નીની બહાદુરી તથા એક વીર ક્ષત્રિયાણીને શોભે તેવું તેનું અજબ પરાક્રમ તેમજ તેનો વીરતાનો આદર્શ જોઈ ખુશ થયો; અને તે માટે તેને ધન્યવાદ

આપ્યો. એ ઉપરાંત પોતાને પોતાના આદર્શને યોગ્ય વીર પત્ની મળવા બદલ તેણે ઇશ્વરનો આભાર માન્યો.

દયાલદાસે ત્યારબાદ પાટમદેને પાછી ઘેર જવા કહ્યું. પરંતુ પાટમદે તેની સાથે રહી પતીધર્મ તથા દેશધર્મ બજાવવા મક્કમ હતી. દયાલદાસે આથી તેની અગડતા જોઈ સહર્ષ તેની તેવી ઇચ્છાનો સ્વિકાર કર્યો, અને પાટમદે પણ રણમેદાનમાં તેની સાથે રહી પોતાનું કાર્ય બજાવવા લાગી.

મોગલોની દગાભરી રમતમાંથી બચી ગયા બાદ દયાલદાસે પુનઃ અજિમ સાથે યુદ્ધ આદ્યું. આ દારુણ યુદ્ધમાં તેના મેવાડના રાજપુત વીરો સાથે આ વખતે બીજા સહકારી રાડોડ તથા ખીચી વીરો ઉપરાંત મેવાડના મુખ્ય સામંત મોલકમ તથા ગંગા શક્તાવત, સલુખ્યાના રત્નસિંહ ચુડાવત, સાદડીના ચંદ્રસેન ઝાલા, બેદલાના સબળસિંહ ચૌહાણ અને બીજાની વૈરીશાલ પરમાર વગેરેનો હિતસાહ એકત્ર થયો. આથી અજિમની મેના પૂર્ણ પરાભવ પામી અને અજિમ ભયંકર રીતે પરાસ્ત થઈ પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવાને માટે રણથંબોર નાસી ગયો. પરંતુ તે નગરમાં પહોંચે તે પહેલાં તેની દયાલદાસે ભયંકર ખુવારી કરી. એટલે કે વિજયી દયાલદાસ મંત્રીએ તેની પુંડ પકડી તેની પુષ્કળ સેનાનો સંહાર કર્યો.

આવી રીતે જે અજિમ આગલે વરસે સહસ્રા ચિતોડ નગરી હસ્તગત કરી તેનો સ્વામી બની ગયો હતો તેને આ વખતે વીર દયાલની યુદ્ધકુશળતાને લીધે હાર ખાઈ નાશી જવું પડ્યું, અને મેવાડનો વિજયધ્વજ ફરકવા લાગ્યો.

આમ આવી રીતે, મેવાડની પ્રજાની સેવા કરવાની લીધેલી દયાલદાસની પ્રતિજ્ઞા સફળ થઈ. આ ઓસવાલ વીર દયાલદાસે મેવાડની આવી રીતે સુંદર સેવા કરવા જે આત્મભોગ આપ્યો તથા પોતાનો દેશ પ્રત્યેનો સાચો ધર્મ પાળી મેવાડને વિજય અપાવ્યો તેની

યાદગીરી રૂપે ત્યાં ઝોના નામની છત્રી ઉભી કરવામાં આવી. જે છત્રી “દયાલદાસની છત્રી” ને નામે પ્રસિદ્ધ છે, તથા અધાપિ પર્યંત તે દયાલદાસના વીર કાર્યોનું સ્મરણ કરાવતી ઉભી છે.)

ઝોસવાલ સમાજમાં આ સિવાય સંચેતી, બાફણા, કરણાવત સમદડીયા, ગદૈયા, પારખ, ચોપડા, ચોરડીયા, લોઢા, સુરાણા, હથુડીયા રાઠોડ, સીસોદીયા, પરમાર, ચૌહાણ, સોલંકી તાતેડ, બોથરા, વડસુરા-વગેરે હજારો શાખાના થયેલા બીજા પણ અસંખ્ય નરવીરોની વીરતાનું ચરિત્ર લખવામાં આવે તો એક મહાભારત જેવું અંથ બની જાય. એ વીરોની પ્રજા સેવા-દેશસેવા તથા વીરતાના સેંકડો કાવ્યો ભાટોના ચોપડાઓમાં લખાયેલા પડ્યા છે. જેમાંના થોડાક અહિં આપવામાં આવે છે.

ભાટ-કવિઓના પ્રાચિન પ્રસિદ્ધ દુહા અને કવિતા

ચોરહીયા-રાઠોડ

છપનકોટી ગુજરાત વાત, જળ સયલ પ્રસિદ્ધિ;
સચીયાય પ્રસિદ્ધ, રહૈ સીરચૈ સિદ્ધિ રિદ્ધિ.
નૌખંડ હુવોજ નાંવ, રાવ રાણા સૌ જાણે;
ગ્યારા સેને આડ, હલકવિ કીતી બખાણે.
અધ્યયિ ગોત મંડણ મુગટ, સુધન સુખેતી બાધ્યા;
ભૈંસેજશાહ ખરહત્ય તણે, અવની બોલ નિવાહીયા.

(ચોથી લીટીમાં ગ્યારા સેને શક સંવત સમજવી.)

બંદીવાન છોડાવનાર ભૈરસિંહ લોઢા

- અસુર સેન દલ સંભરી આઈ, બંધી મુગલાં બંદી ચલાઈ;
અહુ સમ પરજ (પ્રજ) કરે પુકાર, કીધા ચરિત કીસૌ કરતાર. (૧)
- જગડ ભીમ જગશી નહીં, સારંગ સહજ તન,
વાહર ચદી ડાહા તણાં, મહિ ભૈર મહિવંન. (૨)
- મૃગનૈણી મંતી ઔદ કૈ, પરવસી 'પાલી' જાઈ;
કૈ 'લોઢા' તુમથી ઉબરૈ, કૈ ખુરસાણ વિકાઈ. (૩)

છંદ

- ખુરસાણ કામુલ દિસહ ખંચલિ એક રસન બરસયે;
અસવરૈ યૌ મુલતાન લીજૈ, કરખ ચેડી દખયે;
ખટહડૈ ક્રોટ દુરંગ પાડી, ધરા અસપતિ ધાવયે;
પુનિવંત સારંગ પછૈ લૈરૂ, બહુત બંદી છુડાવયે. (૧)
- બડ સુહડ તે લૈ ભંતિ ભગા, કૌન વાહર આવયં;
શીરી રાજ કવરી વાટ હાલે, અમહ ક્રોણ છુડાવયે;
અહી વાત અવિચલ દીયે 'લોઢો' સીખ સંચીયાં લાઈયં;
પુનીવંત સારંગ પછૈ લૈરૂ, બહુત બંદી છુડાવયે. (૨)
- આભણી વીણાણી પવણી સારી દે અસીસાં અતી ધણી;
લખ બરસ 'લોઢો' પાઘ ડાયમ કિતિ ચહુખંડી તુમ તણી;
સાંચીયા સુકત નિવાણ નિશ્ચલ, ભાંણ સુજશ સુણાઈયં;
પુનીવંત સારંગ પછૈ લૈરૂ, બહુત બંદી છુડાઈયં. (૩)
- ચીલવીલે આલક, માય પાખે એક રણમં રસવડૈ;
પીડી જે લોક પ્રભોમિ લીજૈ, ડરાયે દહુ ડિસિ ડરૈ;
મેલીયા તે ઝોસવાલ ઉદીવંત, સીખ ક્રોપણાં લાઈયં;
પુનીવંત સારંગ પછૈ લૈરૂ, બહુત બંદી છુડાઈયં. (૪)

કવિત

- છુડાઈ સખ બંદી અવની અખીયાત ઉઝારી;
અલવરી ગદી સૌ કરે ઉઝાર્યા, સિપતિ સહુ કરે તુહારી;
તું સારંગ દુસરા દુની સંકડે સધારી;
બડ ભુપતિ ડગીયા અચલ અખીયાત ઉઝારી;
મતિહીણ મુગલ વખ બદીયો છાયાતર ધર તૌ ધરા;
ભૈરવા તરોવર તુ પખે, પછિતાવે પંખી ખરા; (૩)
- તુજ બીણ અસુર અનંત સંક નવિ કોઈ માને,
તુજ બીણ પાત કુપાત ભલા કો ભેન ન જાને;

તુંજીણી બંદી બંદીજત કાઞીલ ન બહોડે;
 તુંજીણી ચાડી કરે ચાડકે નાક ન ફોડે;
 ભણી સીહુ તુંજ બીણી દાન ગૌ, કષ્ટુ ન ખાત દીસે બલી;
 ભૈરવા આવ ધક વાર તું, ધત્તી અનીતિ અલવર ચલી ! (૪)
 પ્રથમ રમી ચહુઆણ, બંસ જિસ હુવો હમીરા;
 દુ જે ખીલચી (ખીચી) સાહી જસ માકુર બથરા,
 તી પીછે પેરોજ, ચઢ બિમલુખાં દલ કુટયો;
 બહુ રાણુ ભુ ગધ, સાહી મહમુદ અહુટયો;
 અવશાન અંતી આયો ન ફો, પતિશાહ પરગટ કહું;
 ભૈર નરિંદ્ર સાંભરી (સાંભર) ભણું, તુવજશ કરી કંકણુ બહુ. (૫)

ભૈરસિંહના ભાઈ રામસિંહ લોદા (ચૌહાણ)

નેક નીજરી કરે સાહી આલમ, રામ ચ્યારી પતિસાહા માલિમ,
 બહતરી પાલ મેવાત વસાવૈ, રાજકુલી નિત સેવા આવૈ. (૧)

છંદ

સેવૈ કહવાહા, જોધક, જોદો; ભારથ જોગે બીછ ભલા,
 નિર્વાણ, ચૌહાણ, ચદ્દેલ, સોવાંકી; દેલ્હ નિશાન જિજે દુજલા;
 બડગુજર, ઠાકુર, છેજર, છીબર; ગૌડ, ગોહેત્ર, મહેલ મીલી,
 દરબારી તુહારૈ રામ નરેસુર; સેવૈ રાજ છત્રીસ કુલી. (૧)
 જે તુંવાર, તાર, પંવાર, સોદા; સાંખલા, ખીચી સોનગરા,
 રાડૌડજી કે રાયજદા રાવત; સ્વામી કાંમી સંગ્રામ ખડા;
 જે રાવલ રાજ રાણુ રાજવી; કોડી કલા મંડલિક મીલી,
 દરબારી તુહારૈ રામ નરેસુર સેવૈ રાજ છત્રીસ કુલી. (૨)
 ભુમીયા, ભુપતિક રાઈ મહા ભડ; તે દીસે દરબારી ખડા
 જે બંભણુ ભટ દિવાણુ દરસણુ; જગાતિ હુંજિદાર બડા;

જે મંગણ ગીત કરે કપી; માંહી 'મહાજન' મેલ મીલી,
દરબારી તુહારૈ રામ નરૈસુર; સેવૈ રાજ છત્રીસ કુલી. (૩)
જે મીર, મીયાં, સીકદારત, ખોળ; ખાન, મુમ્મીક, તુરક તુયા,
ખાંજાંદા, મલિક, જુમેર મુકદમ; જવાંન પડાણ, મુગલ અયા;
જે જામ, લંગા, બલોચ, હજારી, ખેડ, ખત્રી જતુ મેલમીલી,
દરબારી તુહારૈ રામનરૈસુર, સેવૈ રાજ છત્રીસ કુલી.

બંદી છોડાવનાર કરમચંદ ચોપડા (પડિહાર)

ગઢ રોહો મંડીયો સુભટ-સામંત રૂકાણા,
પવન છત્રીસે બંદિ હુવા ઈકે અકથ કહાણા.
ઝોસવાલ ભુપાલ દામ દે બંદિ છુડાઇ,
કરણી કરતબ કરન વદે સહુ દોષ વડાઇ.
સમધર ભણે તાલહણ સુતન, ન્યાર્થ બીહુ પખી નીરમલા,
ચિતોડ બીડતે ચોપડે, કરમચંદ ચાઢી કલા.

નેતસી છાજડ (પરમાર)

પવન જહી ન પરવરે, બાવ લાગો ઉતર ધર,
ધર મુરધર માનવી, ભઈ ભેભાંત તાસ ભર;
માત પુત પરહરે, બીમોહ મુગનૈની છારે,
ઉદર કાજિ આપને, દેસ પરદેશ સંભારે.
ખીત ખીન દીન વ્યાપી ક્રુધા, નર નિસંત સત છંડીયા,
તીણ ઘોસ શાહ જગમાલ કે નેતસી નર થંભીયા.

અન્નદાતા ધરમશી

દીપક દીદા દીસે, પ્રથી પદરા પરમાણે,
કડબુનેર કડાહ સિપતી, સાચી સુરતાણે.

છકતીસે સોજતી, ઇલા અસમૈ આધારી,
ધર ગુજર ધરમશી, જુગતી દે અંન છવાડી.
ખાંટહડ બિરદ ખાટે ખરાં અચલ ગંગ સુભ હિયરે,
અધમાન તણી વંશી બાયીયે, સુતાયાગી મુરતાણુ કે.

લાખેને જીરાડનાર સિંગુઈ નરહરદાસ

સાહિનકા સાહિ પાતિસાલી જશ ગાજી રાજી,
હૈં કે રાવરેકુ સિરપાવ x x દીયે હૈં;
જી તે કે જીહાંન મૈં ખવાની ખાન સુલિતાન,
કરત બખાંન સનમાંન બહુ દીયે હૈં.
કોટી જુગ રાજ કીજે નરહરદાસ ભુપ,
સ્વામીદાસ નંદ કે સરાહો હાથ હીયે હૈં;
સબહીકા મુરિ અલિલાખ કબી સુંદર જી,
નૌલખી કે પાયે કેહિ લાખ જીવ જીયે હૈં.

દાનવીર જીમલ બાફળા (પડિહાર)

મુપરિસો સેણીકરાઈ જંમ સુધંમ નીય.
નંદ મંદ જિમ બરલત, બચિક જનો લલિ બહુ દીની,
સપુત ભાણુ દલપતિ મનોહર; કહિ ગીરધર શોભા જગી લીનીય,
બંદે આસકરણુ આચારિજ; કરણી અજબ સ કરમણુ કીનીય.
હિપતિ 'ઓયસથાન'; શાખ બાફળા સકજ નર;
સાંગાનેર મગરિ કિયો જિન પ્રાસાદ ઉચ કર.
'ઓસવાલ ભુપાલ' શાહ બેર ધરિ સુંદર,
ચોહથરા સુચાઈ, બંધવ જીમલ ઉતત કર.
પ્રતિષ્ઠા કરે શ્રી જિન તણી કહે ધનોજી તખ જીયો,
ત્યાગીયાં તિલક ઠાકુર તણે; કરમચંદ જગિ જશ લીયો.

આગે નરસિંઘ હુવા, અન્ન દુરભિખમેં દીયા.
રત્નસિંહ રંગીક પ્રગટ પ્રસાદ જ કીયા.
કુલવટ ચેહ આચાર, દાન પહુ સમાજ દીજે,
ઝોસ વંશ ઉદીવંત કિતિ, કહુ ખંડિ ભણી જે.
સિવરાજ ધરે સજન ભગતે; કહી કિસના કીરતિ ભલ,
ગઢમલ તણો ગુણ ક્રો નીલો, તે છજમલ જગે ભારમલ.

ધારાનગરીના વૈદ-મોતા

ધારાધિપ, દેશલને પદ મંત્રી શિર યાચે,
શાહા મોટો સામંત જગત સઘલો દુઃખ કાચે.
નવખંડ નામ દેશલ કીયો, મોનપાલ સુત જાણે સહુ,
દુનિયો રાખલ દુકાલ મેં વૈદ મોતા તણાં ગુણ કેતા કહું. ૧

હથુડીયા રાઠોડ રતનસિંહ

સાકરગઢ સા પુરૂષ, ખારદીવા ખેતડા,
પુથીયાલને દાનકા માલ અપહો આપે તડા.
ખેમસી લખીપાલ લખ ઝોપમા ક્રમ બખાણું,
નવખંડ દેશ ખેર દાળકા વડ નામ પરીયાણું.
'ઝોસવાલ' ગોત ચારો; અચલ વાચામેં લખમી વસી,
વીરમ સુતન કીજે બહુત યુગ યુગ રાજ રતનસી.

શુરવીર સંચેતી

આન સુથીર રિણથંભ, માન આપે મહિપતિ,
દુનિયો સેવત દ્વાર સદા ચિત ચક્રવર્ત હૈ સંચેતિ.
આથ હાથ ઉધમૈ કરે ઉપકાર જગે કેતહી,
પાતસાહા પોષીજે જુગત દીખાવે જૈતસી.

સરદર સેઘણિ સંઘમેં શીરે જગઘ જુગ તારંલી લીલો,
' મહરાજ ' સિંહ ' દાતા ' સમુદ્ર આદુ સુત ઉદયો ધસો.

+ + +

સેવત દુવાર બડે બડે ભુપત, દેખ સભા સુરપતિ હી ભૂલે,
રઠસિ ધરાધર સોભીત દારે, જૈસે બનમે કેસર પુલે.
સંચેતિ કુલદિપક પ્રગટયો, દેખ કવિજન ગેસે બોલે.
સિંહ ' મેહરાજ ' કે નંદ કરંદ, કેહત કમીચ સતરાઝ સોલો.

સોજતના વૈદ-મોતા

રહ્યો ગઢ સોજત બિંટી રાયમલ, કોટ અણખોલે ' પતો ' કહૈ,
મોટી રીત ધરે મોહતો રાજ મોહતો ગઢ રહે.
ખીંવરગઢ હૈ કીણી ખેતાવતી, અજમાલોત રહે ગઢ યોર,
રીત ઉજલણુ વલ ' રાજડો ' જગડ તણો રહ્યો જલોર.
સોજત અને સિમિયાણી સોનીગરા જુડતા આયા,
આદ જુગાદ મુરધર તણાં મોહતો ધરમાન સવાયા.

વૈદ-મોહતા પાતાળ

ઠાકુર પાંચસો પાંચ ભુતથી તરહે સંકેતન નિત રાખે,
સહુ સરીખો હુઓ સીમીયાણો, ' પાતલ ' મરૂ કીરતી પાખે.

+ + +

નાડી નાડી નીત ભુરજ થુડતો જન્ય અરીયો થાટ,
હંસ ' પતો ' ભુગલો કો લાયો, દેલી દુરંગ હુયો દહ વાટ.
મોટાધ પીસણુ તું હાલ 'મોહતા' મહ કોઈ છડે ન કોઈ મજાર,
નારાયણુ કન્હે લા નારાયણુ, તું આયો બંધ તલવાર.

ખમે ન તાપ ત્હારો દલ ખલ સનમુખ છડે પાખર શેર,
દાની હાથી રાયમલ દુખ, સુરરા ચમક્યા દેખી શમશેર.

+

+

+

અરીહણ રણ ખેત હાથોડો, અવધ સાંસ ધમણી તપ રોસ સહૈ,
આઠી પોહર અથકિત ઉભો, ધડ દલ રયણ ધડે ધણ ધાઈ.
કરીયો રોસ કોપ્યો દાવાનલ, ધડ ધડ હૈભડ ધાઈ પડે,
વૈનાણી ' પાતાવત ' અરિગદ્ધ જડા ઉખેડત ત્રીજડ જડે.

સીવાણાના વૈદ-મોતા રાજસિંહ

ગઢ સીવાણો ગાજ્યો, રાજ્યો લે તલવાર,
પ્રાણ દેખ પણ રાખીયો, સુખી કીયો સંસાર.

રૂઘનાથ ભડારી (ચૌહાણ)

કોડો દ્રવ્ય હુંટાવીયો, હોદા ઉપર હાથ,
અળો (જેઘપુર નરેશ) દિલ્હીકો પાતશાહા. રાજ તો રૂઘનાથ.

વીર ભામાશાહ (સીસોદીયા)

ઓસવાલ ઉચા ગણા, ભોમા (ભામા) હંદી વાડ,
તન-ધન સધજો તેં દીયો, રાખ્યો દેશ મેવાડ.

સુરાણા (પરમારની) ઉદારતા

સુરાણા ઉગમ લગૈ, અલવેસરી ઉદાર,
પર ઉપકારી કારણે ઉદયા ધણ સંસાર.
ઉદયા ધણ સંસાર, મહા દિસત ઉનત કર,

ખીજરખાન દીયો માન, રાજ કાજે ધુરિંધર.
જ દીન ચણા નવેસર, રાવ રાણા સત જાંડીયો,
રેલહણ જાળુનંદ ત દીન પુરીખ ન નમની મંડ્યો.
નરસિંધ મોલહાતસો સર્થો કરતખ સવાયો,
મોહિય કે ચોખરાજ આનંદે જગત જિવાડ્યો.
પુનાહવ જાંપક કુલકવલ કરમસિંહ સચો કલ્હો,
આસડે સમે ખેરોજગદ સુરાણે સત સંગ્રહ્યો.

વીર ઠાકુરસિંહ મોતા (પરમાર)

ધલાં તેગખરીયાંડ નીતી વૈધ વંશી આભરણ;
હુવે રિણ તાલધુર લગ વડીલો:
ફાજહા જયરી ઉપરે ફેરવે, નાખીયો ઠાકુરે તુરી નીલો. ૧
લીયો આલમસુ ઓઝડે લોહીડા; ખાંગ મોંટા સીરે ખાંગ ખાલે;
ખેગ અમરાહરો ભેંલીયો ખેરવે, કિલમ ધડશે બિચિ બડો કાલે. ૨
ખરદાન દીયે મિલિયા અરિ હાયલ રહયણો અખીહ;
ઠાકુરસિંહ કહાવે ઠાકુર; સિંહ કહાવે ઠાકુરો ઠાકુરસિંહ. ૩
જીણુદાસોત સુદીન દે જાણી ખગ તલપે સીર દીયે ખલ;
મોલાવે રાજિંદ તણા બિરદ મોલાવે જગિ સરસ ખલ. ૪
સીમાહરો સુદિન સુરાતન મોહતો દદુબિધિ નીરભે મણ;
જગિ ભુવાલ લાંકાલ કલ્હો જીણી, વડોસુ જોશી પ્રાભણ. ૫
બકસી જીણ રાણ બખીષણ લાંકા ઘટ ખીસલીયો ન્યાય ધણાં;
ઝહે ચદે તિણિ દેત તણે ગદ, તામ્ર બકશે જીણુદાસ તણો. ૬
રાખે રહ્યા દુરગ સહુ રાખસ, હેમ ઉતરે નહી હીયે;
ઠાકુરસી જીતા સહુ ઠેલે દિનહૈકે પરવાહ દીયે. ૭

- જેસલમેર પયતે જાંતી કાલે જિંસે ન આયો કાય;
ગદા ગાહટણુ ગિરદં મેવાસણુ ધર ગીણે;
ખડગ જડ બાજતી અચલ ખેલે
સીધરે હુકમી જીણદાસરો સીધલો ઠાકુરો આઠવે અનડ ઠેલે. (૧)
- કહર કાંડે તણાં બેરહર કાંખીયા, જાંડણુ જમજલ સોઈધાત જાણે;
આબી થાંભા દીયે મૈદ યાંસી આભરણુ, આઠકુલ લાય
ગઈ હાય આણે. (૨)
- ભીછ ભીમ રામરે લાંક દલ ભાંજ્યાં, ભીછ ડમધજરો થાટ ભાંજે;
પીસણુ પાધોરી આતણો કાઈ પાંતરો, ગિર શિખર
હાયમાં મારી ગંજે. (૩)
- પાડી ભડ દેવડાં મેઢ પરતાખીયા, પીરસતણો સરસ કુણુ થઈ પુજે;
વિજય હય સિંહ અણખીહ, માર્યો ધકારો મેલ ધ્રુજે. (૪)
- કલખ બીરસહન ભારી ભુજ ભીમ સમ ભરથીમલ ભારથ
જોધન કીધુ રસી;
- રઠ મડ કરન કઠિન ગઢકોટ ગાઢે,
દુકી દોલી દીલી દેત તનકયે તુરસી. (૫)
- જીનદાસનંદ જરજરી જર અકસત,
અલહ કવિ બિરદ કુરસી દર કુરસી;
- સાહીની—માલિમ સિકખધનિકે શીરતાજ,
સાકરે સનાહ સુન્યો ઠાકુરસી. (૬)

પ્રકરણ ૪ થું : પરિશિષ્ટ હકિકત

(૧)

ઓસવાલો વાણિયા નહિ; પણ ક્ષત્રિય છે:

ઓસવાલોને હિતેચ્છુ શ્રીમાનોની મહત્વની સૂચના

∴

બીજા લોકોના કહ્યા ઉપરથી ફેટલાક ભોળાભલા ઓસવાલો હાલમાં પોતાને વાણિયા જ માની બેઠા છે, જે તેમની અજ્ઞાનતા છે. સિવાય ઓસવાલોનો મોટો ભાગ પોતે ક્ષત્રિય જ છે, એમ જાણુતો હોવા છતાં જાહેરમાં તેવી રીતે પોતાને ઓળખાવવા અથવા પોતાનો જાતિપરિચય ક્ષત્રિય તરિક્કો આપવાને તે સંકેત પામે છે. પરંતુ એ એક નિર્જળતા છે. એ નિર્જળતા પોતાની ભાવી પ્રબળ બહુ જ નુકશાનકર્તા છે. કારણ, જેમ આજે લોકો ઓસવાલોને વાણીયાથી ઓળખવા લાગ્યા છે—ત્યારે ભવિષ્યમાં કાઈ બીજા જ નામે કેમ નહિ ઓળખે ! આથી જ ઓસવાલોની એ ફરજ છે કે, પોતે પોતાની માનસિક ગુલામીનો ત્યાગ કરી નૈતિક હિંમત ધારણ કરે અને પોતાનો જાતિપરિચય વાસ્તવિક રીતે કરાવે : એટલે કે જે પોતાની ખરી જાતિ ક્ષત્રિય જાતિ છે, તેનાથી જ પોતાનો પરિચય કરાવે.

આજ મહત્વની હકિકત, કેટલાક પાશ્ચિમાત્ય તેમજ અનેક ભારતીય વિદ્વાનોએ પણ જાહેરમાં પ્રકટ કરી છે, અને ઝોસવાલોને ઉપરોક્ત મૂલ્યના પણ આપી છે.

ઝોસવાલોની પૂર્વ સ્થિતિ તથા તેમના જાતિપરિચયને લગતા ઉપરોક્ત મહાનુભાવોએ પોતાના જે મહત્વના મતો પ્રગટ કર્યા છે તેઓમાંના યત્કિચિત વિદ્વાનોના મત આ રહ્યા:—

કર્નલ જેમ્સ ટોડ

‘ટોડ રાજસ્થાન’ ગ્રંથ જે ક્ષત્રિયોના પ્રશંસક મહાશય કર્નલ જેમ્સ ટોડે તૈયાર કર્યો છે, અને તે દરેક ભાષાઓમાં છપાયેલો છે તેમજ તેનો ફેલાવો વિશ્વભરમાં થયેલો છે, એ ગ્રંથમાં તેઓ લખે છે કે:—

“ ઝોસવાલો ક્ષત્રિય છે, અને તેઓએ પ્રથમ ક્ષાત્રા (ક્ષત્રિય-ખરતર) ગાચ્છા (ગચ્છ-શાખા) ના યતિઓ પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

“ આ લોકો રાજપુત રક્તધારી હોવાથી પોતાના કુળ વિષે અભિમાન ધરાવે છે, અને તેમને કાઈ વિશ્વાસપાત્ર પદ પર નિયુક્ત કરવામાં આવે તો તેઓ લેખિનીની પેડે તલવાર પણ ઉત્તમ રીતે ચલાવી શકે છે.”

શ્રી રત્નસિંહજી દિપસિંહજી પરમાર

શ્રી રત્નસિંહજી પરમાર, જેઓ સુરત જિલ્લામાં આવેલ ડભોલી ગામના એક વિદ્વાન રાજપુત હતા, તેઓએ ટોડના અંગ્રેજી ગ્રંથ ‘રાજસ્થાન’નું ગુજરાતિ ભાષાંતર કર્યું છે : તેમાં તેઓશ્રી લખે છે કે:—

“ ભારતમાં ઝોસવાલ જાતિ સર્વથી અધિક ધનવાન હતી, અને તેની સંખ્યા પણ વિશેષ હતી. એ લોકો ઝોસ (ઝોસવાડ) માં આવીને રહ્યા તેથી તેઓ ઝોસવાલના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા, તેઓ

વાસ્તવમાં શુદ્ધ ક્ષત્રિય રાજપુતો છે. તેમનામાં એક શાખા નથી; પરંતુ પરમાર, સોલંકી, સીસોદીયા, ચૌહાણ, રાઠોડ, યાદવ ઇત્યાદિ ઉચ્ચ રાજકુળની બધી શાખાઓ છે.

“ તેઓ સર્વ જૈન ધર્મનું અવલંબન કરે છે. તેઓ સાધારણ રીતે મારવાડી વગેરે કહેવાય છે : મારવાડ વગેરે દેશથી તેમને તેમ કહેવામાં આવતા હશે, એવું અનુમાન સરળતાથી થઈ શકે છે; પરંતુ વાસ્તવમાં તેઓ ક્ષત્રિય છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ એક પ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય હોય તેઓશ્રી સાહિત્યપ્રેમી પણ છે. તેઓશ્રીએ ઇતિહાસ આદિને લગતા અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે. તેમાં જૈન પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ નામે એક પુસ્તક પણ છે. જેમાં તેઓશ્રી લખે છે કે:—

“ ઝોસવાલોમાં ક્ષાત્રજલની વિશેષતા દેખવામાં આવે છે. તેઓ પ્રથમ રાજા હતા ને તેઓ ઝોસવાલ બુપાલ તરિકે હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધિપાત્ર બન્યા છે. ઝોસવાલો સખાવતે બહાદુર હોય છે. તેમજ રાજકાજમાં આગેવાનીભર્યો ભાગ લે છે.

શ્રી જિનવિજયજી મહારાજ

હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસ સંશોધનકારોમાં શ્રી જિનવિજયજી મહારાજ પણ તેઓમાંના એક છે. તેઓશ્રી એક જૈનાચાર્ય હોવા છતાં દેશના સમસ્ત ક્ષેત્રોમાં સેવા આપી રહ્યા છે. શ્રી જિનવિજયજી મહારાજે જૈન સાહિત્યને લગતું પણ ઘણું જ સંશોધન કાર્ય કર્યું છે; અને તેમાંની ઉપસ્થિત થયેલી અનેક આંત્રીધુટીઓ ઉકેલી કાઢી ખરી હકીકતો રજૂ કરી છે. હાલ તેઓશ્રી ગુજરાત વિધાપિઠ—અમદાવાદના પુરાતત્વવેત્તા આચાર્ય છે. એક અંગ્રેજ લેખકે તપગચ્છ પટાવલી નામે ઐતિહાસિક જૈન ગ્રંથને પ્રાકૃત પરથી અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલો

હતો, જેનું શ્રી જિનવિજયજી મહારાજે ગુજરાતમાં બાબાંતર કર્યું છે. એ પુસ્તકમાં તેઓશ્રી એક સ્થળે લખે છે કે:—

“ ઓસવાલો મૂળ ક્ષત્રિય છે, અને ઓસવાલ જ્ઞાતિ જૈની ક્ષત્રિઓની અનેલી સંપૂર્ણ ક્ષત્રિય જ્ઞાતિ છે. એ જ્ઞાતિમાં ખીજી વર્ણો મળેલી નથી—ફક્ત ક્ષત્રિયોનો જ તેમાં સમાવેશ થયેલો છે.

સ્વ. શ્રી નારાયણજી વિશનજી ઠક્કર

આ કલમકેસરી વીરપુરુષને કોઈ ન પીછાનતું હોય એવું બાગ્યેજ બની શકે તેમ છે. શ્રી ઠક્કર હિન્દુ જાતિના હિતેચ્છુ તથા ઐતિહાસિક ગ્રંથોના અચ્છા લેખક હતા. તેમણે લખેલા “મુસ્લુમની હિન્દુ વીર મહિલા રત્નદેવી” નામના પુસ્તકમાં એક સ્થળે તેઓશ્રી લખે છે કે:—

“ અહિં જે એક વિશિષ્ટ વાનાં અમારે અમારા પાઠકા-પાઠિકાઓને દર્શાવવાની છે, તે એજ કે, અત્યારે બહુધા ‘મહાજન’ ઓસવાલોને વાણીયા આદિ નામોથી જ ઓળખવામાં આવે છે, પરંતુ જે વાસ્તવિકતાથી જોવામાં આવે, તો એ વંશના મૂળ પુરુષો ક્ષત્રિય હોઈને તેમણે જૈન ધર્મને પોતાના ધર્મ તરિકે સ્વીકારેલો હોવાથી એમને ‘જૈન ધર્માનુયાયી ક્ષત્રિય’ નામથી જ ઓળખવા જોઈએ, એવી ઘણાંકાની માન્યતા છે; અને જાતિના નિર્ણયનો મૂખ્ય આધાર જે મનુષ્યના જન્મ ઉપરજ રહેલો હોય તો એ માન્યતા યથાર્થ છે, એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય છે જ નહિ.

“ ઇતિહાસ વિષયક જ્ઞાન તથા સામાન્ય શિક્ષણના અભાવના પરિણામે ઓસવાલ લોકો પોતાની મૂળ ક્ષત્રિય સ્મૃતિ ભૂલી જઈને પોતાને વાણીયા તરિકેજ માનવા લાગ્યા છે; પરંતુ એ તેમનો પ્રમાદ છે.

“ પોતાના પ્રાચિન વંશક્રમનું પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉચિત સ્મરણ

તથા અભિમાન રાખવું જોઈએ, અને પોતાનો પોતાના પ્રાચિનવંશ-ક્ષત્રિયવંશ અનુસારજ પરિચય કરાવવો જોઈએ.

“ ઓસવાલો પોતાને જોઈ ક્ષત્રિય માનતા થઈ જાય અને મનુષ્ય-ગણના (વસતી ગણતરી) પ્રસંગે પણ પોતાનો જોઈ ક્ષત્રિય તરિક્ષ્ણ પરિચય કરાવવાની પદ્ધતીને સ્વીકારી લે: કારણ કે, ઓસવાલો વૈશ્ય યા વાણીયાના નહિ; કિન્તુ ક્ષત્રિયોનાજ વંશજો છે.”

૨૫. રાજા શિવપ્રસાદ સિતાર-એ-હિન્દ

સ્વ. શિવપ્રસાદજી ઓસવાલ જ્ઞાતિના હતા. તેઓ પોતાના સમયમાં એક સુશિક્ષિત, વિદ્વાન, રાજનીતિજ્ઞ, અનેક ભાષાભિજ્ઞ તથા આદર્શવાદી ને સદાચારી પુરૂષ હતા. તેમણે કેટલાક ગ્રંથો પણ લખેલા છે; તેઓ સુશિક્ષિત તથા વિચારશીલ હોવાથી પોતાના પ્રાચિન વંશના ક્રમનું પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉચિત સ્મરણ તથા અભિમાન રાખવું જોઈએ, અને પોતાનો પરિચય પોતાના પ્રાચિન વંશ અનુસારજ કરાવવો જોઈએ એ રહસ્યને તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા.

જ્યારે તેઓ જીવિત હતા ત્યારે વસતી ગણતરીના સમયમાં પોતાનો પરિચય “ જોઈ ક્ષત્રિય ” તરીકે કરાવ્યો હતો, અને સમસ્ત ઓસવાલો પણ પોતાનો તેવી જ રીતે પરિચય કરાવે તેમજ પોતાને ઓળખાવે એવી તેમની તીવ્ર ઇચ્છા હતી.

(આજના ઓસવાલો સ્વ. રાજા શિવપ્રસાદજીના આ નૈતિક હિંમતભર્યા ને મહત્વપૂર્ણ આદર્શને અપનાવી પોતાની જાતિ-પરિચય વિષયક બાબતમાં તેમનું અનુકરણ કરે અને પરાણે જોનોને મહેણા દ્વારા ચોંટી ગયેલી ‘વાણીયા’ ની ગાળને પોતે દૂર કરી દે.)

યતિશ્રી શ્રીપાલચંદ્રજી

આ ખરતર ગચ્છના એક વિદ્વાન યતિ મહારાજ છે, તેઓએ

‘જેન સંપ્રદાય શિક્ષા’ નામનું અતિ ઉપ્યોગી પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં તેઓશ્રી ઓસવાલોને સૂચનારૂપે જણાવે છે કે:—

“ ઘણાંએક લોકો આ મહાજન વંશવાળાઓ અર્થાત્ ઓસવાલોને બનીયા યા વાણીયા કહ્યા કરે છે, એ તેમની મોટી ભુલ છે. કારણ કે, એ વંશવાળાઓ જોન ક્ષત્રિય યા જોન ધર્માનુયાયી રાજપુત છે: એટલા માટે એમને વાણીયા યા વૈશ્ય સમજવા મહા ભ્રમ છે.

“ અમારા ઘણાંએક ભોળા ભલા ઓસવાલ બ્રાતાઓ પણ બીજાઓના એવા કથન ઉપરથી પોતાની વાણીયા જાતિ સાંભળી પોતાને વાણીયાજ સમજવા લાગ્યા છે, જે તેઓની અજ્ઞાનતાજ છે. તેઓને ખ્યાલ રાખવું જોઈએ કે, બીજાઓના કહેવા ઉપરથી પોતાને વાણીયા કદાપિ ન સમજે; પરંતુ ઉપર લખ્યા અનુસાર પોતાને “ જોન ક્ષત્રિય ” માને.

“ બુદ્ધિમાનોનું એજ ધર્મ છે કે, પોતાના પ્રાચિન વંશક્રમને બરાબર રીતે સમજી, તદનુસાર જ પોતાને માને અને તેનો જાહેરમાં ઉપયોગ કરે.

(૨)

ઓસવાલ સમાજનો વિશેષ પરિચય

ઓસવાલો અને મૂળ જાતિ :

ઓસવાલ સમાજ રાજપુત ક્ષત્રિયોનો બનેલો છે. જૈન યતિયોએ જે રાજન્ય કુળના ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધી જૈનધર્માનુયાયી બનાવ્યા, એ ક્ષત્રિયો ઓસવાલ સમાજમાં દાખલ થયેલા છે. આ સમાજમાં સીસોદીયા, પરમાર, ચૌહાણ, સોલંકી, રાંડોડ, ભટ્ટી, ચાવડા, પડિહાર, કછવા, ગૌડ વગેરે વંશના ક્ષત્રિયોનો સમાવેશ થયેલો છે.

ઓસવાલ જ્ઞાતિના નિવાસસ્થાન :

ઓસવાલ જ્ઞાતિનું મૂલોત્પત્તિસ્થાન મારવાડમાં ઓસ છે. બાદ અન્યોન્ય સ્થાનોમાં ક્ષત્રિયો પ્રતિબોધ પામી જૈન ધર્મમાં આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓ ઓસવાલ સમાજમાં ભળતા ગયા. હાલમાં ઓસવાલો ખાસ કરીને મારવાડ, મેવાડ તથા કચ્છમાં મોટી સંખ્યામાં વસેલા છે: સિવાય કેટલાક પ્રમાણુમાં પંજાબ, ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, માલવા, મધ્યપ્રાંત અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં વસેલા છે.

ઓસવાલોની વીરતા :

ભારતિય ઇતિહાસમાં ઓસવાલોની વીરતા પ્રસિદ્ધ છે. કારણ એ જ્ઞાતિ મૂળ રાજપુતોની બનેલી છે, અને એ જ્ઞાતિમાં એવા એવા

શુરવીર થયા છે કે સેંકડો જગાએ યુદ્ધ સંગ્રામમાં પ્રતિપક્ષી કે અન્યાયીઓનું પરાજય કરી પોતાની વિજય પતાકાં ભુમંડલમાં ફરકાવતા રહી દેશનું રક્ષણ કર્યું હતું-જે વીરોની વીરતાનું ઉજ્જવળ જીવન, ઇતિહાસના પૃષ્ઠો પર આજે પણ સુવર્ણ અક્ષરોથી અંકિત છે.

ઝોસવાલોના પદાધિકારી:

દિવાન, મંત્રી, મહામંત્રી, સેનાપતિ, હાકિમ, તહેસિલદાર, જગતશેઠ, નગરશેઠ, પંચ, ચૌધરી, પટવારી, કામદાર, ખજાનચી, કોઠારી, ખોહારજી, કિલ્લાધ્યક્ષ વગેરે ઝોસવાલોને હાલ સુધી પદાધિકાર આપવામાં આવતા હતા. તદ્દનુસાર તેઓ દેશનું તેમજ રાજ્યના નાગરિકોનું બહું પણ કરતા હતા; અને તેથી નાગરિકોની તરફથી જ નહિ, બલકે રાજા મહારાજાઓની તરફથી પણ તેઓને બહુ ભારે માન મરતઓ પણ મળતો હતો. એ કહેવું પણ અતિશયયુક્ત નહિ થાય કે એ સમયે રાજદરબારમાં ઝોસવાલો ચાહતા એ કરી શકતા હતા: અર્થાત્ એ પદાધિકારો વડે ઝોસવાલોએ દેશનું બહુજ બહુ કર્યું-દેશને અને રાજ્યને તરફી આપી હતી.

ઝોસવાલોના આચાર-વ્યવહાર:

વિશ્વાસઘાત, દગલબાજી, રાજદ્રોહ, દેશદ્રોહ, સમાજદ્રોહ આદિ લોકનિંદનીય કાર્ય ઝોસવાલો માટે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. સુવાસુત-કવાળા ઘરોમાંનું અજનજન નહિં લેવું; ઋતુધર્મ ચાર દિન બરાબર પાળવું; સદૈવ સ્નાન મનજનથી શરીર તેમજ વસ્ત્રશુદ્ધી કરી પુગ્ગપાઠ કેવા પોતાનું ઇષ્ટ સ્મરણ કર્યા બાદ સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ પોતાના ગૃહકાર્ય અને ક્ષેત્રમાં પ્રવ્રતમાન થાય છે. એટલુંજ નહિં પણ જનોઈ લેવાનું પણ ઝોસવાલોનું કર્તવ્ય છે. (હાલમાં ઝોસવાલોમાં, તેમના પર જૈન ધર્મના ઉપદેશની વધુ અસરથી જનોઈનો રિવાજ નીકળી ગયો છે-પૂર્વે હતો.) ઝોસવાલ લોકો

સદૈવ થોડું ધણું પુન્ય પોતાના ધરોમાંથી કાઢે છે. જેમકે: અભ્યાસ-મતોને અનુજી, ગાયોને ધાસ, કુતરાઓને રોટલો, બિલ્લુકોને બોજન ઇત્યાદિક.

ઓસવાલોની માન મર્યાદા:

રિતરિવાજ-આચાર વગેરે ખૂબ ચઢીઆતા છે. અને ઓસવાલોની શૌર્યતા, વીરતા, ધૈર્યતા, ગાંભીર્યતા, નીતિકુશળતા, સંધિકુશળતા, સામ-કામ-દંડ-ભેદ, પ્રતિસાપાલન, દેશસેવા, રાજસેવા, સમાજસેવા, ધર્મસેવા અને આતુર્યાદિ અનેક સદ્ગુણોથી આકર્ષિત થઈ રાજા અને પ્રજા ઓસવાલ લોકોને માનમહત્વ આપતા હતા. ઓસાલોના બંધો:

જે રાજા મહારાજાઓને મિથ્યાચરણો હોડાવીને ઓસવાલ બનાવવામાં આવ્યા હતા તેઓ ચિરકાળ (કેટલીક પેઢીઓ સુધી) સુધી રાજ જ કરતા રહ્યા; તેમજ કેટલાક લોકોએ રાજકર્મચારી બની રાજતંત્ર ચલાવ્યું: સિવાય કેટલાક લોકો પાછળથી ખેતી તેમજ વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. વ્યાપાર કરવાનું તાત્પર્ય કેવળ પૈસા પેદા કરવાનું જ ન હતું: હિંદમાં વ્યાપારને દેશાનુતિનું એક અંગ સમજવામાં આવે છે. જે દેશમાં વ્યાપારની હિતિ થાય છે તે દેશ સદૈવને માટે સુખી અને સમૃદ્ધશાળી રહે છે.

ઓસવાલોના વિવાહ લગ્ન :

જે રાજપુતોને ઓસવાલ બનાવવામાં આવ્યા હતા, તેઓના લગ્ન-વિવાહ કેટલાક કાળ પર્યંત તો રાજપુતોની સાથે જ થતા રહ્યા. બાદ ઓસવાલ જ્ઞાતિનો એક મોટો જથ્થો બંધાઈ ગયો ત્યારથી તેઓનાં લગ્ન વિવાહ પોતાના જથ્થામાં-એ જ્ઞાતિમાં થવા લાગ્યા. તેમ છતાં તેઓના લગ્ન વિવાહ રાજપુતોના રિતરિવાજ મુજબ જ થાય છે. આ જ્ઞાતિના પુર્વજોએ એવા ઉત્તમ રિતરિવાજ બાંધ્યા હતા કે, જેનાથી ધનાઢય કે સ્વપારણ્ય એમ કોઈને માટે હિતકારક હતા. આ

અતિમાં કન્યાના પૈસા લેવા તો દૂર રહ્યા; પણ કન્યાના વરને લાંબું પાણી પીવું અર્થાત્ એક પૈસાનો પણ બચાવે આપવો મહા ખાખ સમજતા હતા. (હાલમાં કન્યા વિક્રય પણ થવા લાગ્યો છે.)

ઓસવાલોની ઓરતો:

ઓસવાલોના ઘરોમાં ઓરતોની ઈજ્જત-માન મર્યાદા-કાચુ કાપડા બહુજ અદ્યવાળા છે. મારવાડ આદિ કેટલેક ઠેકાણે ઓસવાલોની સ્ત્રીઓ હજી પણ રાજપુત સ્ત્રીઓની જેમ પરદામાં રહે છે. તેઓ ધરથી બહાર નથી નીકળી શકતી. બહાર જતી વખતે એ-સર સેવકણીઓ-નાયણીઓ સાથે રહે છે. પાણી ભરવું-ઝાણ ઉઠાવવું વગેરે હલકા કામ તે બહુધા નથી કરતી : એવા કામ એમના ઘરોમાં પ્રાય : નોકરડીઓજ કરતી હોય છે. (આ રિવાજ મારવાડમાં હજી સુધી પળાય છે.) ઓસવાલોની ઓરતો ગૃહ ઉદ્યોગમાં હુશિયાર હોય છે. ભરતગુંથણ, શીવણ જેવા આવશ્યકતા મુજબના ગૃહકાર્યોમાં બીજાની અપેક્ષા વગર સર્વકાર્ય એ સ્વયં કરી લે છે. જેવી તે ગૃહકાર્યમાં ચતુર હોય છે તેવી જ ઈજ્જતમર્યાદા જાળવવામાં પણ એ જાગૃત હોય છે.

ઓસવાલોનો પોષાક :

ઓસવાલોનો પોષાક પ્રાય : મારવાડી તથા પોતાના દેશના રાજપુતોને મળતો છે. તેઓ શ્રેષ્ઠ કપડાંની સાથે ઘરેણા-દાગીના ખહેરવા અધિક પસંદ કરે છે. મુસાફરીના સમયે પુરૂષો તલવાન આદિ શસ્ત્ર પણ સાથે રાખતા હોય છે. ઓસવાલોના ઘરોમાં ઓરતોનો પોષાક જેટલો સુંદર તથા શોભનીય હોય છે તેટલો જ અદ્યમય છે. ચાહે ઓસવાલ લોકો વિદેશમાં પણ ચાલ્યા જાય-પણ એમનો પોષાક તો પોતાના દેશનો જ રહેશે. પરંતુ ચિરકાળથી વિદેશવાસી થઈ ગયા છે, તેઓના પોષાક દેશાનુસાર બદલી પણ

સંચા છે: પણ તેઓ જ્યારે દેશમાં આવે છે ત્યારે તો એમને પોતાના દેશની જ પોતાની પોશાકાદિ રીતો ધારણ કરવી પડે છે.

ઝોસવાલોની પરીપકારિતા :

દાનશાળા (શત્રુકાર), અનાચાલય, ઔષ્ધાલય, મુસાફરખાના, કુવા-વાવ-તળાવ, સદાવ્રત, પાણીના હવાડા, દુબકાળાદિમાં અન્નદાનાદિથી દીન-દુઃખીઓનો ઉદ્ધાર કરવો, ગૌશાળા-પાંજરાપોળ આદિ અનેક સુકૃત કાર્યો કરી દેશવાસી ભાઈઓની સેવામાં હજારો-લાખો રૂપિયા દ્રવ્યનું ખર્ચ કરવું ઝોસવાલો પોતાનું પરમ કર્તવ્ય સમજે છે.

ઝોસવાલોની પંચાયતો :

ઝોસવાલોની ન્યાતિ-નિતિ પંચાયતોનું સંગઠન એટલું ઉત્તમ રીતે રચાયેલું છે કે, ગ્રામમાં ઝગડા-ટંટા ફિસાદ કે લેણું દેણું સંબંધી કોઈ પ્રકારથી વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એને અદાલતોનું મોઢું જોવાની આવશ્યકતા પણ રહેતી નથી. કારણ ઝોસવાલ પંચ ઉક્ત વાદી-પ્રતિવાદીઓને એવી ઉત્તમ રીતથી ધરના ધરમાં અર્થાત્ ધરમેળે સમજાવી દે છે કે પુનઃ અપીલ તકનું અવકાશ પણ નથી રહેતું. એટલું જ નહિ પણ ઝોસવાલ પંચ ગ્રામ સંબંધી અનેક કાર્યો કરવામાં પોતાનો સમય અને દ્રવ્ય ખર્ચી સ્વયં કરી લે છે, પણ ગ્રામજનોને ગરમ હવા સુધી પણ નથી પહોંચવા દેતું.

ઝોસવાલ સમાજ આ ઉપરાંત અન્યોન્ય જ્ઞાતિઓની સાથે પણ પ્રેમ ઐક્યતાની સાથે એમની ઉન્નતિમાં પોતે સહાયક બની મદદ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ ગ્રામ સંબંધી કોઈ પણ કાર્ય હોય એમાં પોતે કેટલાય પણ કષ્ટ તેમજ નુકશાન ઉઠાવી લે છે. તેમજ રાજદરબારમાં જવાનું કામ પડવા પર પોતે પોતાનું કામ છોડી ત્યાં જઈ સવાલ જવાજ કરે તેમજ પૈસા ખર્ચે; પરંતુ ગ્રામવાસીઓને મરમ હવા સુધી પણ નહિ આવવા દે. આ પરીપકાર વૃત્તિથી જ દુનિયામાં ઝોસવાલોનું માન મહત્વ મશહુર છે.

ઓસવાલોના ઘરોમાં ગૌધનનું પાલન :

ઓસવાલોના ઘરોમાં ગૌધનનું (ગાયોનું) પાલન વિસ્તૃત સંખ્યામાં થાય છે. એવો ભાગ્યે જ ઘર હશે કે જે ઘરમાં ગૌમાતાનું પાલન ન થતું હોય ! સંતાન વૃદ્ધિ અને વીરતાનું મૂખ્ય કારણ કહેવામાં આવે તો ગૌનું પાલન કરવું એ જ છે. ખીજ વાત એ પણ છે કે, ઓસવાલોના ઘરોમાં ગૌનું પાલન એટલું ઉત્તમ રીતે થાય છે કે, જાતે કષ્ટ સહન કરી લેવું પણ ગાયને તકલીફ કે દુઃખ નથી થવા દેતા. એ કારણથી ખીજ કરતાં પાંચ-દશ રૂપીઆ ઓસવાલો પાસેથી ઓછા લેવામાં આવે છે-કારણ લોકોને વિશ્વાસ હોય છે કે, ઓસવાલોના ઘરોમાં ગૌધન બહુજ સુખી રહે છે.

ઓસવાલોનો ગુણ-સ્વભાવ :

ઓસવાલોનો આખો સમાજ જૈનધર્માનુયાયી હોવા છતાં હજી પણ પોતાની પૂર્વોક્ત રાજપુત જાતિ અનુસારજ ગુણસ્વભાવ ધરાવે છે. અર્થાત્ ઓસવાલો નિર્ભય, ભોળા, ઉદાર, જીદી, એકવચની, સાદા, કુળાબીમાની, શુરવીર તથા સંયમી છે.

ઓસવાલોની કુળદેવીઓ :

પ્રત્યેક ઓસવાલો પોતપોતાની કુળદેવીને ખાસ માને છે, અને તેની ભક્તિ ઉપાસના કરે છે. દશેરાના દિવસે તેમજ દિવાળી આદિ ચોક્કસ દિવસોમાં ઓસવાલો પોતાની કુળદેવીના જીવાર નૈવેદ્ય આદિ કરે છે. તેઓ પોતાની કુળદેવી (માતા) ના ઉચ્ચ સ્વભાવનો બહુ ડર રાખે છે તેમજ તેના પ્રતિના કાઈ પણ કાર્યમાં ખામી ન આવે તે માટે ખાસ સંભાળ રાખે છે.

આશાપુરા, ચામુંડા, અંબા સત્રયાય (સત્યા-સત્યા), લાછમાતા, વીસલદેવી, મહામાયા યા મામાદેવી, બડલાઈ, ખોડીયાર, મામલ, ઓસિયા, જોગમાયા, જગદંબા ઇત્યાદિ ઓસવાલોની કુળદેવીઓ છે.

અને તે જુદા જુદા વંશ યા શાખાના ઝોસવાલોની જુદી જુદી કુળદેવીઓ હોય છે.

ઝોસવાલોના યાચક :

ઝોસવાલોના ન્યાતિ જાતિ, પંચ-પંચાયત કે લગ્ન સંબંધી દરેક કામકાજ અર્થાત્ એક ઘર સંબંધી કે સમુદાય સંબંધીનું કાર્ય હોય એના માટે સેવક જાતિ સુકરર થયેલી છે. તે ઝોસવાલોના તેવા દરેક કાર્ય કરવાને તેમજ ટેલ બંદગીમાં હાજર રહે છે. (સેવક જાતિ મારવાડમાં ઝોસવાલોનું એ કામ કરે છે. કચ્છી ઝોસવાલોમાં આદમણો તેમજ કચ્છી ગુર્જર ઝોસવાલોમાં ભોજકો હોય છે.)

ઝોસવાલોના ભાટ :

ઝોસવાલોના જીજ્ઞ યાચક ભાટ હોય છે. તેઓ ઝોસવાલોના જુદા જુદા કુળના તથા શાખાઓના જુદા જુદા હોય છે. એ ભાટ લોકો ઝોસવાલોના કુટુંબોની વંશાવળીઓ તેમના ચોપડાઓમાં લખે છે તેમ જ લગ્ન-જન્મ આદિ શુભ પ્રસંગો તથા ઇતિહાસિક ઘટનાઓ નોંધી રાખે છે. તેઓ બાર મહિને એકવાર પોતાના ઉક્ત યજમાનને ઘરે આવે છે. ઝોસવાલો તેઓની બહુજ ઇજ્જત કરે છે. તથા માન આપે છે. આ ભાટો પણ યજમાનોને ત્યાં આવતાં તેમની વંશાવળીઓ વાંચે છે; અને રાતની વખતે દાયરો બેસે છે તેમાં વીરરસપોષક વાર્તા-કાવ્યો આદિ સંભળાવે છે. જતી વખતે ઝોસવાલો તેમને યથાશક્તિ મૂજબ સીપ આપે છે.

નોટ:—ઝોસવાલોને વીનંતિ કે, પશ્ચિમની નાશ્કારક યા પતન-આપી સુધારાની હવાના ચેષનો ભોગ ન બનતાં સૌ પોતાના આ ભાટ વર્ગ પ્રતિ દરકાર રાખે, અને તેઓના સુખ દુઃખના સમયમાં

—જેઓ પાછળથી પોતાની જ બદબોઈ કરતા હોય એવા લોકોને બદલે સેંકડો વરસોથી પ્રત્યેક સ્થાને સાથે રહેનારા તથા પોતાના વંશની જીતકાલિન તથા સાંપ્રતની ઇતિહાસિક સ્મૃતિ જાળવી રાખનારા પોતાના એક ઉપયોગી અંબ સમાન આ બાટ વર્ગને યોગ્ય મદદ કરવી અને તેમને ઉત્તેજન આપવું પોતાની ફરજ સમજે. અસ્તુ.

(૨)

ઓસવાલોનું ઠાકુર યા ઠંકુર પદ

જૈન ધર્મને સ્વીકારીને ઓસવાલ નામને ધારણ કર્યા પછી પણ જૈન ક્ષત્રિયો ઠાકુર કે ઠંકુરનું પદ ધારણ કરતા હતા અને તે પદ ત્યાસ્યાદ પણ લાંબા કાળ સુધી જાળવી રાખ્યું હતું. આ માટે અનેક ઐતિહાસિક સાહિત્ય ગ્રંથોમાંથી પણ ઉલ્લેખ મળે છે. જે સંબંધી અનેક પ્રમાણ રજુ કરી શકાય તેમ છે છતાં અહીં તેના બે ત્રણ પ્રમાણ જ રજુ કરવા બસ થશે. જુઓ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ કૃત ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ ભાગ ૧ લો: લેખ નં. ૧૦૪૪-૧૦૯૩-૧૧૭૭

સંવત ૧૩૯૯ વર્ષે ફાગુણ વદી ૨ ત્રિયંસે ઓસવાલ જ્ઞા. ઠકુર નાલા મા. વડલલે સુ. ઉદાકાધિલેન શ્રી આદિનાથવિંધ કા. પ્ર. શ્રી. હરિમદ્રસુરિમિ ॥

સંવત ૧૩૯૬ માઘ વદિ ૨ સોમે ઓસવાલ જ્ઞા. પિતૃ ઠકુર વિજ્ઞપાલ શ્રેયોર્થ સુ. મામલ પ્રમુજ આમસિંહેન શ્રી પાર્શ્વનાથ વિંધ કા. પ્ર. શ્રી ચિન્નગચ્છે શ્રી માનદેવસુરિમિ: ॥

સં. ૧૫૬૯ વર્ષે ફાગુણ વદિ ૨ શુક્રે ઉપકેશ (ઓસવાલ) જ્ઞા. ઠકુર પુના મા. પુનાદે પુ. ઠકુર વરસિંહેન પિતૃમાતૃશ્રેષ્ઠે શ્રી કુંથુનાથ વિંધ કા. પ્ર. શ્રીસુરિમિ: ॥

આ પ્રમાણે પૂર્વે ઝોસવાલોમાં પોતાના નામની પહેલા ઠક્કુર કે ઠક્કર લખવાનો રિવાજ હતો જે પાછળથી ઠક્કરને બદલે શાહ લખવા લાગ્યા છે. આ શાહનું પદ બધા ઝોસવાલોને મળેલું ન હતું છતાં પાછળથી બીજી જાતિઓએ શાહનું પદ ધારણ કરી લેતાં ઝોસવાલોએ પણ પોતાનું ઠાકુર કે ઠક્કુરનું પદ છોડી દઈ શાહનું પદ ધારણ કરી લીધું છે.

આ શાહનું બિરૂદ પૂર્વે ઘણાં રાજાઓ પણ ધારણ કરતા હતા. કંદહાર (ગાંધાર) તથા ગઝનીના ચૌધ્રિય શાખાના યાદવ વંશના રાજાઓ, જેઓ ઇરાનના શહેનશાહના ઉપરીપણા હેડેળ રાજ્ય કરતા હતા તેઓ પણ ઇરાનના શાહનું શાહ પદ ધારણ કરતા હતા.

વિક્રમ સંવત ૧૩૦૦ થી ૧૭૦૦ પર્યંત હિંદમાં કેટલાક રાજાઓ પણ એક કે બીજી રીતે શાહ નામનું ઉપયોગ કરતા હતા. એટલે કે કેટલાક રાજાઓ પોતાના નામની સાથે શાહ શબ્દ પણ લગાડતા હતા. જુઓ:—

સંવત ૧૩૦૦ માં ઝોખામાં થયેલો સૌર (સૂર્ય) વંશનો રાજા બીખમશાહ: શિયાલખેટ (કાઠિયાવાડ) નો રાજા શૃંગાળશાહ યા સગાળશા: કનોજના રાઠોડ વંશની જુદેલા શાખાના ઓરછા (જુદેલખંડ) ના રાજાઓ—વિ. સં. ૧૫૦૦ માં થયેલો પ્રતાપશાહ—તેનો પુત્ર મધુકરશાહ—તેનો પુત્ર સંગ્રામશાહ; મધુકરના પૌત્રો ભારતશાહ અને પ્રેમશાહ— ભારતશાહનો પુત્ર દેવીશાહ વગેરે.

આ ઉપરથી પણ જણાય છે કે, શાહનું બિરૂદ મુસલમાન આદેશાહોના સમયમાં અમુક અમુક કુટુંબોને મળેલ અને પાછળથી તે પદને પ્રત્યેક જાતિઓના લોકોએ ધારણ કરી લીધું હોય! પરંતુ હાલમાં તો ફક્ત જૈન ધર્મ પાળતી યા પાછળથી વૈષ્ણવ ધર્મમાં ગયેલી કામોના વાણીયા નામથી ઝોળખાતા સર્વ લોકોમાંજ આ શાહ ઉપનામ નામની આગળ મુકવાનો રિવાજ પ્રચલિત છે.

(૩)

પ્રાચિન તથા સાંપ્રતની નામાભિધાન રિતિ

ઓસવાલોમાં પૂર્વે સંસ્કૃત તેમજ શુદ્ધ શબ્દોચ્ચારવાળા જાતિસૂચક નામ ધારણ કરવાની ખાસ રીત હતી. અને તે મૂળ્ય આજથી યસો ત્રણસો વરસ પૂર્વે તેવાજ સંપૂર્ણ નામો હતા, જે માટે અનેક ઇતિહાસ વિષયના પુસ્તકોમાંથી પણ જાણી શકાય છે. આ માટે અનેક દ્રષ્ટાંતો મોજુદ છે, જેમાંનું હાખલા પુરતું એકજ દ્રષ્ટાંત અત્રે યસ થશે. જુઓ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ કૃત 'જૈન ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ' બા. ૧-લો: પૃષ્ઠ ૧૯૧: લેખ નં. ૧૦૭૩ માં:—

સ ૧૬૧૭ વર્ષે જ્યેઠ ગુદિ ૫ દિને શ્રી પારકર ગ્રામે ઓસવાલ જ્ઞાઠ જોરાવરસિંગ સુત મહિરાજ બુરા વાકા માર્યા જડતલદે સુત ગોહંદ સાંગા રહીયા શ્રી ચન્દ્રપ્રભસ્વામિ વિંબ કાઠ પ્રઠ શ્રી તપાગચ્છે શ્રી વિજયદાનસુરિમઃ ॥

પ્રસ્તુત જાતિસૂચક નામો વિશુદ્ધ રૂપમાં કે અપભ્રંશ રૂપમાં હાલ પણ મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ, કચ્છ તથા હાલાર આદિ દેશોમાં વસતા ઓસવાલોમાં અસ્તિત્વ ટકાવી રહેલ છે.

જેવી રીતે મનુષ્યના ચાલુ રિત રિવાજ તથા તેની સંસ્કૃતિ તેમજ વિલાસભાવની અધિકતા કે ત્યાગભાવની અધિકતા, પ્રકૃતિ, આંકાક્ષા, ગુણ-સ્વભાવ વગેરે લક્ષણોમાં તેનો મૂળનો ઇતિહાસ રહેલો છે—તેવીજ રીતે તેના નામોમાં પણ ઇતિહાસ છે.

પંજાબમાં ઘણાં ઓસવાલો છે. ત્યાં તેમના સુજનસિંહજી-પૃથ્વીસિંહજી-પ્રતાપસિંહજી-ધનપતિસિંહજી-સખળસિંહજી અજિતસિંહજી એવા સ્વક્ષત્રિય જાતિસૂચક નામો હોય છે.

મારવાડ અને મેવાડમાં ત્યાંના ઓસવાલોમાં નામને છેડે મલજી તથા રાજજી શબ્દ જોડવાનો હાલમાં રિવાજ છે: જેમકે, રાજમલજી પૃથ્વીરાજજી. એક સૈકા અગાઉ તેઓમાં સુમેરસિંહ-રામસિંહ એવા નામો હતા. ઘણાં મારવાડી ઓસવાલો પોતાના નામ સાથે રાઠોડ-ચૌહાણ-સોલંકી-પરમાર ઇ. પોતાનું ક્ષત્રિયકુળ પણ લખતા હોય છે અને જે રીત ઠીક હોય અનુકરણીય છે.

કચ્છ તથા હાલાર (કાઠિયાવાડ) ના ઓસવાલોમાં પણ સર્વાંશ પોતાના ક્ષત્રિય જાતિશ્રેયક નામોની જ રીત ઠેડથી ચાલતી આવી છે, અને તે મૂળજી ત્યાં નામને છેડે મૂખ્યત્વે સિંહ અને જી લગાડવાનો ઉપયોગ હાલમાં અધિકારી છે. તે સિવાય નામને છેડે પાલ રાજ સંગ મલ્લ ધીર વીર ધર અને કરણ-શબ્દનો ઉપયોગ અગાઉ ખૂબ હતો, જે હાલમાં ઘટ્યો છે અને નીશાની પુરતોજ રહ્યો છે.

આપણાં ઓસવાલોમાં હાલમાં કેટલીક રીતે દેખાદેખીના ભુતે ખૂબ વિજય મેળવ્યો છે અને જેના સપાટાથી આપણાં મહત્વપૂર્ણ નામોને અસર થઈ છે. દાખલા તરીકે દેખાદેખી અથવા ખોટી નકલનો ભોગ બળવાન પુરૂષ કદી થતો નથી-દેખાદેખીનો પવન હમેશાં વિખર્ણ સામેજ જાય છે. આપણાં પ્રાચીન નામોમાં ઇતિ-હાસ છે: કુળાભિમાન છે: વીર જાતિની નીશાની છે: ગૌરવ છે-તેના અભિધાનીની નીશાની સ્વચ્છંદતાગામી કે સ્વચ્છંદચારગામીની નથી; પરંતુ ઉદાર-દાની-સંયમી-બહાદુર-નિર્ભય-ટેકવાન તથા ત્યાગભાવીની છે.

પોતાના ઉત્કૃષ્ટ અને ભાવશ્રેયક નામોનું અભિમાન કેને ન હોય! આજે તેવા નામ અભિધાન કરવા અને એ રીતે જાળવી રાખવા કયો ઓસવાલ ના કદી શકે તેમ છે! આપણે અહિંસા-ધર્મી છતાં સામાજિક દૃષ્ટિએ આપણાં રિતરિવાજ, ગુણ-સ્વભાવ, માન્યતા વગેરેમાં ક્ષત્રિય સંસ્કૃતિ ઓતપ્રોત રહેલી છે; અને આપણાં

પૂર્વજોએ પણ પોતાની જાતિ અનુસાર તેવા ક્ષત્રિય જાતિસૂચક નામાલિધાનનીજ સ્તિ ધારણ કરી છે અને તે છેક મૂળથી તે આજ પર્વત એજ મૂળજ ચાલુ રહી છે.

ઉચ્ચારભેદ અને થયેલા અપભ્રંશ નામો:

નામોનું અપભ્રંશ રૂપ થવાનું મૂખ્ય કારણ ભાટ ચારણોની યશગિતની લોકભાષા-વંશાવળીની લેખનશૈલી-સ્થળાંતર-લાડ વગેરેથી થયેલો ઉચ્ચાર ભેદ એ છે.

પૂર્વેના રાજાઓની પ્રાચિન યાદિઓ અને વંશાવળીઓમાં પણ, તે વખતના રાજાઓના નામ ઉપરના કારણો મૂળજ અપભ્રંશ રૂપેજ લખાયેલા ન્વવામાં આવે છે. અને તેવા નામો અત્યાસ્ના સુચ લેખકોએ પોતાના પુસ્તકોમાં તેને પુનઃ સંસ્કૃતરૂપ આપી લખેલા છે.

દાખલા તરિકે: પ્રતાપસિંહને પતો-લક્ષરાજને લાખો-સિદ્ધરાજ જયસિંહને સંવરો જેસંગ-ભૂજરાજને ભોજ-જૈતસિંહને જેતસી-ક્ષેમસિંહને ખીમસી-લક્ષ્મીસિંહને લખમસી પૂર્વે કહેતા હતા.

ખીબું અગ્રઉ રજપુતોમાં હાલની જેમ લખ્યુતર ન હતું. રાજા ભોજ કે મુંજ જેવા કોઈ સંખ્યાનાજ રાજાઓ ફક્ત વિધારસિક હતા. તેમજ એ સમય એટલે મધ્યકાલિન રાજપુત યુગ, કે જે સમય અશાંતિનો હતો. એ વખતે મુસલમાનો સાથેના તેમજ આપસ આપસના યુદ્ધાદિ ઉઘોગ પાછળ રાજપુતોને તેટલી નવરાસ મળતી નહિ. આવા કારણસર પણ રાજપુતો તે સમયે મુખ્યત્વે અભણુ-વસ્થામાં રહેતા; અને તેથી તેવા સંજોગોવસાત્ ધસાયલા અને અપભ્રંશ થયેલા નામોના શુદ્ધ સ્વરૂપ પાછળ કોઈ રસ ન લેતાં, તેનું ચલાણુ જેમ ચાલતું તેમ ચલાવવા લાગ્યા હતા.

તેવીજ રીતે આપણે ઓસવાલો, જાતિમાં આવ્યા બાદ પણ આપણાં નામોનું વધુ અપભ્રંશ રૂપ ઉપયુક્ત અશાંતિના સમયમાં

તેમજ અભણાવસ્થાને લીધે થયેલું છે; અને ઐતિહાસિક બનાવો નોંધનારા તથા વંશાવળી વાંચનારા આપણાં ભાટ વર્ગ દ્વારા સ્વપુર્વજોના યાદ રાખેલા તેવા અપભ્રંશ નામો આપણે પરાપૂર્વથી ધારણ કરતા આવ્યા.

આ પછી પાછળના સમયમાં એટલે કે, બ્રિટિશ સત્તાની સ્થાપના બાદ કેળવણીનો વધુ પ્રચાર થતાં આપણે યોગ્ય શિક્ષણ મેળવ્યું ત્યારબાદ આપણાં ચાલતા નામોમાં સંશોધન દ્વારા આપણે ફેટલોક સુધારો દાખલ કર્યો.

જ્યારે જ્યારે કાંઈ બાબત ફેરફાર સાથે ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમ કરનાર સહેજ અચકાય છે, શરમાય છે કે લોકોની (પતન ચાહનારા) ટીકાથી ગભરાય છે. તેવીજ રીતે જ્યારે વડવાઓના ધસાયલા રતુ જેવા શુદ્ધવાચક નામને રતનસી સુધી લઈ આવ્યા અર્થાત્ તેને-રતુ નામને રતનસીનું સ્વરૂપ આપ્યું તે વખતે તેવા લોકોને ફઠીચુરત અભણ સમાજ કે ઇતિ રામના ઈર્ષાભાર લોકો કહેવા લાગ્યા કે: ‘દયો, ભણ્યા એટલે રતુમાંથી રતનસી થઈ ગયા!’ તેમ ‘ચૈસા કમાવ્યા એટલે રતુ મટી રતનસી બની ગયા!’

એટલે આજે જેમ રતુને બદલે રતનસીના કાંઈક પુરા નામથી ઓળખાવાની પોતાની નૈતિક હિંમત પુરવાર કરી: પરંતુ તેવીજ રીતે, રતનસીને બદલે રત્નસિંહનું સંપૂર્ણ શુદ્ધ નામ ધારણ કરવાની સતત કેળવણી બાદ પણ નૈતિક હિંમતની તેને માટે પ્રબળ રીતે આમી રહેવા પામી છે.

આશા રાખીએ કે, કેળવણીના સદુપયોગ દ્વારા સુધારાની બાબતમાં પ્રથમ ફેટલીક આવી બાબતોમાં તેના સડી ગયેલા મૂળને પુનર્જીવન આપવા જળસિંચનની જરૂર સૌ સમજશે; અને તેવી રીતેજ પોતાના સુધારક માનસની પ્રતિતિ કરાવશે !

આપણાં ઓસવાલ પુરૂષ વર્ગના નામો પૂર્વે કેવા સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને ભાવવાહી હતા અર્થાત્ સંસ્કૃત સ્થિતિ અને તેજદાર આત્માવાળા હતા અને પાછળથી ઘસાતાં ઘસાતાં અપભ્રંશ થઈ કેવા સ્વરૂપમાં ફેરવાયા તેના સંબંધી સંશોધેલા નામો પૈકી દૃષ્ટાંત-પુરતા ક્રેટલાક નામો નીચે કોડામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

આપણાં નામોને છેડે જે જે જાતિસૂચક શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે, તેવીજ રીતે પૂર્વેના રાજ્યો તથા રાજપુતોમાં પણ તેઓના નામને છેડે એજ શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હતો, જે હાલમાં રાજપુતોમાં ખાસ કરીને સિંહ ઇ રાજ અને ભા નામને છેડે જોડવાનો રિવાજ છે.

ખાસ ગૌરવની વાત તો એ છે કે, ન્યાં ન્યાં ભિન્ન ભિન્ન સંજોગવસાત્ ભારતિય પ્રાચિન સંસ્કૃતિનો સર્વાંશ નાશ થયો છે, છતાં જે જે દેશમાં ક્ષત્રિય રાજપુતો એક યા બીજા સ્વરૂપમાં અધિકાંશે વસેલાં છે ત્યાં છેક પ્રાચિનકાળથી તે વર્તમાન સમય પર્યંત, આ દેશની પૂર્વ સંસ્કૃતિ ક્રેટલીક સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહેવા પામી છે. અને તેમ હોવાથીજ નામાભિધાનનો પૂર્વવત્ રિવાજ આજ દિ સુધી આપણામાં ટકી રહેવા પામ્યો છે. એટલે કે ઉપર્યુક્ત રાજપુતાના સ્વતંત્ર દેશોમાંજ આપણાં ઓસવાલોનો મૂખ્યત્વે વાસ રહેલ અને જેથી આપણે પ્રાચિન નામાભિધાનની પરંપરાને ઉપરાંત અન્ય સર્વ પ્રાચિન ઉત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ પણ કરી શક્યા છીએ.

આપણાં નામોને છેડે આવતા શબ્દો અને તે સંબંધી વિશેષ હકિકત તદુપરાંત મૂળના શુદ્ધ નામો અને પાછળથી થયેલા અપભ્રંશ નામો સંબંધીનો કોડો આ નીચે આપવામાં આવે છે.

નામને છેડે આવતા શબ્દો

ઇ (સંસ્કૃત)	=	જીત (જીતનાર)
સિંહ	=	સિંહ સમાન બહાદુર

પાલ	=	પાળનાર (રાજ)
સિંધ (સંસ્કૃત)	=	સિંહ
સજ્જ	=	સગ્જ
મહલ	=	ચોકો
ધીર	=	ધૈર્ય (-માં ધૈર્યવાન)
ધવલ (સંસ્કૃત)	=	પહાડ (-માં પહાડ સમાન અડગ)
કરણ્ય	=	કિરણ્ય
વીર	=	દિવ્ય પુરુષ
ભા (અપભ્રંશ)	=	ભવ્ય
ચંદ	=	ચંદ્ર

શુદ્ધ અને થયેલાં અપભ્રંશ નામો

મૂળાં શુદ્ધ નામો

અકુરસિંહ-કુરસિંહ
 અક્ષયરાજ
 અજયપાલ
 અભયસિંહ-અભયરાજ
 અમરસિંહ
 અર્જુનસિંહ
 અર્જુનસિંહ-જીતસિંહ
 અક્ષયસિંહ
 ક્ષયાંગાર
 (ક્ષય+અંગાર=કુશ્મનનો નાશ
 કરનાર)
 અધરાજ
 આનંદસિંહ
 ઉદયસિંહ

થયેલાં અપભ્રંશ નામો

કોરસી
 ખેરા-ખીરા-ખેર-ખેરાજ
 અજેપાર-અજુ
 અભાયા-ઉભાયા-ઓભાયા
 ઉમરસી
 અરણ્ય
 જેતુ-જેતસી
 ખીંશી-ખીયસી
 ખેંગાર
 આસરાજ-આસુ
 આણુંદ-આણુંદજી
 ઉદેશી

શ્રુતનાં શુદ્ધ નામો

થયેલાં અપભ્રંશ નામો

ઉગ્રસિંહ-ઉગ્રસેન

ક્ષેમરાજ

ક્ષેમસિંહ

કર્મસિંહ

કૃપાલસિંહ

કુમારસિંહ-કુમારપાલ

ક્ષેત્રસિંહ

ગંગામહા-ગંગાસિંહ

ગુહાલસિંહ

ગદરાજ-ગદાધર

ગુણસિંહ

ગૌરવસિંહ

ચંપાસિંહ

જગસિંહ-જગતસિંહ

જયસિંહ

જયેષ્ઠમહા

ટકરસિંહ

હાકુરસિંહ-હાકોરસિંહ

તેજસિંહ

તિલકગિંહ

દિવ્યસિંહ-દૈવીસિંહ-દેવસિંહ

દોલતરિંહ

દયાલરિંહ

દેશસૂર્ય

ધવલરિંહ

ઉગમ-ઉગા

ખેમરાજ-ખીમરાજ

ખીમસી-ખીમજી

કરમશી-કમુ

કોરપાર-કુરપાલ

કુંવરજી

ખેતુ-ખેતસી

ગાંગજી

ગહ્વા-ગુહ્વા-ગોહ્વા

ગદા-ગોધુ

ગણ્ણસી

ગોવર-ગોવા

ચાંપા-ચાંપસી

જગુ જગા-જગસી

જેસંગ

જંઠા-જેઠુ

ટોકરસી

હાકરસી

તેજસી-તેસી

તાલ્લા-તલકસી

દેવા-દેવુ-દેવસી-દેવજી

ધોલુ

દાઘયા-દાહ્યા

દેસુર-દેસુ-દેસર-દેશળ

દહ્લુ-દોલા

મૂળનાં શુદ્ધ નામો

થયેલાં અપભ્રંશ નામો

નાગપાળ	નાંગપાર
નાગરાજ	નાંગુ
નાગાર્જુન	નાગાજલુ
નાગસિંહ	નાંગસી
નૃપાલસિંહ	નરપાર
નાથમલ્લ-નાથસિંહ	નાથા-નથુ
નયનસિંહ	નેણુસી
નાહિનજી	નાનજી
પદ્મસિંહ	પદમશી-પદ્મ
પૃથ્વીરાજ-પૃથ્વીસિંહ	પેથા
પૃથ્વીધર	પેથડ
પર્વતસિંહ	પરજત
પાર્શ્વસિંહ	પાસુ
પાર્શ્વવીર	પાસવીર
પુન્નરાજ	પુંગ
પૂર્ણસિંહ-પુન્યસિંહ	પુના-પુનસી
પાલનસિંહ	પાલણુ
ભુદ્ધસિંહ	ભુધુ-ભુધીયા
બલિરાજ-બલભદ્રસિંહ	બલ્લા-બુલા-બુલા
ભાનુસિંહ	ભાણુ-ભાણુજી
ભૂજરાજ	ભોજ-ભોજરાજ
મદનપાલ-મદનાસંહ	માંડણુ
મહાનસિંહ	મણુસી
મલ્લરાજ-મલ્લદેવ	માલા-માલસી
મહિપાલ	મેપા

મૂળનાં શુદ્ધ નામે

થયેલાં અપભ્રંશ નામે

મોહનસિંહ	મોના-મોણસી-મોનજી
મૂળરાજ	મુરજી
મહાઉત્તરાજ	મહુરજ-મુરજ-મેરજ
યશોધર-યશરાજ	જસા-જશરાજ
રત્નસિંહ	રતુ-રતનસી
રાયસિંહ	રાયસી
રાજસિંહ	રાગ-રાણુ
રાજપાળ	રાજપાર
લક્ષ્મીસિંહ	લખમસી
લક્ષરાજ	લખુ-લાખા
લક્ષ્મણસિંહ	લખમણુ
લીલાસિંહ-ધીલાધર	લીલુ-લીલા
લાવણ્યસિંહ	લુણાં-લુણસી
વનવીર	વણુવીર
વત્સરાજ	વજરાજ-વઝજા
વિક્રમસિંહ	વીક્રમસી
વિજયપાલ	વળુ-વજપાર
વીર્યપાલ	વીરપાર
વૈરીસિંહ	વેરા-વેરસી
વિષ્ણુસિંહ	વશનજી
શ્રીપાલ	શ્રીપાર
શીવરાજસિંહ	શવા-શવરાજ-શવજી-શીવજી
શુરસિંહ-સુરાજસિંહ	શુરા
સુર્યસિંહ	સુરજી
સ્થાવરસિંહ	થાવર

મૂળનાં શુદ્ધ નામો

થયેલાં અપભ્રંશ નામો

સંગ્રામસિંહ	સાંગા
સદૈવપાલ	દેપાર-દેપા
સારંગસિંહ	સારંગ
સહજમલ્લ-સહજપાલ	સેજપાર-સોજપાર-સોજી
સામંતસિંહ	સામંત
હરિસિંહ	હરસી
હરધવલ	હરધાર
હરિપાલ	હરપાર

નામાભિધાન અને સ્ત્રી વર્ગ

ઑસવાલ પુરુષવર્ગની માફક ઑસવાલ સ્ત્રી વર્ગમાં પણ સ્વજાતિને યોગ્ય એટલે કે રાજપુત ક્ષત્રિય સ્ત્રી વર્ગમાં પ્રચલિત નામાભિધાનની રીત મૂળ્ય જ નામોની પ્રથા પરાપૂર્વથી આજદિ સુધી ચાલતી આવી છે. પરંતુ જેમ પુરુષ વર્ગના નામોનું અપભ્રંશ રૂપ થયેલું છે તેજ મૂળ્ય સ્ત્રી વર્ગના નામોનું પણ તેમજ થયેલું છે.

પૂર્વે ઑસવાલ સ્ત્રી વર્ગમાં નામને છેડે દેવી તથા વતી શબ્દ લગાડવાનો રિવાજ હતો અને તે પાછળથી દેવીનું દુંડુ રૂપ દે તેમજ વતીનું ધ થયેલ. જેમકે પૂર્વે, મુરદેવી-રતનાદેવી-સુહાગદેવી-રૂપાદેવી-સોનાદેવી-રાજલદેવી એવા સંપૂર્ણ નામો હતા તેમાં પાછળથી દેવીનું દે થઈ મુરદે-રતનાદે-રૂપાદે એવા નામ થયા. તેવી જ રીતે નામને છેડે વતી લગાડેલા નામો લીલાવતી-કનકાવતી-પુનાવતી-હંસાવતી એવા હતા, ત્યાં પ્રાકૃતમાં વતીનો વધ થઈ ઈ થયું અને ક્યાંક વતી શબ્દ ઉડી ગયો. દાખલા તરિકે કનકાવતીમાંથી (વતીનો વધ અને વધનો ધ થઈ) કનકાવધ-કનકાઈ અને તેમાંથી હાલમાં કણકૈ થયું; તેમજ લીલાવતીમાંથી વતી ઉડી જઈ લીલા નામ થયું.

આમ ઓસવાલ સ્ત્રી વર્ગમાંના નામોનું અપભ્રંશ ૩૫ થયું હોવા છતાં તેઓના નામોમાં મૂળના પ્રાચિન ભાવવાહી શબ્દોનું ચક્ષુ હળુ સુધી મોટે ભાગે કાયમ રહ્યું છે, એ પણ યોગ્ય જ છે.

નોંધ:

અત્રે નામાભિધાનના રિવાજના વિષયમાં એક ખાસ ધ્યાન ખેંચવા જેવી બાબત તો એ છે કે, હાલમાં પાશ્ચાત્ય ફ્રેજવણી લીધેલા અને પોતાને ફ્રેજવાયલા માનતા પરંતુ ખાસ કરીને પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ વગરના અને પારકી અર્થાત્ ઉઘીની લીધેલી બુદ્ધી મુજબ ચાલનારા અર્થાત્ સારાસાર કે યોગ્યતાયોગ્યનો વિચારમાત્ર નહિ કરનાર એક વર્ગને તદ્દન અર્થનો અનર્થ કરનારા એવા ભાવહીન યા હીનભાવી નામોને ધારણ કરવાની હવા પણ લાગી શક્યા વગર રહી નથી ! એટલે કે, કેટલાકે રમાકાન્ત શશિકાન્ત-એવા નામો પણ ધારણ કરવા લાગ્યા છે. આમાં શશિકાન્ત એટલે શશિનો ધણી-રમાકાન્ત એટલે રમાનો ધણી: એટલે બધા જાણે ધણીઓ જ કુટ્ટી નીકળ્યા હોય અને તેઓ એવા નામ ઉપરથી શું કહેવા માગે છે તે પણ નથી સમજી શકાતું !

હવે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી સ્પષ્ટ સમગ્રનંદ શંકે છે કે, એવા વિલાસી નામોને ગ્રહણ કરનારની વૃત્તિ કેવી હશે? અર્થાત્ એની વૃત્તિ પણ વિલાસપ્રધાન હોય એવો તેનો અર્થ થાય છે. અને વિલાસપ્રધાન વૃત્તિ મનુષ્યને પતન તરફ ઘસડી જનારી હોય છે એ પણ વાસ્તવિક હકિકત છે. જ્યારે વીરતાભાવવાહી યા ત્યાગવૃત્તિસૂચક વિજયસિંહ-શુરસિંહ એવા નામોને ધારણ કરનાર વ્યક્તિ વીરતા કે શૈર્યતાચાહક વૃત્તિનું પરિચય કરાવે છે.

એવી જ રીતે ઉક્ત પુરૂષ વર્ગની જેમ એ પ્રકારના એક સ્ત્રી વર્ગમાં પણ પ્રસ્તુત વિલાસવ્રાત્સૂચક નામો અપનાવવાની શરૂઆત

થવા લાગી છે. દાખલા તરિક્કે, કલા કાન્તા પ્રીયવદના રમણુ શશીકાન્તા વગેરે એવા નામો શો અર્થ સૂચવે છે ?—જેમકે, કલા પ્રીયવદના રમણુ વગેરે નામોનો અર્થ તદ્દન વિલાસવૃત્તિ બતાવે છે; અને ખીમ્મ નામો, કાન્તા એટલે ધણીયાણી ને શશીકાન્તા એટલે શશીના ધણીયાણી એવો અર્થ કરાવે છે.

આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, સુગૃહિણી સ્ત્રી વર્ગે અજ્ઞાનતા-પૂર્વક ઉપર મૂળ્યના જેમ અર્થહીન અને હિન અર્થસૂચક નામો ધારણુ કરવાની શરૂઆત કરવા માંડી છે ત્યારે તેથી ઉદ્ભવી રીતે હિનદશા યા પતનમય જીવન ગુજરતી કેટલીક નટી વર્ગની સ્ત્રીઓએ પોતાનું ત્યાગની મૂર્તિ યા સતી શિયળવંતી તરિક્કેનું પરિચય કરાવવા તેઓ નામને છેડે દેવી શબ્દ જોડવા લાગી છે ? આજ હકિકત કલયુગની પ્રત્યક્ષતા અને તેની ઉદ્ભવી હવાનો તાદ્દશ્ય દ્રષ્ટાંત પુરો પાડે છે !

છેવટમાં ઓસવાલ પુરૂષ તથા સ્ત્રી વર્ગ, પોતાના પ્રાચિન નામોનું સંશોધન કરી તેને શુદ્ધ સ્વરૂપ આપી એવાજ વીરવૃત્તિ અને ત્યાગવૃત્તિસૂચક પ્રાચિન ભાવવાલી નામોની વ્યવહાર પરંપરાને ટકાવી રાખશે અને તેજ મૂળ્ય નામ પ્રમાણે તેવી ઉચ્ચ વૃત્તિ ફળવે એ અબ્યર્થના. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૫ મું

વાણિયા શબ્દની ઉત્પત્તિ અને વિશેષ વિચાર

આજે જૈનધર્માનુયાયી લોકો તથા વૈષ્ણવ ધર્મ પાળતી કેટલીક જાતિઓ (કે જે જાતિઓ પણ પ્રથમ જૈન ધર્મમાં હોવાનું કહેવાય છે) ના લોકોનું જનિ પરિચય વાણીયા નામથી જ કરાવવામાં આવે છે; પરંતુ એ વાણીયા શબ્દની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં સાચી શોધ હજી થઈ હોય તેમ જણાતું નથી. આમ હોતાં જ એ તોછડું ઝોળખ નામ હજી આવા કેળવણીના યુગમાં જેમનું તેમ ચાલુ રહી શકતું છે.

અઃ વાણીયા શબ્દનો અર્થ આજના વિક્ષાનો વાણિજ્ય કરનારા ઉપરથી થયેલ હોવાનું તથા વાણિજ્યનો વ્યાપાર એવો અર્થ ખતાવે છે અને વાણીયાનો વૈશ્ય એવો અર્થ કરે છે; પરંતુ એ ઉક્તી ખરાબ નથી.

ખરી રીતે જોતાં વાણીજ્ય એટલે વહાણનો ધંધો : અને વ્યાપાર-વાણિજ્ય એટલે વહાણો દ્વારા માલ મોકલવાનો ધંધો અથવા વ્યાપાર એમ પણ થાય છે. તેવીજ રીતે વ્યાપાર કરનાર લોકોને એટલે વેપારીને વહેવારી કહેવામાં આવતું હતું પરંતુ વાણીયો નહિ. એટલે વાણીયો શબ્દ મૂળ વહાણવટીનું જ અપભ્રંશ છે. કારણ કે વહાણવટી શબ્દ મૂળ માગધી છે. અને માગધી શબ્દ વહાણવટીનું પ્રાકૃતમાં વહાણવર્ધ થાય છે. તેમજ એ પ્રાકૃત વહાણવર્ધનું અપભ્રંશ વહાણર્ધ અથવા વહાણુર્ધ=ણી એટલે વાણી થયું છે. આજ વાણીયા શબ્દની ઉત્પત્તિની હકિકત છે: એટલે વ્યાપારી અને વાણીયા શબ્દને કંઈ પણ સંબંધ નથી. અને જે હોય તો તે આજે સેંકડો વરસોથી સર્વ વર્ણોના લોકો વ્યાપારનો ધંધો કરે છે છતાં એ બધા વાણીયા નામે શા માટે નથી ઝોળખાવતા ?

હવે મરાઠી ભાષામાં, આ પ્રચલિત ગુજરાતિ ભાષાના વાણીયા શબ્દને વાણી કહે છે, જેનો ઉચ્ચાર વહાણુર્થ યા વહાણી શબ્દના ઉચ્ચારને બરાબર મળતો આવે છે. એમ છતાં મરાઠી ભાષામાં આ શબ્દ ઉચ્ચારમાં શુદ્ધતા નળવી રાખી છે; બ્યારે ગુજરાતિ તથા હિંદીમાં તેનું ઉચ્ચાર તોછડાઇભર્યું વાણીયા થઈ ગયું છે અને તે સબ્યતાથી વિરૂદ્ધ છે. દાખલા તરિકે કોઈ સુતારને સુતારીયા કહે અથવા લુહારને લુહારીયા કહે એજ મૂળ્ય વહાણુવટી-વાહણી યા વાણીને વાણીયા કહે એ સરખું છે. એટલે ગુજરાતિમાં વાણીયા અને હિંદી ભાષામાં તેનો બનીયા થયેલો ઉચ્ચાર તદ્દન તોછડાઈ ભરેલો છે, એટલે એ સુધારો માગે છે.

હવે વિચાર કરતાં સમજાઈ શકે છે કે, એક જમાનામાં કેટલીક જુદી જુદી કામોના લોકો વહાણુવટીનો ધંધો કરતા હતા. એટલે એ લોકો મોટા પાયા પર વહાણો ધરાવતા હતા-અને તે વહાણો ફક્ત વૈશ્ય યા વ્યાપારીઓને જ પુરા પાડતા ન હતા; પરંતુ મોટા મોટા રાજ મહારાજાઓને પણ, તેઓને બીજા દેશો પર ચઢાઈ કરતી વખતે સૈન્યો લઈ જવા લાવવાના કામો માટે પણ પુરા પાડતા હતા અને એમ કરીને તેઓએ વહાણુવટી તરિકેની પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી.

બીજું, એ વખતે વહાણુવટી ઓળખ નામ બહુજ મહત્વવાળું હોવાને લીધે ઉક્ત વહાણુવટીઓના કુટુંબવાળાઓ તેમજ સગા સંબંધીઓ પણ અનુકરણ કરી એજ નામે ઓળખાવા લાગ્યા હતા-જેવી રીતે શાહ પદને પોતાની મેળે બધાંએ ધારણ કરી લીધું તેવીજ રીતે આ વહાણુવટી કે વાણી ઓળખ નામ પણ ઉક્ત સર્વ લોકોએ ધારણ કરી લીધું.

એટલે ખરી રીતે જોતાં આજે વાણીયા નામથી ઓળખાતા બધા લોકોના વડવાઓ કંઈ વહાણુવટી યા વાણી હતા નહીં અને તેથી પોતે પણ તે (વહાણુવટી-વાણી) કહેવાઈ શકે નહિ.

વાણિયા ઓળખ નામનું આટલું સ્પષ્ટીકરણ કર્યા પછી કહીશ કે, જે પોતે ખરી રીતે વાણિયા ન હોય તેવા લોકોએ શું ગૌરવ સમજીને એવા તોછડા નામને ધારણ કરી રાખવાની હવે જરૂર છે ! ઉલટું આજના જમાનામાં તો ખીજા લોકોમાં તેનો (વાણિયાનો) અર્થ લુચ્ચો-ખંધો-સ્વાર્થી-ડરપોક વગેરે એવો થાય છે:-અરે કેટલાક નાટકકારો તો પોતાના નાટકના કોમિક ભાગમાં વાણિયાના પાત્રને વિકૃત રૂપે રજૂ કરી અને તેમ કરીને વાણિયાઓની કુર મશ્કરી કરવાનું પણ નથી ભુલતા ! આ બધું જોતાં પણ એ ઉપનામથી ઓળખાતા બંધુઓએ પોતે પોતાની સાતિના ઇતિહાસનું સંશોધન કરી પોતે ક્ષત્રિયાદિ જે વર્ણના હોય તે વર્ણથીજ પોતાનું જાતિ પરિચય કરાવવું જોઈએ.

નોટ:-

ખરી રીતે જોતાં આજની સર્વ સાતિઓ પ્રાચિન ચાર વર્ણ-માંથી બનેલી તે તે વર્ણના પેટા વિભાગ છે. એટલે હાલમાં સામાજિક સુધારા અને નાની નાની સાતિઓના એકોકરણનો સમય જે આવી લાગ્યો કહેવાય છે તેવા સમયે હાલમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નાની નાની ચૌદશો સાતિઓને બદલે કદાચ ચાર વર્ણોજ રહે તો તે અગાઉ દરેક સાતિજનોની ફરજ છે કે, તેઓ પોતાપોતાની સાતિના ઇતિહાસનું અગાઉથી સંશોધન કરવા મંડી જાય.

પ્રાંત:સ્મરણિય પુજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ પોતાના લખેલા 'વર્ણવ્યવસ્થા' નામે પુસ્તકમાં પણ આવી નાની નાની અનેક સાતિઓને બદલે મૂળના ચાર વર્ણ રહેવા પર ભાર મૂક્યો છે. એટલે કદાચ ભવિષ્યમાં તેવી વ્યવસ્થા કાયદા દ્વારા પણ સંભવિત અને તો તે માટે અગાઉથી પોતાની સાતિના ઇતિહાસનું સંશોધન કરી પોતાની વર્ણ જાણી લે અને હાલના પ્રચલિત વાણિયાના તોછડાઇભર્યા ઓળખ નામનો ત્યાગ કરી દે. અસ્તુ.

સમાપ્ત

આપની હરેક પ્રકારની વિમાની

જરૂરીઆતો માટે મળે

અથવા લખો:—

ગાલા પ્રધર્મ

હેન્સ રોડ, જેક્ષ સર્કલ,

મુંબઈ નં. ૧૧

(ફોન. ૪૧૭૩૪)

વિમા વ્યવસાયના વર્ષોના અનુભવી.

આ પુસ્તકની પૂર્તિ રૂપે હવે પછી બહાર પડનાર પુસ્તક—

કચ્છી ઓસવાલ કેમ

અને ઐતિહાસિક વીર પુરૂષો

આ માટે કચ્છી ઓસવાલ બંધુઓ નેગ— આપને આપના ગામના થઈ ગયેલા એવા જે જે વીર પુરૂષોની વીર ગાથાઓ સ્મરણમાં હોય તે અમોને નીચેને ઠેકાણે લખી મોકલી આપવા કૃપા કરવી.

કે. એમ. રાઠોડ.

C/o લખમસી ઓસવાયની કું.

મદીના મંજીલ, પરેલ-પોયબાવડી. મુંબઈ નં. ૧૨

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :—

ખીમજી રવજીની કું.

રાજ્ય નિર્દોશ, ન્યૂચીચખંદર રોડ

સુંબઘ. નં. ૯

(૨. નં. ૪૩૪૦૪)

